

JEOEKONOMİ VE TÜRKİYE’NİN JEOEKONOMİSİ

Şükrü İNAN

**T. C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim Öğretim
Yönetmeliği’nin İktisat ANABİLİM DALI İçin Öngördüğü DOKTORA TEZİ
Olarak Hazırlanmıştır.**

**MALATYA
Mart, 2008**

JEOEKONOMİ VE TÜRKİYE’NİN JEOEKONOMİSİ

Şükrü İNAN

Danışman: Prof. Dr. Halil ÇİVİ

**İnönü Üniversitesi SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ Lisansüstü
Eğitim Öğretim Yönetmeliği’nin İktisat ANABİLİM DALI İçin Öngördüğü
DOKTORA TEZİ Olarak Hazırlanmıştır.**

MALATYA

Mart, 2008

İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE
MALATYA

Bu çalışma, jürimiz tarafından İktisat Anabilim Dalında DOKTORA TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan
(Prof. Dr. Halil ÇİVİ)

Üye
(Prof. Dr. Fatih DOĞANOĞLU)

Üye
(Prof. Dr. A. Kazım KİRTİŞ)

Üye
(Prof. Dr. Çetin DOĞAN)

Üye
(Doç. Dr. Levent GÖKDEMİR)

ONAY

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

08 /04/ 2008

Prof. Dr. S. Kemal KARTAL
Enstitü Müdürü

ONUR SÖZÜ

Doktora tezi olarak sunduğum “**JEOEKONOMİ VE TÜRKİYE’NİN JEOEKONOMİSİ**” başlıklı bu çalışmanın, bilimsel ahlak ve gereklerine aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın tarafımdan yazıldığını ve yararlandığım bütün yapıtların hem metin içinde hem de kaynakçada yöntemine uygun biçimde gösterilenlerden oluştuğunu belirtir, bunu onurumla doğrularım.

03/ 04/ 2008

Şükrü İNAN

ÖNSÖZ

Ekonominin, politik ve toplumsal yapılar üzerindeki etkisi ile coğrafyanın ekonomik ilişkilerdeki belirleyiciliği, değişik coğrafyalarda değişik ekonomik yapıların ve güçlerin oluşmasına ve bu güçler arasındaki coğrafik temeller üzerinde ticari ve ekonomik etkileşimlerin kurulmasını beraberinde getirmiştir. Tarihsel süreç incelendiğinde büyük uygarlıkların kurulmasında coğrafyanın ekonomik verimliliği ön plandadır. Bu coğrafyalardaki politik, dinsel veya askeri anlaşmazlıkların temelinde de ekonomik gücün artırılması, denetlenmesi ve ele geçirilmesi yatmaktadır. İpek Yolu, Baharat Yolu gibi ticaret yolları üzerindeki egemenlik savaşları günümüzde enerji hatlarının yönünün belirlenmesinde yaşanmaktadır. 18. ve 19. yüzyıllarda ulus devletlerin kurulması ve ulusal ekonomilerin oluşması ile uluslararası dizge ve devletlerarası ilişkiler tümüyle değişmiştir. Ticari ve sanayi kapitalizmi ile birlikte değişen ve dönüşen yapılar toplumları, ulusları ve devletleri geri dönüşü olmayan bir yola itmiştir. Bu yolda ulusların güç parametreleri ekonomik etkinliğin sağlanabilmesi için olabildiğince sömürge elde edilebilmesi yönündedir. Yeryüzünde sömürgeleştirilmeyen toprak parçası kalmadığında ise bu amaçla silahlanmaya ve savaşarak toprak kazanmaya yönelmiştir. Ancak büyük güçler arasındaki toprak yarışının ekonomik maliyeti savaşlarla sifıra indiğinden günümüzde geçerliliğini yitirmiştir. Son büyük savaştan sonra Soğuk Savaş döneminde ise uluslar arası dizgenin durgunluğa girmesi ve ideolojik/politik kamplaşmaların ABD ve SSCB tarafından etki alanını genişletmekte bir araç olarak kullanmaları dönemi de Berlin Duvarı'nın yıkılması ile sona ermiştir ve jeoekonomi ulusların yaşam savaşımında jeopolitiğin yerinin almıştır.

“Jeoekonomi ve Türkiye'nin Jeoekonomisi” başlıklı doktora tezi de bu değişim süreci sonunda ulusların yeniden uluslararası ekonomik ve politik dünyadaki yer kapma ve yaşamını sürdürme politikasını coğrafya ve ekonomi temelinde incelemektedir. Bu amaç doğrultusunda jeoekonomi kavramı tanımlanarak, dünyada değişen ekonomik ve politik yapılar nedeniyle ve artık jeopolitik yaklaşımların günümüz dünyasını açıklayamaz duruma düşmesiyle jeoekonominin önem kazanması tartışılmaktadır. Jeoekonominin tarihsel gelişimi, jeoekonomi yerine kullanılan yeni kavramlar ve tartışmalara yer verilerek tezin omurgası

oluşturulmuştur. Jeoekonominin kuramsal temelleri ile birlikte güç kavramının jeopolitik ve jeoekonomik dönemlere göre karşılaştırılmasına gidilmiş ve jeoekonomik gücün günümüz uluslararası dizgesindeki etkisinin arttığı vurgulanmıştır. Dünya ekonomik dizgesindeki jeoekonomik yapılanmaların bölgesel ekonomik bloklarla merkez ülkeler etrafında biçimlenmesi ve bu merkezler arasındaki jeoekonomik güç savaşımının bugün Avrasya coğrafyasına sıçraması ile de Türkiye'nin fırsatları değerlendirilmektedir. Türkiye'nin tarihsel jeoekonomik coğrafyası, tarihsel coğrafya, siyasal coğrafya ve ekonomik coğrafyası çerçevesinde incelenmekte ve günümüzdeki sorunların temellerinin tarihsel kökenine inilmektedir. Daha sonra ise Türkiye'nin uluslararası jeoekonomik ilişkileri AB, ABD, Rusya ve Çin dörtgeninde, tarihsel jeoekonomik alan çerçevesinde, Balkanlar, Kafkasya, Ortadoğu ve Orta Asya ülkeleri kapsamında değerlendirilmektedir.

Tez dört kesimden ve altı bölümden oluşmaktadır. “ARAŞTIRMA HAKKINDA AÇIKLAMALAR” başlıklı birinci kesimde; araştırmanın konusu ve amacı ile denenceleri açıklandıktan sonra araştırmanın yöntemine ilişkin bilgiler sunulmuş olup, araştırmada kullanılan anahtar kavramlar tanımlanmıştır. Kesim araştırmanın sunuş sırasının açıklanmasıyla son bulmaktadır. “JEOEKONOMİ VE GÜÇ” başlıklı ikinci kesim, iki bölümden oluşmaktadır. Kesimin ilk bölümünde jeoekonomi; jeoekonominin kavramlandırma ve tanımlaması, tarihsel gelişim-jeopolitikten jeoekonomiye dönüşüm süreci, kuramsal temelleri, kuramsal tartışmalar ve jeoekonomi üzerine tartışmalar gibi açılardan incelenmektedir. Güç başlıklı bölümde ise; güç kavramı, güç analizleri, jeoekonomi ve güç hakkında bilgi verilmektedir. “DÜNYA VE TÜRKİYE JEOEKONOMİSİ” başlıklı üçüncü kesimde; iki bölüm halinde Dünya Jeoekonomisi ve Türkiye Jeoekonomisi tanıtılmaktadır. Dünya Jeoekonomisi başlıklı bölümde; jeoekonomik dünya sistemi ve uluslararası jeoekonomik stratejiler (nüfus stratejisi, doğal kaynaklar ve enerji stratejisi, teknoloji stratejisi, dış ticaret stratejisi) incelenmektedir. Türkiye jeoekonomisi başlıklı bölümde ise; Türkiye'nin tarihsel jeoekonomik yapısı (Türkiye'nin tarihsel, siyasal, ekonomik coğrafyası), Türkiye'nin ulusal jeoekonomik yapısı (nüfus-ekonomi-strateji ilişkisi, madenler-ekonomi-strateji ilişkisi, enerji-ekonomi-strateji ilişkisi) ve Türkiye'nin uluslararası jeoekonomik yapısı

tartılmaktadır. “GENEL DEĞERLENDİRME” başlıklı dördüncü kesimde ise; araştırma sonucu elde edilen bulgular ve bunlara koşut getirilen öneriler sıralanarak, genel sonuç ortaya konulmuştur.

“Jeoekonomi ve Türkiye’nin Jeoekonomisi” başlıklı doktora tezi akademik yaşantımın önemli bir dönemeci olan doktora aşamasının sonu olmakla birlikte sonrasında üzerime yükleyeceği daha ağır yükleri taşıyabilmem için sıkı bir alışırma disiplini oluşturmuştur. Ülkemizde bu alanla ilgili çalışmaların yok denecek kadar az olması konunun ağırlığını ve sorumluluğunu arttırmaktadır. Akademik yaşamımda ve tez çalışmamda bilimsel ağırlıkları daha az hissetmemi sağlayan, ulusal ve kişisel sorumluluğumu ise hep hatırlatan, katkı ve desteklerini sakınmadan sunan tez danışmanım Sayın Prof. Dr. Halil ÇİVİ’ye teşekkürlerimi sunarım. Yaklaşık üç yıla yayılan tez çalışması süresince beni hep destekleyen aileme, arkadaşlarıma ve tüm hocalarıma da ayrıca teşekkürlerimi sunarım. Umarım bu tez, jeoekonomi konusunda, Türk akademik çalışmalarında bir başlangıç olur ve Türkiye’nin ulusal ve uluslararası jeoekonomik gelişmesine katkıda bulunabilir.

ÖZET VE ANAHTAR SÖZCÜKLER

TEZİN ADI: JEOEKONOMİ VE TÜRKİYE’NİN JEOEKONOMİSİ

Doktora Tezi, Şükrü İnan, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mart 2008.

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Halil Çivi

ÖZET

Jeoekonomi yeni bir bilim dalı olarak Soğuk Savaş sonrası yeniden biçimlenen devletlerarası ekonomik ve siyasal ilişkileri tanımlamak için kullanılmaktadır. Bu bilim ayrıca ulus devletlerin değişen koşullar altında kendilerini yeniden tanımlamalarına ve yeni dünya düzeninde kendilerine yer kapma savaşımına rehberlik etmektedir. Jeoekonomi ulus devletlerin ortaya çıkmasından sonra devletler arası ilişkiler dizgesini ve dış politika uygulamalarını yorumlamayı amaçlayan görüşler evriminin şimdilik son halkasıdır. Yöntem olarak, politikadan çok ekonomiye, teknolojiye ve coğrafyaya önem vermektedir.

Türkiye’nin bulunduğu coğrafi konumu, tarihsel ve kültürel geçmişi ve komşu ülkelerle olan ilişkileri, ona geniş bir coğrafyada ekonomik alan yaratma fırsatı vermektedir. Jeoekonomi de Türkiye’nin ekonomik alan yaratabilmesi ve ekonomik ilişkilerini geliştirebilmesi için uygulanması gereken politika olmalıdır. Bu nedenle jeoekonomiyi bir bilim dalı olarak ele almak ve Türkiye’nin tarihsel coğrafyasını ve bu coğrafyadaki ekonomik ilişkilerini incelemek büyük önem taşımaktadır.

Bu araştırmada, öncelikle “Jeoekonomi” bilimsel açıdan tanımlanmış, Türkiye için önemi belirtilmiş ve uygulanabilir politikalar için bilimsel temeller oluşturmak amacıyla tarihsel jeoekonomik alan incelenmiştir.

ANAHTAR SÖZCÜKLER

Jeoekonomi, Jeopolitik, Jeostrateji, Ekonomik Alan, Türkiye.

ABSTRACT AND KEYWORDS

NAME OF THE THESIS: GEOECONOMICS AND THE GEOECONOMICS OF TURKEY

Ph.D. Thesis, Inonu University, Institute of Social Sciences, March 2008.

Supervisor of the thesis: Prof. Dr. Halil Çivi

ABSTRACT

Geoeconomics as a new science used to define the reshaped economic and political relations between and within states after the Cold War. This science also guides to the nation states to redefine themselves in the new world order. Geoeconomics is the last chain of the concept evolution to interpret interstate system and foreign policy practices after the appearance of the nation states. Methodologically it puts emphasis on economics, geography and technology more over than politics.

The geographical position, economic, historical and cultural past and relations with neighbouring countries grant Turkey to create an economic space in the vast geography. Thus, geoeconomics should be the policy to implement to create an economic space and to develop economic interactions for Turkey. Therefore, considering geoeconomics as a new science and to investigate the historical geography of Turkey and economic relations in that geography is very important for Turkey and the regional states in the new world order.

In this work, “geoeconomics” is identified scientifically and it is discussed about the importance for Turkey. And also Turkish historical geoeconomic space is investigated to form scientific base to develop practical policies in the future.

KEYWORDS

Geoeconomics, Geopolitics, Geostrategy, Economic Space, Turkey.

JEOKONOMİ VE TÜRKİYE’NİN JEOEKONOMİSİ

Şükrü İNAN

KISA İÇİNDEKİLER

BİRİNCİ KESİM

ARAŞTIRMA HAKKINDA AÇIKLAMALAR

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU, DENENCELERİ, AMACI VE YÖNTEMİ.....	1

İKİNCİ KESİM

JEOEKONOMİ VE GÜÇ

2. JEOKONOMİ	5
3. GÜÇ.....	62

ÜÇÜNCÜ KESİM

DÜNYA VE TÜRKİYE JEOEKONOMİSİ

4. DÜNYA JEOEKONOMİSİ.....	85
5. TÜRKİYE JEOEKONOMİSİ	117

DÖRDÜNCÜ KESİM

GENEL DEĞERLENDİRME

6. BULGULAR, ÖNERİLER VE GENEL SONUÇ.....	254
KAYNAKÇA	260

JEOEKONOMİ VE TÜRKİYE’NİN JEOEKONOMİSİ

Şükrü İNAN

İÇİNDEKİLER

Onay Sayfası.....	i
Onur Sözü.....	ii
Önsöz	iii
Özet ve Anahtar Sözcüler.....	vi
Abstract and Keywords	vii
Kısa İçindekiler.....	viii
İçindekiler.....	ix
Çizelgeler Dizelgesi.....	xiii
Çizgeler Dizelgesi.....	xvi
Çizimler Dizelgesi	xvii
Haritalar Dizelgesi	xviii
Kısaltmalar Dizelgesi.....	xix

BİRİNCİ KESİM

ARAŞTIRMA HAKKINDA AÇIKLAMALAR

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU, DENENCELERİ, AMACI VE YÖNTEMİ.....	1
1. 1. Araştırmanın Konusu ve Amacı.....	1
1. 2. Araştırmanın Denenceleri.....	2
1. 3. Araştırmanın Yöntemi Bilgi Derleme -İşleme Araçları	2
1. 4. Kavram Tanımları	3
1. 4. 1. Anahtar Kavram Tanımları	3
1. 4. 2. Araştırmada Kullanılacak Öteki Kavramların Dizelgesi	3
1. 5. Araştırmanın Sunuş Sırası	3

İKİNCİ KESİM

JEOEKONOMİ VE GÜÇ

2. JEOEKONOMİ	5
2. 1. Kavramlandırma ve Tanımlama.....	5
2. 2. Jeoekonominin Tarihsel Gelişimi – Jeopolitikten Jeoekonomiye Dönüşüm Süreci	6
2. 3. Kavramlar ve Yeni-adlandırmalar.....	16
2. 4. Jeoekonominin Kuramsal Temelleri	22
2. 5. Jeoekonomi	31
2. 5. 1. Kuramsal Karşılaştırmalar	43
2. 5. 1. 1. Pan-Bölge.....	44
2. 5. 1. 1. 1. Jeopolitik Pan-Bölgeler	45
2. 5. 1. 1. 2. Jeoekonomik Pan-Bölgeler	49
2. 5. 1. 2. Neo-Merkantilizm	54
2. 5. 2. Jeoekonomi Üzerine Tartışmalar.....	57
3. GÜÇ	62
3. 1. Güç Kavramı.....	62
3. 2. Güç Analizleri	67
3. 3. Jeoekonomi ve Güç	73
3. 3. 1. Jeoekonomik Güç	74
3. 3. 2. Jeoekonomik Güç Analizi.....	82

ÜÇÜNCÜ KESİM

DÜNYA VE TÜRKİYE JEOEKONOMİSİ

4. DÜNYA JEOEKONOMİSİ	85
4. 1. Jeoekonomik Dünya Sistemi	85
4. 2. Uluslararası Jeoekonomik Stratejiler	95
4. 2. 1. Nüfus Stratejisi	96
4. 2. 2. Doğal Kaynaklar ve Enerji Stratejisi	97
4. 2. 3. Teknoloji Stratejisi.....	98

4. 2. 4. Dış Ticaret Stratejileri.....	100
4. 2. 4. 1. Stratejik Dış Ticaret Politikası	102
4. 2. 4. 2. Genç Endüstri Tezi.....	104
4. 2. 4. 3. Endüstri-içi Ticaret.....	105
4. 2. 4. 4. Coğrafik Ekonomi	111
4. 2. 4. 5. Ekonomik Entegrasyon	112
5. TÜRKİYE JEOKONOMİSİ.....	117
5. 1. Türkiye'nin Tarihsel Jeoekonomik Yapısı	117
5. 1. 1. Tarihsel Coğrafya	118
5. 1. 2. Türkiye'nin Tarihsel Coğrafyası	120
5. 1. 3. Siyasal Coğrafya.....	122
5. 1. 4. Türkiye'nin Tarihsel Siyasal Coğrafyası	123
5. 1. 5. Tarihsel Ekonomik Coğrafya	135
5. 1. 6. Türkiye'nin Tarihsel Ekonomik Coğrafyası	137
5. 2. Türkiye'nin Ulusal Jeoekonomik Yapısı	156
5. 2. 1. Nüfus – Ekonomi – Strateji İlişkisi	158
5. 2. 1. 1. Nüfus Artışı ve Sermaye Birikimi	159
5. 2. 1. 2. Nüfus Artışı ve Teknolojik Gelişme	161
5. 2. 1. 3. Nüfus Artışı, İşgücü ve İstihdam	162
5. 2. 1. 4. Nüfus Artışı ve Doğal Kaynaklar	167
5. 2. 2. Madenler – Ekonomi – Strateji İlişkisi	167
5. 2. 2. 1. Türkiye Maden Kaynakları	173
5. 2. 2. 2. Madenlerin Ekonomideki Yeri	177
5. 2. 3. Enerji – Ekonomi – Strateji İlişkisi	179
5. 2. 3. 1. Petrol	181
5. 2. 3. 2. Petrol Boru Hatları	188
5. 2. 3. 2. 1. Irak – Türkiye Ham Petrol Boru Hattı	189
5. 2. 3. 2. 2. Bakü – Tiflis – Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı.....	190
5. 2. 3. 2. 3. Ünye – Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı.....	192
5. 2. 3. 3. Doğalgaz	192
5. 2. 3. 4. Doğalgaz Boru Hatları	196

5. 2. 3. 4. 1. Rusya Federasyonu – Türkiye Doğal Gaz Boru Hattı.....	197
5. 2. 3. 4. 2. Rusya Federasyonu – Türkiye Doğal Gaz İletim Hattı (Mavi Akım).....	199
5. 2. 3. 4. 3. Azerbaycan – Türkiye Doğal Gaz Boru Hattı Projesi.....	200
5. 2. 3. 4. 4. Hazar Geçişli Türkmenistan– Türkiye – Avrupa Doğal Gaz Boru Hattı Projesi	200
5. 2. 3. 4. 5. Mısır-Türkiye Doğal Gaz Boru Hattı Projesi	201
5. 2. 3. 4. 6. Irak –Türkiye Doğal Gaz Boru Hattı Projesi.....	202
5. 2. 3. 4. 7. Türkiye – Bulgaristan – Romanya – Macaristan – Avusturya Doğal Gaz Boru Hattı (Nabucco).....	203
5. 2. 3. 5. Kömür	205
5. 2. 4. Teknoloji- Ekonomi- Strateji İlişkisi	208
5. 3. Türkiye'nin Uluslararası Jeoekonomik Yapısı	214
5. 3. 1. Balkanlar	222
5. 3. 2. Kafkasya	232
5. 3. 3. Orta Doğu	238
5. 3. 4. Orta Asya	245

DÖRDÜNCÜ KESİM

GENEL DEĞERLENDİRME

6. BULGULAR, ÖNERİLER VE GENEL SONUÇ.....	254
6. 1. Bulgular	254
6. 2. Öneriler.....	256
6. 3. Genel Sonuç.....	257
KAYNAKÇA.....	260

ÇİZELGELER DİZELGESİ

Sayfa Numarası:

Çizelge 1: 1945'ten Günümüze Uluslararası Ekonomi Politikasındaki Önemli Değişimler.....	9
Çizelge 2: Jeopolitik ve Jeoekonomik Dönemlerin Belirgin Özelliklerinin Karşılaştırılması	11
Çizelge 3: Jeopolitik ve Jeoekonomi'nin Karşılaştırılması	12
Çizelge 4: Westfalyan, Philedelfiyan ve Anti-Ütopyan Kalıtların Çerçevesi	13
Çizelge 5: Jeoekonomik ve Teknolojik Senaryolar.....	37
Çizelge 6: Devlet Gücünün Çoklu Boyutları: Zaman İçerisinde Zayıf Devletten Güçlü Devlete	64
Çizelge 7: German İndeksine Göre Kapasite Sıralaması (1960)	69
Çizelge 8: Fucks İndeksine Göre Güç Sıralaması	70
Çizelge 9: James Lee Ray İndeksine Göre Güç Sıralaması	62
Çizelge 10: Bölge-içi ve Bölgeler Arası Mal Ticareti (2006)	90
Çizelge 11: ABD'nin Küresel Yeniden Yapılanma Mimarisinde Yeni Yaklaşımı	93
Çizelge 12: Ekonomik Koordinasyonun Birincil Biçimleri	95
Çizelge 13: Birbirine Karşıt Ulusal Yenilik Sistemleri (1970'ler)	99
Çizelge 14: Endüstri-İçi Ticareti Etkileyen Faktörler	107
Çizelge 15: Ekonomik Entegrasyon Biçimleri	113
Çizelge 16: Anadolu, Suriye, Mısır ve Kuzey Afrika'da Nüfus (milyon)	143
Çizelge 17: Türkiye'de Seçilmiş Yıllara Göre Yaş Bağımlılık Oranları	160
Çizelge 18: 1975 Virginia Konferansı'nda Belirlenen Stratejik Madenler	169
Çizelge 19: Türkiye Maden (Tüm Yer Altı Kaynakları) Rezervleri	176
Çizelge 20: Türkiye'de Madencilğin GSMH İçindeki Payı (2000–2006)	177

Sayfa Numarası:

Çizelge 21: Türkiye Maden Dışsatımı ve Dışsatımdaki Maden Payı	178
Çizelge 22: Türkiye Maden İhracatı (2006 Yılı)	179
Çizelge 23: Yıllar İtibariyle Taşınan Ham Petrol Miktarları (bin varil)	189
Çizelge 24: Irak-Türkiye HPBH Uzunlukları	189
Çizelge 25: Türkiye Doğal Gaz Talep Tahmini	194
Çizelge 26: Türkiye Sektörel Doğal Gaz Talebi (milyon m ³ , %)	194
Çizelge 27: Yıllar İtibariyle Doğal Gaz ve LNG Alım Miktarları (milyon m ³)	196
Çizelge 28: Türkiye-Bulgaristan-Romanya-Macaristan-Avusturya Doğal Gaz Boru Hattı (Nabucco Hattı)	203
Çizelge 29: İmalat Sanayi Üretimi ve Dışsatımda Teknoloji Yoğunluğu (%)	213
Çizelge 30: Türkiye'nin Ülke Gruplarına Göre Dışalım ve Dışsatımı (2003-2006)	219
Çizelge 31: Türkiye'nin Ülkelere Göre Dış Ticaret Hacmi (2004-2006)	220
Çizelge 32: Seçilmiş Balkan Ülkeleri ve Türkiye'nin Temel Göstergeleri (2006).....	224
Çizelge 33: Bulgaristan Dış Ticaretinde Önemli Ülke Payları (2006)	224
Çizelge 34: Türkiye-Bulgaristan Dış Ticaret Değerleri (milyon \$)	225
Çizelge 35: Türkiye-Yunanistan Dış Ticaret Değerleri (milyon \$)	226
Çizelge 36: Romanya Dış Ticareti 1999-2006 (milyon \$)	227
Çizelge 37: Romanya Dış Ticaretinde Önemli Ülke Payları (2005)	227
Çizelge 38: Türkiye-Romanya Dış Ticaret Değerleri (milyon \$)	228
Çizelge 39: Makedonya Dış Ticaretinde Önemli Ülke Payları (2006)	229
Çizelge 40: Türkiye-Makedonya Dış Ticaret Değerleri (milyon \$)	229
Çizelge 41: Arnavutluk Dış Ticaretinde Önemli Ülke Payları (2005)	230
Çizelge 42: Türkiye-Arnavutluk Dış Ticaret Değerleri (milyon \$)	231
Çizelge 43: Türkiye-Azerbaycan Dış Ticaret Değerleri (milyon \$)	235

	Sayfa Numarası:
Çizelge 44: Türkiye-Gürcistan Dış Ticaret Değerleri (milyon \$)	236
Çizelge 45: Suriye Dış Ticaretinde Önemli Ülke Payları (2006)	238
Çizelge 46: Türkiye-Suriye Dış Ticaret Değerleri (milyon \$)	239
Çizelge 47: Irak Dış Ticaretinde Önemli Ülke Payları (2005)	240
Çizelge 48: Türkiye-Irak Dış Ticaret Değerleri (milyon \$)	240
Çizelge 49: İran Dış Ticaretinde Önemli Ülke Payları (2006)	241
Çizelge 50: Türkiye-İran Dış Ticaret Değerleri (milyon \$)	242
Çizelge 51: Mısır Dış Ticaretinde Önemli Ülke Payları (2006)	243
Çizelge 52: Türkiye-Mısır Dış Ticaret Değerleri (milyon \$)	244
Çizelge 53: Ulaştırma Sistemlerinde Maliyet	247
Çizelge 54: Orta Asya Türk Cumhuriyetleri Dışsatımı (milyon \$)	249
Çizelge 55: Orta Asya Türk Cumhuriyetleri Dışalımını (milyon \$)	249

ÇİZGELER DİZELGESİ

Sayfa Numarası:

Çizge 1: Türkiye'nin Petrol Üretim ve Tüketimi (1986–2006)	184
Çizge 2: Türkiye'nin Doğal Gaz Üretim ve Tüketimi (1984–2004)	193
Çizge 3: Türkiye'nin Kömür Üretim ve Tüketimi (1984–2004)	205
Çizge 4: Türkiye Taş Kömürü Üretimi (1975–2007).....	206
Çizge 5: Ar-Ge Harcamalarının GSYİH'ye Oranı.....	209
Çizge 6: Seçilmiş Balkan Ülkeleri ile Türkiye'nin Dış Ticaret Yoğunluğu (2005)	232
Çizge 7: Kafkasya Ülkeleri ile Türkiye'nin Dış Ticaret Yoğunluğu (2005)	237
Çizge 8: Seçilmiş Orta Doğu Ülkeleri ile Türkiye'nin Dış Ticaret Yoğunluğu (2005)	245
Çizge 9: Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nin Temel Dışsatım ve Dışalım Ürünleri	250
Çizge 10: Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nin Dışsatım ve Dışalım Yönü	251
Çizge 11: Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile Türkiye'nin Dış Ticaret Yoğunluğu	252

ÇİZİMLER DİZELGESİ

Sayfa Numarası:

Çizim 1: Jeoekonomi ve Diğer Bilimler İlişkisi	29
Çizim 2: Ulusal/Bölgesel Jeoekonomik Etkileşim ve Etki Alanı Çatışması	30
Çizim 3: Jeoekonominin Etkileşimi	32
Çizim 4: Ulusal Gücün Dönüşümü	75
Çizim 5: Tarihsel Hegemonik Denetim ve “Başat Sektörler”	76
Çizim 6: Uzun Yüzyıllar ve Sistemik Birikim Daireleri	77
Çizim 7: Küresel Jeopolitik Değişim, Denge ve Ortadoğu	214
Çizim 8: Türkiye’nin Jeoekonomik Alanı ve Çatışan Büyük Güçler	217

HARİTALAR DİZELGESİ

	Sayfa Numarası:
Harita 1: Jeostratejik Model	17
Harita 2: Jeoekonomik Model	19
Harita 3: Jeokültürel Model (Medeniyetler Dünyası)	19
Harita 4: Karl Haushofer'in Pan-Bölge Modeli	45
Harita 5: Bölge Devletler (1970)	50
Harita 6: Bölge Devletler (1990)	51
Harita 7: Merkez-Çevre Pan-Bölgeler	52
Harita 8: Bölgesel Dünya Kentleri	53
Harita 9: Ülkelerin Dünya Ticaretinden Aldıkları Paya Göre Dünya	86
Harita 10: Ülkelerin Gayri Safi Yurt İçi Hasıllarına Göre Dünya Hartası	87
Harita 11: Taşımacılık Ağları	88
Harita 12: Bölgesel Ticaret Blokları	89
Harita 13: Serbest Dünya Ticareti.....	91
Harita 14: 7.- 9. Yüzyıllarda Anadolu'da Thema Teşkilatı	128
Harita 15: Anadolu Selçukluları	130
Harita 16: 1402 Yılına Kadar Osmanlı Devleti	131
Harita 17: Sevr ve Lozan Antlaşmalarına Göre Osmanlı İmparatorluğu	133
Harita 18: Asur Ticaret Kolonileri Çağı Anadolu-Asur Ticaret Yolları	139
Harita 19: MÖ 6. Yüzyılda Ege'deki Kentlerin Büyük Ölçekte Tahıl Ticareti Yaptıkları Bölgeler	141
Harita 20: Misak-ı Milli Haritası	153
Harita 21: Doğu Akdeniz'deki Münhasır Ekonomik Bölgelerin Yaklaşık Yerleri	187
Harita 22: Denize Kıyısı Olmayan Gelişmekte Olan Ülkeler	246

KISALTMALAR DİZELGESİ

AB	:	Avrupa Birliği
ABD	:	Amerika Birleşik Devletleri
AET/EEC	:	Avrupa Ekonomik Topluluğu
APEC	:	Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği
AR-GE	:	Araştırma Geliştirme
ASEAN	:	Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği
BDT	:	Bağımsız Devletler Topluluğu
BM/UN	:	Birleşmiş Milletler
BOTAŞ	:	Boru Hatları İle Petrol Taşıma Anonim Şirketi
BTC HPBH	:	Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı
CACM	:	Orta Amerika Ortak Pazarı
CARICOM	:	Karayip Topluluğu
COMECON	:	Ekonomik Yardımlaşma Konseyi
ÇİNKUR	:	Çinko Kurşun Metal Sanayi Anonim Şirketi
DB/WB	:	Dünya Bankası
DPT	:	Devlet Planlama Teşkilatı
DTM	:	Dış Ticaret Müsteşarlığı
DTÖ/WTO	:	Dünya Ticaret Örgütü
DPT	:	Devlet Planlama Teşkilatı
EİT/ECO	:	Ekonomik İşbirliği Teşkilatı
ETKB	:	Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı
G-7	:	Yediler Grubu
FTAA	:	Amerika Serbest Ticaret Alanı
GATT	:	Gümrük ve Ticaret Genel Anlaşması
GSMH	:	Gayrisafi Milli Hasıla
GSYİH	:	Gayrisafi Yurtiçi Hasıla
GKRY	:	Güney Kıbrıs Rum Yönetimi
KEİ/BSEC	:	Karadeniz Ekonomik İşbirliği
LNG	:	Sıvılaştırılmış Doğalgaz

MERCOSUR	:	Güney Amerika Ortak Pazarı
M.Ö.	:	Milattan Önce
M.S.	:	Milattan Sonra
MTA	:	Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü
NAFTA	:	Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması
NATO	:	Kuzey Atlantik Savunma Paktı
NNC	:	Nabucco Yerel Şirketleri
NABUCCO	:	Türkiye-Bulgaristan-Romanya-Macaristan-Avusturya Doğal Gaz Boru Hattı
OECD	:	Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü
OPEC	:	Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
SSCB	:	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
STA/FTA	:	Serbest Ticaret Anlaşması
TPAO	:	Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı
TTK	:	Türkiye Taşkömürü Kurumu
TÜİK	:	Türkiye İstatistik Kurumu
TÜBİTAK	:	Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu
TÜSİAD	:	Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği
UNCTAD	:	Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı

BİRİNCİ KESİM

ARAŞTIRMA HAKKINDA AÇIKLAMALAR

“ARAŞTIRMA HAKKINDA AÇIKLAMALAR” başlıklı birinci kesim, bir bölümden oluşmaktadır. Bu kesimde araştırmanın konusu, amacı ve denenceleri ile yöntemi ve sunuş sırası hakkında bilgi verilerek araştırmanın yöntemine ilişkin açıklamalarda bulunulmaktadır.

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU, ÖNEMİ, DENENCELERİ, AMACI VE YÖNTEMİ

Bu başlık altında “Jeoekonomi ve Türkiye’nin Jeoekonomisi” başlıklı araştırmanın kısa öyküsü, konusu ve amacı kısaca anlatılmaktadır. Bu bölüm beş alt bölümden oluşmaktadır. Bölümde önce araştırmanın konusu ve amacı ile denenceleri belirtilerek, araştırmanın amacı açıklanmaktadır. Daha sonra araştırmanın yöntemine ilişkin bilgi verilmektedir. Bölüm araştırmada geçen anahtar kavramların tanımları ve araştırmanın sunuş sırasının ortaya konulmasıyla son bulmaktadır.

1.1. Araştırmanın Konusu ve Amacı

Jeoekonomi yeni bir bilim dalı olarak Soğuk Savaş sonrası yeniden şekillenen devletler arası ekonomik ve siyasal ilişkileri tanımlamak için kullanılmaktadır. Bu bilim ayrıca ulus devletlerin değişen koşullar altında kendilerini yeniden tanımlamalarına ve yeni dünya düzeninde kendilerine yer kapma savaşımına rehberlik etmektedir.

Jeoekonomi ulus devletlerin ortaya çıkmasından sonra devletler arası ilişkiler sistemini ve dış politika uygulamalarını yorumlamayı amaçlayan görüşler evriminin şimdilik son halkasıdır. Yöntem olarak, politikadan çok ekonomiye, teknolojiye ve coğrafyaya önem vermektedir.

Türkiye’nin bulunduğu coğrafi konumu, tarihsel ve kültürel geçmişi ve komşu ülkelerle olan ilişkileri, ona geniş bir coğrafyada ekonomik alan yaratma

fırsatı vermektedir. Jeoekonomi de Türkiye'nin ekonomik alan yaratabilmesi ve ekonomik ilişkilerini geliştirebilmesi için uygulanması gereken politika olmalıdır.

Bu nedenle jeoekonomiyi bir bilim dalı olarak ele almak ve Türkiye'nin tarihsel coğrafyasını ve bu coğrafyadaki ekonomik ilişkilerini incelemek büyük önem taşımaktadır.

Bu araştırmanın amacı, öncelikle "jeoekonomi"yi bilimsel açıdan tanımlayabilmek, Türkiye için önemini belirleyebilmek ve uygulanabilir politikalar için bilimsel temeller oluşturabilmektir.

1.2. Araştırmanın Denenceleri

"Jeoekonomi ve Türkiye'nin Jeoekonomisi" başlıklı bu araştırmanın bir ana denencesi ve ana denenceye ait iki alt denencesi bulunmaktadır.

Ana Denence: Jeoekonomi yeni bir bilim dalı olarak günümüz devletler arası ekonomik ve siyasal ilişkilere yön vermektedir.

Alt Denence 1: Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle Türkiye'nin etrafındaki "Demir Perde"nin kalkması jeoekonominin bir bilim olarak kullanılmasını zorunlu hale getirmiştir.

Alt Denence 2: Tarihsel coğrafya, Türkiye'nin ekonomik alan sorunsalında jeoekonominin öncelikli uygulama alanıdır. Çevre ülkelerle ekonomik ilişkilerin artması daha bağımsız ve istikrarlı bir bölge yaratacaktır.

1.3. Araştırmanın Yöntemi ve Bilgi Derleme-İşleme Araçları

Araştırma, betimsel ve tarihsel araştırma yöntemleri kullanılarak kavramsal olarak hazırlanmıştır. Araştırmanın hazırlanması ve sunulmasında "Dört Kesim Yaklaşımı" esas alınmıştır. Bu yöntemle göre araştırmanın yöntemine ilişkin bilgiler verilmiş, ikinci kesimde kuramsal çerçeve oluşturulmuş, üçüncü kesimde alana katkı yapılmaya çalışılmış, dördüncü kesimde ise araştırma ile ilgili genel bir

değerlendirme yapılarak elde edilen bulgular ve önerilerle araştırma sonuçlandırılmıştır.

Yazılı kaynak taraması yapılarak bilgi toplanmış, elde edilen bilgiler niteliksel çözümleme tekniğiyle işlenmiştir.

1. 4. Kavram Tanımları

Araştırmada sık kullanılan başlıca anahtar kavramlar ve bu kavramların tanımları ile araştırmada kullanılacak öteki kavramların dizelgesi aşağıda verilmiştir.

1. 4. 1. Anahtar Kavram Tanımları

Araştırmada sık kullanılacağı düşünülen başlıca anahtar kavramlar şunlardır:

Jeoekonomi: Ülke coğrafyası ve ekonomik potansiyelinin ülkenin güvenliği ve gönenci için stratejik kullanımı.

Jeoekonomik: Jeoekonomi ile ilişkili olan.

Jeopolitik: Yerleşilen coğrafya parçasının önemine dayalı politikaya ilişkin.

Jestrateji: Yerleşilen coğrafya parçasının özelliklerinden kaynaklanan seçenekler.

Ekonomik Alan: Bir ekonomik oluşumun etkinlik bölgeleri.

1. 4. 2. Araştırmada Kullanılacak Öteki Kavramların Dizelgesi

Araştırmada kullanılacak öteki kavramlar şunlardır: “Türkiye”, “Ekonomi”, “Bölgesel İşbirliği”, “Dış Ticaret”, “Enerji”, “Teknoloji”, “Strateji”.

1. 5. Araştırmanın Sunuş Sırası

“ARAŞTIRMA HAKKINDA AÇIKLAMALAR” başlıklı birinci kesimde; araştırmanın konusu ve amacı ile denenceleri açıklandıktan sonra araştırmanın yöntemine ilişkin bilgiler sunulmuş olup, araştırmada kullanılan anahtar kavramlar tanımlanmıştır. Kesim araştırmanın sunuş sırasının açıklanmasıyla son bulmaktadır.

“JEOEKONOMİ VE GÜÇ” başlıklı ikinci kesim, iki bölümden oluşmaktadır. Kesimin ilk bölümünde jeoekonomi; jeoekonomi'nin kavramlandırma ve

tanımlaması, tarihsel gelişim-jeopolitikten jeoekonomiye dönüşüm süreci, kuramsal temelleri, kuramsal tartışmalar ve jeoekonomi üzerine tartışmalar gibi açılardan incelenmektedir. Güç başlıklı bölümde ise; güç kavramı, güç analizleri, jeoekonomi ve güç hakkında bilgi verilmektedir.

“DÜNYA VE TÜRKİYE JEOEKONOMİSİ” başlıklı üçüncü kesimde; iki bölüm halinde Dünya Jeoekonomisi ve Türkiye Jeoekonomisi tanıtılmaktadır. Dünya Jeoekonomisi başlıklı bölümde; jeoekonomik dünya sistemi ve uluslararası jeoekonomik stratejiler (nüfus stratejisi, doğal kaynaklar ve enerji stratejisi, teknoloji stratejisi, dış ticaret stratejisi) incelenmektedir. Türkiye Jeoekonomisi başlıklı bölümde ise; Türkiye’nin tarihsel jeoekonomik yapısı (Türkiye’nin tarihsel, siyasal, ekonomik coğrafyası), Türkiye’nin jeoekonomik yapısı (nüfus-ekonomi-strateji ilişkisi, madenler-ekonomi-strateji ilişkisi, enerji-ekonomi-strateji ilişkisi) ve Türkiye’nin uluslararası jeoekonomik yapısı ve ilişkileri tartışılmaktadır.

“GENEL DEĞERLENDİRME” başlıklı dördüncü kesimde; araştırma sonucu elde edilen bulgular ve bunlara koşut getirilen öneriler sıralanarak, genel sonuç ortaya konulmuştur.

İKİNCİ KESİM

JEOEKONOMİ VE GÜÇ

Araştırmanın “JEOEKONOMİ ve GÜÇ” başlıklı ikinci kesimi iki bölümden oluşmaktadır. Kesimin ilk bölümünde jeoekonomi ikinci bölümünde ise güç konuları incelenmektedir.

2. JEOEKONOMİ

Araştırmanın bu bölümü beş alt bölümden oluşmaktadır. Bölümde; jeoekonomi'nin kavramlandırma ve tanımlaması yapılarak, jeoekonominin tarihsel gelişimi – jeopolitikten jeoekonomiye dönüşüm süreci, kavramlar ve yeni adlandırmalar, jeoekonominin kuramsal temelleri ve jeoekonomi üzerine tartışmalar incelenmektedir.

2. 1. Kavramlandırma ve Tanımlama

Yeni bir bilim dalı olarak jeoekonomi, günümüz ulusal, bölgesel ve uluslararası siyasal ve ekonomik ilişkilerin biçimlenmesinde ve değişen dünya sisteminin açıklanmasında oynadığı rolü gün geçtikçe artırmaktadır.

Jeoekonomi yaklaşımı, küreselleşme sürecindeki ekonomik ve politik dünyada, ulus devletlerin değişen koşullar altında kendilerini yeniden tanımlamalarına ve yeni düzende kendilerine yer kapma savaşımına rehberlik etmektedir.

Jeoekonomi, ulus devletlerin ortaya çıkmasından sonra devletler arası ilişkiler sistemini ve dış politika uygulamalarını yorumlamayı amaçlayan görüşler evriminin şimdilik son halkasıdır. Yöntem olarak, politikadan daha çok ekonomiye, teknolojiye ve coğrafyaya önem vermektedir. Devletlerin yaşamsal çıkarları ekonomik temelde belirlenmekte ve stratejiler buna göre çizilmektedir. Politik yakınlaşmalar veya kamplaşmalar yerini ekonomik birliklere veya çatışmalara bırakmakta, ortak ekonomik çıkarlar her şeyin üstünde tutulmakta ve Avrupa Birliği örneğinde olduğu gibi, siyasal egemenlikler belli ölçülerde değerini kaybetmektedir.

Kapitalist sisteme alması ve karşıt olan sosyalist sistemin çözümü ile serbest piyasanın dünyada rakipsiz kalışı ve sermayenin küresel dolanımının önünde hiçbir engelin kalmaması, ülkelerin yatırım kararları almasında veya ticari ilişkiler kurması üzerinde sadece ekonomik çıkarın tam anlamıyla uygulanabilmesine olanak vermiştir. Devletlerin güvenlik sorunu artık daha çok ekonomik kalkınma ve küresel pazardan pay kapma savaşımına dönüşmüş ve siyasal-askeri güvenlik sorunu ikinci plana atılmıştır.

Dünyadaki bu değişimler akademik çevrelerde, uluslararası ilişkilerin yeniden yorumlanmasını gerektirmiş ve sonuçta ekonominin devletlerarası ilişkilerde temel faktör olduğu ve sistemin işleyişinin yeni bir kavramla adlandırılması gerekli görülmüştür.

Bu gelişmeler sonucunda, Amerika ve Avrupa'nın belli başlı birçok ülkesinde "Jeoekonomi Enstitüleri" kurulmuştur; Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nde birçok önemli kuruluşun desteğiyle kurulan "The Geoeconomics Center" amacını şöyle özetlemektedir; "Merkezin amacı, gelecek neslin dış politika uzmanlarına ekonomi, dış politika, ulusal güvenlik ve bilim, teknoloji, çevre gibi konuları birbiriyle ilişkilendirmesini sağlamaktır"¹. Kurumun amacından da anlaşılacağı gibi jeoekonomi; ekonomi, uluslararası ilişkiler, teknolojiyi birleştiren bir bilim olarak önümüzdeki yüzyılda önemini koruyacak disiplinler arası bir bilimdir.

2. 2. Jeoekonominin Tarihsel Gelişimi – Jeopolitikten Jeoekonomiye Dönüşüm Süreci

Ekonominin devletlerarası ilişkilerdeki belirleyici rolü ilk devletlerin kuruluşuna kadar gitmektedir. Devletler arasındaki temel ilişki 'çıkâr'dır ve bu çıkarın korunması için verilen savaşımın devletlerin tarihini belirlemektedir. Temelde ekonomik çıkar olan bu savaşımın varolan konjonktür içerisinde dinsel, milliyetçi, ideolojik, ırkçı örtülere bürünmüştür. Ancak günümüzde ekonomik

¹ Council on Foreign Relations, "The Geoeconomics Center Mission", (<http://www.cfr.org/thinktank/greenberg/mission.html>), (Erişim Tarihi: 22. 04. 2004).

altyapının belirleyiciliği daha açık ve somut hale gelmiştir, günümüz dünyası Ulu Önder'in dediği gibi "... tamamen iktisat devrinden başka bir şey değildir"².

“Soğuk Savaş’ın sona ermesinden sonra gerek Batı dünyasında gerekse eski sosyalist sistemin ideolojik/etik izahlarının yerini artık sadece uzmanlar düzeyinde olmamak üzere jeopolitik kavramı almaya başlamıştır. ABD’de eski Dışişleri Bakanı Henry Kissinger “jeopolitik yaklaşımı” 21. yüzyılda büyük güçler arasında güçlenecek olan rekabeti düzenleyecek bir araç olarak geliştirmiş ve tekrar popüler hale getirmiştir. Kissinger, jeopolitik kuralların yardımı ile 21. yüzyılda ABD, Avrupa Birliği, Çin ve Japonya arasındaki rekabeti incelemekte ve bu rekabetin savaşa dönmesini engellemeyi hedeflemektedir. ABD’li bir başka dış politika uzmanı Zbigniew Brzezinski de en son yayınladığı çalışması olan “Büyük Satranç Tahtası-Amerika’nın Önceliği ve Bunun Jeostratejik Gereklere” adlı çalışmasında Avrasya ekseninde egemenlik için gerekli jeopolitik açılımları tartışmaktadır.”³ Küresel ekonomik rekabet ve savaşın Atlantik merkezli olmaktan çıkıp Avrasya merkezine yönelmesi ve bölgedeki ekonomik önceliğin politik önceliğin önüne geçmesi ile küresel sistemin temel aracı devletler için jeoekonomik stratejilere açık bir içimde dönüşmektedir.

Bu değişim özellikle “20. yüzyılın sonunda jeopolitik bilimi sadece devletlerin ve bölgelerin arasındaki siyasi ve askeri rekabeti değil, dinler ve kültürler arası rekabet ile ekonomik büyüme bölgeleri arasındaki rekabeti kapsayıcı şekilde geliştirmiştir”⁴. Soğuk Savaş sonrasında politik olmaktan çok ekonomik olarak yeniden şekillenen dünyanın açıklanmasında yetersiz kalması, “jeoekonomi” kavramını kullanılması gereken bir kavramsal araç olarak karşımıza çıkarmaktadır.

Jeoekonomik yaklaşımın ön plana çıkmasının bir diğer nedeni de Soğuk Savaş döneminde Soğuk Savaş’ın iki büyük aktörü olan ABD ve Sovyet Sosyalist

² Afet İnan, **İzmir İktisat Kongresi**, TTK Yayınları, Ankara, 1989, s.58.

³ Ümit Özdağ, “Jeopolitikten Jeoekonomiye”, **Jeoekonomi**, Cilt 1, Sayı 1, Avrasya Bir Vakfı ve Avrasya Merkez Yayınları, Ankara, 1999, s. 4-5.

⁴ Ümit Özdağ, “Jeopolitikten Jeoekonomiye”, **Jeoekonomi**, Cilt 1, Sayı 1, Avrasya Bir Vakfı ve Avrasya Merkez Yayınları, Ankara, 1999, s. 5.

Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'nin jeopolitik gerekliliklerden dolayı, yandaşları durumunda bulunan ülkelere karşı ekonomik ödünler verirken ve askeri yardımda bulunurlarken artık her ikisinin de bu yaklaşımı terk etmeleridir. Siyasal etkiyi genişletmek için dış politika aracı olarak kullanılan diplomasi, propaganda, silahlanma ve ekonomik yöntemler artık ekonomik etki alanını genişletmek için kullanılmaktadır. SSCB'nin stratejik ve jeopolitik yönlerden önemli olan Küba, Vietnam ve Kuzey Kore gibi ülkeleri askeri ve politik olarak desteklerken katlandığı ekonomik maliyetler günümüzde diğer bütün devletler için de geçerliliğini yitirmiştir.

ABD, Soğuk Savaş boyunca SSCB etki alanını daraltmak ve Atlantik eksenli merkez konumunu sağlamlaştırmak amacı ile gerek Japonya'ya gerek Avrupa Birliği üyelerine birçok ekonomik ödün vererek bu ülkelerin ekonomik canlanma ve güçlenme süreçlerine katkıda bulunmuştur. Bu jeopolitik yaklaşım, ABD ekonomisine zarar vermiş olmasına rağmen SSCB'yi tasfiye etmek için gereken ortaklara ve askeri üslere sahip olmak için sürdürülmüştür. Keza, Moskova Soğuk Savaş boyunca gerek Varşova Paktı üyelerini gerek SSCB'nin bazı ekonomik olarak geri kalmış birlik cumhuriyetlerini sübvansede etmiştir. Ancak Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile Soğuk Savaş'ın jeopolitik gerekliliklerinin yerini jeoekonomik gereklilikler almış, ABD kendisine karşı ekonomik ayrımcılık uyguladığına inandığı Japonya ve Avrupa Birliği'ne karşı sert önlemler alırken, Rusya Federasyonu da eski müttefiklerine enerji başta olmak üzere herşeyi dünya fiyatları ile satmaya ve politik baskı aracı olarak kullanmaya başlamıştır".⁵

Değişen jeopolitik durum Tsongas'ın değerlendirmesi ile "bugün ekonomik düşmanlarımız politik dostlarımızdır" ve "mücadele artık savaş meydanında değil pazarlarda sürdürülmektedir" bu durum ABD ekonomisini kuşatmakta ve devamını tehlikeye sokmaktadır.⁶ Bu sorun sadece ABD için değil bütün devletler için geçerlidir. Devletlerarası sistem Soğuk Savaş sonrası için önemli değişimler

⁵ Ümit Özdağ, "Jeopolitikten Jeoekonomiye", **Jeoekonomi**, Cilt 1, Sayı 1, Avrasya Bir Vakfı ve Avrasya Merkez Yayınları, Ankara,1999, s. 6.

⁶ Morton Kondracke, "Punch-Puller: Paul Tsongas's Foreign Policy", **The New Republic**, Vol: 216, Issue: 11, 1992, s.14-15.

geçirmiştir ve geçirmeye de devam etmektedir (Çizelge 1.) Bu belirsizlik ortamında ‘düşman’ algılaması iki kamplı bölünmüş dünyadaki kesinlikten ve durağanlıktan ulusal gönenç için rekabet eden herkesin herkesle savaşına (*bellum omnium contra omnes*) dönüşmüştür.

Çizelge 1: 1945’ten Günümüze Uluslararası Ekonomi Politikasındaki Önemli Değişimler

Soğuk Savaş Dönemi	Soğuk Savaş Sonrası
Liberal ticaret düzeni: BrettonWoods	Tek-dünya sistemi: GATT/DTÖ
Almanya ve Japonya’nın dönüşü	Ekonomik güç merkezleri olarak Almanya ve Japonya
3 dünya, 2 süpergüç ABD hegemonyası: dolar and bomba	4 veya 5 dünya, 1 süpergüç; ekonomik çokkutupluluk
Yalıtılmış Çin, Sovyet İmparatorluğu	Yükselen Çin, tıkanan Rusya
Karmaşık karşılıklı bağımlılığın ortaya çıkması	Karmaşık karşılıklı bağımlılığın “küreselleşme” içinde evrilmesi
<i>Jeopolitik:</i> İdeoloji, ittifak, büyük güç güdümlü müdahalecilik, askeri güççe dayalı “Ulusal güvenlik”.	<i>Jeoekonomi:</i> Daha çok Ekonomi, teknoloji, bilişim, emek, kaynak tabanlı “Ulusal güvenlik”.
İkitaraflılık, altulusçuluk	İkitaraflılık ve çoktaraflılık; ulusalcılık ve ulusüstücülük
Üçüncü Dünya: Borç Krizi ve devrim	Etnik, dinsel, ulusal buhranlar; parçalanma ve bütünleşme
Karteller (OPEC)	Bölgecilik (APEC, NAFTA) ve bölgeselleşme (büyüme üçgenleri)
<i>Uluslararası</i> politikanın üstünlüğü	<i>Ulusal</i> politikanın üstünlüğü

Kaynak: <http://web.pdx.edu/~hpmg/MIM516/IPEchanges.htm>

Soğuk Savaş döneminin durağanlığında uluslararası ticaret *Bretton Woods*’la belirlenmiş, Japonya ve Almanya, ABD’nin desteği ile yeniden toparlanmış, dünya iki süpergüç etrafında üç ayrı bloka ayrılmıştır (doğu, batı ve bağlantısızlar) ve sistem, uluslararası politik dengeler üzerinde, ulusal güvenliğin ‘büyük güç’ merkezli askeri güce dayalı olarak kurulmuştur. Soğuk Savaş’tan sonra ise uluslararası ticaret DTÖ ile ‘tek dünya’ etrafında biçimlenmiş, Almanya ve Japonya, ABD ekonomik hegemonyasıyla rekabet eder düzeye gelerek sistem bir süpergüç etrafında çok kutupluluğa yönelmiştir. Sistem, ulusal politikalarla biçimlendirilirken, ekonomik

bütünleşmelerle ve ekonomik araçlarla ulusal güvenliğin sağlanması amaçlanmaktadır.

Yaşadığımız çağdaki hızlı değişimler, eski düşünce ve görüşlerle günümüzü yorumlamayı güçleştirmiştir. Jeoekonomi, özellikle uluslararası güç ilişkilerini ekonomik yaklaşımlar çerçevesinde düşünmemiz gerektiğini öngörür.

Yirmibirinci yüzyıl, üç temel ve güçlü trendle şekillenmektedir. Bunlar⁷;

- Devletlerarası ilişkilerin gerisindeki en önemli güç olarak Jeoekonomi, Jeopolitiğin yerini almaktadır.
- Yeni ekonomi eski ekonomiyle, büyümenin motoru ve toplumsal yakınlaşmanın temel aracı olarak rekabet halindedir.
- Yeni dünya düzeni eski dünya düzeninin yerine alışılmışın dışında uluslararası kurumların ve önemli bölgesel varlıkların oluşumuna rehberlik ederek ortaya çıkmaktadır.

Bugünün başlıklarının arkasındaki güç, ulusal devletin pazarlarını genişletmek, sunum yollarını garanti altına almak ve karşıtlarını kendi rekabet avantajının dışına sürmektir. Bugünün dünyasında, devletler ülkeleri fethetmekten ziyade pazarlar üzerinde denetim ve egelik kurmayı amaçlamaktadır. Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra dünya politikasının çizgilerini değiştiren belli başlı savaşlar veya yoğun bölgesel çatışmaların hepsinin petrole ilgili olması bir tesadüf değildir. Körfez Savaşı, Çeçenistan'daki içsavaş ve Afganistan'daki savaş temelde petrolün iyeliği, çıkartılması ve taşınmasıyla ilgilidir. Geçmişte olası nükleer imha endişesiyle yaşayan büyük kitleler, günümüzde aynı endişeyi ekonomik risk ve çeşitli ulusal ekonomilerin yapısal güvensizliğinde yaşamaktadırlar⁸.

Bugün için "uluslararası ekonomik güvenlik" politik ve askeri güvenliğin ötesinde devletlerin birincil sorunu haline gelmiştir. Bu değişimler sonucunda

⁷ Andreas Andrianopoulos, "Greece Within A Changing International Environment", (<http://www.newliberals.gr/a001eng.htm>), (Erişim Tarihi: 20. 07. 2003).

⁸ Andreas Andrianopoulos, "Greece Within A Changing International Environment", (<http://www.newliberals.gr/a001eng.htm>).

şimdiki istihbarat örgütleri dünya üzerinde düşman aramak yerine ülke ekonomilerinin yararına olacak bilgileri toplayarak yatırımcılara sunmalı ve yatırım riskleri üzerinde yoğun çalışmalar yapmak zorundadır⁹.

Jeopolitik dönemin temel özelliği “hareketsizlik”tir. Süper güçler arasındaki rekabet küresel dünyada durgunluk etkisi yaratmıştır. Jeoekonomik dönemde ise pazarlar, devletler ve teknolojiler arasındaki karşılıklı ilişki, bu dönemin temel özelliğini “devingenlik” olarak belirlemiştir. Jeopolitiğin temel düşünce yapısı, dünya çapındaki kapitalizm ve komünizm çatışması üzerinedir. Bugün baskın olan düşünce tarzı ise, serbest piyasa kapitalizminin dünyayı kuşatan varlığıdır.

Jeopolitik dönemde, dünya üç kamp; Batı, Doğu ve Bağlantısızlar olarak görülüyordu. Bugün ise homojenliğin, tüketim kültürünün, bireyciliğin ve Amerikancılığın yayıldığı bir dünya vardır karşımızda. Jeopolitik dönem Berlin Duvarı ile jeoekonomi çağı ise internet araçları ile sembolleşmiştir¹⁰.

Çizelge 2: Jeopolitik ve Jeoekonomik Dönemlerin Belirgin Özelliklerinin Karşılaştırılması

Jeopolitik Çağ	Jeoekonomik Çağ
Durgun Ekonomik ve Politik Sistem	Devingen Ekonomik ve Politik Sistem
Komünizm-Kapitalizm Çatışması	Serbest Piyasa Rekabeti
Üç Kamplı, Bölünmüş Dünya	Bireyci, Homojen Dünya
Sembol: Berlin Duvarı	Sembol: İnternet

Jeopolitik ve jeoekonomi arasındaki önemli bir ayırım ise jeoekonomik politikaların temel hedefinin toprak denetiminden çok teknolojik ve ticari üstünlüğün kazanılması olmasıdır.¹¹ Bu üstünlük büyük jeoekonomik güçlerin AR-GE

⁹ Gökhan Bacık, “Ekonomik Dış Politika”, **Jeoekonomi**, Cilt 2, Sayı 1, Avrasya Bir Vakfı ve Avrasya Merkez Yayınları, Ankara, 2000, s. 48.

¹⁰ Andreas Andrianopoulos, “Greece Within A Changing International Environment”, (<http://www.newliberals.gr/a001eng.htm>).

¹¹ Pascal Lorot, “La Géoeconomie, Nouvelle Grammaire des Rivalités Internationales”, (http://www.diplomatie.gouv.fr/fr/actions-france_830/etudes-recherches3119/annuaire-francais-relations-internationales3123/IMG/pdf/FD001147.pdf), s. 116, (Erişim Tarihi: 09. 03. 2005).

yatırımlarında ve ulusal piyasanın bir yandan korunarak uluslararası piyasaların ele geçirilmesindeki çabalarında gözlenebilmektedir. Kapalı ekonomik sistemler ve otarşik yapıların geçerliliğini yitirmesiyle karşılıklı bağımlılık ilişkisinin kaçınılmazlığında, ‘yeni-liberal’ düzende, eski politikaların artık terk edildiği ve jeoekonomik politikaların devletlerin sürekliliği için ön plana çıktığı kabul edilmektedir. Zaten “Coğrafyacılar ve politika bilimciler 1990’larda finans, enformasyon ve ulaşım-ulaştırma ağları üzerindeki denetimin toprak denetiminden çok daha önemli olduğunu” belirtmektedirler¹². Sparke da jeopolitikten jeoekonomiye dönüşümü ve farkları aşağıdaki çizelgede özetlemiştir¹³.

Çizelge 3: Jeopolitik ve Jeoekonomi’nin Karşılaştırılması

<i>Jeopolitik</i>	<i>Jeoekonomi</i>
Kökü İmparatorluk Çağı’nın sonundadır.	Kökü Soğuk Savaş’ın sonundadır.
Serbest Ticaret’in Düştüğü, Ulusal Otarşi’nin Yükseldiği Dönemde Gelişmiştir.	Serbest Ticaretin Arttığı, Ulusal Otonomi’nin Gerilediği Dönemde Gelişmiştir.
Dünya sistemi üzerinde bölgesel devletlerin hegemonya savaşımını yansıtır.	ABD’nin hakim olduğu fakat emperyal egemenliğinin olmadığı küresel bir hegemonik sistem içindeki savaşımı yansıtır.
Kuramsal olarak Orduya bağlı yazarlar tarafından ileri sürülmüştür; Halford Mackinder, Fredrich Ratzel.	Kuramsal olarak iş çevrelerine bağlı yazarlar tarafından ileri sürülmüştür; Edward Luttwak, Kenichi Ohmae.
İçişlerini ve dışişlerini “egemenlik”, “müttefik” ve “düşman” diliyle ayırır.	İç ve dış işleri ayrımını “egemenlik” ve “ortak riskler” diliyle bulanıklaştırır.
Politika, “güvenlik” için egemenlik ve müttefik edinmeye odaklanmıştır.	Politika, rekabet ve “ekonomik kaldıraç” görevini görebilecek ortaklara odaklanmıştır.
Bölgesel oluşumlar; bloklar, ulus-devletler ve “demir perde” gibi sınırlar etrafındadır.	Bölgesel oluşumlar; “bağlılık”, bölgesel birlikler ve “web” gibi bağlar etrafındadır
Sınırlarla belirlenir.	Sınırsızlıkla ve iletişim ağlarıyla belirlenir.

Kaynak: Sparke, 2000, s. 8.

¹² Agnew and Knoq (1994); Kobrin (1997); Luke (1991); Murphy (1999); Ruggie (1993). Akt.: Beth A. Simmons, “Trade and Territorial Conflict: International Borders as Institutions”, Paper presented at the annual meeting of the International Studies Association, Le Centre Sheraton Hotel, Montreal, Quebec, Canada, 2004-03-17, (<http://www.wcfia.harvard.edu/node/694>)

¹³ Matthew Sparke, “Excavating The Future In Cascadia: Geoeconomics And The Imagined Geographies Of A Cross-Border Region”, BC Studies, 127, 5-44, 2000.

Jeopolitik ve jeoekonomi arasındaki temel fark temelde ortak amaç ekonomik egemenlik alanının genişletilmesinde kullanılan araçların ve yöntemlerin farklılığıdır. Politikanın, ideolojinin ve askeri gücün, toprak kazanma yoluyla genişlettiği ekonomik egemenlik alanı, jeoekonomide ekonomik araç ve yöntemlerle, rekabetle, iş çevrelerinin istekleri ve yönergeleriyle ve en önemlisi askeri gücün jeopolitiğe göre öncelikli değil, son çare olarak kullanılmasıdır.

Küresel politik ekonomideki değişimi ve dönüşümü farklı bir şekilde sınıflandıran Inoguchi ise küresel politikalarda “devlet egemenliğinin kilit kavram” olmasını Westfalyan, “halk egemenliğinin kilit kavram” olmasını Philedelfiyan ve “egemenliğin kaybı”nı ise anti-ütopyan paradigmlarla değerlendirmektedir.¹⁴ Bu paradigmların altyapısı jeoekonomik temeller üzerinde yükselmekte ve üstyapısı jeokültürel ağlarla kendini yeniden üretip sonuçta jeopolitik çatı ile adlandırılmaktadır. Westfalyan, Philedelfiyan ve Anti-Ütopyan kalıtların çerçevesi Çizelge 4’te ortaya konulmaktadır.

Çizelge 4: Westfalyan, Philedelfiyan ve Anti-Ütopyan Kalıtların Çerçevesi

Jeopolitik Çatı	Westfalyan (devlet-merkezli)	Philedelfiyan (küresel cumhuriyetçi)	Anti-Ütopyan (sömürgecilik-sonrası çokkültürlülük)
<i>Başlıca Yazarlar</i>	Kissinger	Fukuyama	Huntington
<i>Kilit Kavram</i>	Devlet egemenliği	Halk egemenliği	Egemenlik-sonrası egemenlik kaybı
<i>Kurumsal Birim</i>	Ulus-devlet	Liberal demokrasi	Sivil süperdevlet & zayıf/zayıflayan devlet
<i>Davranışsal İlke</i>	Dengeleme	Binding/hiding	Destekleme, çökme
<i>Barış</i>	Savaş yoluyla barış	Liberal demokratik barış	Ne savaş ne barış
<i>Demokrasi</i>	Farksızlık	Saldırgan ihracat veya iyimser sessizlik	Askeri müdahale veya kinik kayıtsızlık

¹⁴ Takashi Inoguchi, “Peering into the Future by Looking Back: The Westphalian, Philadelphian, and Anti-Utopian Paradigms”, **International Studies Association**, Blackwell Publishers, Oxford, 1999, s. 173–188.

Jeoekonomik Temeller			
<i>Başlıca Yazarlar</i>	Gerschenkron	Reich	Landes
<i>Kilit Kavram</i>	Ulusal ekonomi	Küresel Pazar	Ekonomik gelişme
<i>İtici Güç</i>	Devlet eliyle endüstrileşme	Pazara dayalı megarekabet	İçsel değerlere ve davranışlara yön veren dünya kültürleri
<i>Kritik Değişken</i>	Büyük sermaye ve emek girdisi	Kritik teknoloji girdisi	Buluş ve teknik beceri
Jeokültürel Ağlar			
<i>Başlıca Yazarlar</i>	Anderson	Barber	Kaplan
<i>Kilit Medya</i>	Devlet radyo-televizyonu	Kablolu TV ağı	Yeraltı ağı
<i>Kilit Amaç</i>	Ulus inşası	Küresel yayılma	Devlet karşıtı tepki & muhalif iletişim, kültürel alanda düzenin yeniden kurulması
<i>Kilit Etki</i>	Meşruiyet	Homojenleşme	Yıkıcı hareketler Sivil süperdevletlerin meşruiyeti

Kaynak: Igonuchi, 1999, s. 178.

Diğer yazarlarca yapılan jeopolitik ve jeoekonomi arasındaki keskin ayrışma burada süreklilik gösteren küresel ekonomi-politik içerisinde jeoekonominin altyapıyı oluşturduğu şeklindedir. Alexander Gerschenkron'un *Economic Backwardness in Historical Perspective* (1965), Robert Reich'in *Work of Nations* (1991) ve David Landes'in *Wealth and Poverty of Nations* (1998) yapıtları sırasıyla Kissenger, Fukuyama ve Huntington dünyalarının temellerini somutlaştırarak politik üstyapı ile eşleşmektedir. Her üç jeopolitik çatı, içerisinde jeoekonomik temelini taşımaktadır. Bu jeopolitik çatının üzerinde jeokültürel olarak adlandırılan ideolojinin yeniden üretimi ve meşruiyeti yükselmektedir. Jeoekonominin 'altyapı' olarak temele (*topik*) yerleştirilmesi ve jeokültürün 'üstyapı' olarak önce ulus inşasında ve sonrasında küresel yayılmada araç olması Marksizm'in 'üretim güçleri

ve üretim ilişkileri'ni açıkladığı tarihsel maddecilik ve diyalektik maddecilikle ilişkilidir. Altyapıyı oluşturan üretim güçleri ve ilişkileri yani ekonomik temel ve üstyapıyı oluşturan yasal-siyasal kurumlar yani ideoloji ve kültürel yaşam biçimidir.

Ancak bu iççelik ve hiyerarşik yapı, üstyapının (jeopolitik çatı ve jeokültürel ağlar) altyapının (jeoekonomik temel) bir ürünü ve sonucu olarak görmek üstyapının altyapıdan bağımsızlaşmasını ve ayrı hareket ettiği sonucunu da beraberinde getirmektedir. Oysa jeoekonominin kapsamı, altyapı olmasının yanında, üstyapı çatısını ve ağlarını da yine jeoekonomik araçlarla ve yöntemlerle donatması biçimindedir.

“Jeoekonomik yaklaşımda orduların yerlerini ekonomik verimlilik ve üstün teknoloji ürünü mallar, üslerin ve cephelerin yerlerini pazarlar almaktadır. Ekonomik etkileşimin karşılıklı fayda boyutu ihmal edilmemekle birlikte, ekonomik ilişkiler “barış içinde savaş” çerçevesinde ele alınmaktadır. Jeoekonomik yaklaşım ordulara da yansımıştır. Silahlı kuvvetler, rakiplerinin asker sayısı, zırhlı araç, uçak vs. sahip olduğu bilimum araçlarla olduğu kadar potansiyel ve aktüel rakiplerinin kullandığı teknolojinin düzeyi ve arkasındaki ekonomik güçle de sürekli ilgilenmişlerdir. Ancak Soğuk Savaş'ın bitiminden bu yana birçok ülke silahlı kuvvetleri ekonomik verileri diğer kuruluşlardan almak yerine, kendileri ekonomik veri toplamaya başlamışlardır. Ayrıca ekonomik veri toplamanın ötesine geçerek ekonomik zenginliğin nedenleri araştırılmaya başlanmıştır. ABD Savunma Bakanı William Cohen Temmuz 1988'de Bakanlık bünyesinde amacı özgürlük ve ilerleme ve zenginlik arasındaki ilişkiyi araştırmak olan “National Security Strategy Group”u kurmuştur. İngiltere, Çin ve Rusya Federasyonu'nda da benzer çalışmalar yapılmaktadır. Bu araştırmaların amacı sadece zenginliği ve zenginlik kaynaklarını belirlemek değil, zenginlik paylaşımının neden olabileceği uluslararası çatışmaları önceden tespit etmektir. Bazı araştırmacılara göre küreselleşmeye giden yolda bir ara basamak, bazı araştırmacılara göre ise küreselleşmenin karşıtı bir gelişmeyi temsil eden bölgeselleşmenin sonucu olan Avrupa Birliği (AB), Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması (NAFTA) ve Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği (APEC) gibi bölgesel ekonomik kuruluşların şekillenmesinin temelinde olabildiğince geniş ve birbirine

eklemlenmiş pazarı güvence altına alma kaygısı vardır ki, bu jeoekonomik bir yaklaşımdır. Anılan bölgesel ekonomik kuruluşların çekirdeğinde hep bir egemen (hegemon) politik ve ekonomik gücün olması (ABD, Almanya, Japonya) ekonomik bölgelerin jeoekonomik yapısının temelini de oluşturmaktadır.”¹⁵

Çağımızda yaşanan ekonomik, siyasal ve kültürel değişim ve dönüşüm süreci sonunda ulus-devletlerin varlığını sürdürebilme yöntemleri de değişim geçirmekte ve işbirliği/düşman algılamaları farklılaşmaktadır. Bu değişim sürecinde devletlerin daha fazla güç ve etki yaratma araçları da siyasal ve askeri olmaktan çok ekonomik yönde olmaktadır. Bu ilişkileri analiz edebilmek için de jeopolitiğin yerini jeoekonominin alması kaçınılmaz görünmektedir.

2. 3. Kavramlar ve Yeni-adlandırmalar

Albert Einstein “politika fizikten daha zordur” derken devlet adamları ve stratejistlerin çok sayıda değişkeni hesaba alması gerektiğini vurgulamaktadır. Ancak bu değişkenler arasında en etkili olanı kuşkusuz coğrafyadır. ‘Coğrafya’ Nicholas Spykman’ın gözlemlediği gibi “dış politikada en temel etkidir çünkü en kalıcı olanıdır”¹⁶. Kalıcılığı yanında coğrafya insan davranışları ve dolayısıyla ekonomi, politika ve strateji üzerinde doğrudan etkilidir. Bu etkileşim jeostrateji, jeopolitik ve jeoekonomi olarak kendini göstermektedir¹⁷. Ulus devletlerin ortaya çıkmasıyla birlikte bu alanlar devletler için yaşamsal öneme sahip olmuşlardır. Coğrafyanın stratejik bir bilgi oluşu ve bu bilginin de stratejik tehlikeler ve avantajlar yaratacağı kuşkusuzdur¹⁸.

İsveçli politika bilimci Rudolf Kjellen’in 1899’da devletin temel niteliklerini sınıflandırırken kullandığı beş özellikten biri olan jeopolitik (geopolitik) (diğerleri;

¹⁵ Ümit Özdağ, “Jeopolitikten Jeoekonomiye”, **Jeoekonomi**, Cilt 1, Sayı 1, Avrasya Bir Vakfı ve Avrasya Merkez Yayınları, Ankara, 1999, s. 5–6.

¹⁶ Mackubin Thomas Owens, “In Defense of Classical Geopolitics”, **Naval War College Review**, 1999, (<http://www.nwc.navy.mil>), (Erişim Tarihi:15. 08. 2002).

¹⁷ Colin S. Gray, “A Debate on Geopolitics: The Continued Primacy of Geography”, *Orbis* (Philadelphia, Pa.) Vol. 40, 1996, s.247.

¹⁸ Yves Lacoste, **Coğrafya Savaşmak İçindir**, Çev. Aylin Ertan, Doruk Yayıncılık, Ankara, 2004, s. 111.

demopolitik (nüfus politika ilişkisi), ekonomipolitik (ekonomi politika ilişkisi), sociopolitik (toplum politika ilişkisi), kratopolitik (iktidar politika ilişkisi))¹⁹, daha sonra Alman coğrafyacılar Karl Haushofer ve Friedrich Ratzel tarafından geliştirilmiş ve “organik devlet teorisi”yle birlikte Alman dış politikasının temel dinamiği haline gelmiştir. Buna karşın Anglo-Amerikan dünyasında “jeostrateji” İngiliz coğrafyacı Sir Halford J. Mackinder ve Amerikalı amiral Alfred T. Mahan’la ön plana geçmiş ve jeopolitik sürekli olarak değişen koşullara göre devletlerin dış politikasına yön vermiştir²⁰.

19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında politik coğrafya devlet adamları için devletin gücünü en etkili şekilde örgütleme amacıyla, 20. yüzyılın ortalarında Nazi Almanyası’yla birlikte devletin yaşam alanını genişletmek amacıyla, 1970’lerde daha çok ülke içindeki bölgesel çatışmaların analizi amacıyla, 1980’lerde ise bir bütün olarak dünya sistemini ve zengin Kuzey (merkez/core) ve fakir Güney (çevre/periphery) ülkeleri arasındaki ilişkileri ortaya koymak amacıyla kullanılmıştır.

Bu politikalar sonucunda jeopolitik-jeostratejik yaklaşımlarla “kara egemenliği, deniz egemenliği, hava egemenliği, canevi-kenarkuşak/heartland-rimland”, jeoekonomik yaklaşımla “merkez-çevre, pan-bölge” ve jeokültürel yaklaşımla da “doğu-batı”,²¹ gibi düşünsel haritalar yaratılarak çeşitli kuramlar geliştirilmiş ve bu kuramlar sonucunda ülkeler ulusal güvenliklerini ve dış politikalarını şekillendirmişlerdir. Ve günümüzde Soğuk Savaş sonrasında değişen koşullar çerçevesinde bunlara bir de jeokültürel yaklaşımla “medeniyetler çatışması”²² eklenmiştir (Harita 1, 2, 3).

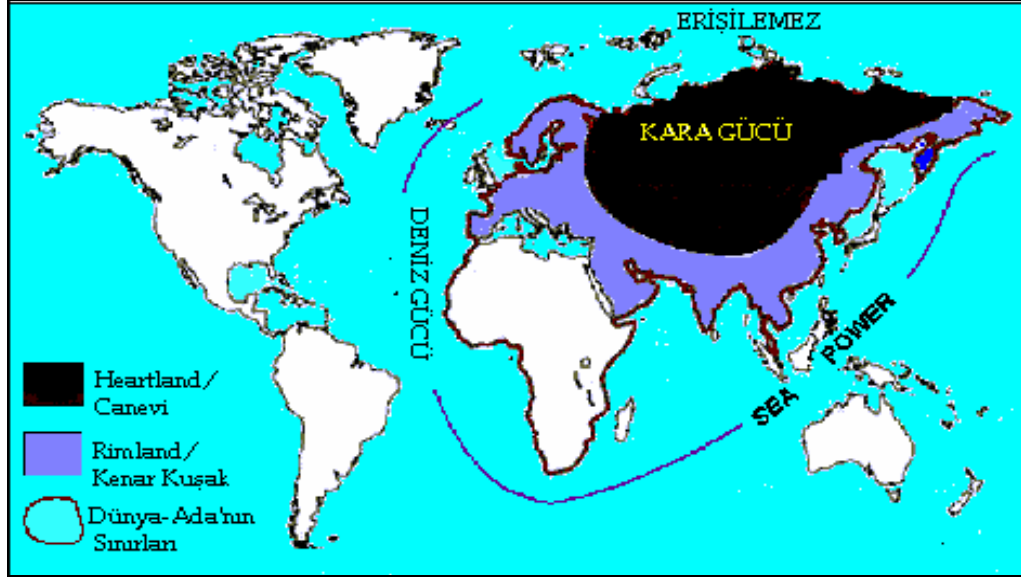
¹⁹ V.D. Mamadouh, “Geopolitics In The Nineties: One Flag Many Meanings”, **GeoJournal**, Vol: 46, Number: 4, Springer, Amsterdam, 1998, s. 237.

²⁰ Mackubin Thomas Owens, “In Defense of Classical Geopolitics” **Naval War College Review**, 1999, (<http://www.nwc.navy.mil>), (Erişim Tarihi: 15. 08. 2002).

²¹ Mackubin Thomas Owens, “In Defense of Classical Geopolitics”, **Naval War College Review**, 1999, (<http://www.nwc.navy.mil>), (Erişim Tarihi: 15. 08. 2002).

²² Samuel P. Huntington, **Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması**, çev. Mehmet Turhan vd., Okuyan Us Yayın, 2002, İstanbul.

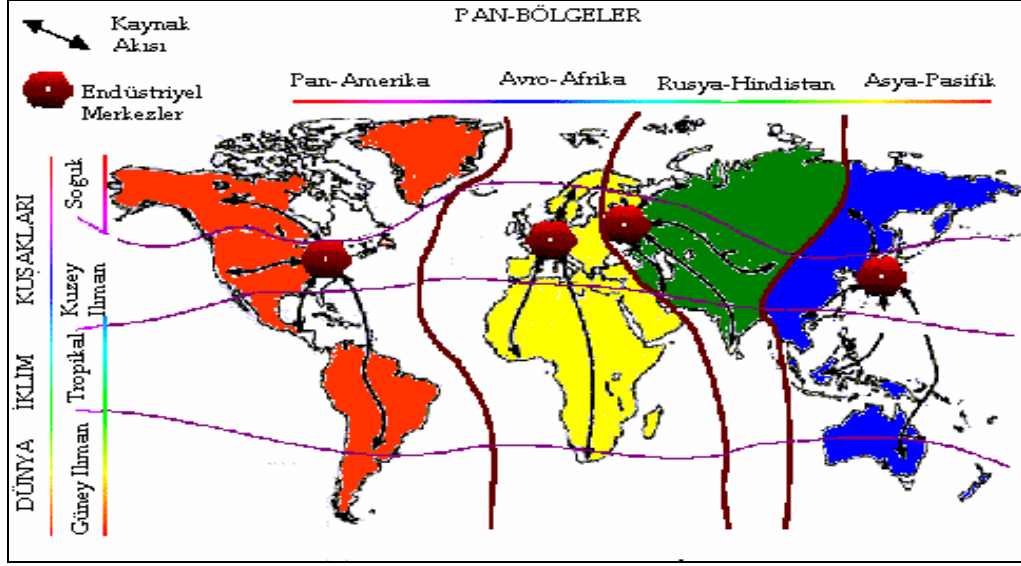
Harita 1: Jeostratejik Model

Kaynak: Taylor, 1996, s. 333.

Jeostratejik modelin temel vurgusu devletlerin yaşamsal çıkarlarının korunması ve geliştirilmesi amacıyla askeri stratejinin ön planda tutulmasıdır. Bu strateji geniş toprak egemenliğinin kurulması veya denetlenebilmesi için stratejik bölgeler, boğazlar ve doğal kaynaklar üzerinde odaklanmıştır. Büyük güçlerin dünya egemenliği ve denetimini simgeleyen jeostratejik yaklaşım rakip güçlerin sınırlandırılmasını hedeflemektedir ve strateji buna göre çizilmektedir. Bu stratejilerden gerek Soğuk Savaş öncesinde ve Soğuk Savaş süresince ve sonrasında önemini sürdüren 'canevi(kalpgah)-kenarkuşak/heartland-rimland'dir. Soğuk Savaş'la ideoloji ve politikanın önem kazanması jeostratejinin jeopolitikle içiçe geçmesine neden olmuştur ve jeostratejik yaklaşımlar jeopolitik modellerde de belirleyiciliğini korumuştur. Jeoekonomik modelde ise ekonomik egemenlik ve üstünlük, devletlerin yaşamsal çıkarları için dünya coğrafyasını yeniden biçimlendirmektedir. İlkel jeoekonomik yaklaşımda küresel güçlerin dünyayı paylaşımı ve barış içinde birarada yaşama aracı olarak öngörülen jeoekonomik modelde merkez-çevre/core-periphery ayrışması ile her merkez ülke etrafında oluşturulan bir çevresel alan vardır.

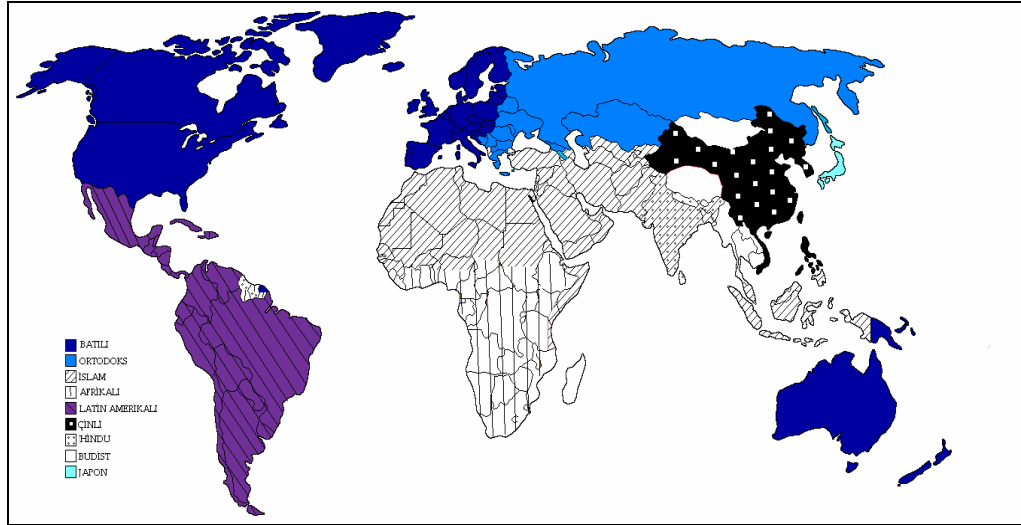
Harita 2: Jeoekonomik Model

Kaynak: Taylor, 1996, s. 333.

Jeokültürel yaklaşımla oluşturulan modellemelerde temel ayrım doğu-batı ayrımıdır ve bu ayrımın en son ve belirgin biçimini Batılı, Latin, Afrikalı, Ortodoks, Müslüman, Konfüçyen, Budist, Hindu ve Japon ayrımları ile çizilen 'medeniyetler dünyası' oluşturmaktadır.

Harita 3: Jeokültürel Model (Medeniyetler Dünyası)

Kaynak: Huntington, 2002, s. 20-21.

Geçen yirmi yılda, 1970’li yıllardan sonra, politik ve ekonomik coğrafyanın kesişme noktasındaki araştırmalar, küreselleşme, risk toplumu ve yeni jeopolitik dünya düzeninin oluşumuna sarılan coğrafyacılarla artmıştır. Bu çalışmalarda daha çok küreselleşme çerçevesinde uluslararası ekonomik ilişkiler ön plana çıkmış ve bu dönüşüm incelenmiştir²³.

20. yüzyıldaki güçler mücadelesini açıklayan jeopolitik yaklaşım, 21. yüzyıla girerken ekonomik ve politik olarak küreselleşme-bölgeselleşme denklemi arasına sıkışan dünyayı açıklamakta yeterli değildir. Bir zamanlar jeopolitiğin alt açılımı olan jeoekonomi gittikçe bağımsızlaşarak ama jeopolitikle sürekli etkileşim içerisinde ülkeler, ülke grupları ve bölgeler arasındaki ilişkileri açıklamaya başlamıştır²⁴. Jeokültürel yaklaşımlar ise var olanı açıklamak ve ayrıştırmaktan öteye gidememekte, devletler ve uluslar için açılım sunamamaktadır.

Jeoekonomi, yeni bir kavram olarak genel bir adlandırmaya kavuşmadan önce, değişen koşullar sonucu –ekonomik gücün stratejik ve askeri gücün önüne geçmesiyle- yani, jeopolitiğin güç kaybetmeye başlamasıyla birlikte yeni sistemdeki ilişkileri açıklamakta kullanılmak üzere “jeopolitik-ekonomi” (geo-political-economy) (Corbridge ve Agnew, 1991), “jeopolinomi” (geopolinomics) (Demko ve Woods, 1994), “ekopolitik” (ecopolitics) (Kühls, 1996) ve yeni-jeopolitik (neo-geopolitics) (Rusi, 1997) gibi kavramlar²⁵ kullanılmış ancak jeoekonomi bugün için büyük oranda genel kabul görmüştür.

Bu kavramlardan *jeopolitik ekonomi* (geo-political economy), uluslararası politik ekonomi’ye ‘coğrafya’nın da dahil edilmesiyle küreselleşme sürecini açıklamayı sağlayan kullanışlı bir araç olarak görülmüştür. Bu yaklaşıma göre; ‘Jeopolitik’ sınırlar, kimlikler ve toprakla ilgilenir; ‘jeoekonomi’ sermaye ve malların dolanımı ve değişimiyle; ‘jeopolitik ekonomi’ ise sermaye ve malların

²³ Agnew ve Corbridge (1995) , Demko ve Wood (1994, 1999), Grant ve Nijman (1997, 1998), Taylor (1996). Akt.: Gearóid Ó Tuathail, Fred M. Shelly, “Political Geography: From the "Long 1989" to the End of the Post-Cold War Peace”, <http://mailer.fsu.edu/~psteinbe/pgsg/pgcgia.doc>.

²⁴ Ümit Özdağ, “Jeopolitiktan Jeoekonomiye”, **Jeoekonomi**, Cilt 1, Sayı 1, 1999, s. 3.

²⁵ V.D Mamadouh, “Geopolitics In The Nineties: One Flag Many Meanings”, **Geojournal**, Vol: 46, Number: 4, Springer, Amsterdam, 1998, s. 239.

dolanımı ve değişiminin yer aldığı sınır ve bölgelerin yeniden şekillenmesiyle ilgilendir. Bu yeniden şekillenmeyi ve değişimi araştırdığımızda küreselleşme sürecini de anlayabilir ve açıklayabiliriz. Jeopolitik ekonomi penceresinden küreselleşme süreci; ölçekler-ölçeklendirmeler, bölgeler-bölgeselleşmeler, sınırlar-sınır kesişmeleri, yerler-yerleşmeler üzerine düşüncelerin coğrafyası, istihdamı, ve gelişmesi açılarından ele alınmaktadır²⁶. Ekonomik ve politik sürecin coğrafik boyutunu dikkate alan jeopolitik ekonomi yaklaşımı, küreselleşme sürecinin egemenliğinin yaşanacağı dönemde dünyanın gidişatını anlamak açısından önemli bir görüş açısidir²⁷.

Jeopolinamik (Geopolinomics) jeoekonomi ile birlikte aynı anlamda kullanılan bir terimdir. Jeopolitiğin uluslararası ilişkiler, dış politika ve stratejiyi ilgilendiren önemli tartışmalara hiçbir katkısı olmayan gösterişli bir kelime olarak gören bazı kesimler jeopolitiği banal olarak kabul etmişlerdir. Diğer bir kesim ise hükümet dışı aktörlerin uluslar arası siyasal sistemde önemlerinin arttığı süreçte, jeopolitiğin askeri güç ve karasal devlet kavramlarına bağlı kaldığı için jeopolitik çözümlerinin öneminin azaldığını düşünmektedirler. Bu bakış açılarının sonunda uluslar arası ilişkilerde gücün incelenmesinin yerini refahın sürdürülebilirliğine kaptırmasıyla jeoekonomi veya 'jeopolinamik' jeopolitiğin yerini almıştır²⁸.

Ekopolitik (Ecopolitics) ise jeoekonomi kavramına göre ekonomi ve politikayı daha uygun ilişkilendirmesine rağmen, "eco" öneki ekolojiyi çağrıştırdığından kullanışlı görülmemiştir²⁹.

Yeni Jeopolitik (Neo-geopolitics) geleneksel jeopolitik ve jeoekonomik analizlerin sentezini amaçlayan yeni bir yaklaşımdır. Sadece devletleri değil sınır

²⁶ Alan Hudson, "Toward A Global Geo-Political Economy", (ed.) Ashley Kent, **Reflective Practice in Geography Teaching**, Paul Chapman Educational Publishing, London, 2001, s.12.

²⁷ Alan Hudson, "Toward A Global Geo-Political Economy", (ed.) Ashley Kent, **Reflective Practice in Geography Teaching**, Paul Chapman Educational Publishing, London, 2001, s.16.

²⁸ Mackubin Thomas Owens, "In Defense of Classical Geopolitics", **Naval War College Review**, 1999, (<http://www.nwc.navy.mil>), (Erişim Tarihi:15. 08. 2002).

²⁹ V.D Mamadouh, "Geopolitics In The Nineties: One Flag Many Meanings", **Geojournal**, Vol: 46, Number: 4, Springer, Amsterdam, 1998, s. 239.

aşan çok çeşitli uluslararası aktörü; ulusal, uluslararası ve hükümet dışı enstitüleri, örgütleri, firmaları, silahlı kuvvetleri, terörist grupları, barış hareketleri ve insan hakları gruplarını ve çevreci örgütleri de dikkate alır. Yeni jeopolitik yaklaşım hızla değişen Sovyet sonrası Avrasya'yı daha iyi anlamak için yardımcı olmaktadır³⁰. Yeni jeopolitik bir bütün olarak dünya üzerindeki yaşamı ve doğayı tehdit eden teknolojik sistemlere, uluslararası tekno-ekonomik güç yapılarına ve bizzat devletler tarafından şekillendirilen dünya politikasına çok karmaşık bakış açıları sunmaktadır. Artık ulusal güvenlik sadece diğer devletlerin ve yasadışı örgütlerin askeri tehditleriyle tanımlanmamaktadır. Tehditler çeşitlenmektedir ve ulusal güvenlik sorunu da küreselleşmektedir³¹.

Jeopolitiğin günümüz ekonomik ve siyasal ilişkilerini açıklamakta yetersiz kalması dolayısıyla girilen bu yeni adlandırmalardan jeoekonomi kavramı gerek genel olarak jeopolitiği çağrıştırması ve gerekse politiğin yerine ekonominin kullanılmasıyla ekonomik ilişkilerin günümüz dünyasındaki baskınlığını vurgulaması açısından tercih edilmektedir.

2. 4. Jeoekonomi'nin Kuramsal Temelleri

Ekonomi ve coğrafya ilişkisi üretim yerinin belirlenmesinde ve bu üretim biçiminin diğer coğrafyalar üzerindeki etki derecesini de belirlemektedir. Firmaların konumu ve bu konumun yeniden belirlenmesini yani üretim coğrafyasını belirleyen etkenler temelinde; girdilerin fiyatları, kolay elde edilebilirliği ve ikame olanağı (ham madde, enerji, işgücü); pazara ulaşım maliyeti (ticaret maliyetleri); talep (müşteri tercihleri ve boyutu); ölçeğe göre getiri; girdi-çıktı üretim bağları; rekabet ve pazar yapısı; diğer firmaların kuruluş yeri kararları; dışsallıklar; teknoloji ve teknolojideki değişim hızı; yerel Araştırma-Geliştirme (Ar-Ge) kaynakları ve kapasitesi; beyin gücü; fayda maliyeti; altyapı; hükümet politikaları (teşvikler/engeller: vergiler, mali yardım); girdi ve çıktıların taşımacılık maliyetidir.

³⁰ Mehdi Parvizi Amineh, "Rethinking Geopolitics in Central Eurasia", http://www.ias.nl/iasn/32/IIASNEWS_rethinking_geopolitics_in_central_eurasia.pdf, (Erişim Tarihi: 19. 09. 2004).

³¹ Mehdi Parvizi Amineh, "Globalisation, Geopolitics and Energy Security in Central Eurasia and the Caspian Region", http://www.clingendael.nl/ciep/activities/conferences/pdf/Lecture_Mehdi_Amineh_2003_06_19.pdf, (Erişim Tarihi: 19. 09. 2004).

Üretim yeri çalışmaları Krugman'a göre her nedense eksik uzun bir tarihe sahiptir, Ohlin'e göre de 'önemli olan uluslararası ticaret değil *internationale Standortslehre* (uluslararası konum öğretimi)'dir. Benzer şekilde Isard'a göre de 'konum aynı zamanda ticareti hesaba katmadan ve ticaret de konumun eşanlı belirleyicileri olmadan açıklanamaz... ticaret ve konum aynı madalyonun iki ayrı yüzüdür'. Adam Smith ve David Ricardo'nun klasik modelleri ile üretim coğrafyası ve 'yerel ekonomiye' (bölgesel iktisat) 'mutlak üstünlükler kuramı' ve 'karşılaştırmalı üstünlükler kuramı' ile açıklamışlardır. Smith'e göre üretimin coğrafi konumunu mutlak üstünlük belirler. Ricardo'nun modeline göre ise üretilen malların karşılaştırmalı üstünlüğü üretimin coğrafyasını uzmanlaşmış ülkelerle belirlemektedir. Heckscher-Ohlin modelinde üretim yeri ulusal faktör donatımına göre belirlenmektedir. Bir ülke hangi üretim faktörüne zengin olarak sahipse, üretimi o faktörü yoğun bir biçimde gerektiren mallarda karşılaştırmalı üstünlük elde eder, yani onları daha ucuza üretir ve o alanda uzmanlaşır³². Ancak bu model yüksek faktör hareketliliğinin olduğu bölgelerde (ABD) veya benzer faktör donatımının olduğu ülkelerde (Fransa ve Almanya) endüstri kurulum yerini açıklayamamaktadır. Von Thünen (1826) ise modelinde, ölçek ekonomilerini dikkate almadan, temel olarak tarımsal üretim alanından hareket ederek kira ve taşımacılık maliyetlerinin belirleyici olduğu yerel ekonominin (alansal ekonomi) başlangıç noktasını oluşturur. Thünen'i izleyen W. Launhardt ve A. Schaffle ise yerel analizleri endüstriyel sektöre uyarlamışlardır. A. Weber ise bu kuramları genişleterek, taşıma maliyetlerini, ağırlık ve uzaklıkla beraber emek faktörünü de analizine katarak optimum kuruluş yerini açıklar. Weber'in modelinde pazarların, hammaddenin ve nüfusun coğrafi dağılımı veridir ve tek üretim yeri varsayımı altında üretici öncelikle üretim girdi ve çıktılarının taşıma masraflarının enaz olduğu yeri, daha sonra ise işgücü ücretleri ve dışsal ekonomileri analizine alarak kuruluş yeri olarak belirler. Christaller'in 'odak-yer' kuramı ile kentlerin sıralanmasını saptamasıyla benzer olan Lösch'ün gerçekçi olmayan analizi genel bir denge modeline yakın ve gelişmiş bir kuramdır. Üretim yeri ve bu yerin etki alanını belirlemeyi amaçlayan 'Reilly Kanunu' ve Andre

³² Halil Seyidoğlu, **Uluslararası İktisat**, Güzem Yayınları, İstanbul, 1998, s. 62.

Piatier'in kentlerin ticari çekiciliğini ölçme yöntemi ve önceki kuramlar jeoekonominin temeline kaynak oluşturmaktadır.³³

Tarihsel altyapı yanında günümüzde ekonomik coğrafyanın ve alan ekonomisinin, firma düzeyinden, küresel ekonomide ulusal ekonomilerin coğrafi etkinliğini açıklayan kuramlara yönelmesi ile jeoekonominin uluslararası ekonomik ilişkilerdeki küresel eksikliği de tamamlanmaktadır.

Uluslararası ticaretin yoğunluğunu ve ülke ticaretlerinin birbirleri üzerindeki etkinliğini ölçmek için kullanılan indekslerden biri olan 'ticaret yoğunluğu' indeksi ile ülkelerin ticaretlerinin etkili ve etkisiz olduğu bölgeler ortaya çıkarılabilmektedir.

$$I_{ij} = x_{ij} / m_j$$

x_{ij} = i ülkesinin j bölgesindeki dışsatım payı, m_j = j bölgesinin dünya dışalımındaki payı (i kendi ülkesine dışsatım yapamayacağından, i ülkesinin net dışsatımı) dır.³⁴

İkinci olarak ise Anderson ve Norheim tarafından geliştirilen, ülkelerin bölgesel 'ticaret eğilimleri'ni ölçen indekstir. Bölgesel Gayrisafi Yurtiçi Hasıla (GSYİH)'nın boyutunun da etkili olduğu bu indekste ekonominin büyüklüğü ticaret eğiliminin ölçülmesinde önemlidir.

$$P_{ij} = t_i * I_{ij}$$

³³ Miroslav N. Jovanovic, **Geography of Production and Economic Integration**, Florance, KY, USA: Routledge, 2001, s. 24-32.

³⁴ John O'Loughlin ve Luc Anselin, "Geo-Economic Competition and Trade Bloc Formation: United States, German, and Japenese Exports, 1968–1992", **Economic Geography**, Vol: 72, No: 2, 1996, s. 141.

$t_i = i$ ülkesinin toplam dışsatımlarının GSYİH'ya oranı ve I_{ij} ise yukarıdaki eşitlikteki ticaret yoğunluğu indeksini belirtmektedir.

Büyük devletlerin ekonomik güçlerini komşu zayıf devletleri etkilemek ve onlar üzerinde egemenlik kurmak amacıyla değişik ekonomik yöntemler aracılığıyla kullanmasına örnek olarak ticaretin etkisini analiz eden³⁵, dış ticaret yoğunlaşmasını ölçmek amacıyla dışalım ve dışsatımın mallar ve ülkeler açısından (coğrafi yoğunluk) kullanılan Gini-Hirschman yoğunlaşma katsayısıdır:³⁶

$$G_{jx} = 100 \sqrt{\sum_{i=1}^n \left(\frac{X_{sj}}{X_j} \right)^2}$$

G_{jx} = j döneminde dışsatımın coğrafi yoğunlaşma katsayısı

X_{sj} = j döneminde s ülkesine olan dışsatım değeri

X_j = j döneminde toplam dışsatım değeri

$$G_{jm} = 100 \sqrt{\sum_{i=1}^n \left(\frac{M_{sj}}{M_j} \right)^2}$$

G_{jm} = j döneminde dışalımın coğrafi yoğunlaşma katsayısı

M_{sj} = j döneminde s ülkesine olan dışalım değeri

M_j = j döneminde toplam dışalım değeri

³⁵ J. B. Condliffe, "Economic Power as an Instrument of National Policy", **The American Economic Review**, Vol. 34, No. 1, Part 2, Supplement, Papers and Proceedings of the Fifty-sixth Annual Meeting of the American Economic Association. (Mar., 1944), s. 310.

³⁶ Gerard March, **Economie Internationale**, Fransa, 1974, s. 514. Akt: Nilgün Çil Yavuz, "Türkiye'nin Dış Ticaretinin Mallar ve Ülkeler Açısından Konsantrasyon Analizi (1975-1998)", **Çimento İşveren Dergisi**, (<http://www.cmis.org.tr/dergi/mak2005.doc>), (Erişim Tarihi: 19. 09. 2005).

Dış ticaret yoğunluğu, ülkelerin dış ticarete bulunduğu ülkelerin sayısına ve bu ülkelerle yapmış olduğu ticaretin az ya da çok olmasına bağlıdır³⁷.

Bu indekslerden diğer bir tanesi ise merkezler arasındaki ekonomik aktivite etkileşimini ortaya koyan, Zipf Kanunu'nuyla ilişkili (gravity model) 'çekim modeli'dir.

$$I_{ij} = \frac{f(R_i, A_j)}{f(D_{ij})}$$

i ve j arasındaki etkileşim (I), i 'deki itici güçlerin (R) ve j 'deki çekici güçlerin (A) fonksiyonudur ve i ve j arasındaki mesafe/ara (D)'nin fonksiyonunu ile ters ilişkilidir.³⁸

I_{ij} = i 'den j 'ye etkileşim hacmi

R_i = i 'yi terkeden (itici) faktörleri temsil eden bir parametre (dışarıya göç)

A_j = j 'ye yönelen (çekici) faktörleri temsil eden bir parametre (içeriye göç)

D_{ij} = i ve j arasındaki mesafe

Matematiksel ekonominin uluslararası ekonomiye uygulanması ile ülke jeoekonomilerinin gelişim ve etki düzeyinin ölçülmesi kolaylaşmaktadır ve jeoekonomik politikalar bu doğrultuda belirlenmektedir.

Jeoekonomi, geniş bir bilgi birikimi ve deneyimin ürünü olarak gerek ekonomik ve gerekse siyasal yönlerden devletlerin ulusal ve uluslararası stratejilerine yön vermektedir. Jeopolitik açılımların devletlerin ulusal ve uluslararası

³⁷ A.D. Hirschman, **National Power and Structure of Foreign Trade**, Berkeley, 1945, s. 98. Akt: Nilgün Çil Yavuz, "Türkiye'nin Dış Ticaretinin Mallar ve Ülkeler Açısından Konsantrasyon Analizi (1975–1998)", **Çimento İşveren Dergisi**, (<http://www.cmis.org.tr/dergi/mak2005.doc>), (Erişim Tarihi: 19.09.2005).

³⁸ Gravity Model, (<http://faculty.washington.edu/krumme/systems/gravity.html>), (Erişim Tarihi: 21.10.1007).

politikalarını yönlendirmede yetersiz kalması, kuramsal olarak ekonomi politikalarının ülkelerin gelişmesinde ve genişlemesinde temel etken olduğunu savunan jeoekonomiyi ön plana geçirmiştir. Coğrafya, tarih, politika bilimi ve teknoloji ile birleşen ulusal ekonomi yapısı ve politikaları ülke jeoekonomisinin sınırlarını da belirlemektedir. Jeoekonomi; tarihsel coğrafya, tarihsel siyasal coğrafya ve tarihsel ekonomik coğrafya temelinde teknolojik gelişmeye dayalı stratejik ekonomi politikaları ile ülkenin sahip olduğu nitelikli nüfus ve doğal kaynakların etkin kullanımının bütünü üzerine kurulmaktadır. Toprak genişlemesinin yerini askeri ve siyasal yönden çok öncelikle çevre ülkelere yönelik daha sonra ise küresel çapta ‘ekonomik alan’ın genişletilmesi almaktadır ve tehdit algılaması askeri/siyasal alandan ekonomik alana kaymaktadır.

Bu anlamda jeoekonomi, ekonominin belirleyiciliğini vurgulamakla Marksist kuram ile yakından ilişkili olması yanında, korumacı politikaları ile neomerkantilist ve her türlü ekonomik sınırlandırmanın kalktığı bir dönemde uygulama olanağı bulması ile de neo-liberalizmle eleledir. Temeli kapitalist gelişme ideolojisi olması nedeni ile; “Jeopolitika ve jeoekonomi ‘Akümülyasyon alanı’ yeni kapitalizmin yeni anahtar tanımı mı? sorusunun yanıtı Lüksemburg’a göre;³⁹

“Sermaye birikiminin emperyalist safhası ya da sermayenin küresel rekabet safhası, sermayenin, artıdeğerin realize edilmesini vuku buldurduğu eski Hinterland’larının sanayileşmesini ve kapitalist emansipasyonunu içerir. Bu safhanın hususî operasyon metodları şunlardır: haricî borçlar, tren yolu inşaları, devrimler ve savaşlar.” (*Rosa Luxemburg, Die Akkumulation des Kapitals, GW Bd. 5, Berlin 1985, S. 365.*)

olarak görülmektedir. Marksist emperyalizm kuramları her zaman için jeopolitikten çok jeoekonominin önemine odaklanmıştır; bunun nedeni de eşitsiz kapitalist gelişmenin sonucunda küresel üretici güçlerdeki kaymaların jeopolitik/askeri araçlarla denetlemez olmasındandır⁴⁰.

³⁹ Rosa Lüksemburg, “Rosa Lüksemburg’dan 9 Yanıt”, Çev: Murat Çakır, **Kozmopolit Dergisi**, (http://www.kozmopolit.com/2007/texte/rl_03032006.html), (Erişim Tarihi : 20. 07. 2007).

⁴⁰ John Bellamy Foster, “The New Geopolitics of Empire”, **Monthly Review: An Independent Socialist Magazine**, Vol. 57 Issue 8, 2006, s.15.

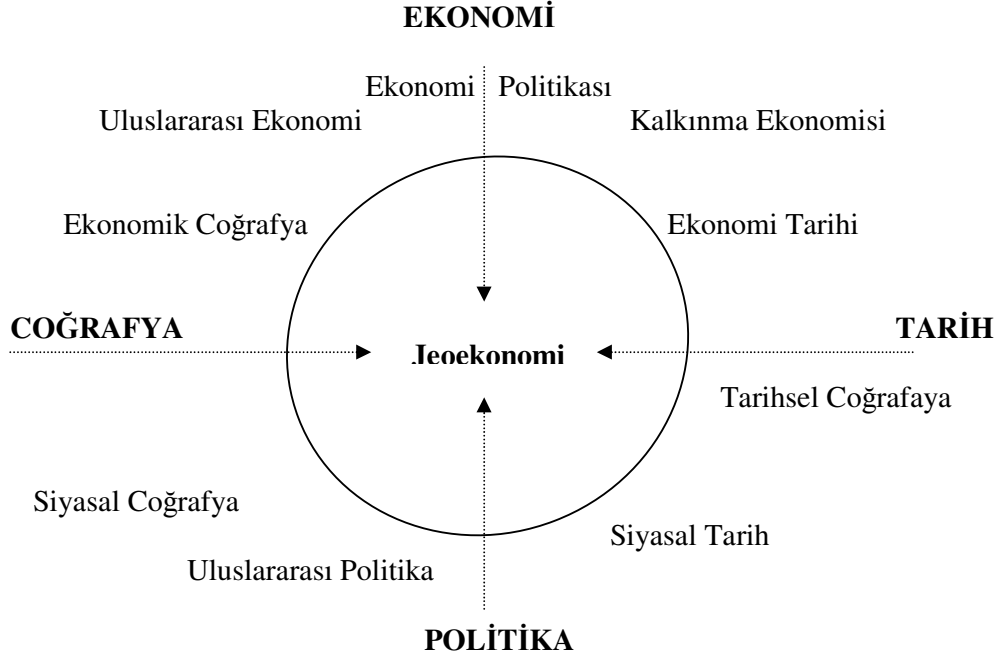
Jeoekonominin, gelişmiş kapitalist ülkeler tarafından, devletler arası ilişkilerde ekonomik araçlarla, az gelişmiş ülkelere karşı bir baskı ve sömürme aracı olarak kullanıldığı görüşü, aynı zamanda Marksistlerce ‘emperyalizm’in biçim değiştirmiş bir durumu olarak da değerlendirilmektedir.

Kısaca jeoekonomi kuramsal olarak içinde barındırdığı farklı kuramlarla beraber ülkeden ülkeye değişen uygulama yöntemleri ile de jeoekonomi politikaları ve uygulama araçları değişiklik göstermektedir. Jeoekonomi, aşağıda belirtilen disiplinlerin ve alt disiplinlerinin etkileşimi ile kurgusunu bulmakta ve bu disiplinlerin etkinliğine ve uygulanan ülkenin ekonomik, tarihsel, coğrafi ve politik duruş ve konumuna göre de biçim değiştirmektedir.

- **Coğrafya**
 - *Tarihsel Coğrafya*
 - *Siyasal Coğrafya*
 - *Ekonomik Coğrafya*
- **Ekonomi**
 - *Ekonomi Politikası*
 - *Kalkınma Ekonomisi*
 - *Ekonomi Tarihi*
 - *Uluslararası Ekonomi*
- **Tarih**
 - *Siyasal Tarih*
 - *Ekonomi Tarihi*
 - *Tarihsel Coğrafya*
- **Politika**
 - *Uluslararası Politika*
 - *Siyasal Coğrafya*
 - *Ekonomi Politikası*
 - *Siyasal Tarih*

Bu disiplinler arası ilişkilerin jeoekonomiyi biçimlendirmesi ve etkileşimi Çizim 1’deki gibi somutlaştırabilir:

Çizim 1: Jeoekonomi ve Diğer Bilimler İlişkisi

Jeoekonominin uygulanmasında ülkenin ekonomik, teknolojik yeterliliği ile coğrafi konumuna bağlı olarak;

- Ulusal Jeoekonomi (İran)
- Bölgesel Jeoekonomi (Türkiye, Rusya)
- Küresel Jeoekonomi (ABD, Almanya, Japonya)

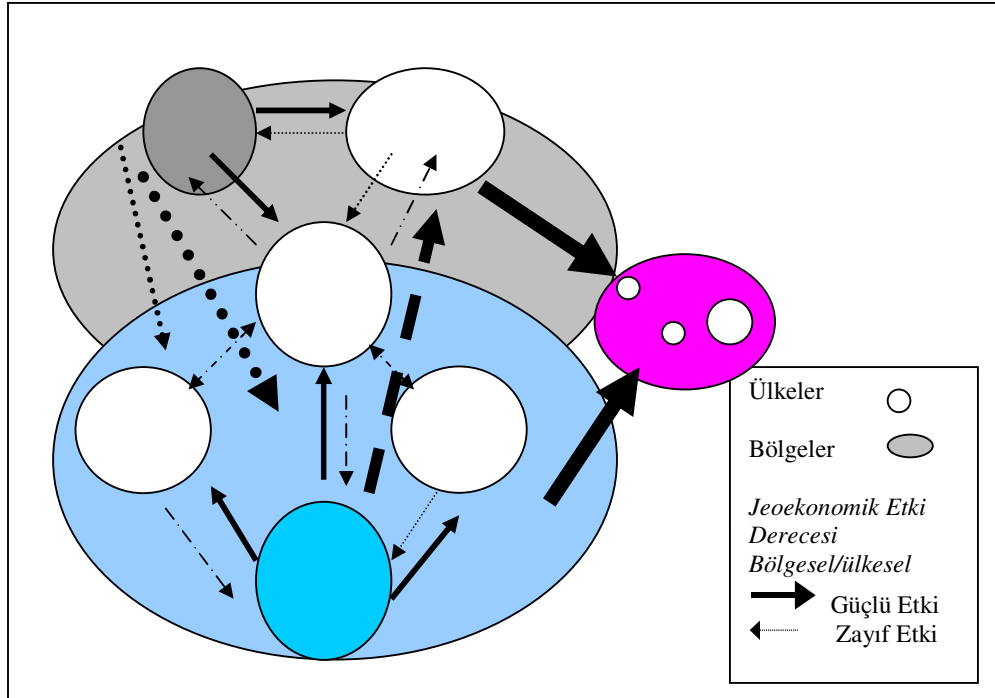
biçiminde uygulanabilmektedir.

Ülkenin 'ulusal jeoekonomi'si Çizim 1.'de belirtilen disiplinlerce kurulduktan sonra devlet otoritesinin yönlendirmesi doğrultusunda çevresine genişleyen bir biçimde öncelikle 'bölgesel jeoekonomi'ye daha sonra ise 'küresel jeoekonomi'ye, diğer ülkelerin ulusal ve bölgesel jeoekonomik oluşumlarla karşılıklı çatışma sürecinde dönüşmektedir. Jeoekonomik politikaları uygulayabilecek ülkelerin sınırlı olması, ekonomik yönden gelişmiş ve gelişmekte olan bölgesel ve küresel güç odaklarının jeoekonomik politikaları uygulayabilme gücü ve bu gücün uygulanabildiği coğrafyanın özellikleri bölgesel ve küresel etki alanını da

belirlemektedir. Ulusal jeoekonomilerin çatışma ve etki alanı savaşımı bölgesel çekişme veya uzlaşma biçiminde de olabilmektedir. Avrupa Birliği kurulmadan önceki ulusal çekişmeler ve karşılıklı siyasal/askeri egemenlik savaşimleri daha büyük bölgesel güçler karşısında uzlaşmayla sonuçlanmış ve Almanya'nın büyük oranda ekonomik üstünlüğünü Avrupa'ya yayması ile diğer güçlere karşı belli bir oranda da savunma olanağı sağlanmıştır. Bölgesel jeoekonomik alanın kurulması ile küresel savaşım büyük bölgesel jeoekonomik güçler arasında yaşanmaktadır.

Bir ülkenin diğer ülkeye göre jeoekonomik avantajı diğer ülke/ülkeler üzerinde ekonomik üstünlük sağlaması ile birlikte karşılıklı çıkar temelinde örgütlenen bölgesel oluşumlar, AB, NAFTA, APEC gibi ekonomik ve/veya siyasal işbirliğinin doruk noktasına ulaşması ile jeoekonomik etki savaşımı bölgesel güçler arasında gerçekleşmektedir. Ancak ülkeler arasındaki jeoekonomik savaşım bölgeler arası savaşıma göre daha etkilidir. Bunun nedeni coğrafi yakınlığın ekonomik ilişkilerdeki baskınlığı ile açıklanabilir.

Çizim 2: Ulusal/Bölgesel Jeoekonomik Etkileşim ve Etki Alanı Çatışması

Bölgeler arasındaki ekonomik savaşım daha çok iki bölge arasında kalan coğrafya içinde gerçekleşmektedir ve bölgelerin birbirleri üzerindeki ekonomik etkisi zayıftır. Bu amaçla küresel jeoekonomik savaşım daha çok ekonomik bölgeler dışında kalan coğrafyada birbirlerinin pazarlarını ve hammadde kaynakları üzerindeki ekonomidışı araçlarda kendini göstermektedir. “Irak’taki savaşın amacı, ABD gücünü ve egemenliğini, Rusya, Çin, AB, Japonya ve Hindistan gibi diğer potansiyel rakiplere karşı, bölgeye yerleştirmek ve sağlamlaştırarak Avrasya jeopolitik haritasını yeniden çizmektir. Dünya savaşımı ve çatışmasının yeni merkezi doğal kaynaklar yönünden zengin olan ve çevresinde jeoekonomik güç olabilecek büyük aktörlerin olduğu ‘bağlantısız’ güney-orta Asya’dır”.⁴¹ Ekonomik bölgeler arasındaki jeoekonomi politikaları ‘karşılıklı bağımlılık’ çerçevesinde işlediğinden bunlar arasındaki savaşım zayıflatıcı iken bölge dışındaki ülkelerde yıkıcı karakter göstermektedir.

2. 5. Jeoekonomi

Jeoekonomi (geoeconomics) kavramı, coğrafya (geography) ve ekonomi bilimi (economics) sözcüklerinin bileşiminden oluşmuştur. “Jeo” öneki bir ülke veya bölgenin, coğrafi konumu, topografyası, demografisi, iklimi, tarım-iklim ilişkisi, doğal kaynakları, denize veya okyanusa bağlantısı olup olmadığı vs. bağlamlarında o toprak parçasının yüzeyinin ve şeklinin analizini ifade eder. Jeoekonomi, biligibilim (epistemolojik) açısından ise, ekonomi, coğrafya, tarih ve politikanın bir sentezidir.

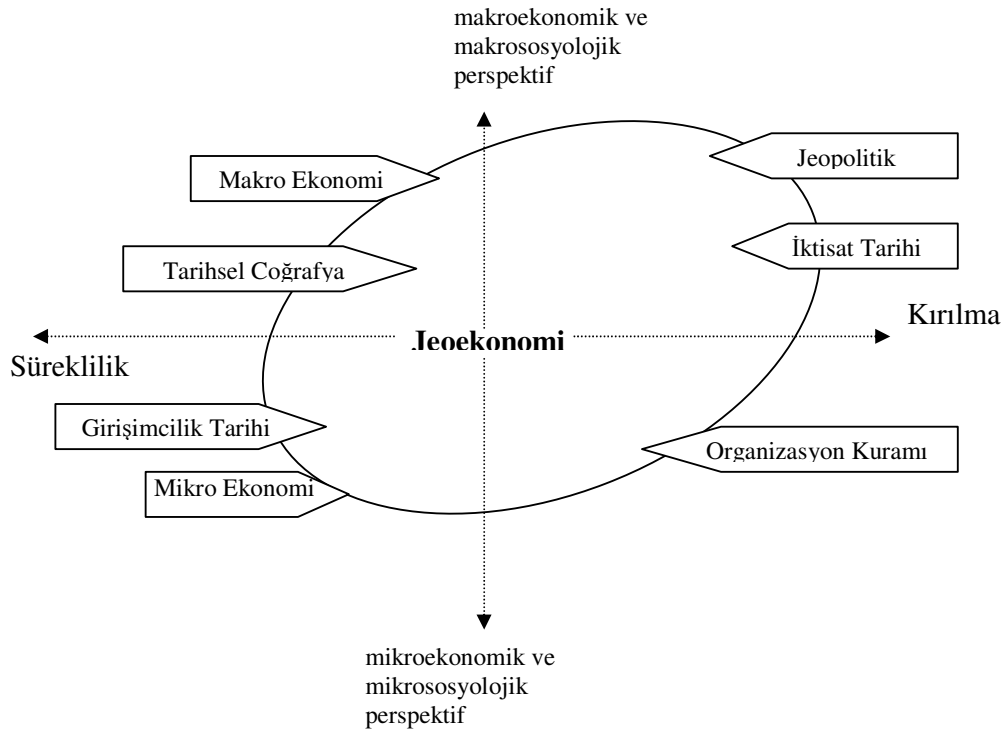
Jeoekonomi daha önceleri jeopolitiğin bir parçasıydı. 20. yüzyılın başından itibaren jeoekonomistler, iktisadi adam “homo economicus” ve fiziksel ortam arasındaki ilişkileri ki fiziksel ortamdandır; coğrafi konum, doğal kaynakların ve nüfusun dağılımı, üretim merkezinin konumu, demiryolu ve iletişim ağlarının yapısı ve durumu, kaynakların kullanım ve taşıma maliyeti gibi unsurlardır, fiziksel ortamın üretim ve malların akışı üzerine etkileri ve ekonomik verimliliğin

⁴¹ Klare, “The New Geopolitics,” 53–54. Aktaran: John Bellamy Foster, “The New Geopolitics of Empire”, *Monthly Review: An Independent Socialist Magazine*, Vol. 57, Issue 8, 2006, s.13.

geliştirilmesi için fiziksel ortamın kullanım olanakları bazında araştırma yapmaya başlamışlardır⁴².

Bu araştırmalar sonucunda fiziksel ortam ve üretim ilişkiler açısından doğrudan bir ilişki olduğu, ülkenin sahip olduğu koşulların bileşkesinin o ülkenin ekonomik potansiyeli üzerinde temel belirleyicilerden biri olduğu kanısına varılmıştır. Coğrafya ve tarihin de 'tarihsel coğrafya' adıyla ilişkilendirilmesi,⁴³ bir ülkenin ekonomik yapısında ve dış ekonomik ilişkilerinin belirlenmesinde öncelikle coğrafik ve tarihsel belirleyiciliğin ağır bastığı düşünülmektedir.

Çizim 3: Jeoekonominin Etkileşimi

Kaynak: Baumard ve Lorot, 1997.

⁴² Valeriu Prohntchi, **Integration of The Republic of Moldova Into The European Union: Geoeconomic Actions And Implications**, Prut-International, Kişinev, 2001. (<http://www.ipp.md/publications/Prohntchi.doc>), (Erişim Tarihi: 15. 04. 2004).

⁴³ Leonard Guelke, "The Relations Between Geography and History Reconsidered", **History and Theory**, Vol. 36, no 2, 1997, s. 216-234.

Jeoekonomi de disiplinler arası bir bilim dalı olup, tarih, coğrafya, ekonomi ve politikayı bir araya getirip daha doğru analiz yapmamızı sağlar. Bu disiplinlerin etkileşimi ile bir bilim olarak ön plana çıkan jeoekonominin yapılanması Çizim 3'teki gibidir.

Baumard ve Lorot'ya göre jeoekonomi paradoksal bir yapılanma içerisindedir. Tarih ve tarihsel coğrafyadan, süreklilik düşüncesini kendine mal eder ve aynı zamanda ekonomi ve alan işleyişi içindeki sert kopuşun ortaya çıkışını ileri sürer. Jeoekonomi maddi olmayan akımlarla (maddi olmayan kaynaklar, bilgi, vs.) ilişkili alan ve büyük güçlerin tarihinden kalan alan görüngüleri arasındaki ilişkileri aydınlatan projenin doğal bir uzantısı içindedir. Yeni bir bilim olan ve hala sınırları kesin olmayan jeoekonomi iki paradoksal temele dayanır: makro ve mikro ekonomi, tarihsel coğrafya ve girişimcilik tarihi ile sürekliliğini yaratırken; jeopolitik, ekonomi tarihi ve organizasyon kuramı ile kopuşunu gerçekleştirir. Jeoekonomik alanın “belirsiz oluşumu” şüphesiz onu bir yandan makroekonomik ve makro sosyolojik yönden diğer yandan ise mikro ekonomik ve mikro sosyolojik yönden paradoksal bir konumda yeniden düzenlenmesine yol açacaktır. Kısaca, jeoekonomi bu bilimlerle etkileşimde olan yeni bir disiplin oluşumudur.⁴⁴

'Jeo-ekonomi' terimi 1980'lerin sonunda Amerikalı Edward Luttwak tarafından, yeni uluslararası çevrede devlet devlete etkileşimin anahtar ögesi olan devletlerin rekabet edebilirliklerini arttırmasının aracı olarak politika ve strateji çalışmalarının bir disiplini olarak ortaya konulmuştur. Bugün halihazırda ulusal jeoekonomi okulları vardır. Rus Okulu (E. Kochetov, A. Neklessa) jeoekonomiyi ulusun yaşamını sürdürme yöntemi olarak görür. İtalyan Okulu (K. Jac, P. Savonna) korunma-savunma aracı olarak addeder. ABD Okulu (E. Luttwak) jeoekonomiyi halen dünyada bilfiil yürürlükte olan genişlemenin bir aracı olarak görür⁴⁵.

⁴⁴ Philippe Baumard & Pascal Lorot, “Le Champ Géoéconomie: Une Approche Épistémologique”, **La Revue Française de Géoéconomie**, Vol.1, No: 3, 1997, s. 10-12.

⁴⁵ V.F. Dorogin, “Maritime Activity and Russia's Geoeconomic Revival”, **Military Thought**, Vol:12, Issue:3, East View Publications, 2003, (http://findarticles.com/p/articles/mi_m0JAP/is_3_12/ai_110620091), (Erişim Tarihi:16. 06. 2004).

Jeoekonomi kavramı bugün birçok kuramcı tarafından günümüzdeki ekonomik ilişkileri açıklamak için kullanılmaktadır ve jeoekonomi kavramının tanımını üzerinde de ortak görüşler belirlemektedir.

Jeoekonomi biliminin öncülüğünü yapan ve geliştiren Amerikan Ulusal Havacılı ve Uzay Dairesi (NASA) bilim adamı McKinley Conway'ın tanımında *“Jeoekonomi; yüksek ekonomik kalkınmayla daha iyi bir yaşam kalitesini sağlamak için yatırım stratejileri ile belirli coğrafik birimlerin araçlarını ve kaynaklarını birleştiren bir bilimdir”*.⁴⁶

Jeoekonominin iki temel ögesi Conway'e göre;

- Yeni yatırımlar için en uygun yerin bulunabilmesini amaçlayan, işletme kuruluşu, yerleşim analizi ve yerleşim yeri seçimi ve
- Yatırım ve yeni iş alanlarının şekilciliğini amaçlayan, alan planlaması, promosyon ve kalkınmadır.

Conway, jeoekonominin temel yasası olarak aşağıdaki formülü vermektedir.⁴⁷

$$\mathbf{Dmax = (Emax)(Mmax)(Rmax)}$$

Bu eşitlikte maksimum gelişme (D), insangücü (M) maksimum kaynaklar (R) ve maksimum verimlilik (E) çarpımına eşittir. Bu ilişki ulusların, bölgelerin veya şirketlerin gelişmesine uygulanabilir.

Bu eşitliğe bağlı olarak da;

Maksimum alan gelişme eşitliğini ise ;

$$\mathbf{Dmax = EMR}$$

⁴⁶ H. McKinley Conway, **Geo-Economics: The New Science**, Conway Data Inc., Norcross, 1994, s. 55-56.

⁴⁷ H. McKinley Conway, **Geo-Economics: The New Science**, Conway Data Inc., Norcross, 1994, s.7.

biçiminde gösterir. Burada **Dmax** bir bölgedeki maksimum gelişme olasılık derecesini, **E** gelişme sürecinin verimliliğini, **M** uygulanan insangücünü, **R** ise kullanılan kaynakları ifade eder.

Bu ilişki bir bölgede (ulus, devlet, bölge veya daha küçük yerleşim alanları) maksimum sonuca ulaşmak için neyin gerekli olduğunu belirtir.

Kuramsal olarak dünyanın herhangi bir bölgesindeki bölgesel kalkınma programı diğer tüm programların etkisine bağlıdır. Uygulamada, her alan programı dışsal etkenlerden etkilenir. Bu yüzden eşitlik; bölgenin toplam potansiyel gelişmesi, bölge içindeki ve dışındaki insangücü ve kaynakların toplamından elde edilecektir.

$$\mathbf{EMR} = (\mathbf{EMR})+(\mathbf{EMR})$$

Aynı durum uluslar için de geçerlidir. Azgelişmiş ülkeler kendi EMR'lerine gelişmiş ülkelere göre EMR'yi katarak büyümelerini hızlandırabilirler. Dünya kalkınmasının büyük stratejisi olarak adlandırılan durumun temeli budur:

$$\mathbf{Dw} = \mathbf{Ew}(\mathbf{MuRu} + \mathbf{MdRd})$$

Dw, dünyanın maximum kalkınması; **Ew**, tüm kalkınma programlarının bileşik verimliliği; **MuRu**, azgelişmiş ülkelerdeki insangücü ve kaynaklar; **MdRd** ise gelişmiş ülkelerdeki insangücü ve kaynakları belirtir.⁴⁸

McKinley, jeoekonominin bugünkü anlamından uzak, daha çok doğal kaynakların kullanımıyla ilgili bir tanımlama yapmıştır. McKinley'e göre jeoekonomi; "uluslar, devletler, şehirler ve şirketler için en yüksek gelişme düzeyini sağlamak üzere doğal kaynakların ve insan gücünün verimli bir şekilde bir araya

⁴⁸ H. McKinley Conway, **Geo-Economics: The New Science**, Conway Data Inc., Norcross, 1994, s.20-24.

getirildiği yeni bir bilimdir”⁴⁹. McKinley, “Jeoekonomi”yi daha iyi bir yaşam kalitesi sağlamada ve güçlü ekonomilerin kurulmasında, planlama ve ekonomik gelişmenin birlikte düzenlenmesi olarak görür. “*Geo-Economics: A New Science in the Service of Mankind, (1994)*” kitabında, yeni jeoekonomik disiplinin, dünya çapında bütün toplumların yararına olan yeni işlerin planlanmasının, kurulmasının, geliştirilmesinin ve uygulanmasının başarısında doğrudan sorumlu olduğunu belirtir ve jeoekonomiyi daha çok teknolojik yenilik anlamında düşünmektedir⁵⁰. Uluslararası ilişkiler bağlamında ise, Soğuk Savaş’ın “jeoekonomi”nin yardımıyla ABD lehine sonuçlandığını ve bunun teknolojik alanda yaratılan yenilikler ve üretimdeki verimlilik sayesinde gerçekleştiğini iddia etmektedir⁵¹.

Teknoloji, kimi ülkelerde jeoekonomik gücün yoğunlaşmasında anahtar etkidir. ABD’nin de süpergüç olmasında ve bu gücünü devam ettirmesinde teknolojik çeşitlilik ve gelişimin önemi büyüktür. ABD, ekonomik etkinlik için teknolojiye dayalı üretim gücünü dünyaya kabul ettirmektedir.⁵²

Teknolojinin, jeoekonomik gücün etkisinin artırılmasındaki önemi gerek ekonomik ve gerekse askeri yönlerden üstünlük sağlaması yanında, uygulanan politikalara göre de değişebilmektedir. Guellec’in senaryosuna göre (Çizelge 5); teknoloji jeoekonominin motoru ya da engelleyicisi olabilmektedir. Teknolojik ilerlemenin dünyada uzlaşmacı olması durumunda karşılıklı bağımlığın, biyolojik jeoekonominin ve politikanın olasılığı varken, çatışmacı olması durumunda Amerikan liderliğinde teknolojinin savaşlar için kullanılması olasılığı yüksektir. Teknolojinin bozulmasında uzlaşmacı tutumda yine merkez/çevre ekonomisi ve ekolojik yerleşmelerin çöküşü, çatışmacı teknolojik bozulma ise felaket getirebilmektedir.

⁴⁹ McKinley Conway, “Pioneering in Geo-economics”, (<http://www.conway.com/cdi/pioneer.htm>) (Erişim Tarihi:28.02.2003).

⁵⁰ McKinley Conway, “Geo-Economics: A New Science in the Service of Mankind, (1994)”, (<http://www.conway.com/mac/geo-econ.htm>), (Erişim Tarihi:28.02.2003).

⁵¹ McKinley Conway, “Pioneering in Geo-economics”, (<http://www.conway.com/cdi/pioneer.htm>)

⁵² Jean Guellec, “La Technologie, Déstabilisateur Ou Moteur Géoéconomique?”, **Géoéconomie**, no 22, 2002, s. 79.

Çizelge 5: Jeoekonomik ve Teknolojik Senaryolar

	Çatışmacı	Uzlaşmacı
Teknolojik İlerleme	• Çatışma Yeteneği-Rekabet (Amerikan liderliği?)• Demografik yerleşmelerin sonu• Nükleer savaşlar	• Karşılıklı-bağımlılık• Bio-politik?• Bio-jeoekonomi?
Teknolojik Bozulma	• Büyük Güçler arasındaki savaşlar-Yıkıcı Rekabet• Asimetrik savaşlar• Gri alanlar• Ekolojik felaketler	• Merkez/Çevre jeoekonomisi• Ekolojik yerleşmelerin çöküşü

Kaynak: Guellec, 2002, s.79.

Conway'in ve diğer bazı yazarların görüşlerine karşılık, Luttwak'a göre jeoekonominin hedefi en yüksek olası yaşam düzeyine ulaşmak değil, daha çok dünya ekonomisinde arzu edilen rollerin korunması veya ele geçirilmesidir⁵³.

Jeoekonomiyi devletler arasındaki ekonomik güç savaşımı olarak gören Edward Luttwak'a göre yaşadığımız çağ 'jeoekonomi çağı'dır. Edward Luttwak, "From geopolitics to geoeconomics (1990)" adlı makalesinde ve daha sonra "Turbo Capitalism, The endangered American dream (1993) adlı kitabında; jeopolitiğin günümüzde gücünü kaybettiğini, savaş konusunda, hızın stratejik konumdan daha önemli bir hale geldiğini fakat daha yapısal ekonomik gücün askeri güçten çok çok daha önem kazandığını belirterek, "How to stop the United States from becoming a third world country and how to win the geo-economic struggle for industrial supremacy" yazısında ise jeoekonominin, devletlerin birbirleriyle daha fazla toprak veya bölgesel güç için değil, ekonomik güç için yarıştığı gerçeğini gözler önüne seren bir bilim olduğunu söylemektedir⁵⁴.

Luttwak Turbo Capitalism'in "The Theory and Practice of Geo-economics"; bölümünde de, devletler arası rekabetin eski versiyonun şimdi "Jeoekonomi" olarak

⁵³ Edward N. Luttwak, **Turbo Capitalism**, Orion Business Books, London, 1999, s. 133.

⁵⁴ V.D Mamadouh, "Geopolitics In The Nineties: One Flag Many Meanings", **Geojournal**, Vol: 46, Number: 4, Springer, Amsterdam, 1998, s. 239.

adlandırılmakta olduğunu ve ülkelerin kazançlarını maksimize etmek isteyen firmalar gibi davrandıklarını ileri sürerek bu rekabetin artık, devlet tarafından sanayiye sağlanan yatırım sermayesi, ürün geliştirme destekleri, gümrükler, kotalar vb. stratejik araçlarla yapıldığını ve devletin güçlü ve iyi örgütlenmiş olması gerektiğini, bu gelişmelerin üstesinden gelebilecek sanayiciler ve bürokratlar olmaksızın Jeoekonomik politikaların başarılı olamayacağını iddia eder. Ayrıca jeoekonomik politikaların ABD, Avrupa ülkeleri ve Japonya gibi sadece gelişmiş ülkelere gerçekleştirilebileceğini, küçük ülkelerin şanslarının olmadığını da ekler.⁵⁵ ‘Son vagon’ olarak tanımladığı yoksul ülkelerin verimsiz ve çürümüş halde olan bürokrasileri ile dışarıda savaşacak ekonomik güçten yoksun olmaları nedeniyle jeoekonomik davranamayacaklarını, ‘orta vagon’larda bulunan ülkelerin –Türkiye– birbirleri ile savaşacak güçlerinin olduğunu ancak ciddi jeoekonomik politikalardan daha çok yerel (bölgesel) çatışmalarla bu potansiyelin emildiği biçiminde gerçekleşmektedir. Buna karşın hükümetlerin yerel sanayiye korumayı ve geliştirmeyi denemelerine rağmen bu çaba zayıf ve kararsız kalmaktadır. Tarih trenin başında yer alan ABD, Avrupa ülkeleri, Japonya ve diğerleri ise jeoekonomik savaşa uygun olmalarına rağmen toplumlarının ve kültürlerinin savaşa alerjik olmaları jeoekonomik araçların kullanımını da kolaylaştırmaktadır.⁵⁶

Jeoekonominin ulusal gelişme için önemi yanında uluslararası alanda da devletlerin prestijini ve etkisini arttırmak için kullanılması, geleneksel güç politikasından jeoekonomik güç politikasına kayışı da beraberinde getirmektedir. Luttwak’a göre;

Geleneksel (silahlı) Güç-politikası’nda;

Araçlar:

- (1) Askeri kuvvet
- (2) Diplomasi
- (3) Propaganda

⁵⁵ Edward Luttwak, “The Theory and Practice of Geo-economics” (http://www.ias.berkeley.edu/lec/jaytate/peis101/day24_Luttwak.htm), (Erişim Tarihi: 14. 04. 2004).

⁵⁶ Edward N. Luttwak, **Turbo Capitalism**, Orion Business Books, London, 1999, s. 137-138 .

(4) Silah Geliştirme.

Amaçlar:

- (1) Toprak güvenliği
- (2) Genişleme
- (3) Diğer devletler üzerinde etki
- (4) Prestij biçimindedir.

Geleneksel güç politikası, dünya sorunlarının esas arenasında temel araçken günümüzde marjinalleşmiş ve yerini jeoekonomik araçlara bırakmıştır.

Jeo-ekonomi’de ise;

Araçlar I: Devlet yardımı ve güdümündeki özel oluşumlarla:

- (1) Yüksek riskli araştırma ve geliştirme
- (2) Pazara girme yatırımları
- (3) Pazar payını güçlendirmek için aşırı-yatırım üretimi.
(ekonomik nedenlerle özel oluşumlarca yürütülür)

Araçlar II: Sadece devlet tarafından:

- (1) Gümrükler, kotalar
- (2) Dışalığa düzenleyici ve örtülü engeller
- (3) Dışalığın finansmanına indirim
- (4) Ulusal teknoloji programları
- (5) Ekonomik ve teknik bilgilerden oluşmaktadır.

Amaç: Yüksek katma değerli ‘stratejik’ endüstrilerdeki (telekomünikasyon, enformasyon teknolojisi, biyoteknoloji, hava-uzay ve yüksek teknoloji otomotiv yan ürünleri) önemli yerleri ele geçirmek (yada savunmak). Kazananlar mali, yaratıcı ve yüksek yönetim işlevine ve denetimine sahip olurlar. Kaybedenler ise eğer iç pazarları yeterince geniş ise sadece montaj hatlarına sahip olabilirler.

Jeoekonomik araç ve amaçların ekonomik ve politik sonuçları ise aşağıdaki gibidir;

Ekonomik sonuçlar:

(1) Etkisiz ve eşgüdümsüz hükümetler ve devlet bürokrasileri tarafından korunmayan veya kötü korunan hedef endüstrilerdeki şirketler için ciddi karşılaştırmalı dezavantajlar.

(2) Karlılık sınırı ötesinde pazar payı rekabetindeki ‘devlet’ destekli sektörlerde sürekli kapasite aşımı, örneğin hava-uzay, super-computing, otomotiv.

(3) Aşırı yatırım ve ulusal teknoloji programları tarafından insan kaynaklarının araştırma ve geliştirme sonucunda temel kaynakların sürekli tüketilmesi

Politik sonuçlar:

(1) Jeoekonomi basit iş çevrelerini denetleyemeyen yönetici seçkinler için güç genişletir.

(2) Diğerlerinin jeoekonomiyi uygulaması durumunda, çekinik kalma ekonomik yenilgi anlamına gelecektir.

(3) Jeoekonomik savaşlar ulusal bütünleşmenin uyarılmasında güç politikası ile yer değiştirebilir.

(4) Jeoekonomik savaşlar arta kalan güç politikası ittifaklarını aşındırabilir.

Luttwak’ın yukarıdaki karşılaştırmasından da görüldüğü gibi, geleneksel güç politikalarından jeoekonomik güç politikasına kayışta bu değişimin en önemli göstergesi, jeopolitik dönemde, devletin politikayı güdümünde tutup ekonominin olabildiğince serbestleşmesini savunurken, jeoekonomik dönemde politika çeşitlenmekte ve devlet denetiminden uzaklaşırken ekonomi olabildiğince devlet etkisi altına girmektedir. Çünkü bu dönemde en etkili savunma ve saldırı aracı ekonomidir ve ekonomi devletlerin sürekliliği için ‘serbest’ bırakılamayacak kadar önemlidir.

Matthew Sparke da “Excavating The Future In Cascadia: Geoeconomics And The Imagined Geographies Of A Cross-Border Region” adlı çalışmasında kendine özgü bir ‘jeoekonomi’ tanımı yapmıştır. Sparke jeoekonomiyi, küresel ekonomide şehirlerin, bölgelerin ve kıtaların kendi çıkarlarını genişletmek için öne sürdükleri argümanları, yerleştirmek için daha genelleşmiş bir yer kapma savaşımının bir adı

olarak kullanır. Sparke, jeoekonomiyi diğer stratejik kullanımlar (Luttwak, 1990 ve 1993) dışında, ulus-devletlerin sonunun geldiği varsayımları altında küresellik bağlamında, devlet-merkezli olmayan, her geçen gün daha da liberalleşen ve ekonomileri daha çok ulus-ötesi nitelik kazanan bölgeleri tanımlamak için kullanmaktadır.⁵⁷

Jeoekonomi, yatırımcı ve tüketicilerin ticari çıkarlarını arttırıp, jeopolitiğin ulusal sınırlar üzerine odaklanmasının tersine, iletişim ve hızı bir fırsat olarak görür; uluslar arası alanda “tehditkar devletlere” (evil empires) karşı güvenlik amacıyla ittifaklar oluşturmak yerine uluslar arası ilişkilerde “radikalizm”, “anakronizm” ve “anarşizm” gibi beklenen politik tehditleri karşı “uyumu”, “verimliliği”, “ekonomik gücü” ve “büyüme”yi” güçlendirerek uluslar arası ortaklıkları destekler⁵⁸.

Sparke, jeoekonomi teriminin Luttwak tarafından sadece küresel çağda devletler arası ilişkileri tanımlamak amacıyla kullanılmasına karşı, devlet merkezli kullanımından ayrıldığında, küresel politik ekonomiyi yorumlamak için daha uygun bir yol olarak hizmet edebileceğini düşünmektedir⁵⁹.

“*Revue française de géoéconomie*” dergisi müdürü, siyaset bilimci Pascal Lorot’nun kısa tanımında, ‘jeoekonomi’, devletlerin özellikle uluslararası ticarete konu olan ekonomik stratejilerinin analizidir⁶⁰. Devletlerin kendi ulusal ekonomilerini koruma amacıyla kilit teknolojilerin denetimini sağlama ve/veya ulusal şirketlerinin dünya pazarının belli kesimini ele geçirmesi için uyguladıkları politikalar⁶¹.

⁵⁷ Matthew Sparke, “Excavating The Future In Cascadia: Geoeconomics And The Imagined Geographies Of A Cross-Border Region”, **BC Studies**, 127, 2000, s. 5-44.

⁵⁸ Matthew Sparke, Victoria Lawson; “Geoeconomics: Entrepreneurial Geographies of the Global-Local Nexus”, **The Handbook of Political Geography**, (der: John Agnew, K Mitchell, Gearóid O’Tuathail), Blackwell, Oxford, 2002, s. 316. (<http://faculty.washington.edu/sparke/EG.pdf>.)

⁵⁹ Matthew Sparke, “American Empire and Globalization: Postcolonial Speculations on Neocolonial Enframing”, **Singapore Journal of Tropical Geography**, Vol. 24 (3), 2003, s. 376.

⁶⁰ V.D Mamadouh, “Geopolitics In The Nineties: One Flag Many Meanings”, **GeoJournal**, 46, 1998, s. 241.

⁶¹ Pascal Lorot, “Géoéconomie, Un Champ Nouveau”, **Géoéconomie**, No 22, été 2002, s.10-11.

“*Observatoire européen de géopolitique*” müdürü, coğrafyacı Michel Foucher’e göre ise ‘jeoekonomi’ yeni bir dogmadır. Foucher vurgular ki, ‘jeoekonomi’ devletler arasında savaşın artık mantıklı olmadığından uygulanmaktadır⁶².

Valeriu Prohntchi, “Integration of The Republic of Moldova Into The European Union: Geoeconomic Actions And Implications (1999)” adlı kitabında jeoekonominin; yerel, tarihsel, siyasal, kültürel, toplumsal vb. etkenleri dikkate alan uygulamalı bir bilim olduğunu yazar. Ona göre jeoekonomi; yurtdışındaki ulusal ekonomik çıkarlar ve jeoekonomik alandaki stratejik davranışların etkinliği için en avantajlı modeli tanımlamak, uygulamaktır. Ayrıca jeoekonomi, ulusal ekonominin, küresel dünyadaki ürün yaratımı ve küresel gelir dağılımından aldığı paya göre en uygun yere gelmesi amacıyla teknolojiye büyük önem vermektedir⁶³.

Ümit Özdağ’a göre ise, jeoekonomi, en kısa şekli ile uluslararası ekonomik, finans(al) ve teknolojik gelişimin uluslararası ilişkilerdeki güç kategorileri ile yorumlayan kuramsal açılamdır⁶⁴.

Jeoekonomi, Paola Savona ve Carlo Jean’ın bakış açısına göre de; asıl aktörlerin şirketler, tröstler ve bankaların değil fakat devletlerin olduğu uluslararası alandaki mücadeleleri ve rekabeti açıklamaya çalışan bir disiplindir. Jeoekonomi geçmişteki silahlı kuvvetler üstünlüğüne dayanan jeopolitiğin yerini günden güne alan ekonomik jeopolitiktir. Jeoekonomi kuralları ve organlarıyla devletin yönetsel ve hukuksal yapısında bir paradigma olma yolundadır. Bu açıdan modern devletin reformunda çok önemlidir⁶⁵.

⁶² Foucher, 1997. Akt.:V.D Mamadouh, “Geopolitics In The Nineties: One Flag Many Meanings”, **Geojournal**, 46, 1998, s. 241.

⁶³ Valeriu Prohntchi, **Integration of The Republic of Moldova Into The European Union: Geoeconomic Actions And Implications**, (<http://www.ipp.md/publications/Prohntchi.doc>).

⁶⁴ Ümit Özdağ, “Jeopolitiktan Jeoekonomiye”, **Jeoekonomi**, Cilt 1, Sayı 1, 1999, s. 5.

⁶⁵ Savona Paola; Carlo Jean; “Geoeconomia. Il Dominio dello Spazio Economico. (Geoeconomics. The Dominion of Economic Space)”, (<http://eng.pubs.msps.ru/news/news23.html>), (Erişim Tarihi: 20. 06. 2003).

Jeoekonomi kavramının tam bir anlam birliğine varmamasının bir örneği Rusya'dır. Jeoekonomi'nin Batılı kurucuları (Edward Luttwak ve Carlo Jean) onu küreselleşme çağında geleneksel jeopolitiğe alternatif (Luttwak) ya da jeopolitiğin özel bir birleşeni (kaynak akışlarının jeopolitiği) şekillerinde yorumlayarak bütünleşmiş bir ulusal strateji olarak görmüşlerdir. Ancak Rusya'da jeoekonomi devletin ulusal stratejideki varlığını çürüten ve şirketlerin, bölgesel varlıkların, bireysel grupların lehine devletin işlevlerini azaltan ideolojik bir kavram haline gelmiştir. Jeoekonomi'nin bu yorumu sadece ulusal birliğin ve dayanışmanın değil aynı zamanda ortak çıkar birliğinin de reddine yol açmaktadır⁶⁶. Bu yoruma karşın Jeoekonomik Rus Okulu ise jeoekonomiyi ulusun yaşamını sürdürme yöntemi olarak görmektedir.

Bu açıklamalarda görüldüğü gibi jeoekonomi kavramının tanımında asıl sorun uluslararası arenadaki temel aktörlerin devletler mi, bölgesel ekonomik bloklar mı yoksa çokuluslu şirketler mi olduğudur ve jeoekonomik coğrafyanın bunlardan hangisine göre çizileceğidir. Jeoekonomi, genel olarak bu ekonomik aktörlerin küresel dünyada etkinliklerini arttırırken karşılıklı ilişkilerini analiz eder. Özeldede ise devletlerin uluslararası ilişkilerde hala temel aktör olduğu, fakat devletler için en önemli sorunun ekonomik güvenlik, pazar savaşmaları ve genişlemeye doğru kaymasıyla birlikte devletler için dış politika perspektiflerinin bu değişimle birlikte incelenmesi gerekliliğinden hareket eden bir bilimdir.

2. 5. 1. Kuramsal Karşılaştırmalar

Tarihsel olarak 'ulusların zenginliği'nin arttırılması için verilen gerek siyasal gerek askeri ve gerekse ekonomik savaşmalar günümüz jeoekonomisi ile benzerlik gösteren uygulamaları da yeniden tartışılır hale getirmektedir. Bunlardan pan-bölge (pan-region) modeli ve neo-merkantilizm, jeoekonomi ile en çok karşılaştırılan ve tartışılan kuramlardır. Bu bölümde bu iki kuram incelenmekte, jeoekonomi ile benzerlikleri ve farklıları ortaya konularak, jeoekonominin bu kuramları da içine alan ayrı bir bilim olduğu savunulmaktadır.

⁶⁶ Tsymbursky Vadim; "Russians in Geoeconomics", **Experts and Politicians**, Volume 8, No. 2, Spring, 2003, (<http://www.carnegie.ru/en>), (Erişim Tarihi: 06. 09. 2003).

2. 5. 1. 1. Pan-Bölge

Panideen yada ‘tümcül düşünceler’ jeopolitik okulun kurucuları Ratzel ve Kjellen’in görüşlerine dayanmaktadır. Ratzel’e göre ‘saha, mevki ve sınır’ kavramları devletin yaşamasında önemli bir yer tutmaktadır ve bir devletin uluslar arası alanda etkili olabilmesi, geniş bir sahaya ve hakim bir mevkiye sahip olmasına bağlıdır. Siyasi sınırlar ise bir devletin gücünü yansıtır. Devletlerin büyümesine engel oluşturduklarında çatışmalara sahip olurlar. Bu ‘dinamik’ nitelikleriyle sınırlar devletlerin gelişme saha kazanma yönlerini de belirleyen öğelerdir. Kjellen’e göre ise devlet yaşayan bir organizmadır ve devlet açısından üç temel öge vardır; genişlik, hareket serbestisi ve içeride birlik beraberlik.⁶⁷

Jeopolitikçiler ister ulus-devlet gibi küçük isterse İngiliz İmparatorluğu gibi büyük olsun, her siyasal birimin ideolojik bir temelinin olması gerektiğini aksi durumda bunların çökeceğini iddia etmişlerdir. Pancı düşüncelere örnek olarak Haushofer, Panislamcılık, Panamerikancılık ve Panasyacılık’ı vermiştir. Pancı düşünceler dünya sisteminin organizasyonu için genel ilkelerdir veya pek çok birim için temel ideolojilerdir.⁶⁸

Jeopolitik dönemin en önemli özelliklerinden birisi olan ‘toprak kazanma’, özellikle sömürgecilik yarışında geç kalmış olan Almanya, İtalya, Japonya ve ABD açısından hayati derecede önemlidir. “Sıfır toplamlı oyun” olan toprak kazanma 19. yüzyıldaki çatışmaların da temel nedenidir. Bu nedenle toprak genişlemesinin ideolojik temeli de milliyetçiliği de içinde barındıran pancı düşünceler olmuştur.

Egemenlik kurma anlayışı geçen yüzyılın yaklaşımına göre oldukça değişmiş, toprak egemenliğinden ekonomik egemenliğe kaymıştır. Pan-bölge kavramı da jeopolitik dönemden jeoekonomik döneme geçerken ekonomik bölge egemenliğini ifade etmeye başlamıştır. ABD, Almanya ve Japonya 1930’ların jeopolitik pan-bölge oluşumunu jeoekonomik pan-bölgelere dönüştürmektedir. ABD ve AB etkisinden

⁶⁷ Faruk Sönmezoğlu, **Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1995, s. 447.

⁶⁸ John O’Loughlin, Herman van der Wüsten, “Political Geography of Panregions”, **The Geographical Review**, Vol: 80, Issue: 1, 1990, s. 1.

kurtulamayan Türkiye bölgesel bir güç olma yolunda ekonomik yönden etki alanı yaratamamakta, çevre ülkelerle yeterli düzeyde ticari ilişkiler kuramamaktadır.

2. 5. 1. 1. 1. Jeopolitik Pan-Bölgeler

Pan-bölge kavramı I. Dünya Savaşı sonrasında jeopolitik okuldan Karl Haushofer ve takipçileri olan Weigert, Whittlesey, Paterson ve Kost tarafından formüle edilmiştir. Haushofer ve takipçileri Ratzel'in *Grosslebensformen* kavramını, geniş kültürel-organik birim oluşumunu, panbölge kavramını desteklemek için kullanmışlardır. Pan-bölge (panregion) merkez (core) ülkeleri zengin doğal kaynaklara sahip çevre (periphery) ülkeleri ile bütünleştiren ve boylamsal olarak bu geniş alanları birbirinden ayıran işlevsel büyük alandır.⁶⁹ Pan-bölgeler pancı düşüncelerin coğrafi ifadesi ve süper güçlerin dünyayı etki alanlarına ayırmasıyla somutlaşmıştır.⁷⁰

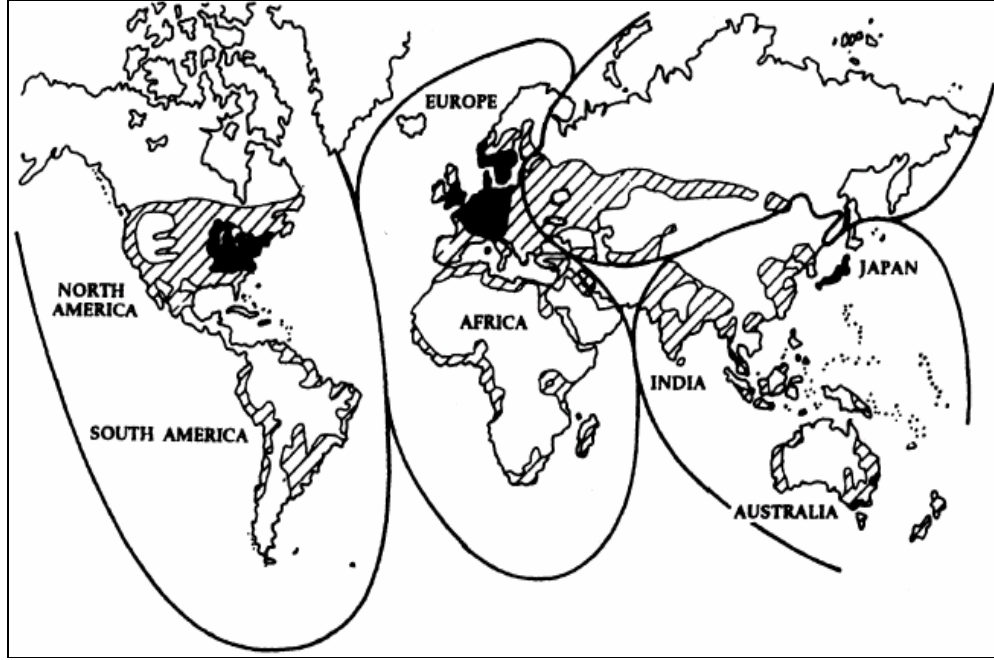
Pan-bölge kuramının ortaya çıkmasının temelde iki nedeni vardır. Bunlardan birincisi, sömürgelerin eşitsiz dağılımı ve bu dağılımın Avrupalı devletler için yeniden yapılması gerektiği düşüncesidir. Ancak deniz aşırı sömürgelerin savunulması da ayrı bir sorundur. İkinci neden ise ABD, Çin ve Rusya gibi büyük karasal güçlere karşı Avrupalı devletlerin duyduğu 'alan yoksunluğu' duygusudur. 'Alan yoksunluğu' duygusu Versay Anlaşması'ndan sonra 1914 öncesi elde ettiği küçük imparatorluğu elinden alınan Almanya'da güçlü bir biçimde vurgulandı. Haushofer öncülüğündeki Alman *Geopolitik* Okulu pan-bölge kavramını bu koşullar altında geliştirdi. Gelişigüzel ve uygun olmayan toprak genişlemesi ile oluşan imparatorlukları gözlemleyen Alman jeopolitikçiler tam bir küresel yeniden oluşum tasarladılar. Pan-bölgeler her bölgenin kutuplardan ılıman bölgelere uzanan bütün iklim kuşaklarını içeren makul dünya çapındaki toprak bileşimleridir. Bu dünya modeli üç veya dört pan-bölgeden, Pan-Amerika, Eurafrika, Asya-Pasifik ve bazen de Rusya (+Hindistan)'dan oluşan ve dünya savaşları için artık baskı yaratmayacak

⁶⁹ John O'Loughlin, Herman van der Wüsten, "Political Geography of Panregions", **The Geographical Review**, Vol: 80, Issue: 1, 1990, s. 1.

⁷⁰ Gerard Chailand, J. P. Rageau, **Strategic Atlas: A Comperative Geopolitics Of The World's Powers**, Harper and Row, New York, 1985.

ekonomik olarak kendine yeterli bölgelerdir. Böylesi bir barış ise pan-bölgeyi oluşturan ABD, Almanya, Japonya ve belki Rusya'nın denetimi altında olacaktır.⁷¹

Harita 4: Karl Haushofer'in Pan-Bölge Modeli

Kaynak: O'Loughlin ve Van der Wüsten, 1990, s. 6.

Pan-bölgeler; Amerikan, Alman ve Japon egemenliği altında üç geniş bölge olarak düşünülürken daha sonra Mackinder'in 'heartland' (*kalpgah*) kuramının etkisi ile bu alanlara Sovyetler Birliği de ayrı bir pan-bölge olarak kabul edilmiştir. Bu pan-bölgelerden Pan-Amerika diğer bölgelere oranla açık ve kesin bir biçimde ayrılmaktadır. Avrupalı devletlerin Amerika Kıtası'na müdahalesine karşı ortaya atılan Monroe Doktrini (1823) ile Birleşik Amerika Avrupa işlerine karışmayacak ve Avrupalı devletlerin kıtadan uzak durması sağlanacaktır, aksi durumda, Avrupalı devletler Birleşik Devletleri karşısında bulacaklardır⁷². Bu şekilde gerek siyasal ve gerekse de coğrafi olarak kendini eski dünyadan soyutlayan kıtanın, merkez güç

⁷¹ Peter Taylor; "Unity and Division in Global Political Geography", Douglas, Ian (Editor) **Companion Encyclopedia of Geography: The Environment and Humankind**, London, UK: Routledge, 1996, s. 335.

⁷² Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1990**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1992, s. 70-71.

Amerika Birleşik Devletleri öncülüğünde diğer pan-bölgelere oranla bütünleşik oluşumu daha kolaydır. Ayrıca bölgeyi ekonomik ve askeri yönden doğrudan tehdit eden bir gücün olmayışı ABD'nin kıtasal egemenliğini daha da kolaylaştırmaktadır. Diğer bölgeler için bu durum söz konusu değildir.

Eurafrica (*Avro-Afrika*) pan-bölgesi ise Almanya'nın *Lebensraum*(*Yaşam alanı*) tasarımı ile öncelikle *Mitteleuropa*(*Orta Avrupa*)⁷³, da genişlemeyi ve daha sonra ise bütün Avrupa ve Orta Doğu ile birlikte Afrika kıtasındaki egemenliğini ifade etmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun da içinde gösterildiği bölgede, Berlin-Bağdat demiryolu hattı da Almanya'nın pan-bölge tasarımı çerçevesinde düşünülmelidir. 4B stratejisi⁷⁴ olarak adlandırılan ve Berlin, Bizans (İstanbul), Bağdat ve Basra demiryolu hattını içeren strateji Almanya'nın, Ortadoğu bölgesindeki egemenliğini güçlendirerek Rusya ve İngiltere etkisini azaltmaktadır. Almanya'nın Afrika'da Namibya, Kamerun ve Tanzanya dışında sömürge elde edememiş olması, Afrika'yı içeren bir pan-bölge oluşturmasında, İtalya ile II. Dünya Savaşı'nda işbirliğine gitmesinde önemli bir etkidir.

Asya-Pasifik pan-bölgesi Japonya merkezinin Hindistan-Çin-Çinhindi Avustralya ve Pasifik adalarından oluşan çevresini kapsamaktadır. Ancak bu bölgenin bütün bir bölge oluşturması Hindistan ve Avustralya'nın genişliği ve Batı ile kurdukları ilişkiler nedeni ile Japon egemenliğine girmesi zordur. Japonya'nın 1870'den başlayarak sürdürdüğü genişlemenin sonu olan II. Dünya Savaşı'nda jeopolitik olarak bölgede ulaştığı sınırlara⁷⁵ Hindistan ve Avustralya dahil değildir. Bununla beraber Çinhindi, Pasifik adalarını ve Mançurya'yı tamamen ele geçirmesi ile Asya-Pasifik pan-bölgesinin oluşumunu askeri olarak kolaylaştırmıştır.

⁷³ Hans-Dietrich Schultz, Wolfgang Natter, "Imaginin Mitteleuropa: Conceptualisations of 'Its' Space In and Outside German Geography", **European Review of History**, Vol 10, No. 2, 2003. Michael Heffernan, "Fin de Siécle, Fin du monde?", **Geopolitical Traditions**, Klaus Dodds and David Atkinson (ed.) Routledge, London, 2000, s.40-47.

⁷⁴ Gabriel Wackermann, "Stratégie et Intérêts Allemands en Turquie une Perspective Historique", **Géoeconomie**, No 9, 1999, s. 105-115.

⁷⁵ Keiichi Takeuchi, "Japanese Geopolitics in the 1930s and 1940s", Klaus Doods ve David Atkinson (ed.), **Geopolitical Traditions A Century of Geopolitical Thought**, Routledge, London, 2000, s. 72-92.

Mackinder'in '*Heartland*' (Kalpgah/Canevi)ını oluşturan Rusya veya daha sonra SSCB ise ayrı bir pan-bölge olarak görülmektedir. Rusya'nın pan-bölge oluşumu iki pan-bölgenin ortasında ve diğer bölgelerden soyutlanmış olması ile bütünlüğünü kara gücüne dayalı olarak II. Dünya Savaşı sonrasında kurabilmiştir.

İkinci Dünya Savaşı'nda Almanya Avrupa'da ve Japonya ise Pasifik'de büyük oranda pan-bölge sınırlarına ulaşmışlardır. Ancak Almanya'nın dünya egemenliği ülküsünün bir ürünü olan Pan-bölgeler kuramının İkinci Dünya Savaşı ile birlikte çökmesi ve kaybeden tarafında Almanya ve Japonya; kazanan tarafta ise diğer iki merkez ülke ABD ve SSCB'nin olması Alman pan-bölge kuramına karşı daha evrensel olan ABD'nin Wilsoniyen ve SSCB'nin Leninci⁷⁶ görüşleri dünyayı iki kampa ayırmıştır. Bu yeni durum (Soğuk Savaş) her iki süper-güç için de elverişli koşullar getirmektedir. SSCB için üç temel kazanç; Doğu Avrupa'da siyasal, ekonomik ve kültürel kurallar koyabildiği bir *chasse gardée*(arka bahçe), ayağa kalkan bir Almanya'ya karşı kalkan ve bütün dünyada devrimci sosyalist eğilimleri zapt-ü rapt altında tutma olanağı sunarken, ABD içinse, dünya-ekonominin o anki ekonomik genişlemesi için Sovyet blokuna "ihtiyaç yoktur". ABD, Batı Avrupa ve Japonya'nın ekonomik olarak "yeniden inşası" için gerekenleri yapıyordu ve daha sonra Sovyet Bloku'nu dünya-ekonominin meta zincirlerine geri çekmek sorun olmayacaktır. ABD-SSCB düzenlemesi, dünya sistemi içinde ABD hegemonyasına görece karşı konulmadığı ölçüde işlemiştir ancak bu hegemonyanın yıkılma sürecini de Batı Avrupa'nın ve Japonya'nın gelişen ekonomik güçleri hazırlamıştır. 1950'lerde ABD rakipsiz olarak bütün üretim alanlarında dünyanın bütün diğer bölgelerinden daha fazla üretim yapmaktadır. Ancak 1970'e doğru, dünyadaki ekonomik durgunluğunun B- safhasına girmiş bulunuyorken (1945-67 Kondratieff A- safhası), Batı Avrupa ve Japonya'nın çok genişleyen temel üretim fabrikaları birçok bakımdan ABD işletmelerini yakalamış, bazı bakımlardan öne geçmişlerdir. ABD'nin 1950'deki ezici üstünlüğü 1970'e doğru artık zayıflamış bulunmaktadır.⁷⁷ ABD ve SSCB'nin askeri ve politik güç ile ulaştığı sınırlar, Almanya ve Japonya'nın

⁷⁶ Immanuel Wallerstein, **Jeopolitik ve Jeokültür**, çev. Mustafa Özel, İz Yayıncılık, İstanbul, 1998, s. 20-22.

⁷⁷ Immanuel Wallerstein, **Jeopolitik ve Jeokültür**, çev. Mustafa Özel, İz Yayıncılık, İstanbul, 1998, s. 77-78.

yeniden ekonomik yönden toparlanmalarıyla, sürekli olarak jeoekonomik güçlerin etkisine girerek daralmaya başlamaktadır.

2. 5. 1. 1. 2. Jeoekonomik Pan-Bölgeler

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle ve teknolojik gelişmelerle ortaya atılan “Tarihin sonu” (Fukuyama) ve “Coğrafyanın sonu” (Ohmae) tezlerine karşı Poon ve Pandit'in “pan-bölge” kavramını çağrıştıran “bölge-devlet” (region state) terimi günümüz dünyasının hala sınırsız olmadığını ve bölgeselleşmelerin önemli olduğunu göstermektedir. “Bölgesel-devlet” güçlü ekonomik bağlantılara sahip ulus-devletler kümesini ifade etmektedir. Bu jeo-ekonomik alanlar yönetsel, siyasal ve sınır komşuluğundan çok üretim ve pazar yapıları ile kurulmaktadır.⁷⁸ Endüstri-içi ticaretin gelişmesi ve üretimin uluslararasılaşması bölge-devletlerin şekillenmesinde etkili olmuştur.

Ana Bileşenler Analizi (PCA) kullanarak bölgesel kümelenmeyi 1970 ve 1990 yılları için inceleyen Poon ve Pandit ortaya çıkan altı bölge-devletin her birinin sürekli ve karşı konulmaz bir biçimde tek bir devletin egemenliğinde olduğunu böylece her bir bölge-devletin bir merkez pazar etrafında işlevsel olarak örgütlendiğini göstermektedirler (Harita 5, 6).

Poon ve Pandit'in çalışmasında ortaya çıkan sonuçlara göre; 1970–1990 arasında ABD, Almanya ve Japonya merkezli üç bölge-devletin genişlediğini buna karşılık Birleşik Krallık ve Fransa etrafında şekillenen bölgenin ise daraldığı görülmektedir. İlk üç bölgenin genişlemesi diğer iki devletin zararına olmuştur. Latin Amerika'nın hemen tamamı ABD bölgesine bağlanmış ve bu bölge Afrika, Orta Doğu ve Asya'nın yeni sanayileşen ülkelerine doğru da yayılmıştır. Benzer şekilde Almanya merkezli bölge-devlet 1970 yılında çoğunlukla Batı ve Akdeniz Avrupası'ndan oluşmakta iken 1990'da birçok Afrika ülkesini de kapsamaktadır. Japonya merkezli bölge-devlet de Afrika ve Orta Doğu ülkelerine doğru genişlerken 1970 Asya ve Batı Pasifik ülke tabanını sağlamlaştırmıştır. Yeni Zelanda'nın Birleşik

⁷⁸ Jessie Poon, Kavita Pandit, “The Geographic Structure of Cross-national Trade Flows and Region States”, *Regional Studies*, Vol. 30.3, s. 275.

Krallık'tan Japon bölgesine kayması Avustralya ve Yeni Zelanda'nın Avrupa'dan çok Asya ile entegre olduğunu göstermektedir. SSCB alanı ise bu dönemde hemen hemen değişmemiş; Doğu Avrupa, Afganistan ve Hindistan'la sınırlı kalmıştır.⁷⁹

Harita 5: Bölge Devletler (1970)

Kaynak: Poon ve Pandit, 1996, 280.

1970 yılında en yüksek ortak varyanslı bölgeler olan ABD, Birleşik Krallık ve Almanya'nın toplamı %49,3 iken, 1990 yılında en yüksek ortak varyanslı ABD, Almanya ve Japonya bölgeleri %55,3 oranı ile daha yüksek bir oranı oluşturmaktadır. ABD ve Almanya'nın önemli pazarlar olarak önemi 1990'da artmış ve altı bölgedeki 105 ülkenin yaklaşık olarak %60'ına hakim olmuştur. Japonya da üçüncü güçlü pazar merkezi olarak yükselmiştir. Bu eğilimin devam etmesi durumunda gelecek ekonomik oluşum üçlü bir yapıda olacaktır.⁸⁰

⁷⁹ Jessie Poon, Kavita Pandit, "The Geographic Structure of Cross-national Trade Flows and Region States", *Regional Studies*, Vol. 30.3, s. 277.

⁸⁰ Jessie Poon, Kavita Pandit, "The Geographic Structure of Cross-national Trade Flows and Region States", *Regional Studies*, Vol. 30.3, s. 278–280.

Harita 6: Bölge Devletler (1990)

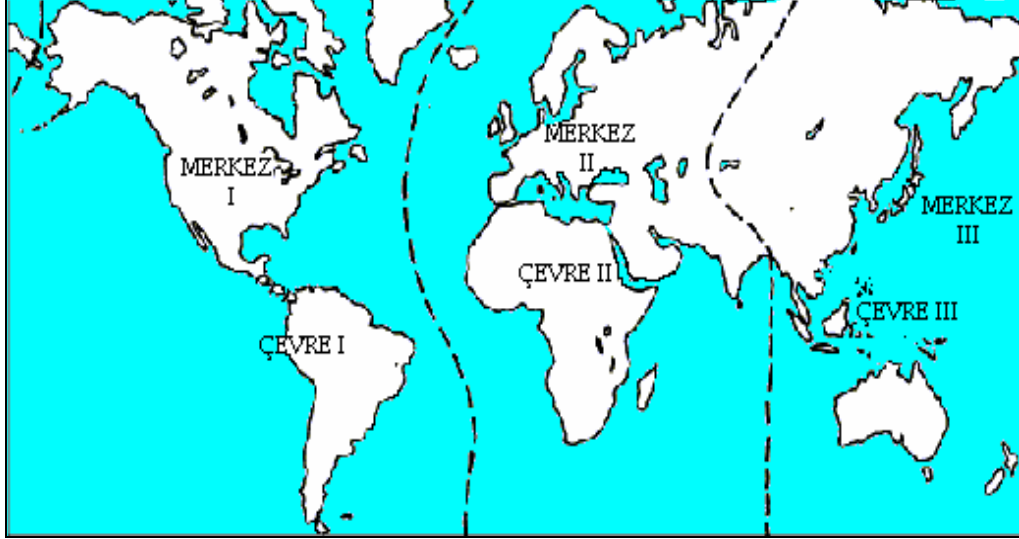

Kaynak: Poon ve Pandit, 1996, 281.

O'Loughlin ve Anselin de ABD, Almanya ve Japonya'nın 1968–1992 yılları arasındaki ihracatlarını analiz ederek pan-bölge kuramı ile ekonomik bloklama arasındaki benzerliğe dikkat çekerek 1990'ların jeoekonomik dünyasının 1930'larla örtüştüğünü ancak yirminci yüzyılın sonlarındaki jeoekonomik dünyanın ticaret ilişkileri ile kurulduğunu ifade etmektedir.

Benzer şekilde üçlü bir model olarak Alman pan-bölge modeli ile yarı-Wallerstein modeli bir araya getiren üç merkez-çevre pan-bölge modeli ise Kuzey'deki merkez ülkeler ile Güney'deki çevre ülkelerden oluşmaktadır (Harita 7). Bu modelde Amerika bölgesi coğrafi avantajı ile yine bütünlüğünü korurken, Rusya/SSCB'nin bütünlüğü ortadan kaldırılmış Avrupa ülkelerinin etkinlik alanı Hindistan'a kadar genişletilmiş, Doğu Rusya ise III. Bölgeye dahil edilmiştir. Modelde ülke sınırları dikkate alınmayıp sadece *merkez/çevre* ilişkisi ön planda tutulmuştur.

Harita 7: Merkez-Çevre Pan-Bölgeler

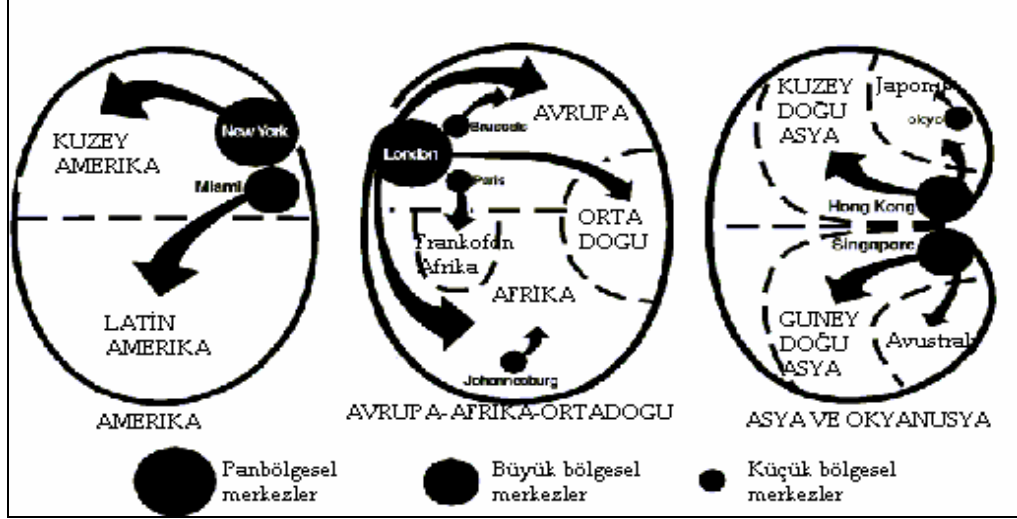
Kaynak: Taylor, 1993.

Sınırların kalkarak küresel kentler ve/veya küresel kent-bölgelerin ulus devletin ötesine geçerek küresel ekonominin motoru haline geldiği görüşü⁸¹ ile dünyadaki 55 kent arasındaki ilişkiyi coğrafi olarak resmeden Harita 8 ise yine üçlü bir dünya modelini ortaya koymaktadır.⁸² Kentler aracılığı ile Amerika kıtasında New York, Avrupa’da Londra ve Güneydoğu Asya’da Hong Kong ve Singapur’dan oluşan Pan-bölgesel merkezler, çevrelerinde kendilerine bağlı büyük ve küçük bölgesel merkezler etrafında yine üçlü bir bölgesel oluşum gerçekleştirmektedirler.

⁸¹ Allen J. Scott, John Agnew, Edward W. Soja, Michael Storper, “Global City-Regions”, **Global City-Regions: Trends, Theory, Policy**, Allen J. Scott (ed.), Oxford University Press, New York, 2001, s. 11–29.

⁸² Gert Jan Dijkink and Hans Knippenberg, **The Territorial Factor: Political Geography in a Globalising World**, Vossius Press, Amsterdam, 2001, s.113–128.

Harita 8: Bölgesel Dünya Kentleri

Kaynak: Taylor, 2000, 18.

1990'ların sonlarındaki dünya ekonomisi bir önceki yüzyılın göreceli basit dünyasından çok farklıdır. ABD'nin ekonomik egemenliği artık ortadan kalkmıştır. Dünya ekonomik yapısı şimdi başlıca üç bölgesel merkez tarafından üçlü (triadic) yapıdadır.⁸³ 1990 Temmuz'unda Houston Yediler Drubu (G-7) toplantısında, Thatcher "üç para birimi alanına, dolar, yen ve Alman Markı'na dayalı" üç kutuplu dünyanın var olduğunu bildirerek yeni jeopolitiği kabul etmiştir. (Walker 1990, 792). Özgün Alman görüşünde pan-bölgelerin her merkezin (core) pazar ve kaynaklar için bir çevreye (periphery) sahip olacağı ve her pan-bölgenin kendine yeterli (autarkic) olacağından büyük güçler arası rekabetin zayıflayacaktır görüşüne karşın kapitalizmin yaşayabilmesi için genişlemeye gereksinim duyması aksi durumda kârların düşmesini doğuracağından merkez güçler arası rekabet devam edecektir. Ayrıca böyle üçlü bir dünyada ABD doğal kaynak ve gelir bakımından en fakir bölgeye sahip olacağından başarısız olacaktır.⁸⁴

⁸³ Peter Dicken, "A New 'Geo-economy'", *Companion Encyclopedia of Geography: The Environment and Humankind*, Ian Douglas (ed.), Routledge, London, 1996, s. 373.

⁸⁴ John O'Loughlin, "Ten Scenarios for a 'New World Order'", *The Professional Geographer*, Vol.44, Number 1, 1992, s. 26.

Yeni dünya düzeninin üçlü bir yapıya evrimleşmesi yanında buna karşı gerek üç merkez ülkenin pan-bölgeleri dışında genişlemeye çabalamaları, ABD'nin Irak, Somali ve Afganistan işgali, Latin Amerika'dan ABD'ye karşı seslerin gittikçe yükselmesi ve Amerika Serbest Ticaret Alanı (FTAA)'nın gerçekleştirilememesi, AB'nin Güney Amerika Ortak Pazarı (MERCOSUR) ile geliştirdiği ekonomik ve siyasal ilişkiler ve gerekse Cohen tarafından pek önemsiz görülen çevre ülkelerin kendi ekonomik alanlarını oluşturma süreçleri 'genel bağlantısızlık modeli' ve 'çok kutuplu güç dengesi modelini' önümüzdeki süreçte önemli kılmaktadır. Bölgesel ekonomik işbirliğinin coğrafi yakınlığı olan ülkeler arasında gittikçe artması büyük güçler için önemli bir sorun olacaktır.⁸⁵

1990 sonrasında yeniden biçimlenen dünyada SSCB alanının çökmesi, Çin'in dünya ekonomisinde artan ağırlığı, AB, ABD ve Japonya'nın ekonomik etkinlik alanlarını ve yöntemlerini yeniden sorgulanır hale getirmiştir.

2. 5. 1. 2. Neo-Merkantilizm

Neomerkantilizm merkantilizmin çağdaş biçimidir; karşılıklı bağımlı dünyadaki liberal demokratik ülkeler için kalkınmacı ve ulusal bir güvenlik stratejisidir. Neomerkantilist devletler kıt kaynaklarını askeri sektöre harcamaktan çok orta sınıfı genişletecek ve refahı arttıracak ileri teknoloji endüstrilerine yoğunlaşır. Klasik merkantilizmin yoğun devlet müdahalesi ve ticareti yönlendirici politikaları neomerkantilizmde de görülmektedir. Neomerkantilizm dışsatımı arttırmayı ve dışalımını azaltmayı öngören, sermaye hareketlerinde ve mali kararlarda devletin denetiminin güçlenmesini savunan ekonomi-politiktir. Daha etkili para ve maliye politikaları uygulayabilmek için devlet döviz rezervlerini olabildiğince arttırmayı amaçlar.

“Son zamanlarda merkez bankalarının tuttuğu uluslararası döviz rezervleri üzerine yapılan tartışmaları içeren birçok makale yayımlandı. Bu tartışmalarda vurgulanan konuların başında özellikle yeni yükselen pazar ekonomilerinin yabancı sermayeyi çekmek için bir çeşit güvence karşılığı olarak bulundurdıkları bu rezervlerin miktarının her geçen gün

⁸⁵ Şükrü İnan, “Pan-bölge Kuramından Jeoekonomik Gerçekliğe”, **Uludağ Üniversitesi II. Genç Bilim İnsanları Sempozyumu**, Uludağ Üniversitesi Kültür Sanat Yayınları No: 12, Bursa, 2006, s. 381-389.

yükseldiği ve bu ülkeler arasında "kim daha çok rezerv tutarsa o daha çok yabancı sermaye çeker" biçiminde merkantilist bir yarışın ortaya çıktığı konusu geliyor.

Merkantilizm, Avrupa'da 15-18. yüzyıl arasında, yani kapitalizmin hemen öncesinde uygulanan ekonomik sistemin adıydı. Merkantilist felsefenin ardında yatan yaklaşımların başında değerli madenlere sahip olmanın zenginlik sağlayacağı inancı geliyordu. 15. yüzyılda kâğıt para yoktu. Madeni para altın, gümüş gibi değerli madenlerden üretiliyor ve reel değeriyle işlem görüyordu. Altın, gümüş rezervleri sınırlı olduğu için, kıtlık bu metallere doğrudan doğruya bir değer veriyordu. Herkes tarafından değişim aracı olarak kabul edilmesi bunlardan metal para yapılmasını olanaklı kılıyordu. Bu dönemde sömürgelerden elde edilen altın ve gümüş ülkenin zenginliğinin artmasına katkıda bulunuyordu. Merkantilist yaklaşıma göre ithalat, ülkeden metal para, bir başka deyişle altın ya da gümüş çıkışına, dolayısıyla ülkenin fakirleşmesine yol açıyor, oysa ihracat bunun tam tersine ülkeye değerli metal girişine yol açarak zenginliğin artmasını sağlıyordu. Dolayısıyla ihracatın ithalattan fazla olması gerekiyordu. Bu genel yaklaşım Avrupa devletlerini dış ticarete ve oradan giderek bütün ekonomik hayata aktif karışımında bulunmaya yöneltmişti. Dış ticaretteki korumacılık yüksek gümrük duvarlarıyla ithalatın kısıtlanmasının yanında çeşitli teşviklerle ihracatın özendirilmesine ve dolayısıyla dışticaret fazlası elde edilmesi yaklaşımına dayanıyordu.

Günümüzde ekonomilerin uluslararası döviz rezervi biriktirmesini bir noktaya kadar olası sıkıntılara karşılık tampon oluşturmak biçiminde kabul etsek bile o noktadan sonrasını merkantilist geleneğin günümüze farklı biçimde yansıması olarak düşünmek gerekiyor.

2006 sonunda 27 yeni yükselen pazar ekonomisinin merkez bankalarının bulundurduğu uluslararası döviz rezervlerinin toplamı 3 trilyon dolar. Bunlar arasında rekor Çin'e ait. Çin'in uluslararası döviz rezervi 1 trilyon doları geçerken, onu 300 milyar dolarla Rusya, 270 milyar dolarla Tayvan, 230 milyar dolarla Güney Kore, 160 milyar dolarla Hindistan izliyor. Geçmişte düşük rezerv bulunduran Türkiye, 60 milyar dolarlık uluslararası döviz rezerviyle bu 27 ülke arasında 12. sırayı alıyor.

Bu rezervlerin bir bölümü ülkenin kasalarında, bir bölümü yabancı devlet hazinelerinin çıkardığı kâğıtlarda, bir bölümü de yabancı devletlerin merkez bankalarında tutuluyor. Rezervlerin büyük bölümünün ABD Hazine tahvillerine yatırıldığı göz önünde tutulursa ABD'nin 1 trilyon dolara yaklaşan cari açığının nasıl finanse edildiği de kendiliğinden yanıtlanmış oluyor. Merkantilizmin geçerli olduğu çağlarda elde tutulan değerli madenler, gerçek bir değeri temsil ediyor, altın ya da gümüş sikke haline dönüştürüldüğünde doğrudan para haline gelebiliyordu. Oysa günümüzdeki şekliyle merkantilizme kaynaklık eden değerler büyük çoğunlukla ABD veya Avrupa ekonomisinin itibarına dayalı kâğıtlardan oluşuyor. Üzerindeki değerden paraya çevrilmesi ancak temsil ettiği ülkenin ekonomisinin gücünün devamına bağlı. Bu iki ekonomide yaşanacak sıkıntılar ve sonuçta ortaya çıkacak parasal değer kayıpları, rezervlerin satınalma gücü cinsinden birden düşmesine neden olabilir. Sonuçta yüksek uluslararası döviz rezervi tutarak bu iki

ekonomiden fazla kaynakları çekmeye çalışan ekonomilerin durumu yine tuhaf biçimde bu iki ekonomideki gelişmelere bağlı bulunuyor.”⁸⁶

Klasik merkantilizmden farklı olarak askeri gelişme ve genişlemeden çok ekonomik gelişme ve genişlemeye dayanan neo-merkantizm özellikle Çin, Japonya ve Singapur tarafından uygulanmakta ve bu ülkeler neo-merkantist ülkeler olarak tanımlanmaktadır.

Neomerkantilizm birçok yönden liberal idealizme tepki niteliğindedir. Liberal ekonomistler ideal bir dünya inşa eder ve gerçek dünyanın buna göre şekillendirmeye çalışırlar. Buna karşılık neomerkantistler küresel ekonomi-politiği anlamaya çalışır ve ona göre hareket ederler. Liberalizmin hedefi ‘serbest pazar’ iken, neomerkantilizminki zenginliğin yaratılması, paylaşılması ve korunmasıdır. Bu yüzden merkantistler öncelikle hangi endüstrilerin en yüksek zenginliği yaratabileceğini belirler ve bu endüstrilerin geliştirilebileceği stratejiyi çizerler. Bununla beraber, neomerkantistler uluslararası ticareti, birinin kazancının diğerinin kaybı olduğu, sıfır toplamlı bir rekabet olarak görürler.⁸⁷

“Son araştırmalar, birkaç yıl önce ekonomistlerin geleneksel serbest ticaret mantığına ters düşen, çok dile getirilmiş popüler görüşleri destekler niteliktedir. Şimdi, ithalatı kısıtlayan ve ihracatı teşvik eden Merkantist argümanlar, “kar dağılımı” gerekçesiyle doğru bulunmaktadır. Devletlerin, öğrenmelerine kadar sanayilerine verdikleri başlangıç ivmesiyle doğan sürekli avantajlarını, birbiri ardından diğer devletlere kaptırma korkusunun haklılığı, artık kusursuz resmi modellerin sonuçlarından da ortaya çıkıyor. Birinin kendi hükümetini, başka hükümetlerin izlediği saldırgan politikaları izlemediği için suçlaması, uzun bir süredir tutarsızlık (non sequitur) sayılmıyor.”⁸⁸

Uluslararası ticaret ve yatırım savaşları, artan sayıda hükümetin işin ciddiyetini anlamalarıyla ve jeoekonomik güç dengesini kendi lehlerine çevirmeye çabalamalarıyla gittikçe kızışmaktadır. Göreceli eşit güç dağılımı ve gelişme düzeyinde neomerkantist ülkeler liberal ülkelere göre daha hızlı büyüyecek, daha

⁸⁶ Mahfi Eğilmez, “Yeni Merkantilizm”, **Radikal Gazetesi**, 11 Ocak 2007.

⁸⁷ William Nester, **International Relations: Geopolitical and Geoeconomic Conflict and Cooperation**, HarperCollins College Publishers, New York, 1995, s. 295.

⁸⁸ Dixit, 1986. Akt.: Chris Freeman ve Luc Soete, **Yenilik İktisadı**, çev: Ergun Türkcan, Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu (Tübitak) Yayınları, Ankara, 2003, s. 386.

çok dışsattım yapıp daha az dış alım yapacaklardır. Uzun dönemli planlara göre rasyonel makro ekonomik, endüstriyel ve ticaret politikaları ile zenginliğin yaratılması ve dağıtımına sistemli bir şekilde katkı yapma çabası içinde olmayan devletler ulusal ekonomilerini bunları yapan yabancı devletlerce zayıflatılmış ve bozulmuş bir halde bulacaklardır.⁸⁹

Dış ticareti ülkeler arasında üstünlük kurma aracı olarak gören neo-merkantilizm ekonomiyi stratejik bir araç olarak görmesi ile jeoekonomi ile benzerlikler taşımaktadır.

2. 5. 2. Jeoekonomi Üzerine Tartışmalar

Günümüzün ülkeler arası ekonomik ilişkilerinin “jeoekonomi” kavramıyla açıklanmasına ve çağın “jeoekonomik çağ” olarak adlandırılmasına karşı görüşler de bulunmaktadır. Bu görüşler çoğunlukla, neomerkantilizm ve jeoekonomi tartışmaları etrafındadır.

Bruce Bartlett, “Geo-economics: The New Mercantilism” adlı makalesinde Luttwak’ın “jeoekonomi” tanımlamalarını eleştirmektedir. Bartlett (1994), Luttwak’ın “The Endangered American Dream: How to Stop the United States from Becoming a Third-World Country and How to Win the Geo-Economic Struggle for Industrial Supremacy (1993)” kitabında, elmaları ve armutları karıştırdığını ve bu yüzden yeni bir jeoekonomi geliştirme çabasının başarısızlığa uğradığını iddia etmektedir. Politik analizlerin ekonomik analizlerden tamamen farklı olduğunu ve en basit düzeyde, jeopolitik analizlerin “sıfır toplamlı oyun” varsayımıyla hareket ettiğini, yani belli bir zamanda bir bölgenin sadece bir devlet tarafından elde tutulabileceğini, birinin kazancının diğerinin kaybı olması gerektiğini, oysa ekonomik analizlerin temel savının serbest piyasada karşı karşıya gelen her iki tarafın da kazançlı çıkacağı, aksi takdirde bir alış verişin olmayacağını söylemektedir. Ekonomiyi jeopolitik modele uygulamayı denediğimizde bu basit savın altüst olacağını ileri sürerek, sonuçta, Luttwak’ın dünya görüşünün tek bir kelimedede

⁸⁹ William Nester, **International Relations: Geopolitical and Geoeconomic Conflict and Cooperation**, HarperCollins College Publishers, New York, 1995, s. 296.

“merkantilizm”de toplanabileceğini ve Colbert’in, Luttwak’ın gördüklerinden daha fazlasını üçyüz yıl önce gördüğünü fakat bu uygulamaların başarısız olduğunu ve Luttwak gibi diğer jeopolitikçilerin böyle iddialı bir görüş ortaya atmadan önce planlarını yeniden düşünmelerini veya en azından temel ekonomi, ekonomi tarihi ve ekonomik analiz araçları hakkında biraz daha bilgi edinmelerini önermektedir⁹⁰.

Robinson’da “*Inaugural Lecture*”da “Yeni Merkantilizm” kavramını tanımlamakta ve günümüz devletlerinin artık istihdamdan çok ulusal geliri artırma yönüne kaydıklarını ve dış fazla elde etmek için mücadele verdiklerini söylemektedir. Ticaret bloklarının üye ülkeler açısından korumacı politikaları etkisiz hale getirdiğini ve dünya çapında da bu tür bloklamaşmaların “merkantilist” etkiyi besleyeceğini iddia ederek, bunun da “sıfır toplamı bir oyun” olduğunu ve birileri kazanırken diğer tarafın kaybedeceğini ama devletlerin bu dönemdeki temel amaçlarının dış dengede kendi lehlerine fazla vermek olduğunu belirtmektedir⁹¹.

Buna karşın Luttwak “The Theory and Practice of Geo-economics” başlıklı yazısında Bruce’un bu eleştirilerini bir ölçüde kabul etmektedir: “Jeoekonomi yeni değildir, merkantilizme benzer fakat aralarındaki tek fark ‘jeoekonomi’de gerçek savaşların olmadığı; karşı tarafa fiziksel bir zarar verilmediğidir. Bu dönemdeki tek yarış ekonomik araçlarla yapılmaktadır ve jeoekonomik etkileşimde kaybedenler küçük işletmeler ve devlet tarafından korunmayan büyük yeni şirketlerdir” demektedir. Bunun yanında “sıfır toplamı ilişkinin” iki ülke arasındaki bir çatışmanın savaşa döndüğünde gerçekleşebileceğini, birinin kazanırken diğerinin kaybedeceğini fakat ticarete her iki tarafın da kazanacağı”nı belirtiyor⁹². Ancak bugün Irak, Afganistan ve Somali gibi ülkelerin durumu göz önüne alındığında, Luttwak’ın savaş konusunda yanıldığı görülmekle birlikte bu savaşların jeopolitik dönemle önemli farklılıkları vardır. Bu savaşlardaki temel özellik, stratejik ve politik olmaktan çok ekonomik nitelikli olmasıdır. Jeopolitik dönemde Vietnam’ın işgali

⁹⁰ Bruce Bartlett; “Geo-economics: The New Mercantilism”, *Orbis*, Vol. 38 Issue 2, 1994, s. 293-237.

⁹¹ Robert A. Blecker,. “Global Keynesianism versus The New Mercantilism: International Economics After Joan Robinson”, Paper prepared for the Joan Robinson Centennial Conference University of Vermont, Burlington, October 2003, s. 21-22.

⁹² Edward Luttwak, “The Theory and Practice of Geo-economics” (http://www.ias.berkeley.edu/lec/jaytate/peis101/day24_Luttwak.htm).

stratejik bir gereklilikken jeoekonomik dönemdeki Irak ve Afganistan'ın işgali ekonomiktir.

Kenichi Ohmae de küreselleşme sürecinde coğrafyanın artık önemini yitirdiğini ve ulus devletlerin sonunun geldiğini, ulusal sınırların öneminin kalmadığını ve devletlerden çok uluslararası bölgelere dayalı küresel pazar yapısının oluştuğunu; AB ve NAFTA gibi bölgesel ticaret bloklarının devletlerin işlevlerini üstlenebileceklerini belirtmektedir. Coğrafyanın sonu tezine karşı Luttwak ise dünyada jeopolitik rekabetin jeoekonomik yarış halinde hala sürdüğünü ve devletlerin öneminin azalmadığını fakat yeni mücadele alanlarına kaydığını savunmaktadır. Bunu destekleyen bir örnek olarak da, uluslar arası ticaret görüşmelerinde özel şirket çıkarlarının devlet heyetleri tarafından savunulması ve uluslar arası görüşmelerde hükümet dışı örgütlerin devlet heyetlerinin danışmanı gibi davranması gösterilmektedir⁹³.

Luttwak'ın “sıfır toplamlı oyunu” kaybetmesi “jeoekonomi”nin de kaybetmesi anlamına gelmemektedir. Jeoekonomi, bir bilim olarak küresel ekonomik işleyişi ve politikaları yorumlamakta hala ısrarlı ve bu açıdan bakıldığında da devletlere yeni bir perspektif sunmaktadır.

Bugün dünyada yaşanan devletlerarası ekonomik işleyişe baktığımızda “Yeni Merkantilizm” kavramı anlamlı gelmektedir. Özellikle de Sovyet sisteminin çökmesiyle birlikte ortaya çıkan belirsizlik ortamını “gri alanlar”la ve örgütlü sistemlerin yokluğu, her türlü merkezin kayboluşu, belirsizlik, rastlantı ve bulanıklıkla “Yeni Ortaçağ”⁹⁴ olarak tanımlayan Alain Minc'le beraber, sonrasında “Yeni Merkantilizm”in gelmesi anlamsız değildir. Alfred Mahan'ın (Influence of Sea Power on History, 1890) ticari genişlemeyi korumak için güçlü bir donanma olması gerektiğini savunması ve Hawaii Adaları'nın ele geçirilmesi⁹⁵ gibi bugünde

⁹³ Simon Dalby, “A Critical Geopolitics of Global Governance”, **International Studies Association**, 41th Annual Convention, Los Angeles, CA. March 14-18, 2000.

⁹⁴ Alain Minc, **Yeni Ortaçağ**, İmge Kitabevi, Çev.: Mehmet Ali Ağaoğulları, Ankara, 1995.

⁹⁵ Paul Rich, “The Virgin Queen's Revenge: History, Mercantilism, and Globalization”, s.2. (<http://www.paulrich.net/papers/paulino.html>), (Erişim Tarihi:12. 02. 2004).

ekonomik güvenlik için enerji kaynaklarına sahip ülkelerin ele geçirilmesi buna bir örnektir. Fakat bu işleyişi analiz etmek ve uygun politikalar uygulayabilmek için “jeoekonomi” kavramı kullanılmalıdır. Çünkü Neo-merkantilizm kavramını kabul etmek dünyada üç ekonomik blok oluşturan ülkeler dışındaki dünyayı pazar ve bu ülkelerin sömürgeleri olarak görmektir. Japonya bugünün Venedik’i, Almanya genişletilmiş bir Hansa Birliği ve Microsoft’ta Doğu Hindistan Kumpanyası değildir⁹⁶. Neo-merkantilizm Büyük Güçler’in uyguladığı jeoekonomik bir politika olarak görülebilir ve Amerikan Hegemonyası’na⁹⁷ karşı direnç veya uyum gösteren ülkelerin bu hegemonyaya karşı geliştirdikleri bölgesel ekonomik birlikler olarak da jeo-merkantilist politikalar [Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği (ASEAN), Güney Amerika Ortak Pazarı (MERCOSUR)] önem kazanmaktadır.

Yüksek düzeyde birbirine bağımlı hale gelen küresel ekonomide, bir ulusun zenginliği önemli ölçüde küresel piyasalarda sahip olduğu rekabetçi pozisyona bağlıdır. Bu yapı içinde her ulus kaçınılmaz bir şekilde kendine yakın rakipleriyle karşılaşmaktadır. Bu çerçevede ulusları sekiz stratejik grup:⁹⁸

- (1) Endüstriyel Devler
- (2) Yükselen Yıldızlar
- (3) Latin Amerikalılar
- (4) Yoğun Nüfuslu Ülkeler
- (5) Eski Sosyalistler (Geçiş Ekonomileri)
- (6) Endüstriyel Niş (yeni konum) Bulanlar
- (7) Ürün Nişleri Bulanlar
- (8) Zorlukla Geçinebilen Ülkeler

olarak sınıflandırılmıştır.

⁹⁶ Paul Rich, “The Virgin Queen’s Revenge: History, Mercantilism, and Globalization”, s. 6. (<http://www.paulrich.net/papers/paulino.html>), (Erişim Tarihi:12. 02. 2004).

⁹⁷ Mark Beeson, “Resisting Hegemony: The Sources and Limits of Anti-Americanism in Southeast Asia”, Paper for the workshop on **Globalisation, Conflict and Political Regimes in East and Southeast Asia**, August 15-16, 2003, Fremantle, WA., (<http://eprint.uq.edu.au/archive/00000623/>), (Erişim Tarihi: 25. 02. 2005).

⁹⁸ Philip Kotler, Somkid Jatusripitak, Suvit Maesincee, **Ulusların Pazarlanması**, Çev.:Ahmet Buğdaycı, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2000, s. 371-372.

Bu listede yer alan her grubun dünya ekonomisi içinde ayrı bir rekabetçi konumu ve ayrı bir rolü vardır. Bu farklı stratejik grupların hepsinin aynı ekonomik politikayı uygulamaları gerçekçi değildir. Özellikle jeopolitik dünyada orta dereceli güçler (Middle powers)⁹⁹ veya ikinci sıra güçler (Second orders)¹⁰⁰ olarak görülen devletlerin jeoekonomik çağda uygulayabilecekleri politika “yeni merkantilizm”den çok bölge ülkeleriyle daha sıkı ekonomik ve politik güç birliğine yöneldikleri “jeo-merkantilizm”dir. “Yeni merkantilizm” ve “jeo-merkantilizm” ülkelerin coğrafi konum ve potansiyeli ile bağlı olarak ekonomik güçleri, nüfus yapıları ve teknolojik düzeylerine göre uygulayabilecekleri jeoekonomik politika araçlarıdır.

⁹⁹ G. R. Berridge, **International Politics, States, Power and Conflict Since 1945**, Harvester Wheatsheaf, Hertfordshire, 1992, s. 17.

¹⁰⁰ Mackubin Thomas Owens, “In Defense of Classical Geopolitics”, **Naval War College Review**, (<http://www.nwc.navy.mil>), (Erişim Tarihi:15. 08. 2002).

3. GÜÇ

Bu bölümde uluslararası ilişkilerdeki güç kavramı tanımlanarak, ulusal gücün temel bileşenleri ve bu bileşenlerin zaman içerisindeki öncelik sırası ve ağırlığındaki değişim vurgulanmaktadır. Jeopolitik ve jeoekonomik dönemlerde güç kavramında ve ölçümünde meydana gelen değişikliklerle, güç analizleri incelenmekte ve karşılaştırmalı olarak değerlendirilmektedir.

3. 1. Güç Kavramı

Güç kavramı, sosyal bilimlerdeki birçok kavram gibi farklı tanımları yapılan ve farklı anlamlarda kullanılan bir kavramdır, üzerinde tam anlamıyla fikir birliğine varmak oldukça zordur. Bazılarına göre kapasite, bazılarına göre etki, bazılarına göre denetim ve bazılarına göre ise ancak karşılaştırıldığında anlamlı olabilen bir kavramdır.

Devletler arası ilişkilerde ise ulusal güç en geniş anlatımıyla “bir ulusun başka bir ulusun davranışlarını kendi hedefleri doğrultusunda etkileme yeteneği”dir¹⁰¹. Güç kavramını somutlaştıran tanımlama *kapasitedir*. Kapasite ile gücü kullananın etki derecesi değerlendirilebilmektedir. Güç kavramı Joseph Frankel’e göre “diğerlerinin davranışları üzerinde etki yapabilme kapasitesidir”¹⁰². Kapasite genellikle “güç kaynağı” olarak anlaşılmaktadır. Kapasitenin ögeleri değişik biçimle de sınıflandırılmakla birlikte en yaygını, kapasitenin ögelerini maddi (*tangible*) ve maddi olmayan (*intangible*) olarak ikiye ayıran sınıflandırmadır. Richard Aliano ise i) doğal, ii) toplumsal, iii) devlete ilişkin olmak üzere üç ana grupta sınıflandırmakta, Raymond Aron i) alan, ii) çeşitli araçlara dönüşebilir materyal ve teknikler, iii) eyleme yönelik kolektif kapasite olarak değerlendirirken, Donald Puchala da i) içsel/insanla ilgili kaynaklar ii) içsel/insanla ilgili olmayan kaynaklar, iii) dışsal kaynaklar olmak üzere sınıflandırmaktadır.¹⁰³

¹⁰¹ Dean G. Pruitt, “National Power and International Responsiveness”, **Background**, vol. 7, No. 4 1964, s.166.

¹⁰² Tayyar Arı, **Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika**, Alfa Yayınları, 2004, İstanbul, s.120–122.

¹⁰³ Faruk Sönmezoglu, **Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi**, Filiz Kitabevi, 1995, İstanbul, s.140–141.

Joseph Nye da gücü aşka benzeterek, “... denenmesi, tanımlanması ya da ölçülmesinden daha kolaydır ...” demektedir. Karl Deutsch gücü “çatışmalarda üstün gelme ve engelleri aşma yeteneği” olarak tanımlamaktadır. Michael Sullivan’a göre ise “güç uluslar arası politika açısından temel öneme sahiptir. Çünkü güç büyüklük, büyüklük etki ve etki de diğer ülkeleri etkilemek demektir”. Buradan gücün etki ile ortaya çıkabilen, hissedebilen çok taraflı bir ilişki olduğu görülmektedir. İlişki daha çok gücü uygulayan değil hisseden açısından önemlidir ve bu etkiye karşı geliştirilen tepki, gücü uygulayan taraf için bir ölçüt işlevi görebilmektedir. Robert Keohane ve Joseph Nye, “Güç, bir aktörün diğerine, normal olarak yapmayacakları bir şeyi yaptırma yeteneğidir” derlerken bu karşılıklı ilişkiyi vurgulamaktadırlar. Gücün ilişkiyel yönü açısından *denetleme* ve *etki* kavramları ön plana çıkmaktadır. *Denetim* in önemi üzerinde Hans Morgenthau gücü, “insanın, diğer insanların düşünce ve eylemleri üzerindeki denetimi”; George Modelski ise, “uluslararası eylemin gerçekleştirilebilmesi için gerekli olan kaynakların denetimi” olarak görmektedir. Denetimin sınırları yazarlara göre genişleyebilmektedir.

James Lee Ray, gücü “bir yandan kaynaklar, diğer yandan sonuçlar üzerindeki denetim” olarak tanımlarken, Theodore Coulombis ve James Wolfe’a göre güç, “A aktörünün B aktörü üzerindeki denetimini oluşturan ve sürdüren herşeyi” içermektedir. *Denetimin* yanında *etkiyi* ön plana çıkartan yazarlardan A.F.K. Organski’ye göre güç, “başkalarının davranışlarını kendi amaçları doğrultusunda etkileme” kapasitesi; Trevor Taylor’a göre “diğerlerinin davranışlarını istenen bir doğrultuda geliştirme ya da etkileme yeteneği”; Richard Cottam’a göre ise “diğerlerinin düşünce eylemleri üzerinde etki uygulamasıdır”.¹⁰⁴ Farklı tanımlamalardan da anlaşıldığı gibi göreceli bir kavram olan güç, kapasite, etki, denetleme ve karşılaştırmalı ilişki unsurları ile değerlendirilebilmektedir.

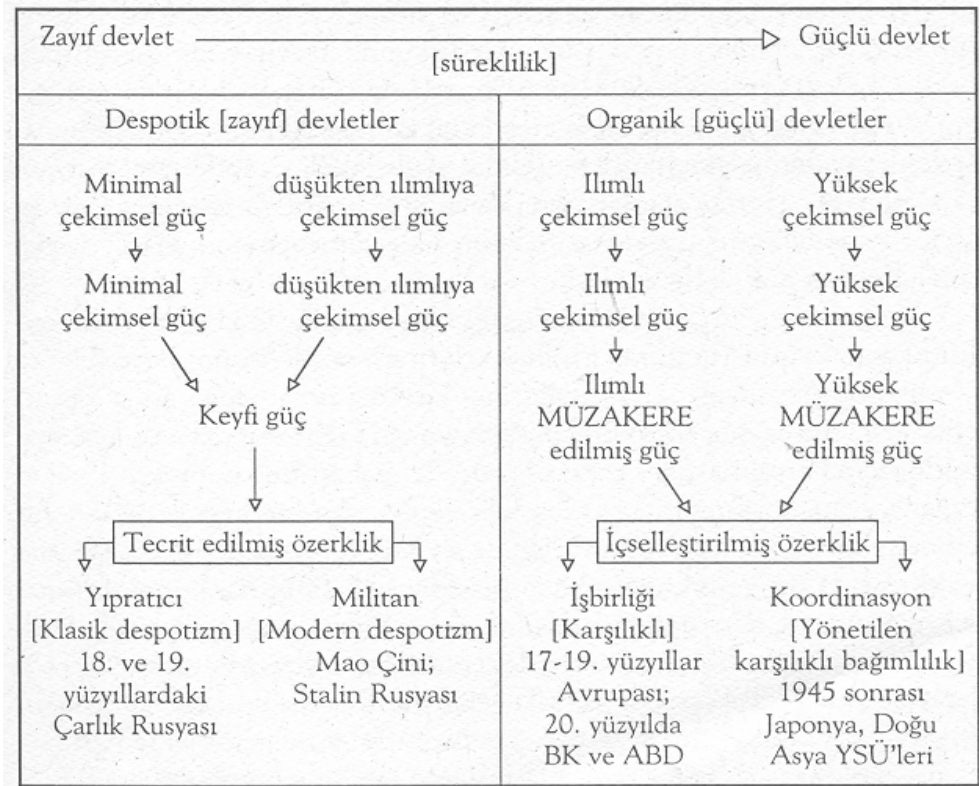
Gücün uygulanmasında ulus-devlet uluslararası arenada coğrafyası, tarihi, nüfusu ve değerleri ile asıl aktördür. Güç, günümüz politik sisteminin en yüksek

¹⁰⁴ Faruk Sönmezoğlu, **Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi**, Filiz Kitabevi, 1995, İstanbul, s.135-136.

aşaması olan ulus-devletlerin varlığını sürdürebilmeleri ve büyümeleri için bir araçtır.

Gücün uygulandığı alan başlıca üç kategoriden oluşur: Söz konusu siyasi gücün otoritesini kabul eden *halk*; bu siyasi gücün üzerinde bulunduğu *toprak* ve bu halkın yaşadığı topraklarda var olan ve üretilen her türlü servet. Ayrıca, bir ülke açısından gücün uygulama alanı, *iç* ve *dış* olarak da ikiye ayrılabilir. İç alan ülke sınırları içerisindeki toprak, halk ve servet, dış alan ise ülke sınırları dışındaki “etki alanlarını” oluşturan toprak ve halkları da kapsamaktadır.¹⁰⁵

Çizelge 6: Devlet Gücünün Çoklu Boyutları: Zaman İçerisinde Zayıf Devletten Güçlü Devlete

Kaynak: Weiss ve Hobson, 1999, s. 17.

¹⁰⁵ Faruk Sönmezoğlu, **Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi**, Filiz Kitabevi, 1995, İstanbul, s.138.

Devletlerin gücü ve gücün niteliği tarihsel olarak sürekli bir değişim göstermekle beraber “güçlü devlet” kavramı da ülkeden ülkeye farklılaşmaktadır. Modern ve endüstrileşme öncesi devletler arasındaki tarihsel karşılaştırmada güçlü devlet “ekonomik faaliyetler de dahil olmak üzere, sosyal eylemliliği denetleme hakkı ve yeteneğiyle birlikte ordunun büyüklüğü ve gücün merkezileşmesini” kapsamaktadır. Endüstri öncesi devlet kendini kuşatan çevreden kopuk ve nüfuz edici kapasiteden yoksun olmakla birlikte ihtiyacı olan kaynakları çekmek amacıyla gücü keyfi olarak kullanma eğilimini göstermektedir. Günümüzde ise (özellikle 1970’ten beri) güçlü devletin göstergesi olarak “piyasayı yönetme” kapasitesi ön plana çıkmaktadır.¹⁰⁶

Devletin uluslararası sistemde güç uygulamasının başında askeri güç gelmektedir. Klasik anlayışta bir devletin en önemli büyüme ve etki yayma aracı olarak kullanılan askeri güç günümüzde önemini korumakla beraber ekonomik güçle rekabet halindedir.

Klaus Knorr, gücü incelerken, askeri gücün yanında ekonomik güç, karşılıklı bağımlılık gibi kavramları da kullanmaktadır; ona göre bir ülkenin askeri gücü, toplumun askeri potansiyelinin harekete getiricilerinden olan ekonomik ve teknolojik kapasite ile yakından ilgilidir. Ekonomik güç, ekonomik etki araçları ile doğrudan etkiye de dönüştürülebilmektedir.¹⁰⁷

Barnet’e göre “Bir ulus devletin gücü asla tek başına silahlı kuvvetlerinden değil, aynı zamanda ekonomik ve teknolojik kaynaklarından, dış politikasını yürütürken gösterdiği ustalıktan, uzak görüş ve kararlılıktan, toplumsal ve politik örgütlenmesinin iyiliğinden de gelir.”¹⁰⁸

¹⁰⁶ Linda Weiss, John M. Hobson, **Devletler ve Ekonomik Kalkınma**, Çev: Kıvanç Dündar, Dost Kitabevi, 1999, Ankara, s. 12–17.

¹⁰⁷ Faruk Sönmezoğlu, **Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi**, Filiz Kitabevi, 1995, İstanbul, s.137–138.

¹⁰⁸ C. Barnet, **The Collapse of British Power**, London, Oxford University Press, 1972, s.xi. Akt : Deniz Ülke Arıboğan, **Globalleşme Senaryosunun Aktörleri Uluslararası İlişkilerde Güç Mücadelesi**, Der Yayınları, İstanbul, 1997, s. 94.

Farnsworth'e göre "Güçlü bir devlet düşünüldüğü zaman akla çoğunlukla askeri güç gelir, oysa bir devletin gücü soyut ve somut birçok unsurun bir araya gelmesiyle oluşur. Somut unsurlar; nüfus, coğrafya, doğal kaynaklar, ekonomik güç ve askeri güç iken, soyut unsurlar; ulusal moral, ulusal liderlik ve siyasi sistemdir."¹⁰⁹

Bir ülkenin gerek kapasite, gerekse denetleme ve etki gücünü karşılaştırmalı ilişkiler çerçevesinde değerlendirdiğimizde ülkenin öncelikle coğrafi konumu ve özellikleri, tarihsel bağları, nüfus yapısı ve otoritenin bu verileri etkin değerlendirebilme yetkinliği ön plana çıkmaktadır. Hans Morgenthau ulusal gücün öğeleri olarak coğrafya, doğal kaynaklar, endüstriyel kapasite, silahlı kuvvetler (özellikle teknoloji, liderlik, silahlı güçlerin nicelik ve niteliği), nüfus, ulusal karakter, ulusal moral ve diplomasi ile hükümetin niteliğini hiçbir faktörü birbirinden daha önemli görmeden sıralamaktadır¹¹⁰.

Jeopolitik dönemin durağan özelliği gücün unsurlarında da görülmektedir. Güç, ülkenin sahip olduğu sayılabilir varlıklar ile otoritenin yetkinliği ile diğer bir deyişle maddi ve manevi kapasite ile değerlendirilmektedir. Maddi kapasite genel olarak dört öğeden oluşmaktadır. Birinci grup, uluslararası güç dengelerinde "büyük güç" olmak için zorunlu öğeler olan "askeri ve ekonomik kapasite"den oluşturulan, ikinci grubu "büyük güç" olabilmek için avantaj yaratan "gerekli" ama "yeterli" olmayan "coğrafya ve nüfus"dan oluşmaktadır.¹¹¹ *Askeri kapasite* jeopolitik döneme göre göreceli olarak önemi azalmakla birlikte güç potansiyeli içinde ağırlıklı konumdadır. Bu kapasitenin temel göstergeleri; silahlı kuvvetlerin personel ve teçhizat açısından büyüklüğü, personelin eğitim durumu, hareket yeteneği ve askeri harcamalardır. *Ekonomik kapasite* ise günümüzde önemini sürekli arttırmakta ve dış ilişkilerde ekonomik yaptırım ve dış ticaret stratejileri ile diğer ülkeler üzerinde

¹⁰⁹ Davit Farnsworth, **International Relations**, Chicago, Nelson Hall Inc, 1988, ss. 41-57, Aktaran Deniz Ülke Arıboğan, "Globalleşme Senaryosunun Aktörleri", s. 95.

¹¹⁰ Hans Morgenthau, **Politics among Nations**, 4th ed.(New York, Alfre A. Knopf, 1967), ss.106-158. Akt.:. Ashley Tellis vd., **Measuring National Power in the Postindustrial Age**, RAND/MR-1110-A, 2000, s. 26.

¹¹¹ Faruk Sönmezoglu, **Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi**, Filiz Kitabevi, 1995, İstanbul, s.141-142.

silahlı güçler kadar etki yaratabilmektedir. Ekonomik kapasitenin temel göstergesi ise ülkenin üretim gücü ve toplam ulusal geliridir. İkincil öğelerden *coğrafya*, ülkenin toprak egemenliğinin büyüklüğü, fiziksel, siyasal ve ekonomik yönlerden dünya üzerindeki yeri, iklimi, doğal kaynakları gibi özelliklerle ülkenin toplam güç kapasitesinde ve uygulanmasında önemli bir yere sahiptir. *Nüfus* ise tek başına bir kapasite oluşturamamakla beraber ülkenin maddi kapasitesini arttırabilmek ve etkin kullanabilmek için belirli bir altsınırın üzerinde olması gerekmektedir. Nüfusun eğitim düzeyi, işgücüne katılma oranı, genç bir nüfus olması ve türdeşliği güç kapasitesini doğrudan etkilemektedir. Maddi kapasite yalnız başına ülkelerin gücünü açıklamaya yetmemektedir. Maddi kapasite ancak maddi olmayan kapasite yani “maddi kapasiteyi harekete geçirebilme yetisi” ile beraber “güç” oluşturabilmektedir. Ülkenin maddi kapasitesi ile ortaya çıkan etki arasında analiz yapmak “güç paradoksu” olarak adlandırılan orantısızlıkları ortaya çıkarmaktadır. Maddi olmayan kapasite liderliğin niteliği, siyasal yapının özellikleri, diplomasi yeteneği, ulusal moral ve karakter gibi öğeleri içermektedir.¹¹²

Maddi ve maddi olmayan kapasite sınıflandırmasına benzer diğer bir sınıflandırma da “sabit veri”, “potansiyel veri” ve “stratejik zihniyet”, “stratejik planlama”, “siyasi irade” olarak değerlendirilmektedir.¹¹³

3. 2. Güç Analizleri

Güç analizleri çalışmaları, uluslararası ilişkilerin bir bilim olabilmesi için gerekli noktayı; ulusal gücün tanımlanabilir bir niceliksel ölçümünü oluşturma çabası taşımaktadır¹¹⁴.

Ulusal gücün karşılaştırılmalı olarak ölçümü farklı yöntemlerle yapılabilmektedir. Geleneksel güç analizinde analistler basitliği ve kolaylığı nedeniyle ulusal gücü genelde tek bir değişen veya göstergeyle

¹¹² Faruk Sönmezoğlu, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*, Filiz Kitabevi, 1995, İstanbul, s.149–151.

¹¹³ Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, Küre Yayınları, Kasım 2003, İstanbul, s.17.

¹¹⁴ Norman Z. Alcock, Alan G. Newcombe, “The Perception of National Power”, *The Journal of Conflict Resolution*, Vol. 14, No. 3, 1970, s. 335.

değerlendirmektedirler. Inis Claude ve Karl Deutsch, gücün ölçümünde toplam askeri yeteneği, Norman Alcock ve Alan Newcombe askeri harcamaları, George Modelski ve William Thompson deniz kuvvetlerinin büyüklüğünü, Klaus Knorr ekonomik göstergeleri, Kingsley Davis ve A.F.K. Organski ulusal geliri, Charles Hitch ve Roland McKean bir ülkenin Gayrisafi Milli Hasılasını (GSMH), Bruce Russett toplam petrol ve elektrik tüketimini ölçüt olarak almaktadırlar.¹¹⁵ Ancak tek bir değişkenle yapılan hesaplamalarda ele alınan değişkene göre ülkelerin güç sıralamaları değişiklik göstermekte ve gerçekçi analiz yapmayı zorlaştırmaktadır. Bu nedenle birden çok değişkenin kullanılmasıyla geleneksel yaklaşımın yerine daha sağlıklı göstergeler ortaya koyan yöntemler geliştirilmiştir.

Klaus Knorr klasik çalışması *The War Potential of Nations*'da (1956) bir model oluşturamamakla beraber ekonomik kapasite, yönetim yetkinliği ve savaşma motivasyonu gibi değişkenler ile geliştirdiği ölçüm ile kendisinden sonraki teorisyenlere güç ölçümünde alternatif bir yöntem üretmiştir. 1960 yılında Clifford German karmaşık doğrusal-olmayan çoklu değişken indeksi ile alan, nüfus, ekonomik ve askeri güç değişkenlerinden oluşan "daha hassas"¹¹⁶ bir dünya güç indeksi geliştirmiştir. German, alanı yüzölçümü yerine kullanma yoğunluğu ve alandaki ulaşım yoğunluğunun niteliğine göre değerlendirmektedir. Bu indekse göre;¹¹⁷

$$G = \text{ulusal güç} = N (L + P + I + M)$$

Bu formülde N nükleer güç, L toprak, P nüfus, I endüstriyel yapı ve M de askeri büyüklüğü göstermektedir. Nükleer gücün çarpan özelliği nedeni ile 1960 yılında yapılan kapasite sıralamasında ABD ve SSCB sahip oldukları nükleer güç sayesinde ilk iki sırayı diğer güçlere oranla büyük farkla almaktadırlar. Ancak Çin Halk Cumhuriyeti'nin 1966 yılında nükleer silah denemesinde başarılı olması ile bu sıralama değişecektir.

¹¹⁵ Ashley J. Tellis, Janice Bially, Christopher Layne, Melissa McPherson, Jerry M. Sollinger, **Measuring National Power in the Postindustrial Age**, RAND/MR-1110-A, 2000, s. 26-27.

¹¹⁶ Sönmezoğlu, 1995, s.146. 19F. Clifford German, "A Tentative Evaluation of World Power," **Journal of Conflict Resolution**, Vol. 4 (1960) ss. 138-144.

¹¹⁷ Clifford German, "A Tentative Evaluation of World Power," **Journal of Conflict Resolution**, Vol. 4, 1960, ss. 138-144.

Çizelge 7: German İndeksine Göre Kapasite Sıralaması (1960)

ABD	6459
SSCB	6321
İngiltere	1257
ÇHC	999
F. Almanya	663.5

Kaynak: Sönmezoğlu, 1995, s. 14.

German'ın indeksinde, alanın “kullanma etkinliği” ne göre dikkate alınması ve “kişi başına” bazı ölçü birimlerinin kullanılması İngiltere'nin sıralamasını etkilemiştir.

Benzer bir diğer doğrusal olmayan çoklu değişken güç indeksi de 1965 yılında Wilhelm Fucks tarafından geliştirilmiştir.¹¹⁸ Fucks'un temel aldığı değişkenler, nüfus, enerji üretimi ve çelik üretimidir. Fucks'un formülü;

$$\text{Güç} = a \cdot \sqrt[3]{n(E+\text{Ç})} : 2$$

biçimdedir. Bu formülde; a = Sosyal Sabite (0–1 arası bir değere sahip. Din, davranış, ulus kültürü gibi etmenlere göre farklılık göstermektedir.) n = Nüfus, E = Elektrik enerjisi üretimi (kwh/yıl) Ç= Çelik üretimi (ton/yıl)'dir.

“Bu formüle göre her ulus için sıfır ile bir arasında farklı bir değer olan “sosyal sabite” ulus nüfusunun küp kökü ve ulusun toplam elektrik enerjisi üretimi (kwh/yıl) ile çarpılmakta aynı işlem birde toplam çelik üretimi (ton/yıl) ile çarpılmakta ve bulunan iki sonucun aritmetik ortalaması alınmakta çıkan ortalama değer, birimsiz bir büyüklük. Bu işlem her ulus için yapıldığında uluslar, güç potansiyellerine göre beklenen şekilde sıralanmakta. Fucks bu hesaplamayı

¹¹⁸ Wilhelm Fucks, “Formeln zur Macht: Prognosen über Volker”, Wirtschaft Potentiale, Verlags-Anstalt, 1965. Ashley Tellis vd., **Measuring National Power in the Postindustrial Age**, RAND/MR-1110-A, 2000, s. 29.

1963/1964 yılları için yapmış ve ABD için çıkan sonucu 1000 birim'e tahvil ederek şöyle bir sonuca ulaşmıştır".¹¹⁹

Çizelge 8: Fucks İndeksine Göre Güç Sıralaması

Yıllar: 1963/64	Güç (birim)
A.B.D	1000
S.S.C.B	673
Japonya	155
B. Almanya	149
İngiltere	120
Türkiye	2

Kaynak: Fucks, 1965.(Akt. Çınk, 2006)

Sonuçların yer aldığı çizelgede; 1963 ve 1964 yılları için Türkiye için elde edilen sonucun ve Türkiye dışındaki ülkelerle kıyaslaması yapıldığında; Türkiye'den ABD 500 kat, Sovyetler Birliğini yaklaşık 337 kat, Japonya yaklaşık 78 kat, Almanya yaklaşık 75 kat ve İngiltere'nin 60 kat güçlü olduğu görülmektedir.

German ve Fucks'un doğrusal olmayan ölçümlerine karşın Norman Alcock ve Alan Newcombe üç değişken kullanarak, (kişi başına GSMH, nüfus ve nüfus yoğunluğu) 1970 yılında basit lineer indeksi geliştirmişlerdir ve ülkeleri göreceli güçlerine göre sıralandırmışlardır.

Ulusal gücü tanımlama konusunda büyük oranda kabul gören farklı bir matematiksel formül de Ray Cline tarafından 1975 yılında geliştirilmiştir. Cline'nin formülüne göre ulusal güç; nüfus ve toprak, ekonomik kapasite ve askeri kapasite toplamının, stratejik amaçlar ve bu amaçları gerçekleştirme isteğinin toplamı ile çarpımıdır.¹²⁰

$$Pp = (C + E + M) (S + W),$$

¹¹⁹ M. Mustafa Çınk, "Ulusların Gücü ve Yurdumuzun Tükenişi yada Tüketilişi", (<http://www.metalurji.org.tr>), (Erişim Tarihi: 18. 02. 2006).

¹²⁰ Ashley J. Tellis, Janice Bially, Christopher Layne, Melissa McPherson, Jerry M. Sollinger, **Measuring National Power in the Postindustrial Age**, RAND/MR-1110-A, 2000, s. 30.

C kritik kütleyi (nüfus ve toprağı içerir), E ekonomik kapasiteyi (gelir artı enerji artı madenler artı sanayi artı gıda üretimi artı ticaret), M askeri kapasiteyi (stratejik denge artı savaş gücü artı fazladan güç katan irade), S ulusal strateji katsayısı ve W ulusal irade (ulusal bütünleşme düzeyi, önderliğin gücü ve stratejinin ulusal çıkarla uygunluğunu içerir). Cline tarafından geliştirilen çözümlemede de ön plana çıkan hususlardan biri ekonomik yeterlilik. Formülde (E) harfiyle ifade edilen bu parametre çözümlemenin birincil önemli unsurudur. Ekonomik yeterlilik hem topraktan hem de toprak altında bulunan kaynaklardan faydalanma derecesini ifade etmektedir. Hiç kuşkusuz burada topraktan faydalanma açısından iklim yine yeraltı kaynaklarından faydalanma konusunda şanslı bir dağılımın önemi büyüktür. Yeraltı kaynakları açısından ekonomik yeterlilik kavramı rezerv büyüklüğü ve bu rezervlerin endüstriyel dönüşümünün sağlanabilmesi, dolayısıyla teknoloji ve teknoloji üretmek bunu üretime aktarabilme, ortaya çıkan ürüne Pazar yaratma yeteneğı ile yakından ilgilidir. Cline'in çözümlemesinde çarpan ve sonucu belirleyen unsurlar olarak ortaya çıkan stratejik amaç ve bu amacı gerçekleştirme isteğıdir. Bu iki unsur yok ise ulusal güçten bahsetmenin de hiçbir anlamı olmayacaktır.¹²¹

James Lee Ray ise ulusal gücün ölçülmesinde nüfus; kentli nüfus, çelik üretimi ve petrole dayalı yakıt tüketiminden oluşan ekonomik kapasite ve askeri personel sayısı ve askeri harcamalardan oluşan askeri kapasite verilerini kullanmaktadır.

Günümüzde bu değışkenlere, bilgi üretme, bilgiyi teknoloji ve ürüne dönüştürebilme; yine bilgiden yararlanabilme yeteneğini de dikkate almak gerekmektedir. Bu bilginin, ekonomik verimlilik yanında, askeri personel sayısının azaltılması ile işgücüne katılım oranının artırılması, atıl kapasitenin verimli kullanılması ile teknolojideki yeniliklerle savunma harcamalarını azaltıcı ve savaş caydırıcılık gücünün arttırıcı olması kapasite ölçütlerinin değışmesine neden olmaktadır.

¹²¹ M. Mustafa Çınk, "Ulusların Gücü ve Yurdumuzun Tükenişi yada Tüketilişi", (<http://www.metalurji.org.tr>), (Erişim Tarihi: 18. 02. 2006).

Çizelge 9: James Lee Ray İndeksine Göre Güç Sıralaması

1950		1955		1960		1965		1970	
ABD	38	ABD	39	ABD	33	ABD	34	ABD	33
SSCB	27	SSCB	28	SSCB	27	SSCB	29	SSCB	30
ÇHC	22	ÇHC	20	ÇHC	27	ÇHC	25	ÇHC	22
İngiltere	9	İngiltere	8	İngiltere	7	İngiltere	7	İngiltere	6
1975		1980		1985		1990			
SSCB	34	SSCB	28	SSCB	31	SSCB	29		
ABD	29	ÇHC	25	ÇHC	26	ABD	25		
ÇHC	28	ABD	23	ABD	23	ÇHC	21		
İngiltere	5	Japonya	10	Japonya	9	Japonya	9		
Fransa	4	F.Almanya	6	F.Almanya	5	Almanya	7		
		İngiltere	4	Fransa	3	Fransa	4		
		Fransa	4	İngiltere	3	İngiltere	4		

Kaynak: Sönmezoğlu, 1995, s. 147

Çizelge 9'dan da görüldüğü gibi askeri ölçütlerin indekste aşırı kullanımı askeri personel yönünden büyük devletlerin ilk sıraları almasını sağlamakta ve diğer devletlerle olan güç karşılaştırmasını göreceli olarak aşırı biçimde şişirmektedir. Bu tür analizleri propangada aracı olarak düşünmek de mümkündür.

Genel bir güç analizi olarak da; ulusal gücün unsurları olarak sabit veriler (SV) tarih (t), coğrafya (c), nüfus (n) ve kültür (k); potansiyel veriler (PV) ekonomik kapasite (e_k), teknolojik kapasite (t_k) ve askeri kapasite (a_k) ve bu kapasiteleri etkin kullanma becerisi ve yetisi olarak stratejik zihniyet (SZ), stratejik planlama (SP) ve siyasi irade (Sİ)¹²² gösterilmektedir.

$$G = \{(t + c + n + k) + (e_k + t_k + a_k)\} \times (SZ \times SP \times Sİ)$$

¹²² Ahmet Davutoğlu, **Stratejik Derinlik Türkiye'nin Uluslararası Konumu**, Küre Yayınları, 2003, İstanbul, s.17.

Ulusal güçlerin karşılaştırılabilmesini ve savaş dengelerini saptamayı amaçlayan güç indekslerinde genellikle askeri kapasite ağırlıklı olarak kullanılmıştır. Askeri kapasiteden sonra ülkenin toprak büyüklüğü ve nüfusu önemli güç göstergeleridir. Ekonomik kapasite ve teknoloji ise bu kapasitelere bağlı olarak indekslere katılmaktadır ve etki dereceleri düşüktür. Siyasal ve askeri çekişmelerin azaldığı günümüzde ise ekonomik kapasitenin ağırlığı gün geçtikçe artmaktadır. Bilgi çağında bilgi toplumu olabilmek

3. 3. Jeoekonomi ve Güç

Jeoekonominin ulusal ve uluslararası ilişkilerdeki artan önemi ile birlikte güç ilişkileri de askeri ve politik olmaktan çok ekonomik karakter göstermektedir. Küresel ekonomi-politik gelişmeler ülkeler arasındaki karşılıklı egemenlik ilişkisinde ortaya çıkan gri etkileşim alanlarını genişletirken, reelpolitik alana yansıyan tarih ve kültür parametreleri ülkelerin iç ve dış güç yapılanmalarını doğrudan etkilemektedir. Bu durum daha önce yalın kavramlarla ifade edilen güç parametrelerini yetersiz kılmakta ve birçok parametrenin etkileşimini yansıtan kavramların öne çıkmasına yol açmaktadır. Ekonomi-politik, jeopolitik, jeokültür, jeoekonomi, jeostrateji gibi kavramların ülkelerin güç tanımlamalarında daha sık bir şekilde kullanılmaya başlanması Soğuk Savaş sonrası dönemin dinamik koşullarının getirdiği özel konjonktür ile birlikte daha da belirgin bir nitelik kazanmıştır.¹²³ Bu nedenle ülkelerin güçleri karşılaştırılırken ekonominin artan önemi ve diğer ülkeleri etkileme yeteneği ön plana çıkmaktadır.

Tarih boyunca devletler arası ilişkilerde var olan ekonomik gücün önemi, özellikle Batı Avrupa'da ticari kapitalizm ve sonrasında sanayi kapitalizminin gelişmesiyle doruk noktasına ulaşmıştır ve ekonomik gücün uygulama alanı genişlemiştir. Bu durum Napolyon Fransası'nın İngiltere ile savaşında tüm açıklığı ile gözlenmektedir. 1807 yılında Prusya ve Rusya'yı da ittifaka dahil eden Fransa, bu ülkelerin İngiltere ile ticaretini yasaklayarak Portekiz ve İsveç dışında bütün Avrupa'yı tamamen "dükkancılar ülkesi"nin (İngiltere) ticaretinden soyutlamıştır.

¹²³ Ahmet Davutoğlu, **Stratejik Derinlik Türkiye'nin Uluslararası Konumu**, Küre Yayınları, 2003, İstanbul, s.16-17.

“Avrupa’ya yaptıkları dışsatımı yasaklayıp, ekonomilerine zarar vermek, bu arada da krallık donanmasının artık ulaşamadığı keresteyi, gemi direklerini ve gemi yapımında kullanılan öbür kaynakları kendi amaçları için toplamak... İngiltere’nin dışsatım sanayi için Avrupa pazarlarına, donanması için de Baltık’tan alınan gemi direklerine ve Dalmaçya meşesine bağımlılığı nedeni ile İngiltere’ye yönelen tehdit son derece büyüktü. Son olarak da, dışsatım kazançlarının azalması yüzünden Londra, müttefiklerine yardım edebilmesi ve ülke dışına göndereceği ordularının ihtiyacı olan malları satın alabilmesi için gerekli olan nakit parayı bulamayacaktı.

Savaşta, ekonomik etkenler ile strateji, daha önce hiç olmadığı kadar birbirine girmişti. İngiltere ile Fransa’nın üstünlük düellosunun bu çok önemli aşamasında – Napolyon’un İngiltere ile olan ticareti yasaklayan Berlin/Milano kararnameleleri (1806-1807) ile Fransızların Moskova’dan çekilişi (1812)- birbirine rakip bu iki sistem birbirini ekonomik yönden yok etme peşinde(dir)...”¹²⁴

Soğuk Savaş öncesinde devletler arasındaki ekonomik güç savaşlarını sıcak savaşlar aracılığı ile sürmekteyken günümüzde barış halinde ekonomik savaş yöntemiyle yapılmaktadır. Ekonomik Strateji Enstitüsü (Economic Strategy Institute) başkanı Cylde Prestowitz’e göre” bugün ve yarın dünya gücü jeopolitik kavramlardan çok jeoekonomik kavramlarla ölçülecektir”, ülkeler arasındaki politik çekişmelerin yerini ekonomik savaşımın alması, teknolojik ve endüstriyel yatırımlarla ve politikalarla verimliliğin artması, ona göre “ülkenin endüstriyel ve teknolojik üretim durumu ve düzeninin yükselmesi, politik rakipler olan Ortega, Deng Xiaoping ve hatta Gorbaçov’dan çok daha önemlidir”¹²⁵.

3. 3. 1. Jeoekonomik Güç

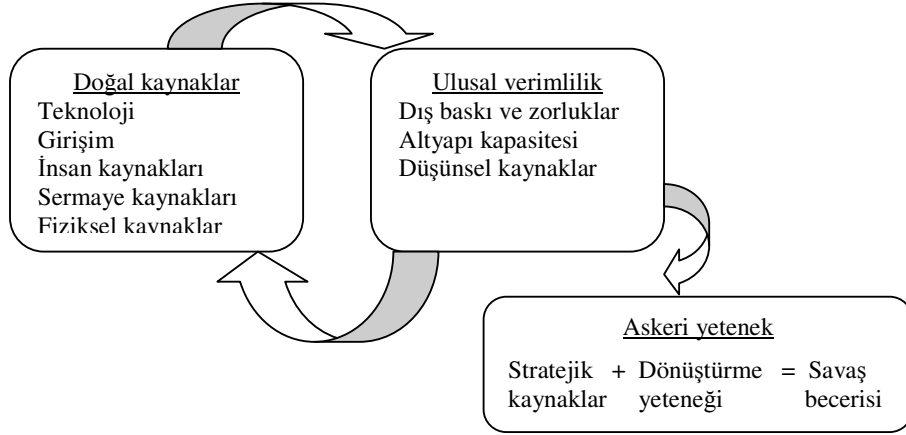
Geleneksel güç politikalarından günümüzde ekonomik güç politikalarına kayışla beraber güç algılaması ve değerlendirmeleri de değişiklik göstermektedir. Geleneksel güç politikalarında askeri ve siyasal gücü arttıran temel etken olarak görülen ekonomi günümüzde tek başına da uluslararası alanda etkin bir güç olabilmektedir. Ekonomik gücün etkili bir silah olarak gerek ulusal pazarın korunması ve gerekse küresel pazarlara yayılmak amacıyla kullanılması, ekonomik

¹²⁴ Paul Kennedy, **Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri**, çev.: Birtane Karanakçı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2002, s. 168-170.

¹²⁵ Lauren Chambliss, “Bart Simpson Economics”, **Financial World**, Vol. 159, no: 16, Issue 1, Aug 7, 1990, s.24.

gücü stratejik bir öge haline getirmektedir. Jeoekonomik güç, kısa tanımı ile askeri ve siyasal araçlardan çok ekonomik araçlara dayanan güçtür.

Çizim 4: Ulusal Gücün Dönüşümü

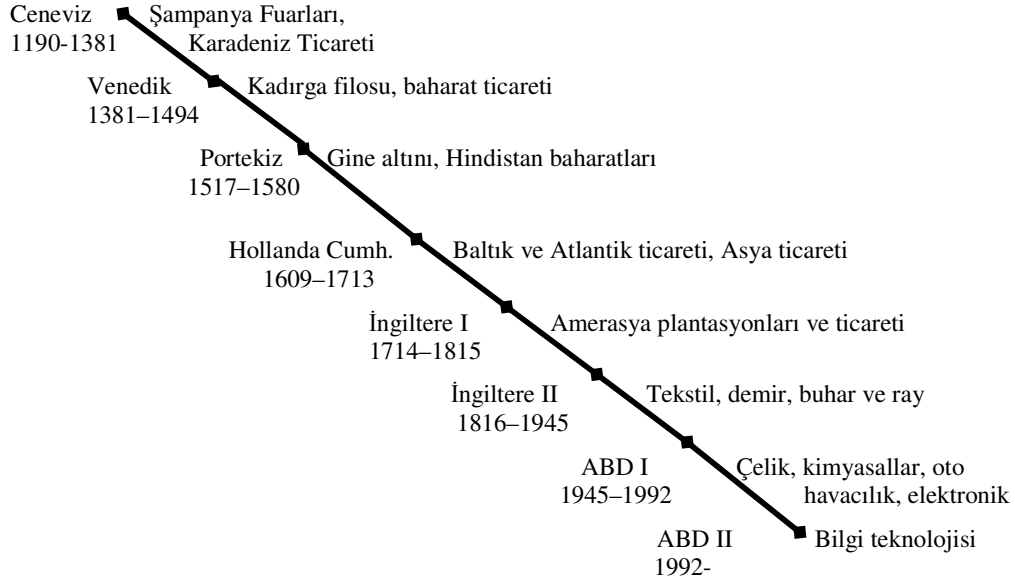
Kaynak: Tellis, 2000, s. 45.

Ulusların refahlarını artırmak için öncelikle kullandıkları doğal kaynaklar ve ulusal verimlilik sonucu elde edilen silahlı gücün savaşıma ve kazanma becerisi ile dünyadaki diğer sermayeleri de (doğal sermaye, insan sermayesi, fiziksel sermaye) ele geçirme hedefinin askeri alandan çok ekonomik alana kayması ile gücün uygulama boyutu ve baskın güce karşı koyma yöntemleri de değişmektedir. Bu değişim sonucu devletlerin birbirlerine karşı uyguladıkları baskı araçları artık daha çok ekonomik karakterlidir.

Tarihsel olarak da hegemonya kuran devletlerin uyguladıkları güç aslında ekonomik gücün koşullara göre uyarlanması biçimindedir. Ekonomik gücün elde edilmesinde ve korunmasında, sanayi devrimi öncesi, ticaret ve ticaret yollarının denetimi önemlidir. 12. ve 13. yüzyılda doğu ticaret yollarının Batı denetimine geçmesi ile başlayan süreç, Ceneviz'in, Karadeniz ve kısmen Akdeniz ticaretindeki etkinliği ve stratejik noktadaki denetimi, Venedik'in Akdeniz ve doğu baharat ticaretinde, Portekiz'in deniz keşifleri ile Hindistan denizyolu ticaretinde, Hollanda'nın Atlantik ve Asya ticaretinde ve İngiltere'nin 19. yüzyılda tüm dünyadaki deniz ticaretindeki üstünlüğü bu ülkelerin ekonomik güçlerinin temelini

oluşturmaktadır. Sanayi devriminden sonra ise teknolojik yenilik yaratma ve pazar savaşımı ülkelerin ekonomik güç kapasitesinde, ticaretin denetimi kadar önem kazanmıştır.

Çizim 5: Tarihsel Hegemonik Denetim ve “Başat Sektörler”

Kaynak: Modelski, Thompson, 1996, s. 69. (Akt.: Tellis vd., 2000, s. 40)

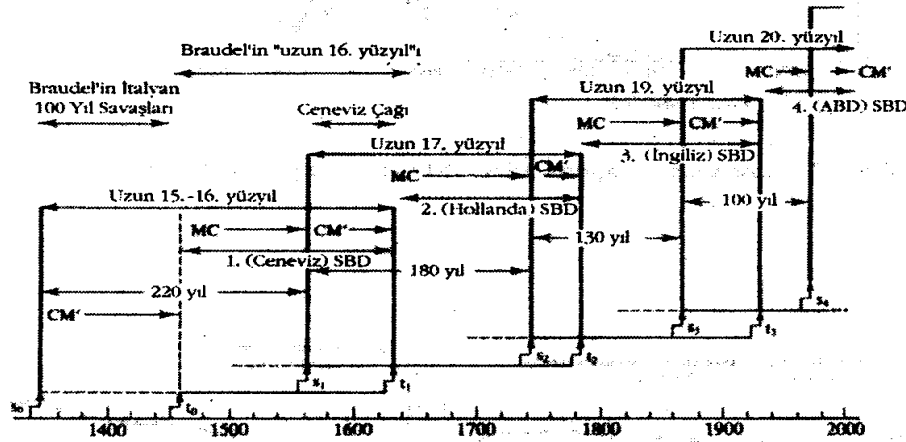
Ulusal gücün temeli olan ekonomik gücün aynı zamanda devletin hegemonik bir dünya gücüne dönüşmesi için de asıl ögenin yine ekonomiye dayandığı görüşü Wallerstein, Modelski ve Arrighi tarafından ileri sürülmektedir. Wallerstein'a göre üretim biçimindeki karlılığın karşılaştırmalı avantajı hegemonyayı ortaya çıkarmaktadır. Bu ekonomik avantaj hegemon devletin siyasal ve kültürel etkisini ve askeri gücünün temelini oluşturmaktadır. Onyedinci yüzyıldaki Hollanda hegemonyası tüketim mallarındaki üretimin başarısına; ondokuzuncu yüzyıldaki Britanya hegemonyası sermaye mallarının üretiminin başarısına ve yirminci yüzyılda ABD hegemonyası ise daha geniş dünya-sisteminde kurumsallaşmış merkeziliğinden kaynaklanan durumu ile finansal hizmetler ve yabancı yatırımlardaki başarısına dayalıdır. George Modelski ve William R. Thompson'a göre dünya güçleri dünyada var olan düzen gereğinin sonucu olarak bu boşluğu doldurmak için yeni başat endüstrilerdeki ekonomik karşılaştırmalı avantajlar temelinde yükselir. Bu ekonomik

avantaj onlara gerekli kaynakları elde etmek için yapılan savaşları kazanma ve gerektiğinde barışı korumak için işbirliğini harekete geçirme gücünü vermektedir. Giovanni Arrighi'ye göre de hegemonik gücün temelinde 'kapitalist oligarşi' yani finans kapitalistleri ile devlet gücünü elinde tutanlar arasındaki işbirliği yatmaktadır.

“Sermaye birikimi ağları, başlangıçta, tümüyle iktidar ağları içine yerleşmiş ve onlara tabi olmuştur. Bu koşullar altında kârın elde edilmesinde başarıya ulaşmak için özel girişim örgütleri, yalnızca sermaye birikimi süreçlerinde değil, aynı zamanda devlet-kurma ve savaş-yapma süreçlerinde de önder durumda bulunan Kuzey İtalyan kapitalist oligarşilerinin deneyimlerinin de gösterdiği gibi güçlü devletler olmak zorundaydılar. Ancak birikim ağları tüm dünyayı kapsayacak biçimde yayıldığında özel girişim örgütleri giderek iktidar ağlarında özerk ve onlara baskın duruma geldiler. Sonuç olarak, iktidarın elde edilmesinde hükümetlerin yalnızca devlet-kurma ve savaş-yapma süreçlerinde değil, aynı zamanda sermaye birikimi süreçlerinde de önderlik etmesi gereken bir durum doğdu.

Kapitalist dünya-ekonomisinin, birikim ağlarının bütünüyle iktidar ağları içine yerleşmiş ve onlara tabi olduğu bir sistemden, iktidar ağlarının tümüyle birikim ağları içine yerleşmiş ve onlara tabi olduğu bir sisteme doğru dönüşümü, her biri bir (CM') mali genişleme aşaması tarafından izlenen bir (MC) maddi genişleme aşamasını içeren bir sistemik birikim daireleri dizisi aracılığıyla ilerledi.”¹²⁶

Çizim 6: Uzun Yüzyıllar ve Sistemik Birikim Daireleri

Kaynak: Arrighi, 2000, s.532

¹²⁶ Giovanni Arrighi, *Uzun Yirminci Yüzyıl*, çev. Recep Bozdemir, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2000, s. 140.

Bu sistemik birikim daireleri, birbirini izleyen ticari genişlemeyle maddi genişleme sonrasında paranın ticareti ile mali genişleme, Ceneviz, Hollanda, İngiltere ve ABD sistemik birikim daireleri biçiminde süreklilik göstermektedir.

Devletlerarası sistemde devletlerin görelî başarıma güçlerini belirlemede dünya ticaret ve mali yapısı üzerindeki denetim önemli bir rol oynamayı sürdürse de, ondokuzuncu yüzyılda iç piyasanın görelî büyüklüğü ve gelişme potansiyeli dünya gücü mücadelesinde kesin üstünlük haline gelmiştir.¹²⁷ Bu durum, tekno-ekonomik gelişmelerle mücadelenin coğrafi alanını ve araçlarını da sürekli bir biçimde değiştirmektedir. Uluslararası piyasaları etkileyebilme gücü, ulusal paraların yabancı paralar karşısındaki değeri, ulusal faiz oranlarının dünya sermaye piyasalarını etkileyebilme gücü ve borsalar günümüzde jeoekonomik gücün kısa dönemli göstergeleridir.

“İrak konusu Türkiye için bir kez daha ortaya çıkarıyor ki en büyük güç ‘silah gücü’ değil ‘ekonomik güç’ tür. Bu gücünüz yoksa, uluslararası politika alanında etkinliğiniz sınırlı olacağı gibi ‘silah gücü’nü oluşturma kapasiteniz de fevkalade kısıtlıdır. Bu ekonomik gücü oluşturma şüphesiz çok koşulu var. Bunlardan çok önemli bir tanesi çok sağlıklı, kapsamlı ve derinliği olan bir finans sektörüne sahip olmaktır. Bizde, başta devletin kendisi olmak üzere herkes finans sektörüne ve onun en önemli kesimi olan bankacılık sektörüne ‘dayak atma’ sevdalıdır. Buna rağmen finans sektörü ve özellikle bankacılık sektörü, son 20 sene içinde, diğer birkaç sektör ile birlikte, Türkiye ekonomisinin değişimine ve, bir o kadar da, iş yapma kültüründe değişime liderlik etmektedir. O nedenle, ülke ekonomisinin damar sistemini oluşturan finans sektörüne bakışımızı daha yapıcı olarak değiştirmemizde yarar var. Zira, küçük, kapsamsız ve derinliği olmayan bir finans sektörünün ‘ekonomik gücü’ müzün geliştirilmesine katkısının yeterli olmayacağı açıktır...

Bugün, Türkiye’de olduğu kadar tüm dünyada ve dolayısıyla küresel finans sektöründe bir belirsizlik ve karamsarlık var. Ama, buna rağmen, ülke ekonomilerinin can damarı finansal sektörlerin sağlığı ve istikrarı göz ardı edilmiyor. Finansal kurumların kendilerinin yanı sıra, gerek ulusal gerekse uluslararası otoriteler yaptıkları yeni düzenlemeler ile finans sektöründeki rekabet yeniden yapılandırılıyor, sektörün erişim kapasitesi ve gelir yaratma küresel gücünün artırılması hızlandırılıyor. Nitekim, halen 4.8 trilyon dolar olan finansal hizmetler endüstrisinin toplam piyasa değerinin önümüzdeki on yıl sonunda üç kat artarak 15 trilyon dolara varacağı tahmin ediliyor. Bu tahminin altında, temel

¹²⁷ Giovanni Arrighi, **Uzun Yirminci Yüzyıl**, çev. Recep Bozdemir, İmge Kitabevi Yayınları, 2000, Ankara, s. 103.

olarak, geçmiş elli senenin veri ve değişimlerine dayanan kuvvetli varsayımlar var: (1) Bankaların maliyetlerinin düşürülmesi ve erişim güçlerinin bireysel doğrultuda artırılması ile finansal hizmetlere olan talep sürecektir ve sektörün gelirleri yıl bazında yüzde 7 oranında artacaktır (2) Bankalarda çok ciddi bir yeniden yapılandırma gerçekleşmektedir ve maliyetlerde sağlanan tasarruflar hissedarlara getiriye hatırı sayılır bir şekilde artırmaktadır. (3) Yatırımcılar, giderek kaynaklarını her endüstri dalında en iyi sonuçları elde eden şirketlere çevirdiklerinden, büyüme için birleşmelere yeterince kaynak ayıramayan bankalar da büyüme olasılıklarını giderek kendi 'organik' performans ve başarılarında aramaktadırlar. Önümüzdeki on sene içinde küresel finans hizmetleri bu derece büyüyecekse neden 70 milyonluk Türkiye bu büyümeden yüksek düzeyde payını almasın? Ancak, bu büyüme potansiyelinin ülkeler ve kurumlar arasında, geçmişte olduğu gibi, gelecekte de eşit olarak paylaşılmayacağını vurgulamak isteriz. Örneğin, son yıllardaki büyümede Asya ülkeleri önde. Onlar daha disiplinliler ve bu işe fena kafa koyuyorlar. İkincisi, artan rekabet, ancak gerçek anlamda 'hissedar değeri'ni, diğer bir deyişle şirketin piyasa değerini yükseltebilen bankalara şans verecek. Bunu beceremeyenler uzun vadede silinecekler. Türkiye gibi sermaye sıkıntısı çeken bir ülkede, bir 'kuvvetli özvarlık' işi olan finans, özellikle bankacılık sektöründe yaşamının ve küresel büyüme potansiyelinden pay almanın yolu bu olacak.”¹²⁸

Her devlet jeoekonomik gücünü arttırmak için kendi politikasını izlemektedir, ancak ulusal gücün artırılmasında askeri gücün öneminin geri plana düşmesi, askeri araçlardan çok ekonomik olanların “zenginliğin” ve ulusal gücün asıl kaynağı olduğu görüşü ABD ve SSCB'nin izlediği büyük ölçekli askeri endüstri yatırımlarının sonuçlarında ve Almanya ve Japonya'nın sivil üretime yönelmesinde gözlenebilmektedir. Üretim artırılması ve değer yaratımı da yeni üretim araçları ve inovasyon ile gerçekleştirilebilmektedir. Soğuk Savaş'ın hemen ertesinde ABD ve Japonya'nın jeoekonomik süpergüç olarak tanımlanmasının ardında da “teknöekonomik paradigma” olarak adlandırılan bu yenilik ekonomisi yatmaktadır.¹²⁹ Ekonomik gücün araştırma-geliştirme ve teknolojik yatırımlara dönüşmesi ve “yumuşak güç” olarak kullanılması beraberinde ulusal gücün etki alanı genişlemesini getirirken, ekonomik gücün doğrudan askeri güce dönüştürülmesi Irak örneğinde olduğu gibi felaketi de beraberinde getirmektedir. Irak'ın petrol gelirlerini silahlanmaya ayırması, İran-Irak savaşı ve Kuveyt işgali ise ekonomik gücün

¹²⁸ Korkmaz İlkorur, “Ekonomik Güç ve Finansal Hizmetler”, **Radikal Gazetesi**, 18 Mart 2003.

¹²⁹ William Nester, **International Relations: Geopolitical and Geoeconomic Conflict and Cooperation**, HarperCollins College Publishers, New York, 1995, s. 103.

verimsiz ve yanlış kullanımıdır. Petrol geliri yüksek olan diğer Körfez ülkelerinin finans piyasalarına ve ekonomik getirisi yüksek yatırımlara yönelmesi ekonomik gücü arttırmakta ve refah sağlamaktadır.

Devlet tarafından sağlanan veya desteklenen yatırım sermayesi atışgücünün, ürün geliştirme silah endüstrisindeki yeniliğin, pazarları ele geçirme ise diplomasi ve yabancı ülkelerdeki askeri üslerin yerini almaktadır. Bunların yanında jeoekonomik arsenal gümrük, kota vb. eski ve yeni silahlarla beraber araştırma geliştirme gibi saldırgan teknoloji silahına da sahiptir.¹³⁰

“İsaak’a göre, dünya politik ekonomisinde çok uluslu şirketlerin ve devletlerin yapısal durumu (ve göreceli karşılıklı-bağımlılığı veya bağımlılığı) veya jeoekonomik gücü en az beş temel duruma dayanır:¹³¹”

(1) Güvenlik Yapısı: Bir bütün olarak uluslararası sistemde örgütün veya devletin hem içinde hem de dışında düzen varlığı.

(2) Para ve Kredi Sistemi: Kısa ve uzun dönem parasal yapının kaynak ve esneklik yönünden istikrarlı olması.

(3) Bilimsel Yapı: Okuryazarlık oranı, teknolojik rekabet edebilirlik, eğitim sistemleri ve kritik ekonomik bilgi ve becerinin nüfus içindeki dağılımı.

(4) Üretim Yapısı: Kaynakların yönünün örgütlenmesi ve bilgi yapısının neyin üretileceğinin belirlenmesi amacıyla kullanılması.

(5) Değer Yapısı: Psikokültürel inançlar ve ideolojik tercihler kümesi.

“Ulusal gücün belirlenmesinde; Wilhem Fucks, Ray Cline, Barnet ve Farnsworth tarafından geliştirilen yaklaşımlarda, doğal kaynaklar ve bunların endüstriyel dönüşümü bir ulusun gücünün somut ve vazgeçilmez bir unsuru olarak yer almaktadır. Yine yeraltı kaynaklarını stratejik yapan ve her geçen gün önemini arttırarak vazgeçilemez kılan çok önemli bir unsur da; yeraltı kaynaklarının kullanıma bağlı gelişen fiziki olarak bir daha yerine konulmamak üzere tükenebilir

¹³⁰ Edward N. Luttwak, **Turbo Capitalism**, Orion Business Books, London, 1999, s. 128–131.

¹³¹ William Nester, **International Relations: Geopolitical and Geoeconomic Conflict and Cooperation**, HarperCollins College Publishers, New York, 1995, s. 102–103.

özelliğidir. Bu bağlamda tüm yeraltı kaynakları geçen her günün sonunda yokluk sınırına bir adım daha yaklaşmaktadır. Nitekim gelişmiş ülkeler yer altı kaynaklarının mevcut rezervlerini sıkı sıkıya takip etmekte onları rezerv durumlarına ve kullanım olanaklarına göre kritik ya da stratejik olarak sınıflandırmaya tabi tutmakta gerekirse mevcut rezervlerinin kullanımına sınırlamalar ve yasaklamalar getirebilmektedir. Ulusal gücü bu kadar yakından ilgilendiren doğal kaynaklara bu açıdan bakıldığında ulusal güvenliği de yakından ilgilendirmektedir. Gelecek zaman dilimlerinde de giderek artan bir oranda doğal kaynaklar ve bunların kontrolünü ele geçirmek üzere askeri müdahaleler, ülkeler arası çatışmalar söz konusu olacaktır. Ulusal gücün somut bir unsuru ya da çarpanı olan doğal kaynaklar bu bakış açısından da aynı zamanda kamusal mülkiyetin zorunlu olduğu alanlardır.”¹³²

Ulusal ekonomik gücün korunması ve artırılması için ‘endüstriyel çekim ve ‘rekabet yeteneği’nden oluşan ulusun endüstriyel ve ticaret gücünün geliştirilmesi gerekmektedir. Endüstriyel çekiciliğin belirleyici unsurları şunlardır;¹³³

- (1) İşçi Başına Yüksek Katma Değer: Daha yüksek katma değer yaratan alanlara yönelme,
- (2) Bağlantı Endüstrileri: Girdileri ilişkili endüstrilerde kullanılan bağlantı endüstrilerine yatırım yapma,
- (3) Gelecekte Rekabet Gücü: Dünya pazarlarında rekabet edebilecek endüstrilere hükümetlerin yatırımları özendirilmesi,
- (4) Endüstriyel Uzmanlaşma: Birçok rakiple mücadele etme riskini azaltarak o endüstriyi çekici hale getirir,
- (5) İhracat Potansiyeli: Süreklilik gösteren bir ihracat başarısına karşı dünya talebinin artırılması,
- (6) İç Talep Potansiyeli: Endüstri, iç tüketim yoluyla ekonomik büyümenin artmasına katkıda bulunur.

¹³² M. Mustafa Çınk, “Ulusların Gücü ve Yurdumuzun Tükenişi yada Tüketilişi”, (<http://www.metalurji.org.tr>), (Erişim Tarihi: 18. 02. 2006).

¹³³ Paul Krugman, “Targeting Industrial Policies: Theory and Evidence”, Dominick Salvatore (yay.), **The New Protectionist Threat to World Welfare**, North Holland, New York, 1987, s. 286–289.

Ulusal rekabet yeteneği ise endüstriyel kapasitenin değerlendirilmesi ve geliştirilmesi için uygulanan ulusal endüstriyel ve ticari politikaların sürekliliği ve etkinliği ile olanaklıdır.

3. 3. 2. Jeoekonomik Güç Analizi

Jeopolitik dönemde yapılan güç analizleri sonucunda oluşturulan güç indeksleri genellikle “sıfır toplamı oyun” görüşü temelinde toprak egemenliğine dayalı güç karşılaştırmaları biçimde olmaktadır. Ancak durgun dünya-sistemin ‘Soğuk Savaş’ sonrasında ekonomik devinginliğe evrilmesi, II. Dünya Savaşı’ndan yenik çıkan Almanya ve Japonya’nın jeopolitik dönemin bitişinde, ABD hegemonyasına karşı SSCB’nin yerini alan iki bölgesel güç olarak ortaya çıkmaları, ekonominin ve bu ülkelerin coğrafyasının yeniden önem kazanmasını sağlamakta ve jeopolitik güç analizlerini tartışılır hale getirmektedir. Almanya ve Japonya’nın II. Dünya Savaşı’nda askeri güçle kazanamadıkları “sıfır toplamı oyun”, ekonominin stratejik bir güç olmasıyla tersine dönmüş, Almanya’ya Avrupa, Japonya’ya ise Pasifik egemenliğini yeniden getirirken SSCB elde ettiği askeri üstünlükle dahi mevcut topraklarını koruyamamıştır. Bu durum devletler arası güç ilişkilerinin ve etki kapasitesinin de yeniden gözden geçirilmesini zorunlu kılmaktadır. Bazı ülkeler için bu durum “negatif toplamı oyun” bazıları için ise “pozitif toplamı oyun” biçimini almaktadır. “Negatif toplamı oyun” İngiltere’nin Hollanda’ya karşı XIV. yüzyılda uyguladığı başarılı stratejide gözlenmektedir. Yüzyıl Savaşları’nda toprak egemenliği yerine ekonomik yaptırımlarla Hollanda kumaş sanayini çökerten İngiltere, bu sanayinin İngiltere’ye taşınmasını teşvik etmiştir. Bu durum, Harry Miskimin tarafından “negatif toplamı oyun”la vurgulanmaktadır;

“Hollanda sanayiinin yıkılmasında ve bunun bir bölümünün İngiltere’te transferinde III. Edward çok başarılıydı, fakat İngilizlere atfedilen başarı iddiaları Hollanda’daki kriz nedeni ile ihtiyatlı karşılanmalıdır. İngilizlerin başarısı, yeni bir sanayi girişimi bölgesinin yaratılması yerine bir sanayicin naklinde yatmaktadır... çökmekte olan dünya piyasası karşısında –ki yalnızca Ypres kentindeki çöküş bütün İngiliz dış ticaretinden daha büyüktü– İngiltere ulusal gücünü seferber ederek ve hammadde üzerindeki ekonomik denetmiyle, Flanders aleyhine bölgesel ekonomik bir başarı kazandı.”¹³⁴

¹³⁴ Miskimin 1969, s. 95-96. Akt.:Giovanni Arrighi, **Uzun Yirminci Yüzyıl**, çev. Recep Bozdemir, İmge Kitabevi Yayınları, 2000, Ankara, s. 158-159.

İngiltere bu strateji sayesinde, sanayinin nakli ile, sağladığı ekonomik gelişmeye karşın Hollanda “oyun”da kaybeden taraftadır.

Jeoekonomik güç analizi devletlerin etki kapasitesinde ekonominin önemini ön plana çıkartmaktadır. Jeopolitik dönemde yoğunlaşan askeri ve politik işbirliği anlaşmaları yerini daha çok ekonomik işbirliklerine ve bölgesel bütünleşmelere bırakmaktadır. Ülke pazarlarının korunması ve genişlemesi devletlerin yeni “yaşam sahasını” oluştururken, devletlerin egemenlik sınırları artık siyasal sınırların ötesinde ekonomik sınırsızlık ile değerlendirilmekte ve bu egemenlik yarışında jeoekonomik gücü yüksek olan devletler mutlak bir avantaj elde etmektedirler.

Jeoekonomik gücün öğeleri de klasik güç yaklaşımının temel bileşenleri olan coğrafi konum, nüfus ve işgücü, doğal kaynaklar, endüstriyel üretim ve verimlilik ile askeri güçten oluşan somut öğeler ve ulusal moral, diplomasinin kalitesi ve hükümetin niteliğinden oluşan soyut öğelerle¹³⁵ yakından ilişkilidir. Ancak bu temel öğelerin hemen hepsi jeoekonomik sistemde biçim değiştirerek ekonomik karaktere bürünmektedirler. Bir ülkenin coğrafi konumu gibi diğer öğeleri de artık askeri ve politik yönlerden değil uluslararası ekonomide ve ticarete avantaj sağlayabilmesi ile değerlendirilmektedir. Örneğin, jeopolitik dönemde Türkiye’nin politik büyük güç merkezlerine yakın bulunması gücünü olumsuz etkilemiştir¹³⁶; uzun sınırlarının korunması askeri harcamaları arttırmış, ‘demir perde’ ile çevrenmesi ekonomik ve siyasal olarak ülkeyi riskli yapmış ve gelişmesinin engellemiştir. Ancak günümüzde aynı coğrafi konum değişen koşullar çerçevesinde, enerji ve ekonomi politikaları ile büyük bir avantaj yaratabilmektedir.

Jeoekonomik gücün temel bileşenleri; coğrafya ve ekonomi’dir. Coğrafya veri, ekonomi ise coğrafi konum ve koşulların tarihsel süreklilikteki sonucudur. Jeoekonomi bu iki bileşenin ulus tarafından güç yaratma kapasitesini artırma aracı

¹³⁵ Mehmet Gönübol, **Uluslararası Politika İlkeler-Kavramlar-Kurumlar**, Attila Kitabevi, Ankara, 1993, s. 104–112.

¹³⁶ Mehmet Gönübol, **Uluslararası Politika İlkeler-Kavramlar-Kurumlar**, Attila Kitabevi, Ankara, 1993, s. 105.

olarak kullanılması ile 'jeoekonomik güç indeksi' (JGİ) oluşturmaktadır. Oluşturulan gücün askeri güce dönüştürülebilme olanağı da bu gücü daha da arttırmaktadır.

$$JGİ = C + E + U$$

C; toprak genişliği (ülkenin yüzölçümü, kullanılabilir alan, nüfus yoğunluğu), coğrafi konum (merkez ve çevre ülkelere göre konum), doğal kaynaklar (gıda kaynakları, mineral kaynaklar, enerji kaynakları)

E; ulusal ekonomi (GSYİH), endüstriyel üretim/tüketim kapasitesi, enerji üretim/tüketim kapasitesi, işgücüne katılım oranı, teknoloji düzeyi) uluslararası ekonomi (Dışalım ve Dışsatım oran ve büyüklükleri, döviz rezervleri,

U; ulus (ulusun eğitim düzeyi, teknoloji ve yenilik yaratma becerisi, birlik ve bütünlüğü, yönetim politikaları, ulusal prestij) olarak kısaca tanımlanmaktadır.

Bir ülkenin sahip olduğu jeoekonomik güç ($JGİ_v$) ve uyguladığı jeoekonomik güç ($JGİ_n$) birbirinden farklılık gösterebilmektedir. Bugün için jeoekonomik gücünü tam olarak uygulayabilen büyük ülkeler ABD, Japonya ve Almanya ve son on yılda uygulama fırsatı bulan Çin'dir. Rusya ise ekonomik olmaktan çok enerji politikalarına dayalı bölgesel bir jeoekonomik güç uygulaması göstermektedir. Ülkelerin jeoekonomik güçleri karşılaştırmalı olarak incelendiğinde var olan ve uygulanan güçleri anlam kazanmaktadır.

ÜÇÜNCÜ KESİM

DÜNYA VE TÜRKİYE JEOEKONOMİSİ

Araştırmanın “Dünya ve Türkiye Jeoeconomisi” başlıklı bu kesimi iki bölümden oluşmaktadır. Kesimin ilk bölümünde Dünya Jeoeconomisi, ikinci bölümünde ise Türkiye Jeoeconomisi incelenmektedir.

4. DÜNYA JEOEKONOMİSİ

Araştırmanın bu bölümü iki alt bölümden oluşmaktadır. Bölümde Dünya Jeoeconomisi hakkında bilgi verilerek, uluslararası sistemin örgütlenmesi ve Soğuk Savaş sonrası durum ortaya konularak, jeoeconomik stratejiler; alt başlık halinde nüfus stratejisi, doğal kaynaklar ve enerji stratejisi, teknoloji stratejisi ve dış ticaret stratejileri çerçevesinde incelenmektedir.

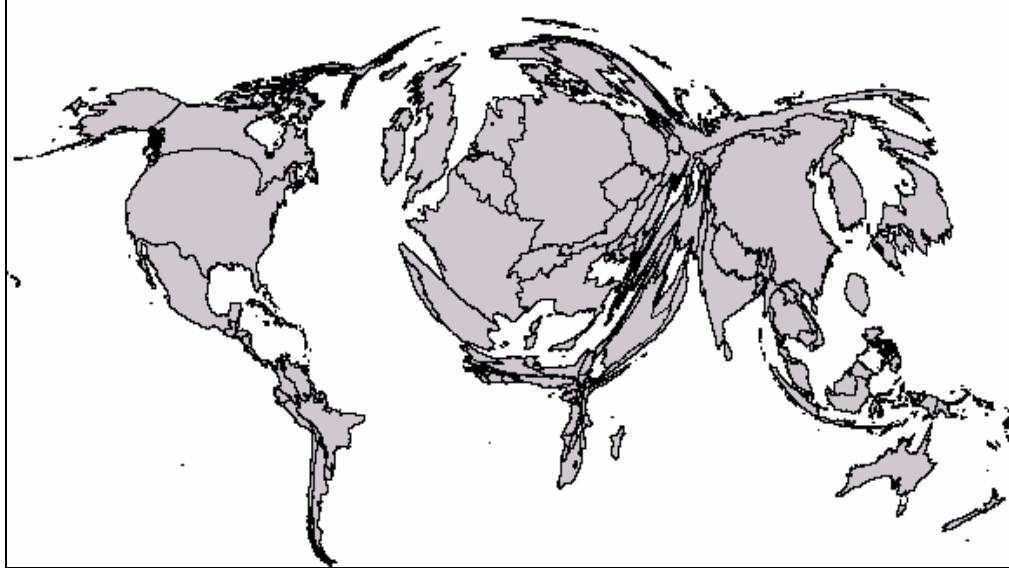
4. 1. Jeoeconomik Dünya Sistemi

Jeoeconomik dünya sistemi, Soğuk Savaş sonrasında, yeniden ekonomik genişlemenin önündeki ekonomi-dışı sınırlandırmaların kalkması ile ulus-devletlerin dünya üretim ve ticaretinden aldıkları paya ve ulusal üretkenliklerinin dünya coğrafyasındaki etkisine göre biçimlenmektedir. Bu sistem ülkelerin coğrafi konumları ile birlikte finans, dış ticaret, enerji ve teknoloji politikaları etrafında oluşturdukları jeoeconomik güçle belirlenmektedir. Sistemde, toprak genişliği, nüfus büyüklükleri ve konum ekonomik verimlilik ürettiği sürece anlamlı olmaktadır ve ülkelerin dünya ticaretinden aldıkları paya göre dünya haritası (Harita 9) ile ülkelerin gayri safi yurt içi hâsıllarına göre dünya haritasından (Harita 10) da görüldüğü gibi sistemde ülke büyüklükleri siyasal sınırlarla değil dünya GSMH’sı ve ticaretindeki oranlarına göre çizilmektedir.

II. Dünya Savaşından sonra ABD’nin Komünist Blok dışındaki tüm dünyadaki, Japonya ve Almanya’nın savaştan yenik çıkmalarına rağmen öncelikle bölgelerinde ve sonrasında tüm ‘serbest dünya’da giriştikleri ekonomik etkinlik ABD’yi küresel, Almanya ve Japonya’yı önce bölgesel sonrasında ise yine küresel güçlere dönüştürmüştür. Japonya’nın Uzak Doğu’da çevre ülkeleri ile geliştirdiği ekonomik ve ticari ilişkiler, ucuz işgücü ve hammadde kaynakları nedeni ile

jeoekonomik avantaj sağlaması; Almanya'nın AET ülkeleri ile 'Doğu Bloku'na karşı ekonomik örgütlenmeleri ve işgücü açığının dış göçlerle kapatılarak jeoekonomik avantaja dönüştürülmesi günümüzdeki başarılarının temellerini oluşturmaktadır.

Harita 9: Ülkelerin Dünya Ticaretinden Aldıkları Paya Göre Dünya

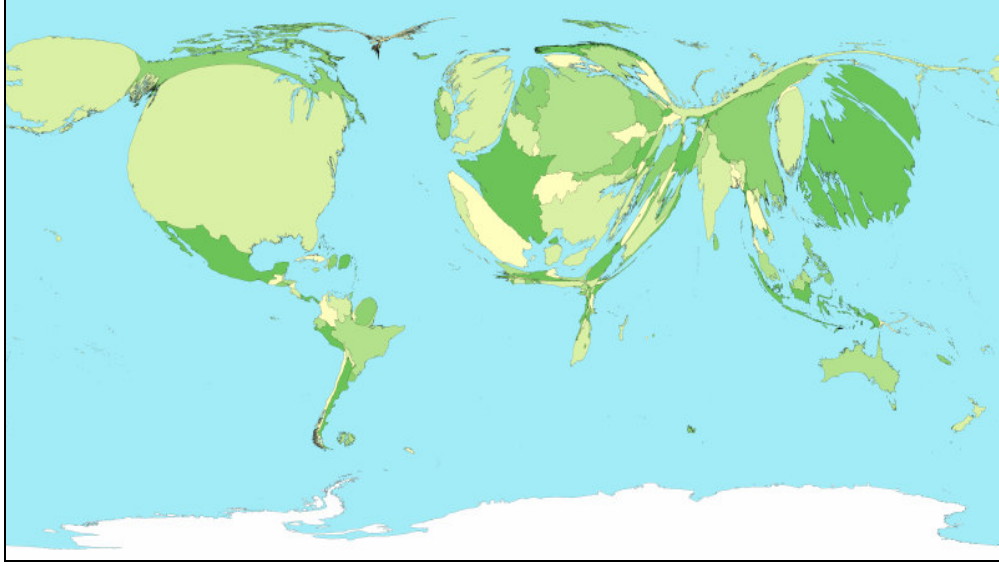
Kaynak: Michael D. Ward ve Peter D. Hoff, 2007, s. 15

Ülkelerin dünya ticaretindeki etkinliklerine göre dağılımına bakıldığında (Harita 9), ekonomik birlikler olarak örgütlenen Batı Avrupa ülkeleri, ABD ile birlikte Kanada ve Meksika (NAFTA) ve Doğu Asya ülkeleri (ASEAN) ile hammadde (petrol) dışsatımcısı ülkeler (OPEC) haritada gerçek sınırlarından göreceli olarak daha büyük görünmektedirler. Afrika kıtası, Latin Amerika, Orta Asya ve Doğu Avrupa ve Rusya ise dünya ticaretinden aldıkları paya oranla haritada oldukça küçülmüşlerdir.

Benzer biçimde ülkelerin GSYİH'na göre çizilen kartogramda da ABD, Batı Avrupa ülkeleri ve Japonya, dünyanın düşünsel haritasını oldukça değiştirmektedir (Harita 10). Bu fark özellikle yüzölçümü, siyasal sınırları, küçük olan ülkelerde açık bir biçimde gözlenebilmektedir. Avrupa kıtasında Hollanda ve Belçika, Asya'da Güney Kore, Güney Amerika'da ise Fransız Guyanası ülke topraklarına oranla çok

büyük resmedilmektedir. Benzer biçimde, yüzölçümü büyük olan Rusya ve Avustralya ise GSYİH'ları oranı ile olduğundan küçük gösterilmektedir. Bütün Afrika kıtası GSYİH toplamında yaklaşık olarak sadece BENELÜKS (Belçika, Hollanda Lüksemburg) ülkeleri kadardır.

Harita 10: Ülkelerin Gayri Safi Yurt İçi Hasıllarına Göre Dünya Haritası

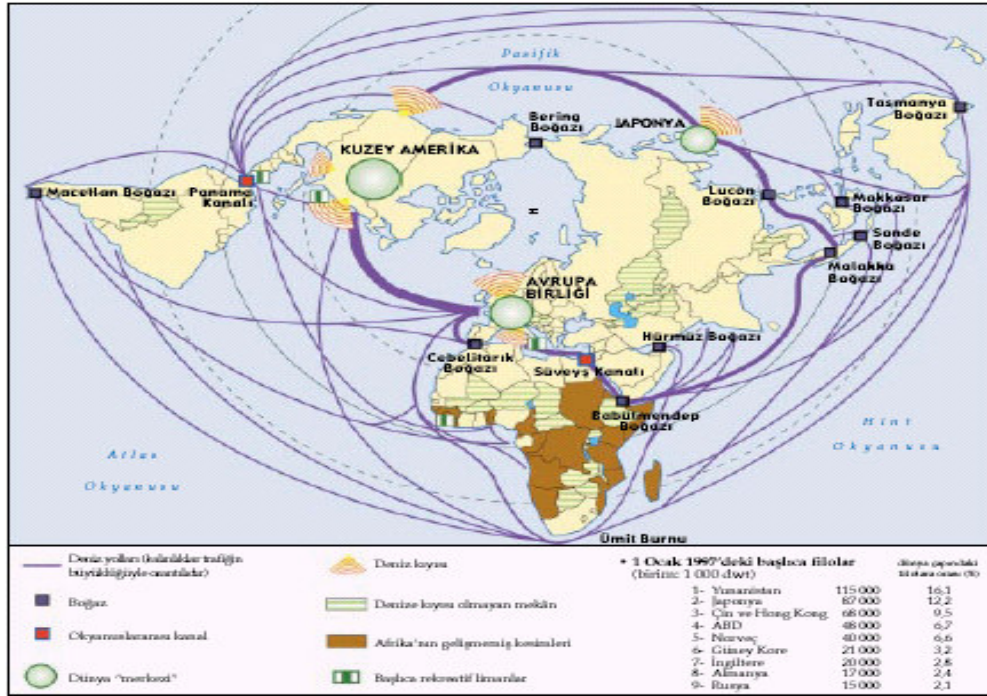

Kaynak: www-personal.umich.edu/~mejncartograms/

Ekonomik ilişkilerin dünyanın tüm coğrafi bölgelerine genişlemesi ve araştırma, üretim, pazarlama, finansman ve örgütlenme gibi faaliyetlerin bu gelişmeye açılması, taşımacılık ve bilişim alanlarındaki yenilik ve verimlilikler, uluslar arası finans sisteminin birbirlerine bağlanması sonucunda tek pazara dönüşmesi, ticari ilişkilerin liberalleştirilmesi, bölgesel ekonomik örgütler, ABD, Almanya ve Japonya etrafında dünyanın jeoekonomik örgütlenmesini oluşturmaktadırlar¹³⁷. Atlantik merkezli bu jeoekonomik yapının, AB, ABD ve Japonya'nın deniz taşımacılık ağları ile birbirine kenetlenmesi sistemin işlerliğini kolaylaştırmaktadır. Denize kıyısı olmayan ülkelerin dış ticaretten aldıkları pay da dolaylı olarak düşmektedir.

¹³⁷ Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği (TÜSİAD), *Coğrafya 2002*, Aralık 2002, İstanbul, s. 56.

Harita 11: Taşımacılık Ağları

Kaynak: TUSİAD, 2002, s. 61

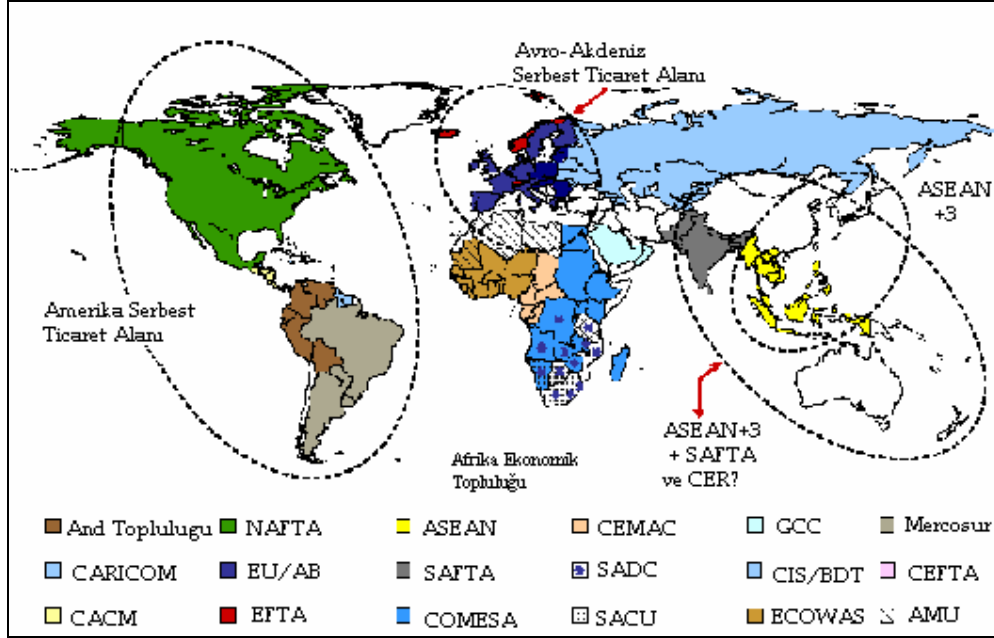
Soğuk Savaş döneminin ideolojik/siyasal bloklaşmaların yerini ekonomik alanlar ve bloklaşmalar almaktadır. Bu ekonomik blokların oluşumunda öncelikle coğrafyaya bağlı olarak bölgesel ekonomik alanlar merkez etrafında biçimlenmekte (ABD/NAFTA, Almanya/AB) ve bölgesel ekonomik alanın kurulması ile küresel ekonomik alan oluşturma çabalarına girilmektedir. Medeniyetler arasındaki savaşımın temelini kültüre dayandıran Huntington'a göre de ABD, AB ve Japonya gibi büyük güçler arasındaki çatışmanın boyutu artık ekonomik sorunlar üzerinden yürütülmektedir¹³⁸. Benzer biçimde Soğuk Savaş sonrasında "ulusal güç ve prestijin askeri güçten ekonomik güce kayması ve diplomaside 'ticaret görüşmelerinin' silahsızlanma görüşmelerinin yerini alması"¹³⁹, ülkelerin askeri yönden çok ekonomik savunmaya/saldırıya geçtiklerini göstermektedir. Bir yandan küreselleşme

¹³⁸ Samuel Huntington, "Why International Primacy Matters", Sean Lynn-Jones ve Steven Miller, (ed.), *The Cold War and After: Prospects for Peace*, Cambridge, Ma.: MIT Press, 1993, 310-311.

¹³⁹ Randall Schweller, "Realism and the Present Great-Power System: Growth and Positional Conflict over Scarce Resources", *Unipolar Politics: Realism and State Strategies After the Cold War*, Ethan B. Kapstein and Michael Mastanduno (eds.), Columbia University Press, New York, 1999.

rüzgarı ile bütün ulusal ekonomilerin, merkezin ticaretine serbestçe açılması sağlanırken diğer taraftan bölgesel bloklarla kendilerini korumaya alan merkez güçler arasındaki savaşım çevre ülkeler üzerinden yürütülmektedir.

Harita 12: Bölgesel Ticaret Blokları

Kaynak: Crawford ve Fiorentino (2005) (güncellenmiştir)

Bu ekonomik büyüklüklerin diğer bölgeleri etki derecesi ise ekonomik bölge oluşturmada ve bölgelerin kendi içinde, bölgelerarası ve bölge-dışı ekonomik ilişkilerinde gözlenmektedir. Çizelge 10: Bölge-içi ve Bölgeler Arası Mal Ticareti - 2006) da görüldüğü gibi dünya dışsattımının yüzde 85'ine yakını Avrupa (% 42,1), Asya (%27,8) ve Kuzey Amerika (%14,2) coğrafi bölgeleri gerçekleştirmektedir. Bölge-içi ticarete de bu üç bölge, Kuzey Amerika (%53,9), Avrupa (%73,6) ve Asya (%50) yüksek oranları ile ticarete bütünleşmiş ekonomik coğrafi bölgeleri oluşturmaktadır. Buna karşın Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT), Afrika, Güney ve Orta Amerika coğrafi bölgeleri, ticaretlerinin büyük kısmını bölge-içi değil, merkez güçler etrafında bütünleşmiş coğrafi bölgeler ile yapmaktadır. Bunun nedeni de bu bölgeler arasındaki dışsattımın endüstriyel olmaktan çok hammadde ticaretinden oluşmasındandır.

Çizelge 10: Bölge-içi ve Bölgeler Arası Mal Ticareti (2006)

Bölgeler	Kuzey Amerika	Orta ve Güney Amerika	Avrupa	BDT	Afrika	Orta Doğu	Asya	Dünya
Değer								
Dünya	2355	378	5118	290	283	381	2839	11783
Kuzey Amerika	905,3	107,3	279,3	8,3	21,7	42,1	314,1	1678,3
Orta ve Güney Amerika	135,0	111,5	86,4	6,1	11,3	7,9	61,8	429,9
Avrupa	430,3	66,6	3651,5	141,6	120,2	128,9	366,4	4963,0
Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT)	24,2	7,6	246,5	80,3	5,7	13,3	45,6	425,6
Afrika	79,8	11,3	148,1	1,4	32,8	6,3	72,6	363,3
Orta Doğu	72,3	4,4	102,8	3,0	20,9	71,6	339,6	645,5
Asya	708,3	69,5	603,8	49,7	69,9	111,4	1638,5	3277,8
Toplam dışarıda bölgesel ticaretin payı								
Dünya	20,0	3,2	43,4	2,5	2,4	3,2	24,1	100,0
Kuzey Amerika	53,9	6,4	16,6	0,5	1,3	2,5	18,7	100,0
Orta ve Güney Amerika	31,4	25,9	20,1	1,4	2,6	1,8	14,4	100,0
Avrupa	8,7	1,3	73,6	2,9	2,4	2,6	7,4	100,0
Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT)	5,7	1,8	57,9	18,9	1,3	3,1	10,7	100,0
Afrika	22,0	3,1	40,8	0,4	9,0	1,7	20,0	100,0
Orta Doğu	11,2	0,7	15,9	0,5	3,2	11,1	52,6	100,0
Asya	21,6	2,1	18,4	1,5	2,1	3,4	50,0	100,0
Dünya dışarıda bölge payları								
Dünya	20,0	3,2	43,4	2,5	2,4	3,2	24,1	100,0
Kuzey Amerika	7,7	0,9	2,4	0,1	0,2	0,4	2,7	14,2
Orta ve Güney Amerika	1,1	0,9	0,7	0,1	0,1	0,1	0,5	3,6
Avrupa	3,7	0,6	31,0	1,2	1,0	1,1	3,1	42,1
Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT)	0,2	0,1	2,1	0,7	0,0	0,1	0,4	3,6
Afrika	0,7	0,1	1,3	0,0	0,3	0,1	0,6	3,1
Orta Doğu	0,6	0,0	0,9	0,0	0,2	0,6	2,9	5,5
Asya	6,0	0,6	5,1	0,4	0,6	0,9	13,9	27,8
Bölgesel ticaretin dünya mal dışarıdaki oranı (%)								
Dünya	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Kuzey Amerika	38,4	28,4	5,5	2,8	7,7	11,0	11,1	14,2
Orta ve Güney Amerika	5,7	29,5	1,7	2,1	4,0	2,1	2,2	3,6
Avrupa	18,3	17,6	71,3	48,7	42,6	33,8	12,9	42,1
Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT)	1,0	2,0	4,8	27,7	2,0	3,5	1,6	3,6
Afrika	3,4	3,0	2,9	0,5	11,6	1,7	2,6	3,1
Orta Doğu	3,1	1,2	2,0	1,0	7,4	18,8	12,0	5,5
Asya	30,1	18,4	11,8	17,1	24,7	29,2	57,7	27,8

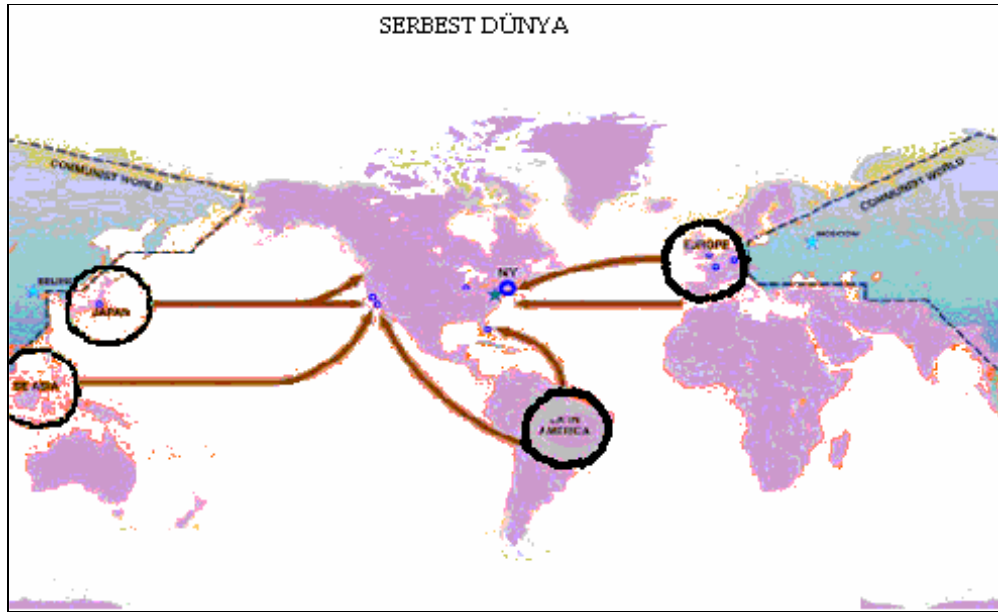
Kaynak: WTO - International Trade Statistics, 2007.

Dünya ticaretinin üç büyük bölgesinin diğer bölgelerdeki ekonomik etkinliğini ve etkisini gösteren dışarı payları ise siyasal ve ideolojik bağların yerini alan ekonomik bağımlılığın diğer bir göstergesidir. Yukarıdaki çizelgede de görüldüğü gibi; Kuzey Amerika, Orta ve Güney Amerika'da coğrafi yakınlığın da etkisi ile % 28,4'le en yüksek oranı oluşturmakta, bunu Asya ve Avrupa bölgeleri

yaklaşık %18'le izlemektedir. Avrupa, BDT bölgesinde (% 48,7), Afrika'da (% 42,6) ve Orta Doğu'da (% 33,8) diğer bölgelere göre etkindir. Asya ise BDT, Afrika ve Orta Doğu'da Avrupa'dan sonra ikinci sırada gelmekte daha çok kendi bölgesinde ticari olarak etkinliğini sürdürmektedir.

Kuzey Amerika bölgesinin ticari etkinliğini kaybetmesinde ve Asya'nın kendi bölgesindeki ticari etkinliğinin temelinde Asya ve Avrasya bölgesinin jeoekonomik konumunun değişmesi yatmaktadır.

Harita 13: Serbest Dünya Ticareti

Kaynak: AASHTO, 2007, s. 48.

Soğuk Savaş döneminde Doğu Bloku dışındaki dünyanın merkezi olan ABD bu konumunu Avrasya'nın serbest ticarete açılması ile Asya ve Avrupa'nın bu bölgeye karadan da ulaşabilmesi ile kaybetmektedir. ABD ekonomisinin yüzde 30'unu oluşturan ticaretin önemi açıktır ve 'ada devlet' olan ABD'nin kara ticaretinden yoksunluğu Avrupa ve Asya'ya göre dezavantaj oluşturmaktadır¹⁴⁰.

¹⁴⁰ AASTHO, American Association of State Highway and Transportation Officials, **A New Vision for the 21st Century**, July 2007, s. 48–49.

Afganistan ve Irak'ın işgali de Orta Doğu ve Avrasya'nın kalbine yerleşebilme çabasının ve Avrupa ve Asya'nın önünün kesilmesinin çabalarıdır. Avrupa ve Asya kara ticareti yanında deniz ticareti ile de sürekli gelişmektedir. 2007 yılında iki kıta arasındaki deniz taşımacılık hacmi %17,2 artmıştır ve Kuzey Amerika'da talebin yavaşlaması ile de Asya-Avrupa ticareti trans-Pasifik ticaretinin yerini almaktadır¹⁴¹.

Küresel hammadde ve enerji ihtiyaçlarının karşılanması, piyasa ekonomisi kuralları içinde küresel ticaretin yaygınlaştırılması, küresel düzeyde finansal istikrarı koruyucu çalışmaların yapılması, dünya çapında demokratik değerlerin yaygınlaştırılması ve yoksulluğun azaltılmasıyla beraber küresel refahın artırılması için ekonomi ve güvenlik temeli üzerine inşa edilen karşılıklı ve paylaşım esaslı yeni siyasi yapının çok taraflı olarak oluşturmaya çalıştığı yeni denge. Küresel yeni dengenin oluşturulmasının lideri konumunda ABD bulunmaktadır. ABD, yeniden yapılanmanın ekonomik ve güvenlik gerekçeleri ile diğer ülkelere kıyasla çok daha fazla karşı karşıyadır. Ayrıca küresel anlamda yeni bir dengeyi kurabilmeye, ekonomik, siyasi, askeri ve teknoloji kapasitesi ile sahip tek ülke konumundadır. Diğer tüm ülkeler ve birlikler şu anda bölgesel niteliktedir ve küresel bir yönlendirme veya yeniden yapılandırma gücü ve kapasitesine sahip değildir. ABD doğal olarak dengenin kurulması aşamasında diğer ana ülkeler ile uyum arayışı içinde olacak, ancak aynı zamanda çatışmalar da yaşanacaktır. Önümüzdeki 50 yılın en büyük ilgi ve etki alanı Avrasya Coğrafyası olacaktır. Doğal kaynaklar, nüfus, ekonomik büyüme gibi tüm göstergeler açısından küresel refahın kaynağı ve refah paylaşım savaşımının yapılacağı alan Avrasya Coğrafyası olacaktır. Bu anlamda Avrasya Coğrafyası, Atlantik'ten, Pasifik'e kadar olan geniş alana Kuzey Afrika'nın da ilave edilmesi ile oluşturulan geniş bir coğrafyadır.

Yeni küresel denge tek kutuplu geçiş süreci sonrasında yeniden iki kutuplu bir yapı üzerine kurulmayacaktır. Çünkü iki kutupluluğu destekleyen ideolojik farklılıklar ortadan kalkmıştır. Yeni denge çok taraflılık üzerine kurulacaktır. Kurulan ana eksenler arasında karşılıklı ve çok taraflı ilişkilerin yanı sıra özellikle

¹⁴¹ "Strategic Trade Routes, Asia to Europe", **Financial Times**, Special Report, 10 Aralık 2007, s.1.

ekonomik ve ticari gerekçelere dayalı çıkar çatışmaları da olacaktır. Yeni global dengenin kurulmasında ABD ile birlikte 5 ana aks ülke bulunmaktadır. Bunlar AB (Almanya), Çin, Rusya ve Japonya ile ABD'dir. Bu ülkeler yeni küresel yapılanma içinde özellikle ekonomi ve ticari gerekçelere dayalı önemli çıkar çatışmaları içinde olacaklardır. Ticaret ve para savaşları bunların en hafifi olacaktır.¹⁴²

Çizelge 11: ABD'nin Küresel Yeniden Yapılanma Mimarisinde Yeni Yaklaşımı

SİYASİ	Dünyanın içinde bulunduğu ekonomik ve güvenlik alanlarındaki sorunların tarifinde ve bunların çözüm yollarında aynı anlayışta olan ülkeler ile küresel birliklilik (stratejik ortaklık) oluşturarak, Güney Doğu eksenini kuruyor. Bölgesel meselelere kendi gibi bakan ve davranan ülkeler ile koalisyonlar ve işbirlikleri kuruyor.
GÜVENLİK	Dünyaya güvenlik gözü ile bakıyor. Güvenlik konsepti değişti. Yeni güvenlik anlayışı içinde tüm tehditleri ortadan kaldırmaya kararlı. Yeni güvenlik konseptine göre dünya üzerindeki askeri varlıklarını yeniden yapılandırıyor. Dünyayı tehdit algılamaları ve operasyonları itibarı ile 7 ana bölgeye böldü. Güney Doğu Akdeniz ve Güney Batı Asya merkezli iki güvenlik mimarisi kuruyor. Askeri varlığının ilgisi Merkezi Asya adasına kayıyor. Askeri birlikleri ve üslerinin yerlerini yeniden konumlandırıyor. Yeni tehditler ile mücadelede küresel ve bölgesel ortaklıklar kuruyor. BM'yi dışlıyor ve NATO'yu yeniden yapılandırıyor.
EKONOMİ	1997 Asya Pasifik krizinden sonra tek başına global talebi karşılamamın getirdiği yüklerden (cari işlemler ve bütçe açıkları) kurtulmaya çalışıyor. Yeni küresel talep alanları yaratmayı hedefliyor. Para savaşları ile AB ve Japonya'yı küresel talep yaratmaya itiyor.
TİCARET	Orta-Uzun vadede küresel ticaretin tamamen serbest bırakılmasını istiyor. DTÖ gündemini bu noktaya kaydırmayı hedefliyor. Küresel yeni dengede Güney Doğu ekseninde yer alacak coğrafi bölgeler; Orta Güney Amerika, Büyük Ortadoğu, Alt-Sahra Afrika ve Asya Pasifik ülkeleri ile serbest ticaret alanları oluşturan anlaşmalar yapıyor. Tüm dünyada siyasi ve güvenlik yaklaşımını kullanarak kendisine bağımlı ticari ortaklar yaratıyor.
ENERJİ	Küresel ve ulusal enerji stratejilerini küresel politika, güvenlik ve ekonomi politikalarının merkezine oturtuyor. Enerji kaynaklarının ve yollarının güvenliği ile enerji kaynaklarının sürekliliği öncelikli hedefi. Enerji gelirlerinin küresel talep yaratacak şekilde yeniden dağıtılması ve enerji pazarlarının liberalleştirilmesini amaçlıyor.

Kaynak: Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, 2004, s. 114.

Geleneksel realist görüşe göre uluslararası sistem, egemen devletler arasındaki güvenlik rekabeti savaş tehdidi etrafında biçimlenmektedir ve toprak,

¹⁴² Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, **Türkiye'nin Temel Büyüklükleri ve Global Konumlanması 2023**, SAE Yayınları, İstanbul, 2004, s. 112-114.

doğal kaynak ve prestij kazanmak için askeri güç rutin bir araçtır. Dünya egemenliği savaşları da uluslararası sistemdeki büyük güçler arasında güç ve prestij dağılımındaki değişimin yansıması ve reaksiyonudur. Oysa günümüzde dünya politikası, savaş teknolojisindeki gelişmeler ve yeniliklerle savaş maliyetinin olağanüstü artışı karşısında büyük güçler arasında ‘güvenlik’ değil dünya ekonomisinde ‘kıtlık’¹⁴³ rekabetine dönüşmüştür. Ulus-devletler temel aktörler olarak, pazarlar, hammadde, yüksek katma değerli istihdam ve ileri teknoloji üzerindeki ustalıkta birbirleri ile rekabete girmektedirler. Jeoekonomik rekabetteki başarılar ulus-devlete ekonomik refah ve dış politikada üstünlük kazandırmaktadır. Jeoekonomik realistlere göre ekonomik ve teknolojik rekabet büyük güçler arası ilişkilerde merkezde yer almaktadır.

Jeoekonomik modele göre uluslararası düzende büyük güçler, ulusal güvenlikleri için yaşamsal olan uluslararası ekonomik rekabet için harekete geçerler. Ulusal ekonomik sistemlerini, hükümet-sanayi arasındaki işbirliği ile Ar-Ge faaliyetleri, dışsıtım promosyonu, endüstriyel politikalar, seçici korumacılık gibi stratejilerle ulusal şirketlerine avantaj yaratmak amacıyla biçimlendirirler. Dış ekonomik ilişkiler göreceli olarak diğer güçlere göre daha fazla kazanç ve konum sağlanması amacı ile kullanılır ve daha zayıf devletler ekonomik bloklarla büyük güçlerin etkisi altında uluslararası ekonomik rekabete dahil edilirler.¹⁴⁴

Soğuk Savaş koşullarında uygulanan, ‘Komünist Blok’u ‘çevreleme’ politikası ile ideolojik, siyasal ve askeri yönlerden birbirine kenetlenen çevre ülkeler günümüzde ekonomik ilişkilerle birbirine bağlanmıştır. İki kutuplu dönemin ‘domino etkisi’ varsayımı bugün finansal krizlerde kendini göstermektedir. Ülke ekonomilerinin birbirlerini bu kadar etkilediği bir dönemde ülkeler yeni stratejiler ve ulusal açılımlar geliştirmek zorundadırlar.

¹⁴³ Randall Schweller, “Realism and the Present Great-Power System: Growth and Positional Conflict over Scarce Resources”, Ethan B. Kapstein and Michael Mastanduno (eds.), **Unipolar Politics: Realism and State Strategies After the Cold War**, Columbia University Press, New York, 1999.

¹⁴⁴ Michael Mastanduno, “A Realist View: Three Images of the Coming International Order”, T. V. Paul ve John A. Hall (ed.), **International Order and the Future of World Politics**, Cambridge University Press, Cambridge, 1999.

4. 2. Uluslararası Jeoekonomik Stratejiler

Küreselleşme rüzgarı ile devletin piyasadan tamamen el çektirilmesi ve düzenleyici rolünün dahi arka plana atılması retoriğine karşın günümüzde devletlerin ekonomideki etkinliği daha da artmaktadır. İdeolojik kamplaşmada ideoloji ile devlet bütünleşirken günümüzde ekonomi politikaları ve devlet bütünleşmektedir. Devletin jeoekonomik stratejiler oluşturması, ulusun güvenlik ve refahını ekonomik stratejiler geliştirerek güçlendirmesinin zorunlu bir sonucudur.

“Modern endüstriyel kalkınma, ekonomik değişimlere hızlı ve esnek bir uyum sağlayabilmek için bir tür koordine edici merkez (KEM) gerektirir. Bu hem ‘geç’ kalkınanlar hem de ‘olgun’ ekonomiler için geçerlidir. KEM’in yokluğunda, endüstriyel gerileme aşağı yukarı daha yoğun olacaktır. Özellikle, ekonomik değişimi gerçekleştirmede eşine az rastlanır biçimde piyasa güçlerine dayanan Britanya’da gerileme oldukça yoğun yaşandı. Bu 1960’lara kadar dev şirketlerin piyasa koordinasyonunun yerini tutan ABD’de daha az belirgindi.

Çizelge 12: Ekonomik Koordinasyonun Birincil Biçimleri

Toplum Öncülüğünde Piyasa	Devlet Öncülüğünde Devlet
Britanya	Fransa Kore ^a Tayvan ^a
ABD	Japonya Almanya ^b İtalya ^b
Özel Şirketler	Kamu-özel Temsilcilikler

^a Devlet-öncülüğünde kamu-özel koordinasyona geçiş süreci içerisinde.

^b Koordinasyonun yalnızca ulusal biçiminden çok, bölgesel gücünü gösterir.

Kaynak: Weiss ve Hobson, 1999, s.231

Bu tezin mantığı, en iyi şekilde dört tip kapitalist politik ekonominin altı çizilerek anlaşılabilir (Çizelge 12). Bunlar ekonomik faaliyetleri denetlemede kullandıkları temel mekanizmalar ya da bir tür ‘merkez’e göre sınıflandırılabilir. Dört ana tarihsel biçim şöyle tanımlanabilir: temelde *piyasanın* koordinasyonu (Britanya istisna); *iş organizasyonu* (ABD); *devlet koordinasyonu* (geçmişte ve günümüzde geç kalkınanlar, güdümücü Fransa) ve *kamu-özel kurumlarının* değişik kombinasyonları tarafından yapılan koordinasyon, örneğin endüstriyel bankalar, bürokrasi ve endüstri örgütleri (Almanya, Japonya, İtalya). Herhangi bir

türden koordine edici merkezin bulunmadığı Britanya örneği hariç, bu KEM'lerden her biri ulusal ya da yarı-ulusal bir piyasa 'düzenleyicisini' temsil eder.”¹⁴⁵

Devletin serbest piyasayı dahi oluşturduğunu; “Laissez-faire'in hiçbir doğal yanı yoktu... laissez-faire'in kendisi de devlet tarafından uygulanmıştı”¹⁴⁶ biçiminde belirten Polanyi'ye göre bürokrasi piyasaya göre oluşturulmaktadır. Günümüzde de güçlü devletler benzer biçimde oluşturdukları karışmacı politikaları ile ulusal ve uluslararası dengeye yön vermektedirler. Bu temel politikalardan nüfus, doğal kaynaklar ve enerji, teknoloji ve dış ticaret stratejileri ile diğer ülkelere göre üstünlük kurma savaşımını sürdürmektedirler.

4. 2. 1. Nüfus Stratejisi

Nüfusun jeoekonomik bir araç olarak kullanılabilmesi ulusların ve ülkelerin koşullarına göre değişiklik göstermektedir. Hızlı nüfus artışının olumlu etkileri olduğunu savunanlara göre;

- Talep açısından bakıldığında, yüksek nüfus, potansiyel olarak geniş pazar hacmi anlamına gelir. Arz açısından ise, nüfusun yüksek olması ekonomik ölçeklerde verimliliğin artmasını teşvik eder.
- Yüksek nüfus iş bölümünü arttırır ve beraberinde uzmanlaşmayı ve daha verimli üretimin gerçekleşmesini sağlar.
- Yüksek nüfus yetenekli insan sayısının artmasına katkıda bulunur.
- Daha yüksek nüfus, hızlı nüfus artışının yol açabileceği olumsuz etkilerle başa çıkabilmek için yeni teknolojilerin gelişimine, tarım alanında yapılan yeniliklere ve gıda ürünlerindeki verimliliğin hızlanmasına yol açar.

Bu olumlu etkiler karşısında olumsuz etkileri olduğunu savunanlara göre ise;

- Büyüyen nüfus, fiziksel ve sosyal altyapı yatırımlarının sürdürülebilmesi için yüksek oranda hükümet harcamasının

¹⁴⁵ Linda Weiss ve John M. Hobson, **Devletler ve Ekonomik Kalkınma - Karşılaştırmalı Bir Tarihsel Analiz**, çev.: Kıvanç Dündar, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 1999, s.233

¹⁴⁶ Karl Polanyi, **Büyük Dönüşüm Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri**, çev.: Ayşe Buğra, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1986, s.148.

yapılmasını gerektirir. Aynı zamanda yeterli istihdamın sağlanabilmesi için hükümetin yeni iş olanakları yaratması gerekir.

- Hızlı nüfus artışının sonucu olarak, çalışma yaşında olan insanların nüfus içindeki oranı azalır. Bu kesime bağımlı olarak yaşayan çok genç yaştakilerin nüfus içindeki oranları büyüyerek artar.
- Geniş arazilerin daha küçük parsellere bölünmesi kaçınılmaz bir durum yaratırsa, kırsal alanda nüfus yoğunluğunun artması tarımsal üretimin ölçek ekonomisi dışına çıkmasına yol açar.
- Birçok gelişmekte olan ülkede, nüfusun büyüme oranı, gıda talebini karşılamak açısından tarım alanında yapılan yenilikler için genellikle çok yüksektir.
- Nüfus ne kadar artarsa, çevre sorunları da o oranda artar.¹⁴⁷

Nüfusun ve nüfus artışının olumlu ve olumsuz etkileri ile birlikte jeoekonomik bir stratejiye dönüştürülebilmesi için ülke nüfusunun amaç ve hedeflerinin ortak olması gerekmektedir. Nüfusun eğitim düzeyinin sürekli yükseltilmesi ile teknolojik yenilik yaratabilme gücünün artırılması, insan sermayesine yatırım yapılması da nüfusun etkilerini güçlendirecektir. Çin, Hindistan, Endonezya, Brezilya gibi ülkeler birçok ülkenin dünya çapında sahip olduğu pazara iç-pazar olarak sahiptir. Bu ülkeler iç-pazarlarını koruyabildiği durumda ekonomik gelişmeleri açısından yüksek nüfus önemli bir etken oluşturacaktır.

4. 2. 2. Doğal Kaynaklar ve Enerji Stratejisi

Enerji özellikle sanayileşmiş ve sanayileşmekte olan ülke ekonomileri için dış ticaretin önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Fiyat dalgalanmaları kimya, demir-çelik gibi sektörlerde rekabet gücünü etkilediği gibi enerji dışalımına bağlı ülkeler için enerji fiyatları ülke üretim düzeyi ve dış ticaret dengesini doğrudan etkilemektedir. Tarihsel olarak Hollanda ve İngiltere coğrafi konumları ve doğal kaynakları sayesinde ekonomik liderliği ele geçirmişlerdir. Toprak, maden ve enerji kaynakları gibi doğal avantajların ekonomik verimliliğe dönüştürülmesi ile ABD de günün

¹⁴⁷ Philip Kotler vd., **Ulusların Pazarlanması**, çev.: Ahmet Buğdaycı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2000, s.121-122.

koşulları içerisinde liderlik konumuna yükselmiştir.¹⁴⁸ Ancak zengin doğal kaynaklara ve coğrafyaya sahip olmak tek başına jeoekonomik güç için yeterli değildir. Doğal kaynaklar ve enerji kaynaklarının yeryüzündeki dağılımını ile ekonomik gücü yüksek olan devletler arasındaki ters ilişki ekonomik gücün sürekliliği açısından enerji güvenliğini ön plana çıkarmaktadır. Özellikle petrol ve doğal gazın taşınmasında stratejik boğazlar ve geçişler ile kara güzergahları için yapılan savaşımalar ile Hindistan ve Çin'in sürekli artan petrol gereksinimi enerjinin jeoekonomik stratejisinin temel çizgilerini çizmektedir.

Bugün için Rusya ve İran enerjiyi diğer ülkelere göre oldukça stratejik kullanmaktadırlar. Rusya, Orta Asya ve Avrupa'daki doğal gaz ve petrol oyunları ile bütün bölgede tek ülke konumuna yükselmiştir. İran ise bağımsız enerji stratejisinin ABD'ye rağmen gerçekleştirmek istemekte ve Çin ile enerji anlaşmaları yaparak ABD'nin enerji tekelinin kırmayı hedeflemektedir. Petrolün Avro ile satışını gerçekleştiren İran, bu anlamda ABD için sadece bölgesel değil küresel bir tehdit oluşturmaktadır.

4. 2. 3. Teknoloji Stratejisi

Ulusal zenginliğin yaratılmasında rol oynayan en önemli etkenlerden teknoloji, doğal kaynakların ve insan sermayesinin kullanımında kalite ve üretkenliği arttırmaktadır. Bazı ülkeler, yatırım sermayesi, üretkenlik veya katma değerli ürünlerin üretiminde, yeni teknoloji sahibi olan ülkelere göre dezavantajlı olmaları nedeniyle, uluslararası alanda rekabete girememektedirler. Bazı ülkeler de, yapılanmada daha çok sermaye yoğun ya da kalifiye işgücü yoğun endüstrilere yönelmiş olmalarına rağmen, hala vasıfsız işçi çalıştırmakta ve geri kalmış teknoloji kullanmaktadırlar. Fiziksel sermaye ve insan kaynaklarının yetersizliği, endüstriyel ve teknolojik gelişim düzeyini baskı altında tutmaktadır.¹⁴⁹ Hükümetler, genellikle

¹⁴⁸ Angus Maddison, **Dynamic Forces in Capitalist Development: A Long-Run Comparative View**, Oxford University Press, New York, 1991, s.57. Akt: Philip Kotler vd., **Ulusların Pazarlanması**, çev.: Ahmet Buğdaycı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2000, s.120-121.

¹⁴⁹ Angus Maddison, **Dynamic Forces in Capitalist Development: A Long-Run Comparative View**, Oxford University Press, New York, 1991, s.30-35. Akt: Philip Kotler vd., **Ulusların**

ulusların teknik gelişimlerini desteklemekte temel rol oynamaktadırlar. Örneğin, Fransa, riskli yatırımlar gerektiren en son teknolojik düzeyi yakalamak için (enerji, savunma, telekomünikasyon, uzay, deniz incelemeleri), sürekli olarak devletin gücünü kullanmaktadır. Bu çabalar, Fransız şirketlerinin uluslar arası rekabette çok zayıf olduğu yarıiletkenler, bilgisayar, lazer teknolojisi gibi bazı temel endüstriler üzerinde etkiler üretmeye başladığı için, geniş bir ulusal işbirliği tarafından daha fazla desteklenecektir.¹⁵⁰

Teknolojik gelişmenin ve ‘ulusal yenilik sistemleri’ nin uygulanması ülkeden ülkeye değişmektedir. Günümüzde ekonomik rekabet gücünün üstünlüğü, sivil ekonomiye yatırım yapan ve Ar-Ge faaliyetlerini bu sektörlerle yoğunlaştıran ülkelere jeoekonomik güç katmaktadır.

Çizelge 13: Birbirine Karşıt Ulusal Yenilik Sistemleri (1970’ler)

Japonya	SSCB
Yüksek GERD/GNP oranı (%2.5).	Çok yüksek GERD/GNP oranı (yak. %4).
Çok düşük askeri/uzay A&G oranı (A&G nin < %2).	Çok yüksek askeri/uzay A&G oranı (A&G nin > %70).
A&G nin büyük kısmı firma düzeyinde ve firma finansmanı ile (yak. 2/3).	A&G nin çok küçük bir kısmı firma (girişim) düzeyinde ve finansmanı da aynı (< %10).
A&G ile üretim ve teknoloji dışalığında firma düzeyinde güçlü bağlantılar var.	A&G ile üretim ve teknoloji dışalığında firma düzeyinde parçalanma; kurumsal ilişkiler zayıf.
Güçlü üretici-kullanıcı ve yan sanayi bağlantılar ağları.	Pazarlama, üretim ve yan sanayiler arasındaki bağlantılar çok zayıf ya da yok.
Firma düzeyinde hem yönetim hem de işgücünün yenilik yaratması için güçlü teşvikler.	1960’lar ve 1970’lerde yenilik yaratmada bazı teşvikler güçlense de, diğer olumsuz faktörler yönetim ve işgücünü etkilemiştir.
Uluslar arası pazarlarda yoğun rekabet deneyimi.	Silahlanma yarışı dışında uluslararası rekabette göreceli olarak zayıf kalma.

Kaynak: Freeman ve Soete, 2003, s.303.

Bu durum Japon ve SSCB ‘ulusal yenilik sistemleri’nde gözlenmektedir. Japonya’nın günümüzdeki jeoekonomik gücünün temelinde teknolojik yatırımlar ve

Pazarlanması, çev.: Ahmet Buğdaycı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2000, s.123-124.

¹⁵⁰ Telesis, **Competing for Prosperity: Business Strategies and Industrial Policies in Modern France**, Policy Studies Institute, London, 1986, s. 311-312. Akt: Philip Kotler vd., **Ulusların Pazarlanması**, çev.: Ahmet Buğdaycı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2000, s.124

Ar-Ge faaliyetlerinin ulusal ekonomiye ve ülkenin dış ticaretine kattığı dinamizmdir. SSCB (Rusya ve diğerleri) ise teknolojik stratejisini ekonomik olmaktan çok siyasal ve askeri amaçlarla kullanması ile günümüzde jeoekonomik savaşında silinmiştir.

Friedrich List’le ilk olarak Almanya’da başlayarak, sürekli gelişme gösteren ‘ulusal yenilik sistemleri’nin ulusların birbirlerine karşı üstünlük kurmalarında, uygulanan politikalarla önemi tarihsel süreklilikte gözlenebilmektedir. Küresel rekabetin artışı karşısında, ulusal hükümetlerin rolü azalmamakta tersine artmaktadır. Gelişen ülkeler açısından, teknolojiyi yakalama amaçlı ulusal politikaların büyük önemi hala sürmektedir. Uluslararası ticaretin, yatırımların ve teknoloji transferlerinin hızla gelişmesi, ulusal ekonomilerin birbirine bağımlılığının sürekli arttığı bir küresel dünya ekonomisi çerçevesinde, sanayi liderliği, bir ülkeden veya bir bölgeden diğerine hızlı geçişler gösterebilmektedir.¹⁵¹ Teknolojinin piyasaya uygulanması ile jeoekonomik dünyada, yenilik ekonomisi ulusların rekabet gücünü ve dolayısı ile de üstünlüğünü korumasında temel stratejilerden birisidir.

4. 2. 4. Dış Ticaret Stratejileri

Ulusal ekonominin diğer ülkelerin güdüme girmeden bölgesel ve küresel bir güç haline gelmesi için uygulanabilecek dış ticaret stratejileri temel jeoekonomik stratejiyi oluşturmaktadır.

Geleneksel dış ticaret kuramları dış ticaretin nedenini farklı analizler altında değerlendirmişlerdir. Bu analizlerde, kısaca, iklim, kültür, faktör donanımları ya da teknolojik açıdan farklılıklar gösteren ülkelerin karşılaştırmalı üstünlükleri çerçevesinde üretim ve ticaretlerini değerlendirmeleri gerektiği gösterilmiştir. Bunun sonucu olarak da uluslararası işbölümü, sanayileşmiş ülkeler için mamul mal dışsattımını ve az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler içinse hammadde dışsattımını uygun kılmaktadır. Fakat özellikle II. Dünya Savaşı’ndan sonraki dünya ticaretinin görüntüsü geleneksel dış ticaret kuramlarınca açıklanamamaktadır. Özellikle bu süreçte gözlenen üç olgu geleneksel analiz için anomali yaratmaktadır (Krugman

¹⁵¹ Chris Freeman ve Luc Soete, **Yenilik İktisadı**, çev.: Ergun Türkcan, TÜBİTAK Yayınları, Ankara, 2003, s. 335-362.

1987, 1993). Geleneksel ticaret kuramlarına göre faktör donanımları (Heckscher-Ohlin modeli) ya da teknolojik gelişmişlik açısından (Ricardo modeli) birbirine benzer ülkeler arasında ticaret hacmi büyük boyutlarda olmamalıdır. Oysa dünya ticaretinin önemli bir kısmı benzer ülkeler arasında yapılmaktadır. İkinci olarak, geleneksel ticaret kuramlarına göre bir ülke görece olarak zengin oldukları üretim faktörlerini içeren malları dışarıya satmalı, nispeten fakir oldukları üretim faktörlerini dışarıdan almalıdır. Halbuki özellikle sanayileşmiş ülkelerin dışsattım ve dışalım kalemlerine bakıldığında her ikisinde de aynı endüstriye ait homojen veya farklılaştırılmış ürünlerin yer aldığı ve endüstri-içi ticaret olarak nitelendirilen bu durumun dünya ticaret yapısında belirleyici olduğu gözlenmektedir. Sonuçta, aynı ürün çeşidi için ülke hem karılaştırmalı avantaja hem de dezavantaja sahip olmakta ve bu da geleneksel analizler ile tutarsızlık yaratmaktadır. Üçüncü olarak da, geleneksel dış ticaret kuramlarına ve özellikle Stolper-Samuelson teoremine göre serbest ticaret, toplam gönenci arttırmakla birlikte, en azından bazı gelir gruplarının aleyhine bir gelişmeye yol açmakta, dolayısıyla önemli gelir dağılımı değişimlerine neden olmaktadır. Ancak, son yıllarda, dış ticaretin politik tepkiler yaratacak boyutlarda gelir dağılımı sorunlarına yol açmadığı gözlenmiştir.

Uluslararası ticaretin değişen yapısı, 1970'li yılların sonlarında, dış ticaret teorisyenlerini, iktisadın diğer bir disiplininde, endüstriyel organizasyonda, kaydedilen gelişmelere başvurmalarına neden olmuştur. 1960'lı ve 1970'li yılların ilk yarısında sanayileşmiş ülkeler arasında endüstri-içi ticaretin rolü pek çok akademisyen tarafından vurgulanmıştır. Örneğin, Balassa (1966, 1967) ve Grubel ve Lloyd (1975) sanayileşmiş ülkeler arasındaki ticaretin önemli ölçüde endüstri-içi ticarete dayandığını saptamıştır. Fakat piyasa yapısının matematiksel olarak ifade edilmesinde yaşanan zorluklar nedeniyle, ölçüğe göre getiri ve eksik rekabet analizinin dış ticaret kuramlarında yerini alması, endüstriyel organizasyon alt disiplininde yaşanan gelişmeler sonucunda söz konusu olmuştur. Yeni dış ticaret kuramlarıyla birlikte ölçek ekonomilerine ve eksik rekabet piyasa yapısına dayanan analizler geliştirilmiş ve böylece, endüstri-içi ticaret, benzer yapıdaki ülkeler

arasında gerçekleşen ticaret gibi geleneksel dış ticaret yaklaşımının açıklayamadığı olgular ele alınabilmektedir.¹⁵²

Ülkeler ekonomik verimliliklerini arttırabilmek ve ticaretin refah arttırıcı etkisinden yararlanabilmek için kendilerine zorlanan değil uygun stratejileri belirlemek durumundadırlar. Serbest ticaretin verimlilik ve etkinliği arttırdığı savına karşın ekonomik ve ticari savaşında, koruyuculuk bütün devlet tarafından uygulanan gerekli bir stratejidir. Koruyuculuğun temelinde ulusal güvenlik kaygıları vardır, Adam Smith dahi “savunma zenginlikten daha önemlidir” diyerek ulusal savunma amacı ile koruyuculuğu kabul eder¹⁵³. Ancak günümüzde savunma askeri olmaktan çok ekonomik savunma ve saldırıya dönüştüğünden dış ticarete ve ekonomik kalkınmada stratejik dış ticaret ve ekonomi politikaları daha çok kullanılır hale gelmektedir.

4. 2. 4. 1. Stratejik Dış Ticaret Politikası

Stratejik ticaret politikası tezine göre, ekonomide kilit endüstrilerin özendirilmesi dolayısı ile sağlanan dışsal ekonomilerden bütün ülke yararlanır ve böylece gelecekteki büyüme olanaklarını artırılır. Bu görüşe göre sanayileşmiş bir ülke, korumacı önlemlerle, gelecekteki hızlı büyümesi için kilit kabul edilen yarı geçişkenler, bilgisayar, iletişim araçları ve benzeri endüstrilerde karşılaştırmalı üstünlük yaratabilir. Bunun için koruyucu dış ticaret önlemlerinden yararlanılabilir. Sözü edilen ileri teknoloji endüstrileri, yüksek risklerle karşı karşıyadır ve bu alanlarda ölçek ekonomilerinin gerçekleştirilebilmesi için büyük ölçekli teknolojik yatırımla birlikte kitlesel üretimi gerektirirler. Ancak başarılı olduklarında büyük ölçüde dışsal ekonomi sağlarlar. Genellikle sanayileşmiş ülkeler için geçerli olan stratejik dış ticaret politikası, özellikle Japonya'nın uyguladığı stratejik sanayi ve dış ticaret politikasında, 1950'lerde çelik endüstrisinde, 1970 ve 1980'lerde yarı-

¹⁵² Hatice Karaçay Çakmak, “Stratejik Dış Ticaret Politikaları”, **Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi**, (7), 2004, s. 52-53.

¹⁵³ Halil Seyidoğlu, **Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama**, Güzem Yayınları, İstanbul, 1998, s. 123.

geçişkenlerde gözlenmektedir. Japonya uyguladığı bu strateji ile dünya piyasalarını bu ürünlerde ele geçirmişlerdir.

Bu tartışma ilk defa Brander ve Spencer (1981, 1985) tarafından sunulan oligopolistik dış ticaret modelinde müdahaleci dış ticaret politikalarının yabancı firmalar üzerindeki caydırıcı etkileri nedeniyle olumlu “stratejik” etkileri olduğunun iddia edilmesiyle başlamıştır. Bu politikanın bütününe *stratejik dış ticaret politikaları* adı verilmiştir. Kuramın temelinde hükümetin karışmacı politikalar uygulayarak oligopol rantını yabancı firmalardan yerli firmalara aktarması yatmaktadır. Üstelik bu süreç ekonomik refahı da artırmaktadır. Stratejik dış ticaret politikaları bir anlamda dış ticaret politikası araçlarının kullanılmasına zemin hazırladığı için korumacılığın tekrar ortaya çıkışı olarak nitelendirilmekte ve eleştirilmektedir. Cournot rekabeti altında stratejik dış ticaret politikaları uygulanırsa hükümetin müdahalesi yabancı firmanın karını azaltıcı ve caydırıcı biçimde etki edebilir. Örneğin hükümetin yerli firmaya dışsattım mali yardımı uygulaması yabancı firmayı caydıracak yerli firmanın karını ise uygulanan dışsattım mali yardımının ötesinde artırarak ülke refahının yükselmesini sağlayacaktır.¹⁵⁴ Stratejik ticaret politikasının başarılı olabilmesi için;

- Normal üstü kar elde etmek,
- Nispi olarak yabancı rekabete karşı köklü bir maliyet avantajı,
- Üretim artışından ciddi ölçüde deneyim veya ölçek ekonomisi kazanımı,
- Yeni yurtiçi teknolojinin rakip yabancı firmalara getireceği faydanın minimum olması,
- Ar-Ge ve sermaye destekleri ile yabancı firmaların pazara girişini zorlaştırma,¹⁵⁵ koşullarının gerçekleşmesi gerekmektedir.

¹⁵⁴ Utku Utkulu, **Türkiye’nin Dış Ticareti ve Değişen Mukayeseli Üstünlükler**, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir, 2005, s. 20.

¹⁵⁵ Barbara Spencer, “Strategic Trade Policy and Its Implications”, Stephen Bell ve John Wanna (yay.), **Business-Government Relations in Australia**, Harcourt Brace Jovanovich, Marrickville, NSW, 1992, s. 186.

Stratejik dış ticaret politikalarının en önemli eleştirisi devletin yerli firmaları koruyucu şekilde oligopolistik dış ticaret oyununa müdahalesinin diğer ülkelerin de benzer nedenlerle müdahalelerine yol açarak küresel ticaretteki korumacılığı daha da artıracığı endişesidir. Bir diğer önemli eleştiri de dış ticarete hükümetin *optimal bir dış ticaret politikası* izlemede karşılaşacağı güçlüklerdir. Gerçekten de dış ticaret gerek ulusal gerekse uluslararası politikanın etkisi nedeniyle (örneğin çıkar gruplarının etkisi) ekonomi politiğin etki alanındadır.¹⁵⁶

4. 2. 4. 2. Genç Endüstri Tezi

Özellikle gelişmekte olan ülkeler için korunan yerli piyasa yaklaşımı esas olarak Krugman tarafından ortaya atılmıştır. Krugman, analizinde ölçek ekonomilerini baz alarak korunan yerli firmaların iç ve dış piyasalarda karlılıklarını nasıl arttırdıklarını ve böylece yabancı ülke refahı pahasına yurt içi refahın nasıl yükseldiğini ele almıştır. Öncelikle, veri bir zaman noktasında firmanın üretim ölçeği büyüdükçe ortalama/marjinal maliyetin düştüğünü gösteren statik ölçek ekonomisi incelenmiş ve böyle bir modelde koruma etkileri analiz edilmiştir. Statik analizde, korumacı politikalarla yurtiçi piyasaya yabancı firmaların girişini engelleyen hükümet, korunan “stratejik” sektörlerde yer alan yerli firmaların piyasa paylarını büyütürken ölçek ekonomisinden yararlanmalarını sağlamakta ve böylece firmalarının her iki piyasadaki karlılıklarını artırmaktadır.¹⁵⁷

Genç endüstri tezi geç kalkınan ülkelerde veya ölçek ekonomileri sağlanabilecek endüstrilerde uygulanabilir. XVIII. yüzyılın sonlarında Almanya’da ve ABD’de, İngiliz rekabetine karşı F. List ve A. Hamilton tarafından savunulmuştur. Ana sanayileşme stratejileri açısından ‘dinamik karşılaştırmalı üstünlükler’e dayanmakta ve ihracata yönelik kalkınma modellerine uygun bulunmaktadır. Bu sanayileşme stratejisine göre her endüstrinin değil, sadece gelişme potansiyeline sahip olanların korunması gerekmektedir. Bu bakımdan da ithal ikamesi stratejisinden ayrılmaktadır. Genç endüstriler tezinde, koruyuculuk

¹⁵⁶ Utku Utkulu, **Türkiye’nin Dış Ticareti ve Değişen Mukayeseli Üstünlükler**, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir, 2005, s. 21.

¹⁵⁷ Hatice Karaçay Çakmak, “Stratejik Dış Ticaret Politikaları”, **Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi**, (7), 2004, s. 54.

sürekli değil geçicidir. Koruma, endüstriye çocukluk çağını atlattıncaya kadar zaman kazandırmaya yarar. Koruyuculuğun sağladığı şemsiye altında üretim hacmi genişledikçe uzmanlaşma artar. Ayrıca, endüstrideki firma sayısı arttıkça, teknik bilgi alışverişi hızlanmakta, kalifiye işçi sağlanması kolaylaşmakta ve ulaştırma, haberleşme, bankacılık gibi altyapı tesisleri tamamlanmaktadır. Bu şekilde de dışsal ölçek ekonomi yararları ortaya çıkmaktadır.¹⁵⁸

Genç endüstri tezine karşın görüşlerde korumanın ekonomiye zararları; korumanın rahatlığı ile dış rekabete hazırlanmama, kalite ve fiyatlarda tüketicinin korunmaması, gümrük korumaları ile kaynak dağılımının bozulması¹⁵⁹ olarak değerlendirilmektedir.

4. 2. 4. 3. Endüstri-içi Ticaret

Bir ülke dış ticarete açılınca onun hangi sektörlerde uzmanlaşacağını yani endüstrilerarası nitelikteki (inter-industry) ticaretini, karşılaştırmalı üstünlüklerinin yapısı belirler. Ancak ölçek ekonomileri özelliği dolayısı ile uzmanlaşmaya gidilen sanayi dallarında yalnızca belirli mal türleri üretilir ve bunlar ihraç edilerek dışarıdan değişik türler sağlanır. Böylece de endüstri-içi (intra-industry) ticaret ortaya çıkar. Gerçek dünyada ülkeler hem endüstrilerarası hem de endüstri-içi mallar alanında ticaret yaparlar. Bu hipotezden çıkartılacak sonuçlara göre, bir ülke karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu endüstri dallarında net olarak bir ihracatçı durumundadır. Fakat bu endüstrilerin ürünlerinden bazılarını da dışarıdan ithal eder. Benzer biçimde, ülkenin karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olmadığı endüstrilerdeki ürünleri yurt dışına ihraç etmesi de söz konusu olabilir. Yine monopolcü rekabet hipotezine göre, ülkeler faktör donatımı bakımından ne derece birbirine benzerse aralarındaki ticaretin o kadar büyük bir bölümü endüstri-içi nitelikte olur.¹⁶⁰

¹⁵⁸ Halil Seyidoğlu, *Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama*, Güzem Yayınları, İstanbul, 1998, s. 124–125.

¹⁵⁹ Aykut Kibritçioğlu, “Bebek Endüstrilerin Korunmasıyla İlgili Argümanlar: Friedrich List’inki ve Diğerleri”, *Hazine ve Dış Ticaret Dergisi*, Mart 1993, Sayı 16, s. 91-92.

¹⁶⁰ Halil Seyidoğlu, *Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama*, Güzem Yayınları, İstanbul, 1998, s. 84–85.

Uluslararası ticaret, İkinci Dünya Savaşından sonra hızla gelişmiş ve karşılaştırmalı üstünlükleri esas alan klasik dış ticaret kuramı ile açıklanamaz duruma gelmiştir. Özellikle ikinci dünya savaşından sonra sanayi malları ticaretinin artması, ülkelerin faktör yoğunluğuna bağlı olarak belirli sektörlerde uzmanlaşması beklentilerine uymamıştır. Emek faktörü açısından zengin ülkelerin sermaye yoğun malların ihracatını, sermaye faktörü açısından zengin ülkelerin de emek yoğun malların ticaretini yapması, konunun yeniden açıklanması gereğini ortaya çıkarmıştır. Faktör donanımı birbirine yakın ülkeler arasında ticaretin artması klasik dış ticaret kuramları ile açıklanamadığından endüstri-içi ticaret yaklaşımı geliştirilmiştir.

Endüstri-içi ticaret aynı endüstri gurubuna giren fakat dış görünüş, kalite, kullanım özellikleri ve marka açısından bazı farklılıklar gösteren malların eş zamanlı ihraç ve ithaline dayanan bir dış ticaret şeklidir. Başka bir ifadeyle, kavramsal olarak “tüketimde yakın ikamesi olan malların eş-zamanlı olarak ithal ve ihraç edilmesi” olarak tanımlanabilir.

Klasik dış ticaret kuramları endüstriler arası ticareti konu almaktadır. Bu kuram hem ölçek ekonomilerini hem de oligopolcü rekabeti dikkate almamaktadır. Bu kuram tam rekabetçi piyasa koşullarının geçerli olduğunu varsayar. Endüstri-içi ticaret yaklaşımında ise oligopolcü rekabet piyasa yapısıyla ölçek ekonomileri de dikkate alınmaktadır.

38 ülke ve 152 mal gurubunu içeren bir ampirik çalışmada endüstri içi ticaretin, genel ekonomik karakterleri birbirine yakın olan ülkeler arasında gerçekleştiği tespit edilmiştir. Tekelci rekabetin olduğu, gelir düzeyi yüksek ülkelerde, endüstri içi ticaretin yoğun olduğu, çünkü tüketicilerin gelirlerinin büyük bir bölümünü geliştirmiş, farklılaştırılmış karmaşık yapısı olan endüstri mallarına harcadıkları saptanmıştır. Farklı gelir grupları olan ülkelerde zevkler farklı olacağı için daha az endüstri içi ticaret olacaktır. Bunun yanında, dışa açık ülkelerde endüstri içi ticaret daha fazla gelişmektedir. Uzaklık, ulaşım maliyetlerinin yüksek olmasının piyasa paylarını olumsuz yönde etkilemesi nedeniyle, endüstri içi ticareti de olumsuz

yönde etkilemektedir. Sınır ülkeler ya da aynı dili konuşan ülkelerde bilgi akışının serbest olmasına bağlı olarak endüstri içi ticaret gelişecektir. Çünkü, her iki ülke tüketicileri de pazara sunulan malları tanıyıp özelliklerini öğrenme olanağına kavuşacaklardır. AB gibi bir ekonomik ve/veya siyasi bloğa üye olmak da endüstri içi ticareti artıracaktır. Yukarıda sözü edilen etmenler endüstri içi ticaret konusunda ülkelerin özellikleri ile ilgili olan kısıtlardır. Bir de ürünlerin yapısıyla ilgili olan kısıtlar bulunmaktadır. Tekelci rekabet nedeniyle farklılaştırılmış ürünler endüstri içi ticareti artırmaktadır.

Ülkelerin ve ürünlerin endüstri içi ticareti etkileyen özellikleri bir özet olarak aşağıdaki çizelgede gösterilmektedir.

Çizelge 14: Endüstri-İçi Ticareti Etkileyen Faktörler

FAKTÖRLER	ETKİ
Ülkelerin Ortalama Kişi Başına Düşen Milli Geliri	Pozitif
Kişi Başına Düşen Milli Gelir arasındaki Farklılık	Negatif
Ülkelerin toplam gelirlerinin ortalaması	Pozitif
Ülkelerin Toplam gelirleri arasındaki fark	Negatif
Ülkelerin ortalama ticari yapıları	Pozitif
Ülkeler arasındaki uzaklık	Negatif
Ortak sınır olması	Pozitif
Aynı dilin konuşulması	Pozitif
Aynı ekonomik ve ticari bloka üye olunması	Pozitif
Endüstri içinde ürün farklılaştırması	Pozitif
Endüstri içinde ölçek ekonomilerinin olması	Negatif
Endüstri içinde yoğunlaşmanın olması	Negatif
Endüstrinin ortalama tarife oranı	Yok
Endüstri içi tarife dispersiyonu	Negatif

Kaynak: Dış Ticaret Müsteşarlığı (DTM)

Endüstri içi ticaretin, daha çok gelişmişlik düzeyi birbirine yakın ülkeler arasında gerçekleştiğinden, sanayi malları imalatında gelişmiş ülkeler ürün

farklılaştırmasına gitmekte, bu durumda ürün yelpazesi genişlemektedir. Bunun sonucunda daha fazla uzmanlaşmaktadır. Ürünlerin bir kısmının ithali ya da tekrar ithal edilmek üzere diğer ülkeye ihracatı endüstri içi ticareti artırmaktadır. Ürün farklılaştırması ve ölçüğe göre artan getiri, endüstri içi uzmanlaşmayı geliştirmektedir. Gelişmiş ülkelerde bu uzmanlaşma daha çok imalat sanayiinde yoğunlaşmıştır ve bunun getirdiği kazançlar endüstriler arası uzmanlaşmanın getirdiği kazançtan çok daha yüksek olmaktadır. Yapılan akademik çalışmalar endüstri içi uzmanlaşma sonucu ortaya çıkan endüstri içi ticaretle hem üreticilerin hem de tüketicilerin tatmin olduğunu ve ülke ekonomisinin gelişmesine yol açtığını göstermiştir. Bu tür uzmanlaşma yoluyla tüketicilerin daha zengin ve daha kaliteli mal yelpazesine ulaşabilmesi mümkün olabilmektedir.

Ölçüğe göre artan getirisi olan imalat sanayii dallarında üretim hacmi genişledikçe kaynak kullanımının görece etkinliği artmakta ve ortalama maliyetler düşmektedir. Bunun sonucunda, firmanın kâr marjı artmakta ve sektörde fiyat rekabeti yükselmektedir. Sonuçta, büyük ölçekli firmalar giderek sektöre hakim olurken tam rekabet yerine oligopolcü rekabete bırakmaktadır. Gerçekten de sanayi kesiminde az ya da çok farklılaştırılmış mal satan firma sayısı çok fazladır. Her birinin sattığı malın kalitesi, ambalajı, görüntüsü, servis hizmetleri vb. farklıdır. Yukarıda ifade edilen iki önemli etkene ilaveten bölgesel ekonomik entegrasyonlar ve coğrafi yakınlık da bu tür ticareti artıran etkenlerdir.

Endüstri içi uzmanlaşmanın diğer bir yararlı etkisi de, gelişmekte olan ülkelerin iç piyasalarını uluslararası rekabete açmasıdır. Bunun yanında, artan ticaret hem mal değişiminde etkinliği artırmakta hem de ticaretin doğal bir sonucu olarak bilgi transferi yoluyla bir çeşit teknoloji transferi de sağlamaktadır. Bu nedenle bölgesel entegrasyonlarda endüstri içi ticaretten en fazla yararlanacak ülkelerin, gelişme basamağının en alt kısmında olan ülkelerin olacağı genel kabul gören bir görüştür.

Endüstri-içi ticaret uluslararası ticarete endüstriler arası ticaretin kazanımlarına ek kazanımlar sağlamaktadır. Endüstri-içi ticaret ülkelerin daha büyük

piyasalardan yararlanmalarını sağlar. Endüstri içi ticareti gelişen bir ülkenin bir yandan ürettiği ürün çeşidi azalırken, diğer yandan yerli tüketicilerin daha çok çeşitte mal tüketme olanağı ortaya çıkmaktadır. Ülkeler daha az çeşitte mal üreterek her malı daha verimli, daha düşük maliyetle daha büyük ölçekte üretebilirler, tüketiciler de daha fazla ürün seçeneğine sahip olurlar.

İki ülke arasında endüstri içi ticaretin endüstriler arası ticaretten daha baskın hale gelmesi için;

- İki ülkenin göreceli faktör arzlarının birbirine çok yakın olması,
- Ölçek ekonomileri ve ürün farklılaştırmasının önemli olması gerekir.

Endüstrilerarası ticarete göreceli fiyatların değişmesi nedeniyle gelir dağılımının bir ülke aleyhine bozulması sonucunda, ticaretten bir ülke kazanırken diğeri kaybedebilir. Endüstri içi ticarete ise ticaretin gelir dağılımı üzerindeki olumsuz etkilerine rağmen iki ülke de ticaretten kazanmaktadır. Endüstri içi ticaret, emek sermaye oranı, kalifiye emek vb. faktörleri eşit ülkeler arasında daha yoğun olarak gerçekleşmektedir. Dolayısıyla, endüstri içi ticaret benzer gelişmişlik düzeyindeki ekonomiler arasında önem kazanmaktadır. Bu tür ticaretten kazanç, ölçeğe göre artan getiri büyük olduğu ve ürünler oldukça farklılaştırıldığı zaman daha yüksek olur. Bunlar tekstil, ayakkabı gibi geleneksel sektörlerden ve hammaddelerden çok, karmaşık imalat sanayii ürünleridir. Dolayısıyla, ciddi bir gelir dağılımı etkisi olmayan endüstri içi ticaret sanayii gelişmiş ülkeler arasında olabilir.

Avrupa ülkeleri Avrupa Birliğine giden oluşumlara başladıklarında, imalat sanayii ürünlerinin endüstri içi ticareti nedeniyle kendi aralarındaki ticarete, dünya ticareti büyüme hızından iki kat daha hızlı büyüme gerçekleştirmişlerdir.¹⁶¹

Endüstri-içi ticaretin (T) ölçülmesinde kullanılan indeks¹⁶² ve formülü aşağıdaki biçimdedir:

¹⁶¹ DTM, "Endüstri İçi Ticaret", (<http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/DisTicaretDegerlendirmeDb/II-3.doc>), (Erişim Tarihi: 04. 09. 2007).

$$T = 1 - |X - M| / X + M$$

Formülde X, belli bir mal veya mal grubunun dışsatımını, M ise dışalımını gösterir. Paydaki dikey çizgiler mutlak değerleri yansıtmaları içindir. Buna göre indeks 0 ile 1 arasında değişir. Eğer ülke söz konusu malı yalnızca ithal veya ihrac ediyorsa (yani endüstri-içi ticaret yoksa) indeks sıfırdır. Eğer aynı malın ithal ve ihracı birbirine eşitse indeks 1 olur ve bu durumda endüstri-içi ticaret maksimuma ulaşır. İndeks, bireysel endüstriler arasında olduğu kadar ülkeler arasında da endüstri-içi ticaret karşılaştırmaları yapmaya olanak sağlar. Ancak ülkelere yönelik olarak kullanılabilmesi için bireysel endüstrilere göre hesaplanan indekslerin toplamlarını temel almak gerekir. Yani bu durumda indeks aşağıdaki gibidir:

$$T = 1 - \Sigma |X - M| / X + M$$

Formülde Σ simgesi bireysel endüstriler için hesaplanan $|X - M|$ değerlerinin toplamını ifade eder.¹⁶³

Dünya ekonomisi ve ticaretinde endüstri içi ticaret de hızla gelişmektedir. Bu gelişimin doğal sonuçlarından en önemlisi, teknoloji transferidir. Türkiye'nin yeni kuşak teknoloji transferi alabilmesi, bunu ekonomik bünyesine uyumlu hale getirebilmesi ve dünyanın hızlı gelişmesine ayak uydurabilmesi için farklılaştırılmış sanayi ürünlerinin üretimine ve ticaretine önem verilmesi gereklidir. Bu nedenle Türkiye'nin geleceğinde endüstri-içi ticaretin önemi açıktır. Endüstri içi ticaret yapan sanayi dallarının eğitim, enerji, girdi ve finansman yönünden desteklenmesi, özelde dışsatımın ve genel olarak da ekonominin bütünü¹⁶⁴ ve Türkiye'nin yakın bölgesinde işbirliğini arttırmasında ve bölgesel gönencin sağlanmasında da uygulanacak ekonomi politikalarından endüstri-içi ticaretin rolü büyük önem taşımaktadır.

¹⁶² Herbert Grubel ve Peter Lloyd, **Intra-Industry Trade: The Theory and Measurement of International Trade in Differentiated Products**, Holsted Press, 1975. Akt.: Halil Seyidoğlu, **Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama**, Güzem Yayınları, İstanbul, 1998, s. 86.

¹⁶³ Halil Seyidoğlu, **Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama**, Güzem Yayınları, İstanbul, 1998, s. 86.

¹⁶⁴ DTM, "Endüstri İçi Ticaret", (<http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/DisTicaretDegerlendirmeDb/II-3.doc>), (Erişim Tarihi: 04. 09. 2007).

4. 2. 4. 4. Coğrafi Ekonomik

Ekonomik faaliyetin bölgeler arasındaki dağılımı, sanayinin mekansal konumu ve endüstriyel kümelenmeler, rekabet konusunda yapılan araştırmalar kapsamında üzerinde önemle durulan konulardır. Benzer şekilde, ülkelerin ticaret blokları ile bütünleşmeleri ve dış ticarete ekonomik entegrasyon, bölgelerin sanayi coğrafyasını da değiştiren bir unsur olmuştur. Artan oranda uzmanlaşma, karşılaştırmalı üstünlük kuramına göre bölgelerin üretimde en avantajlı olduğu ürünlere yönelik olarak uzmanlaşmalarına bağlı olarak da ortaya çıkmaktadır. Girdi çıktı ilişkilerinin, yatay ve dikey entegrasyonun en yoğun olduğu bölgelerde sanayinin kümelenmesi ise, özellikle ‘coğrafi ekonomik’ (geographical economics) ya da ‘ekonomik coğrafyası’ (economic geography) kuramı kapsamında ele alınmaktadır¹⁶⁵. Uluslararası ekonomik kuramı kapsamında ekonomik faaliyetlerin mekansal dağılımına yönelik üç temel kuramsal açıklama vardır. Bu açıklamalardan ilki, standart dış ticaret kuramı kapsamındadır. Diğer iki kuramı ise, standart dış ticaret kuramının bölgelerin uzmanlaşmaları konusunda yapmış olduğu açıklamaların ve varsayımların yetersiz kalmasından dolayı ortaya çıkan kuramlardır. Standart uluslararası dış ticaret kuramı, neo-klasik varsayımlara ve statik denge modellerine bağlı bir analiz öngörmekte ve ölçüğe sabit getiri ve tam rekabet koşulları varsayımlarına dayanmaktadır. Yeni ticaret kuramı (new trade theory) ise, eksik rekabet koşulları ve ölçüğe artan getiri varsayımlarından hareketle, bölgeler arasındaki mal ve hizmet akımları ile bölgesel uzmanlaşma konularına açıklamalar getirmektedir. Yeni ticaret kuramının bir uzantısı olan coğrafi ekonomik kuramı (geographical economics) ise, bir bölge içinde yer alan firmalar, alıcılar, satıcılar, sektör ile ilgili kuruluşlar gibi iktisadi aktörlerin, sektördeki diğer firmaları da aynı bölgeye çektiğine ve bu çekim alanının ortak bilgi kaynaklarının ve yaratılan sinerji ile oluşan olumlu dışsallıklar yolu ile oluştuğuna işaret etmektedir.¹⁶⁶ Yeni ticaret kuramının ölçüğe artan getiri varsayımı ile yaptığı katkıya ek olarak, aynı coğrafyada bulunan firmaların arasındaki yatay ve dikey entegrasyon nedeni ile ekonomik

¹⁶⁵ Paul Krugman, “Increasing Returns and Economic Geography”, **Journal of Political Economy**, 99, 1991, s. 484-99. Akt.: Sedef Akgüngör ve Pınar Falcıoğlu, “Türkiye İmalat Sanayinde Bölgesel Uzmanlaşma ve Sanayi Kümeleri”, (http://www.econturk.org/Turkiyeekonomisi/sedef_keas.doc), (Erişim Tarihi: 14. 04. 2006).

¹⁶⁶ Sedef Akgüngör ve Pınar Falcıoğlu, “Türkiye İmalat Sanayinde Bölgesel Uzmanlaşma ve Sanayi Kümeleri”, (http://www.econturk.org/Turkiyeekonomisi/sedef_keas.doc).

birimler (tüketici, tedarikçi, ana firma, kurumlar) arasındaki iletişimin yarattığı dışsallıklar, sanayinin mekansal dağılımını doğrudan etkilemektedir. Yeni ticaret kuramı ile firmalar arasındaki yatay ve dikey entegrasyonun yarattığı sinerji, sanayinin mekansal dağılımı konusunda ‘yeni ekonomik coğrafya’ (new economic geography) ya da ‘coğrafik ekonomi’ (geographical economics) adı altında yeni bir kuram oluşmasına neden olmuştur.¹⁶⁷ Yeni ekonomik coğrafya kuramının bölgesel kalkınma ve yakınsama etkisi¹⁶⁸ ile endüstriyel organizasyonların coğrafyaya bağlı biçimlenmesi ve ülkeler arasındaki ekonomik ilişkiler ile bölgeler arası ekonomik üçgenlerin oluşması coğrafya-ekonomi ilişkisinin açıklanmasında ve uygun stratejilerin belirlenmesinde coğrafik ekonomiye ayrı bir önem katmaktadır.

4. 2. 4. 5. Ekonomik Entegrasyon

Uluslararası ekonomik bütünleşme, ekonomi alan yazınında, çeşitli ekonomik bütünleşme türlerini kapsayan genel bir terim olarak kullanılmaktadır. Genel olarak, iki veya daha fazla ülke arasında ticarete engel olan çeşitli kısıtlamaların ve engellerin kaldırılması süreci şeklinde tanımlanabilecek ekonomik entegrasyonun ana amacı, iktisadi büyümeyi kolaylaştırmaktır¹⁶⁹.

Ekonomik entegrasyon için daha açık bir tanım vermek gerekirse, en basitinden en ileri aşamasına kadar bunlar; ticareti engelleyici unsurların ortadan kaldırılması yani ticaretin entegrasyonu, ülkelerarası faktör hareketlerine serbestlik kazandırılması; faktör entegrasyonu, ulusal ekonomi politikalarının uluslararası ilişkileri güçlendirecek şekilde uyumlu hale getirilmesi politika entegrasyonu ve son

¹⁶⁷ Paul Krugman, “Increasing Returns and Economic Geography”, **Journal of Political Economy**, 1991, 99, s. 484-99. Fujita, M., Krugman, P.R. and Venables, A.J. **The Spatial Economy: Cities, Regions and International Trade**. MIT Press, Cambridge, MA., Haaland, 1999. Akt.: Sedef Akgüngör ve Pınar Falcıoğlu, “Türkiye İmalat Sanayinde Bölgesel Uzmanlaşma ve Sanayi Kümeleri”, (http://www.econturk.org/Turkiyeekonomisi/sedef_keas.doc).

¹⁶⁸ Ron Martin, “The New ‘Geographical Turn’ in Economics: Some Critical Reflections”, **Cambridge Journal of Economics**, Vol. 23, 1999, s. 65-91.

¹⁶⁹ David Robertson, **Uluslararası Ticaret Politikası**, AK Yayınları, İstanbul, 1972, s.59. Akt.: Hasan Sabır, “Gelişmekte Olan Ülkeler Arasında Ekonomik Entegrasyon: Mercosur Örneği”, (<http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/TanitimKoordinasyonDb/gelismekte.doc>), (Erişim Tarihi: 27. 07. 2006).

olarak da bunların birleştirilmesi sonucu tam entegrasyondur¹⁷⁰. Bu süreç aşağıdaki çizelgede ifade edilebilir:

Çizelge 15: Ekonomik Entegrasyon Biçimleri

Entegrasyon Biçimi	Kısıtlamaların (Kota&Gümrük) Kaldırılması	Ortak Gümrük Sistemi	Üretim Faktörlerinin SerbestDolaşımı	Ortak Kurum & Politikalar
Serbest Ticaret Bölgesi	Var	Yok	Yok	Yok
Gümrük Birliği	Var	Var	Yok	Yok
Ortak Pazar	Var	Var	Var	Yok
Ekonomik Birlik	Var	Var	Var	Var

Kaynak: DTM, 2002.

Görüldüğü gibi, en zayıf ekonomik entegrasyon biçimi serbest ticaret bölgesi olup, en ileri entegrasyon biçimi ise ekonomik birliktir. Ekonomik entegrasyonun, entegrasyon sürecine giren ülkelerin ekonomileri üzerine ne tür etkilerde bulunacağı konusunda ilk kapsamlı kuram Jacob Viner tarafından geliştirilmiştir. Viner 1950 yılında yayınlanan kitabında¹⁷¹, gümrük birliği kurulması sonucunda, bir malın üretiminin göreceli olarak düşük maliyetli üretim yapan birlik ülkesine kaymasını ticaret yaratıcı etki; yüksek maliyetli üretim yapan birlik ülkesine kaymasını ise ticareti saptırıcı etki olarak adlandırmıştır. J. Viner'ın Gümrük Birliği Kuramı'na göre, entegrasyona giren ülkelerin ekonomilerinin birbirlerine rakip veya birbirlerini tamamlayıcı karaktere sahip olması, söz konusu entegrasyonun ticaret yaratıcı veya ticaret saptırıcı etkisinin temel belirleyicisidir. J.Viner'a göre, aynı malları üreten ekonomilerin, yani rakip ekonomilerin gümrük birliği kurmaları durumunda birliğin ticaret yaratıcı etkisi daha fazladır. Çünkü böyle bir durumda ticaretin yönü değişmemekte, birliğe katılan ülkelerin birlik dışı ülkelere yaptıkları ithalat fazla etkilenmemektedir. Tamamlayıcı ekonomiler arasında bir gümrük birliği kurulduğu

¹⁷⁰ Emin Ertürk, **Ekonomik Entegrasyon Teorisi**, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, 1991, s.5.

¹⁷¹ Jacob Viner, **The Customs Union Issue**, New York-London, 1950.

takdirde ise (örneğin: emek-yoğun mallar üreten bir ülke ile sermaye-yoğun mallar üreten bir ülke arasında), birlik dışında kalan ülkelerin ihracatı olumsuz etkilenebilecek; eğer ithalat, düşük maliyetli birlik-dışı ülkeden yüksek maliyetli birlik-içi ülkeye kaymışsa, ticareti saptırıcı etki olarak adlandırılan olumsuz ticaret etkisi söz konusu olacaktır. Öte yandan, gelişmiş ülkeler ve gelişmekte olan ülkeler, ekonomik entegrasyona temelde farklı beklentilerle yönelirler. Gelişmekte olan ülkeler entegrasyonu sanayileşmeyi başlatan bir araç olarak görürken, gelişmiş ülkeler sanayileşme hızlarını arttırma amacındadırlar; dolayısıyla, gelişmişlik düzeyi düşük olan ülkeler bu durumdan zarar görebilirler¹⁷².

Gelişmekte olan ülkeler arasında kurulan ekonomik entegrasyonlar temelde emek-yoğun mallar üreten benzer ekonomik yapılar arasında olacağı için, dış ticarete konu olan mallar da benzerlik gösterecek, dolayısıyla, üçüncü ülkelerin ihracatları başlangıçta fazla etkilenmeyecektir. Başka deyişle, entegrasyona dahil ülkelerin hiçbiri sanayi malları üreticisi değilse, bu ülkelerde yatırımların aksamaması ve büyümenin sürdürülebilmesi için gerekli mallar yine sanayileşmiş ülkelere sağlanacaktır. Bu bağlamda, gelişmiş ülkelerarası ekonomik entegrasyonlar ile gelişmekte olan ülkelerarası ekonomik entegrasyonlar arasında önemli farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Gelişmekte olan ülkeler günümüze kadar ağırlıklı olarak ithal ikamesi politikasını uygulamışlardır. Piyasanın büyüklüğü bu politikanın başarısını veya başarısızlığını belirlemede önemli bir unsurdur. Dolayısıyla, gelişmekte olan ülkeler pazarı büyütme için zorunlu olarak ekonomik entegrasyona yönelmektedirler. Gelişmekte olan ülkelerarası entegrasyonlarda ticaret olumsuz olarak sapsa bile, genellikle önceden işsiz olan emek ticaretin saptığı faaliyetlere yönelmektedir. Dolayısıyla, fırsat maliyeti sıfırdır. Oysa gelişmiş ülkelerarası entegrasyonlarda genellikle önceden çalışan, vasıflı işgücü ticaretin saptığı faaliyetlere çekildiğinden, gelişmişlerarası entegrasyonun olumsuz ticaret etkisi daha zararlı olarak kabul edilmektedir¹⁷³.

¹⁷² Ahmet İncekara, **Globalleşme ve Bölgeselleşme Sürecinde NAFTA ve Etkileri**, İTO Yayınları, İstanbul, 1995, s. 87.

¹⁷³ Mordechai E. Kreinin, **International Economics**, The Dryden Press, USA, 1995, s.222.

Gelişmekte olan ülkelerarası bütünleşmenin dış ticareti canlandırması bazı ortak yatırım projelerinin yürürlüğe konulması ile sağlanabilir. Entegrasyon içinde herhangi bir sanayi malını üretmek için en elverişli konuma sahip olan ülkede başlatılacak ortak yatırım tüm üye ülkelerin ihtiyacını karşılamaya yönelik olduğundan ölçek sorunu halledilmiş olacaktır. Ancak gelişmekte olan ülkelerdeki finansman zorluğu büyük piyasadan yararlanabilme olanaklarını azaltmaktadır. Bunun yanında, yatırımların üye ülkeler arasında dengeli bir biçimde dağılması da önemli bir problemdir (yığılma problemi).

Gelişmekte olan ülkeler arasındaki entegrasyon, benzer ekonomik yapılar arasında olduğuna göre, bu ekonomilerin bütünleşmesinin içindeki rekabeti ve ekonomik etkinliği arttırması beklenmekte, bunun yanında ekonominin yapısal değişimi (emek-yoğun mallardan sermaye yoğun malların üretimine doğru) gerçekleşinceye kadar, dışarıya karşı entegrasyonun himaye edilmesi de zorunlu olmaktadır. Dolayısıyla, belirli bir aşamadan sonra, ithal ikamesi politikasının mantıksal bir uzantısını oluşturan gelişmekte olan ülkeler arasındaki bütünleşmeler, üyelerin sanayi ürünleri ihracatına ayrıcalıklar tanıırken gelişmiş ülkelerin ihracatını engelleyebilecektir.

Gelişmekte olan ülkelerin yatırımları finanse etmekte kullanabilecekleri kaynakların en önemlileri dış yardım ve dış yatırımlar olup, bu bağlamda aralarında entegrasyon gerçekleştiren bu ülkeler başlıca üç grupta toplanabilecek fayda sağlarlar¹⁷⁴:

- Ekonomik entegrasyon dış yardımın artmasına neden olur, çünkü entegrasyon içinde gerçekleştirilebilecek projeler, ulusal düzeydekine oranla optimum ölçeğe daha yatkındır ve yardım yapacak devletler ya da uluslararası kurumlar tarafından daha ciddi olarak kabul edilirler,
- Entegrasyon bölgesine dış sermaye akımı artar. Çünkü, entegrasyon yolu ile gerçekleştirilen büyük piyasanın verimlilik üstünlükleri, dış sermaye için daha cazip bir ortam yaratmaktadır,

¹⁷⁴ Erol Manisalı, **Uluslararası Ekonomi**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1971, s. 127–128.

- Ayrıca, ağırlıklı olarak hammadde ve emek-yoğun mallar ihracatçısı olan gelişmekte olan ülkelerin entegrasyonu, bu ülkelerin dünya ticareti içindeki pazarlık güçlerini de artırıcı bir niteliğe sahiptir.

Gelişmekte olan ülkeler yukarıda belirttiğimiz nedenlerden ötürü kendi aralarında çeşitli derecelerde entegrasyonlar kurmak yoluna gitmişlerdir. Gelişmekte olan ülkeler arasında kurulan entegrasyonların büyük bir kısmı başarı sağlayamamıştır. Bunun temel nedeni ise, ekonomik entegrasyonun gerçekleştirilmesinden sonra ortaya çıkan 'yığılma etkisi'dir; yani ekonomik gelişmenin faydalarından bazı üye ülkelerin diğerlerine göre daha fazla fayda sağlamalarıdır¹⁷⁵. Dolayısıyla, yığılma problemi, gelişmekte olan ülkeler arasında kurulan entegrasyonları başarısızlığa uğratan başlıca sorundur.

¹⁷⁵ Cem Alpar ve Tuba Ogun, **Dünya Ekonomisi ve Uluslararası Ekonomik Kuruluşlar**, Türkiye Ekonomi Kurumu, Ankara, 1987, s.191.

5. TÜRKİYE JOEOKONOMİSİ

Araştırmanın bu bölümü üç alt bölümden oluşmaktadır. Bölümde Türkiye'nin tarihsel jeoekonomik yapısı, Türkiye'nin ulusal jeoekonomik yapısı ve Türkiye'nin uluslararası jeoekonomisi incelenmektedir. Tarihsel jeoekonomik yapı içerisinde Türkiye'nin tarihsel coğrafyası, Türkiye'nin tarihsel siyasal coğrafyası ve Türkiye'nin tarihsel ekonomik coğrafyası değerlendirilmektedir. Türkiye'nin ulusal jeoekonomik yapısı başlıklı altbölümde ise nüfus-ekonomi-strateji, madenler-ekonomi-strateji, enerji-ekonomi-strateji ve teknoloji-ekonomi-strateji ilişkileri incelenmekte, Türkiye'nin uluslararası jeoekonomik yapısı bölümünde de Türkiye'nin Balkanlar, Kafkasya, Orta Doğu ve Orta Asya ülkeleri ile ticari ve ekonomik ilişkileri değerlendirilmektedir.

5. 1. Türkiye'nin Tarihsel Jeoekonomik Yapısı

Tarih boyunca üretim ve tüketim yerlerinin birbirinden farklı alanlarda olması taşımacılık maliyetlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ekonomik ilişkilerin yürütülmesinde alan, ancak ulaştırma ve taşımacılık ile ortadan kaldırılabilen bir engel oluşturmaktadır.¹⁷⁶ Çoğu ticari aktivite ulaşım ile bölgelerin birbirine bağlanmasıyla (space bridging) ilgilidir ve çoğu girişimci ise ulaşım ve iletişim maliyetlerinin düşürülmesini amaçlar. "Alan ekonomisi" (spatial economics) de ekonomik davranış üzerinde alanın (ara) (space) nasıl etki yaptığını araştırır.¹⁷⁷

Ekonomik alan kavramından, ekonomik ögeler arasında var olan yersel ilişkileri anlaşılmaktadır. Thünen'den Lösch'e ve diğer çağdaş yazarlara kadar hemen hepsinin ortaya koyduğu kuramsal modellerde ekonomik alan matematiksel bir modelle belirlenmektedir. Ekonomik alanı açıklamak için coğrafi ve matematiksel alanlardan yararlanılmaktadır. Üzerinde yaşadığımız toprak, iklim ve çevre, faaliyette bulunduğumuz ve eşyalarımızı koyduğumuz yöre, *coğrafi alandır...* Bütün bu coğrafi yerleşmelerin dışında, değişkenler arasındaki ilişkileri gösteren soyut yöre, *matematiksel alandır*. Matematiksel alan (teknik alan) sektörler

¹⁷⁶ Zeynel Dinler, **Bölgesel İktisat**, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa, 1986, s. 8.

¹⁷⁷ Wolfgang Kasper, "Spatial Economics", **The Concise Encyclopedia of Economics**, 1992, (<http://www.econlib.org/LIBRARY/Enc/SpatialEconomics.html>), (Erişim Tarihi:18. 09. 2006).

arasındaki ilişkilerin saptanmasında yardımcı olur. Ekonomik alan, coğrafi ve matematiksel alanları kapsamı içine almaktadır. Başka bir deyişle, ekonomik iki bütünün (ekonomik faaliyetler ve coğrafi bölgeler) arasındaki ilişkilerin tümü, ekonomik alanda ifadesini bulur. Farklı sektörler ve bölgeler arasındaki ilişkiler yanında bu sektörler ve bölgelerin kendi aralarında da ilişkileri vardır. Bu ilişkilerin yörelerle ilgili olanı coğrafi alanda, faaliyetlerle ilgili olanı matematiksel alanda ifadesini bulmaktadır. Ekonomik alan sektörler arasındaki akım ilişkisinden başka birşey olmayan *teknik alanla* bölgeler arasındaki ilişkileri veren *coğrafi alandan* oluşmaktadır.¹⁷⁸

Kısaca, bir ekonomik alan sınırlı veya sınırsız nokta kümelerinin özellikli yapılanış birleşimidir. Yapılanış (configuration), küme ve altkümeleri oluşturan noktaların biçim, büyüklük ve uzaklık, bakımından birbirlerine göre karşılıklı durumudur.¹⁷⁹

Türkiye'nin ulusal ve ulusal sınırlarını aşan ekonomik alan yaratabilmesi de coğrafi ve matematiksel alanın jeoekonomik model kullanılmasıyla gerçekleştirilir. Ekonomik gelişmenin oluşabilmesi için öncelikle optimum ekonomik alan koşulunun oluşması gerekmektedir. Optimum ekonomik alan tarihsel, ekonomik ve siyasal coğrafya ile örtüşmelidir. Bu düzlemin gelişmesi ise ekonomik coğrafyanın verimliliği ile birlikte teknolojide meydana gelen ilerlemelerin etkisi çerçevesinde genişlemesini sürdürmektedir.

5. 1. 1. Tarihsel Coğrafya

Tarihsel coğrafya, coğrafyanın temel öğeleri olan yeryüzü ile ilişkili insan ilişkilerinin tarihsel gelişimini inceleyerek geçmişten geleceğe uzanan değişimi sınıflandırarak coğrafya ile ilgili tarih, ekonomi gibi diğer bilim dalları ve disiplinler için kullanılabilir hale getirir.

¹⁷⁸ Zeynel Dinler, **Bölgesel İktisat**, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa, 1986, s. 79–83.

¹⁷⁹ Claude Ponsard, **History of Spatial Economic Theory**, Çev.: Benjamin H. Stevens, Margaret Chevallier, Joaquin P. Pujol, Springer-Verlag, Berlin, 1983.

Tarihsel coğrafya disiplininin 20. yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkışıyla daha çok “geçmişin coğrafyası”¹⁸⁰ olarak tanımlanmış ve dönemin önde gelen coğrafyacıları tarafından nitelendirilmiştir ancak bu tanımlamaya karşın tarihsel coğrafyayı beşeri coğrafya temeline dayandıran görüşler de bulunmaktadır. “Modern tarihsel coğrafyanın bilinçli bir disiplin olarak yükselmesi ve dolayısıyla başlangıcı, H.C. Darby’e göre 1920-1930’lara tarihlenir”. Tarihi coğrafyanın önemli isimlerinden Gilbert’in tanımlamalarında tarihsel coğrafya “çağdaş bölgesel coğrafya yöntemleri ile tarihsel eleştirileri birleştirmek”, rolü ise “geçmişin bölgesel coğrafyasını yeniden inşa etmektir”. Tarihsel coğrafyacıların görevleri ise; “... tarihten topladığı geniş çapta bilgiden, eski ve yeni haritalardan, planlar, grafikler ve günümüz coğrafya çalışmalarından hareketle, insan aktivitelerini ve dağılımlarını fiziksel özelliklere bağlı olarak yeniden kurarak ‘dönemsel tablolar/period pictures’ sunmaktır”.¹⁸¹

R.A. Butlin tarihsel coğrafyayı “geçmiş zamanlardaki coğrafyanın bugünkü anlayışa göre, imgesel açıdan yeniden inşası, yani, insan hareketlerinin değişimi, evrimi, insan ve doğa kaynaklarının kullanımı, insan yerleşmesinin fonksiyonlarının oluşumu ve çevresini inşası, coğrafi bilgilerin ve gücün insan ve doğa üzerindeki denetimi gibi değişimleri/değişkenleri uzaysal bir genişlik alanı içinde kabul eden bir çalışma” olarak karakterize etmiştir.¹⁸²

Tarihsel coğrafyanın temel inceleme konusu, geçmişten günümüze belli bir coğrafyadaki fiziksel, toplumsal ve ekonomik değişimlerdir. Politik ve idari birimlerin gelişimi ve değişimi ile bölgelerin sınırları ve sahip oldukları coğrafi etkilerin değişimi de tarihsel coğrafyanın kapsamındadır. Nüfus dağılımı, yerleşme biçimleri, bitki örtüsünün dağılımı ve değişimi, bölgede yaşayan toplulukların çevreyle girdiği etkileşim sonucunda tarımsal faaliyetlerde, endüstride,

¹⁸⁰ J.B. Mitchell. 1975. **Historical Geography**, s.12. Aktaran; Osman Gümüştü, **Tarihi Coğrafya**, Yeditepe Yayınevi, 2006, İstanbul, s. 137.

¹⁸¹ R.A. Butlin.1993. **Historical Geography**, s.26. Aktaran; Osman Gümüştü, **Tarihi Coğrafya**, Yeditepe Yayınevi, 2006, İstanbul, s. 136.

¹⁸² R.A. Butlin.1993. **Historical Geography**, s.26. Aktaran; Osman Gümüştü, **Tarihi Coğrafya**, Yeditepe Yayınevi, 2006, İstanbul, s. 137.

haberleşmede, ticaret ilişkilerinde ve doğal kaynakların kullanımında meydana gelen gelişmeler ve değişimler tarihsel coğrafyanın alanına girmektedir.¹⁸³

Çağdaş coğrafyanın oluşum sürecini H. Doğanay dört evrede ele almaktadır. 1- Ansiklopedik devre; ilkçağdan XIX. yüzyıl başlarına kadar coğrafi görüş tarihi, felsefi, sosyolojik ve matematik, hatta etnolojik ve etnografik görüşlerle iç içe olan ansiklopedik eserler yoluyla işlenmiştir. 2- Klasik devre; ansiklopedik devrenin bitişinin habercisi olan Humbolt, Ritter, Ratzel gibi modern coğrafyanın kurucularının temsil ettiği ve temelde 'çevre-insan arasındaki etkileşimi incelemek' fikrinin savunulduğu dönemdir. 3- Bölgesel devre; P. Blanche'nin kurucusu olduğu bu dönemde, temel coğrafi görüş değişmemekle birlikte, artık konular tek tek ele alınmak yerine 'bölgesel' (bölgesel ölçekten kasıt dünyanın tamamı veya kıtalar, bölgeler ve ülkelerdir) ölçeklerde ele alınmaya başlanmıştır. 4- Uygulamalı coğrafya devresi; coğrafya ilminin yükselme aşamalarında bugün ulaşılmış devredir.¹⁸⁴

Tarihsel coğrafya, geçmişin coğrafyasıdır ve geçmişte herhangi bir dönemdeki artan veya azalan insan faaliyetlerini, tarihsel uyum içerisinde basitçe inceleyen coğrafi çalışmadır. Konunun tarihsel veya tarihöncesi dönemde olması o kadar önemli değildir, önemli olan araştırmanın coğrafi ilke ve yöntemlerle yapılmasıdır. Üzerinde durulan nokta, coğrafi çalışmadaki '*mekan/yer*'dir.¹⁸⁵

5. 1. 2. Türkiye'nin Tarihsel Coğrafyası

Anadolu'nun coğrafi konumu, Doğu ile Batı arasındaki köprü işlevi, üç tarafının denizlerle çevrili olması, önemli madenlere sahip olması, ticaret yollarının üzerinde olması çağlar boyunca Anadolu'da büyük uygarlıkların kurulmasına ve gelişmesine temel oluşturmuştur.

¹⁸³ J.B. Mitchell. 1975. **Historical Geography**, s.15. Aktaran; Osman Gümüştü, **Tarihi Coğrafya**, Yeditepe Yayınevi, 2006, İstanbul, s. 147.

¹⁸⁴ H. Doğanay, 2002, **Coğrafyaya Giriş**, Genel ve Fiziki Coğrafya, s. 66- 67, aktaran: Osman Gümüştü, **Tarihi Coğrafya**, Yeditepe Yayınevi, 2006, İstanbul, s. 121-122.

¹⁸⁵ Osman Gümüştü, **Tarihi Coğrafya**, Yeditepe Yayınevi, 2006, İstanbul, s. 138.

Anadolu insanlık tarihinin çeşitli dönemlerinde ön sırada yer almış ve bir çok özgün uygarlığın beşiği olmuştur. Yarımada gelişen Çayönü, Hacılar ve Çatalhöyük yerleşmeleri Yeni Taşçağı'nın (Milattan Önce (M.Ö.) 8000–5500) dünyadaki en eski köy kültürlerinden üçüdür ve Çatalhöyük ise bu dönemin yeryüzündeki en parlak merkezidir ve önder konumdadır. Uzun bir duraklama döneminden sonra ise Hititlerle yeniden Anadolu dünya gücü haline gelmiş ve Mısır'la birlikte iki süper devletten birini oluşturarak Suriye ve kısmen Mezopotamya'ya egemen olmuşlardır.¹⁸⁶

Anadolu sahip olduğu dinamiklerle Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu için çekim merkezidir ve Anadolu bu bölgelerden bağımsız düşünülemez. Anadolu tarihsel coğrafyası merkez Anadolu olmak üzere sürekli doğu ve batı yönünde genişlemektedir. Dağların paralel uzanışı doğu-batı arasındaki karasal sürekliliği ve bütünlüğü sağlarken batıda 'adalar denizi' bu sürekliliğin devamını Avrupa'ya taşımaktadır. Çanakkale ve İstanbul Boğazları da hem doğu Akdeniz'in Karadeniz ile olan bağlantı noktasında olmasından dolayı iki bölge arasındaki deniz ulaşımını ve denetimini sağlamasından hem de geniş ve zengin ardbölgeleri ile Küçük Asya ve Avrupa arasında köprü görevi görmesinden dolayı Anadolu'nun çevresiyle ilişkilerine yön vermektedir¹⁸⁷. Boğazların tarihsel coğrafyası, karasal olarak batıda Arnavutluk'tan kuzeyde Tuna'ya doğuda ise Anadolu'nun içlerine kadar geniş bir bölgenin merkezi konumundadır ve bu bölgelerin doğal çekim merkezidir; Anadolu ve Balkanlar'ı ayıran bu geniş su yolu aynı zamanda bu bölgelerin coğrafi bütünlüğünün odağını oluşturması bakımından önemlidir. Denizler; Anadolu'nun kıyıları için ulaşımı ve dolayısı ile bütünlüğü kolaylaştırırken Karadeniz'le Kırım ve kuzey Karadeniz kıyılarına, Akdeniz'le ise Mısır, Filistin ve çevre bölgelere etki edebilmesini kolaylaştırmakta iken doğal coğrafi yapısı nedeniyle çevre bölgelerin benzer biçimde Anadolu içlerine etki edebilmesini de zorlaştırmaktadır. Ege Denizi ise adalarla Küçük Asya ve bugün Yunanistan olarak adlandırılan yarımada'yı birbirine yakınlaştırırken, Anadolu'nun Ege kıyısının geniş ardbölgesi Batı'nın

¹⁸⁶ Ekrem Akurgal, **Anadolu Uygarlıkları**, Net Turistik Yayınlar, İstanbul, 2003, s.xiii-xviii.

¹⁸⁷ Şükrü İnan, "Çanakkale'nin Ekonomi Tarihindeki Stratejik Yeri", **Çanakkale: Ekonomi ve Sosyo-Kültürü**, Kitap II, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Editör: İbrahim Güran Yumuşak, İstanbul, 2006, s.113–122.

Anadolu'daki etkisini zayıflatmakta, adaların Anadolu'ya bağımlılığını arttırmakta ve Anadolu'nun etki alanını Ege Denizi ile kendi lehine çevirebilmektedir.

Batıda Anadolu bütünlüğünün genişleme alanı daha çok denizlerle ilgili iken doğuda ise dağ silsilelerinin uzantıları ve ırmaklarla ilgilidir. Orta Anadolu'nun dağlarla korunaklı yapısı doğuda bu dağların Hazar Denizi'ne ve Basra Körfezi'ne doğru uzanışı Anadolu'nun Kafkasya ve Irak'ın kuzeyi ile bütünleşmesini sağlarken Kafkasya Dağları Anadolu için doğal bir sınır oluşturmaktadır ve Anadolu'nun tarihsel coğrafyasını İran sınırlarına taşımaktadır. Aras ve Kura nehirleri ile de doğudaki Anadolu-Kafkasya bütünlüğü tamamlanmaktadır. Fırat ve Dicle ırmakları ise Doğu Anadolu'nun güneye dağlarla ayrılmış görülen coğrafi yapısını Suriye'ye ve güneydoğuda Musul'dan başlayarak Basra Körfezi'ne kadar birleştirmektedir.

Anadolu'nun tarihsel coğrafyası temelde Anadolu'ya doğal bir koruma ortamı sunarken aynı zamanda da Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu'ya doğru da genişleme olanakları sunmaktadır.

Anadolu'nun bu tarihsel coğrafyası bölgenin doğal özellikleri olan iklimi, bitki örtüsü, madenleri ile büyük imparatorlukların kurulmasına ve gelişmesine de etken olmuştur.

Tarihsel coğrafyanın bu bütünlüğü de tarihsel olarak bölgedeki devletlerin siyasi ve ekonomik etki alanlarını oluşturmakta ve bunlarla örtüşmektedir. Hititlerle başlayan ve Pers, Makedon, Doğu Roma, Selçuklu ve Osmanlı İmparatorluğu'nda da görülen bu bütünlüğe tarihsel coğrafya kısa dönemlerle bu devletlerin yıkılışında parçalanmış bir durum göstermektedir. Ancak her parçalanma sonrasında yeniden bu tarihsel coğrafya Anadolu merkez bütünlüğünü sağlamakta ve gizilgücü ile ekonomik ve siyasal genişlemesini sürdürmektedir.

5. 1. 3. Siyasal Coğrafya

Siyasal coğrafya, siyasal gücün coğrafya üzerindeki gelişim sürecini ve değişimini incelemektedir. Coğrafyanın siyasal güç ve siyasal gücün coğrafi yayılış

üzerindeki etkisi siyasal coğrafyanın temel konusunu oluşturmaktadır. Siyasal coğrafya, ilk devletlerin kuruluşundan günümüze kadar değişik biçimler geçirmiş olan siyasal erkin ve bu erkin etki alanlarını coğrafi düzlemde incelemektedir.

Tarihsel siyasal coğrafya da belli bir coğrafya üzerindeki siyasal güçlerin evrimini ve değişimi ile bu coğrafyanın siyasal güç üzerindeki karşılıklı etkileşimini tarihsel süreçte incelemektedir. Tarihsel siyasal coğrafya kısaca siyasal coğrafyanın coğrafyaya bağlı sürekliliğinin nedenlerindeki coğrafi etkenleri ve bu etkenlerin siyasal erk ve bu erkin sınırları üzerindeki etkileri ile ilgilidir.

5. 1. 4. Türkiye'nin Tarihsel Siyasal Coğrafyası

Anadolu'da ilk devletin kurulması, Anadolu'nun merkezinde Kızılırmak havzasında Hititlerle gerçekleşir ve Pers, Makedon, Roma, Doğu Roma, Selçuklu ve Osmanlı İmparatorlukları Anadolu'nun tarihsel siyasal coğrafyasında egemenlik kurarlar.

Anadolu tarihsel coğrafyasının genel bütünlüğü bölgedeki devletlerin siyasi ve ekonomik etki alanları ile de örtüşmektedir. Hititlerle başlayan ve Pers, Makedon, Doğu Roma, Selçuklu ve Osmanlı İmparatorluğu'nda da görülen bu bütünlük tarihsel coğrafya kısa dönemlerle bu devletlerin yıkılışında parçalanmış bir durum göstermektedir. Bu parçalanma, Anadolu'nun genel bütünlüğü yanında kendi içerisinde de farklı özellikler göstermesi ile bağlantılıdır. Ancak her parçalanma sonrasında yeniden bu tarihsel coğrafya Anadolu merkez bütünlüğünü sağlamakta ve gizilgücü ile ekonomik, siyasal ve askeri genişlemesini sürdürmektedir. Tarihsel coğrafya bütünlüğünün sağlanmasında siyasal erkin önemi büyüktür. Siyasal erkin güçlü olduğu ve ekonomik bağların sağlamlaştırıldığı dönemlerde bu bütünlük sağlanmakta, siyasal erkin zayıfladığı dönemlerde ise parçalanmalar yaşanmaktadır.

Hititler doğuda Suriye, batıda da Ege Denizi'ne kadar uzanan imparatorlukları sayesinde, o zamanlar iki ayrı dünya olan doğu ile batının tarihsel karşılaşmasını sağladılar ve gerileyen Doğu Mezopotamya uygarlığıyla, doğmakta olan Batı Ege uygarlığı arasında aracı olarak büyük bir rol oynadılar (M.Ö. 1650–

1200). Hitit İmparatorluğu, yüzyıllar boyunca, o çağın en önemli bir bölgesi olan Yakındoğu'nun üç büyük devletinden biridir. Mısırlılar ve Asurlularla birlikte çağın dünyasını düzenleyen bu devletler arasındaki ilişkilerdir. Hattuşaş, Teb ve Babil kadar siyasal yönden önemli ve çekicidir. Savaşçı ve devlet kurucu Hititler Osmanlılar gibi küçük bir beylikten başlayarak büyük bir imparatorluk kurmaları gibi, küçük bir krallıktan yola çıkarak çevrelerindeki krallık ve beylikleri birleştirmişlerdir. Ancak Hititler döneminde siyasal sistem federasyon biçimindedir. Hemen bütün Anadolu'yu bir federasyon halinde birleştirerek güçlü bir imparatorluk kurarak tarihte ilk kez Anadolu'da, Türkiye'nin Ulusal Ant'la belirlenen doğal sınırları içerisinde, siyasal birliği gerçekleştirmişlerdir.¹⁸⁸ Federasyon halinde örgütlenmeleri günün koşullarında Anadolu'nun tek bir merkezi güç tarafından yönetilebilecek doğal koşullara sahip olmamasından ve ekonomik özerkliğinden kaynaklanmaktadır.¹⁸⁹ Hitit İmparatorluğu'nun genişlemesi Kadeş Savaşı'nın (M.Ö. 1312) Mısırlılara karşı kazanılmasından sonra durur ve savunma politikasına geçilir. Doğuda Asurluların batıda ise Friglerin güçlenişi ve 'deniz halkları'nın Ege, Doğu Akdeniz ve çevresini istilası Hitit İmparatorluğu'nun M.Ö. 1200 yılına doğru çöküşünü hazırlamıştır. Bu siyasal birliğin çözülüşünden sonra Anadolu 'karanlık çağ (M.Ö. 1200–750)' yaşar ve batıda Ege kıyılarında küçük devletler ve kent devletleri ile doğuda Hitit sonrası devletçiklerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ancak bu devletçikler Hititler kadar güçlü değillerdir ve Anadolu'da siyasal birlik kurmaktan uzaktadırlar. Orta Anadolu'nun merkezi yapısı aynı zamanda siyasal merkezietçi yapının da temelini oluşturmaktadır. Bu merkezin çökmesi Anadolu'da merkezi yönetiminde çözülmesi sürecini doğurmakta ve siyasal birliğin oluşmasını zorlaştırmaktadır. Ege ve Doğu Anadolu'daki devletçiklerin Anadolu'da siyasal birlik sağlayamamalarının nedeni bunların merkezi yönetim kuracak ekonomik altyapı özelliklerinin olmamasıdır.

“Ekonomileri geniş sulama sistemlerine dayalı toplumlar kuru tarım yapanlara göre daha üretken, daha sürekli ve daha yoğun nüfus barındırabilirken, aynı zamanda güçlü bir merkezi yönetime de sahip olmak zorundaydılar. Bu merkezi yönetimin bir düşman saldırısı veya başka bir nedenle çöktüğü durumlarda bütün sistem darmadağın oluyor ve bir daha

¹⁸⁸ İskender Ohri, **Anadolu'nun Öyküsü**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1987, s. 27–28.

¹⁸⁹ Server Tanilli, **Yüzyılların Gerçeği ve Mirası İnsanlık Tarihine Giriş**, Cilt I: İlkçağ, Say Yayınları, İstanbul, 1991, s. 126.

toparlanamayarak kolayca yeni gelen istilacıların boyunduruğu altına giriyordu. Buna karşın, ekonomisi kuru tarıma dayalı bölgelerde yaşayan toplumlar, bir doğal afet veya istila sonrasında kısa sürede toparlanıp ekonomilerine yeniden işlerlik kazandırabiliyor ve yollarına devam ediyorlardı.”¹⁹⁰

Orta Anadolu merkezine dayalı ilk siyasal bütünlüğün parçalanması, bu coğrafyada birlikten yoksun bölge uygarlıkları; Urartu, Frigya, Lidya, Karya, Likya, Kapadokya krallıklarının önce Medlerin doğudan başlayarak Kızılırmak’a kadar ve sonrasında Perslerin bütün Anadolu’yu ve Trakya’yı ele geçirmesiyle sonuçlanır (M.Ö. 550–333). Makedonyalı İskender’in Perslerin Anadolu’daki varlığına son vermesine kadarki dönemde Anadolu Persler tarafından ‘satraplık’larla merkeze (Persepolis) bağlı bir şekilde yönetilmiştir ve bu merkeze bağlılık Efes’ten başlayıp bütün Anadolu’yu geçerek Sus’s ulaşan ‘kral yolu’ ile somutlaşmıştır. Perslerin batıda ilerleyişi Marathon Savaşı (490) ile son bulur ve Med Savaşları ile Perslerin batıdaki egemenliğinin yerini Ege sitelerinin birliği (Delos Birliği M.Ö. 478) alır. Küçük Asya’nın zengin bölgeleri, Ege denizi ve Karadeniz Anadolu’da güçlü bir devletin kurulamamasından dolayı doğulu Pers etkisinden sonra bu seferde batıda birleşen güçlere açık hale gelir. Bu boşluğu Makedon ordusu bütün Pers İmparatorluğu’nu baştan başa geçerek doldurur. Çanakkale Boğazı’nın geçilmesiyle (Granikos Savaşı M.Ö. 334) Batı Anadolu, ‘Gordion düğümü’nün kesilmesiyle Orta Anadolu ve son olarak da bir yıl sonra Dörtyol’da (Issos) Pers ordusunun yenilgiye uğratılmasıyla Anadolu’da doğu egemenliğinin yerini batı egemenliği alır. Persler döneminde (M.Ö. 545–333) önderlik durumunu yitiren Anadolu, Helenistik Dönem boyunca (M.Ö. 333–30) varolan siyasal düzen ortamında dünyanın başlıca kültür merkezlerini (Bergama, Efes, Milet, Antakya) barındırmıştır.

Büyük İskender’in doğu ve batıyı kaynaştırma politikası batı kültürünün Anadolu’dan Ortadoğu’ya kadar geniş bir bölgede yayılmasını sağlar ve bu karma kültür günümüze kadar değişik uygarlıklar ve devletlerle etkisini sürdürür. Mısır,

¹⁹⁰ Finley, 1992, s.31. Aktaran: Sevgi Aktüre, **Anadolu’da Demir Çağı Kentleri**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003, s. 149.

Mezopotamya ve İnan devlet geleneklerini de bütinleştiren Helenistik dönemin etkileri Bizans mirasını devralan Osmanlı İmparatorluğu'na kadar süregelmiştir.

Makedonyalı İskender'in ölümünden sonra generalleri ve mirasçıları arasında yirmi yıl süren savaşımlar sonucunda imparatorluk üç büyük 'Helenistik devlet'e bölündü. Mısır'ı Ptolemeler, Makedonya'yı Antigonidler ve imparatorluğun geriye kalan büyük bir kısmını ise Selevkoslar Roma İmparatorluğu'nun fethine kadar yönettiler. Helenistik devletlerin genel yönetim özelliği *doğulu tipte bir merkezi monarşi* oluřlarıdır¹⁹¹. Anadolu ise bu bölünmeden en çok etkilenen bölgedir ve bütinleşik bir yönetim kurulamamıştır. Trakya, Galatya, Bitinya, Kapadokya, Pontus, Bergama ve Selevkoslar'ın hüküm sürdüğü güney Anadolu olmak üzere parçalanmış bir yapı göstermiştir ve batıdan Roma ve doğudan ise Part egemenliğine karşı koyabilecek siyasal erkten yoksundur.

Roma'nın Anadolu'daki yayılma politikası bölgedeki en güçlü devlet olan Selevkoslara karşı önce batı ve kuzey Anadolu'daki küçük krallıkları 'tampon ve siper devletler'¹⁹² olarak kullanmak ve daha sonra ise bunları yutmak olmuştur. Roma'nın içinde bulunduğu *bellum sociale* (iç savaş) durumundan yararlanarak Anadolu'da Roma'ya karşı direniş gösteren ve Kuzey Anadolu'dan başlayarak M.Ö. 74 yılında Bitinya ve Boğazları alarak Makedonya'ya kadar genişleyen Mitridat (M.Ö. 114–63) Anadolu'da birliği kuramamıştır ve M.Ö. 63 yılında Anadolu'daki egemenlik savaşını Bitinya, Karadeniz kıyıları ve Suriye'nin Roma eyaleti olmasıyla sonuçlanır. Anadolu'da Roma siyasal egemenliği (M.Ö. 30-Milatan Sonra (M.S.) 395) Anadolu'yu bütinleştirmekten çok, bölerek başkente bağlı ve bağımlı kılmak yönünde olmuştur. Roma egemenliğinde Anadolu; "Asia, Ionia, Aeolia, Fyrgia, Lydia, Karia, Lykia, Mysia, Bithinya, Paphlagonia, Pisidia, Pamphylia, Kappadokia gibi iki düzine eyalet ve sayıları üç düzineyi aşkın Roma'ya bağımlı ya da bağımsız

¹⁹¹ Server Tanilli, **Yüzyılların Gerçeği ve Mirası İnsanlık Tarihine Giriş**, Cilt I: İlkçağ, Say Yayınları, İstanbul, 1991, s. 375.

¹⁹² A. N. Sherwin-White, "Roman Involvement in Anatolia, 167–88 B.C.", **The Journal of Roman Studies**, Vol. 67, 1977, s. 64–65.

devletçik”¹⁹³ halinde yönetilmiştir. Ancak Roma’nın Akdeniz dünyasını birleştirmesi de Anadolu’nun batıya açılmasını ve etkileşime girmesini kolaylaştırmıştır.

Kavimler göçünün getirdiği karmaşa ve ekonomik değişimle beraber, devletin ağırlık noktasının nüfus ve ekonomik yönden daha güçlü olan doğuya kayması ile stratejik konumu bakımından benzersiz olan İstanbul, Konstantinos tarafından 330 yılında yeni başkent yapılarak Roma’nın yerini almıştır. İstanbul’un merkez olması ile Balkanlar ve Anadolu’nun siyasal bütünlüğü sağlanmış, tarihsel coğrafyada imparatorluğun uzun yıllar varlığını sürdürebilmesinin önü açılmıştır ve batıdan başlayan Roma egemenliği tersine dönerek İstanbul’dan çevresine yayılan yeni bir egemenlik dönemi başlamıştır. Hıristiyanlığın kabul edilmesiyle Batı’dan farklı olarak doğuda “Roma’da Papa ne düşünürse düşünsün, Kilise ile Devlet bütünleştirilmiş ve imparatorun egemenliğinde özdeşleştirilmiştir. Bizans dini elinde tutan mutlakiyetin en ileriye vardırılmış biçimini temsil eder ve merkezîyetçilik doruk noktasına ulaşmıştır”¹⁹⁴. Yedinci yüzyıl boyunca, merkezden ayrılmak isteyen güçleri tasfiye etmek için de paralı askerler yerine, askerlik hizmeti karşılığında toprak (*stratiotion thema*) verilen köylülerden oluşan ‘*stratiotes*’ler sistemi yerleştirildi¹⁹⁵.

Ayrıca batıdan Slav ve Avarların Balkanlar’a, doğudan ise Partların yerini alan Sasanilerin Anadolu içlerine kadar ilerlemeleri Bizans ordu ve idare düzenini de temelden değiştirir.¹⁹⁶

“... düşmanın hareketından masûn kalmış olan Anadolu arazisi askeri bölgelere, *thema*’lara, taksim edilir ve bu suretle ortaçağ Bizans devletinin eyalet idaresine yüzyıllar boyunca damgasını vuracak olan bir sistemin temeli atılır. .. Anadolu *thema*’ları da tamamiyle askeri mahiyette idare birlikleridir. *Thema*’ların başında, bölgelerinde en yüksek askeri ve sivil kudretleri uygulayan *strategos*’lar bulunur. Önceki eyalet taksimatı *Thema*’ların kuruluşu ile doğrudan doğruya kaldırılmış değildir; eski eyaletler uzunca bir süre *thema*’lar içinde

¹⁹³ Ekrem Akurgal, **Anadolu Uygarlıkları**, Net Turistik Yayınlar, İstanbul, 2003, s.xv.

¹⁹⁴ Server Tanilli, **Yüzyılların Gerçeği ve Mirası İnsanlık Tarihine Giriş**, Cilt II: Ortaçağ, Cem Yayınları, İstanbul, 1993, s. 62–63.

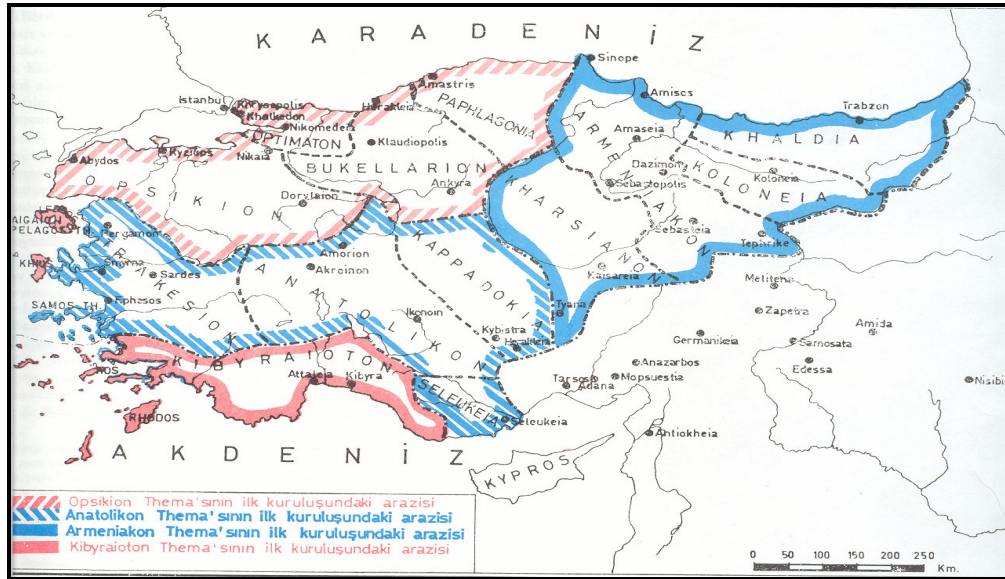
¹⁹⁵ Stefanos Yerasimos, **Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye**, Kitap 1, Belge Yayınları, İstanbul, 1980, s. 33–34.

¹⁹⁶ Georg Ostrogorsky, **Bizans Devleti Tarihi**, Çev: Fikret İşıltan, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1995, s. 40–41.

varlıklarını korudular ve *thema strategos*'larının yanında ilk planda sivil idarenin şefi sıfatıyla *thema*'lar *prokonsül*'ü yer aldı. Ancak daha başlangıçtan itibaren strategos, bir *thema* birden çok eyaleti kapsadığı cihetle, mevki bakımından üstündü.

Thema (θέμα) sözcüğü kolordu anlamında olup, sonradan bu yeni askeri bölgelere ad olarak kullanılmıştır. Bu kurum, askeri birliklerin –*thema*'ların- Anadolu'daki bölgelere iskan edilmesiyle suretiyle meydana gelmiştir ve bunun için de birliklerin yerleştirildiği bölgeler de *thema* olarak adlandırılmaktadır. Bunlar sadece idari birlikler değil aynı zamanda askeri birliklerin iskan bölgeleridir. İrsi ordu hizmetlerini yüklenmek karşılığında askerlere, sonraki kaynaklarda asker arazisi adı verilmiş olan, evlatlarının tevarüs edebilecekleri arazi parçaları tevcih olunmuştu. Bu suretle *thema*'lar düzeni *limes* (sınır) bölgesinde eskiden beri mevcut olan toprağa yerleşik askerler, *limitanei*, düzenine bağlanmış oluyordu. (Ostrogorsky, 1995)¹⁹⁷

Harita 14: 7.- 9. Yüzyıllarda Anadolu'da Thema Teşkilatı

Kaynak: Ostrogorsky, 1995, Harita II.

İlk aşamada Anadolu'da kurulan *thema* sistemi Balkanlar'da XI. yüzyılda düzenin yeniden kurulmasıyla genişletirler. Ancak bu sistem merkezi idarenin, askeri aristokrasinin feodalleşmesini ve güçlenmesini engellemek için feda edilmiştir. Bunun yanında sürekli genişleyen büyük arazi sahipliğinin feodal güç haline gelişi ile yeni ayrıcalıklar isteklerine merkezi idarenin karşı duramaması sonucunda "tam

¹⁹⁷ Georg Ostrogorsky, **Bizans Devleti Tarihi**, Çev: Fikret İşıltan, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1995, s. 89–90.

mali ve kazâi *immunitas*'dan yararlanan büyük arazi, merkezi iktidarın idari ağından sıyrılmıştır ve imparatorluk memurlarına böyle büyük araziye girmek bile yasaklanmıştır”¹⁹⁸.

“Bir zamanlar Anadolu topraklarında vücut bulmuş kuvvetli askeri ve idari düzenin gerilemesinden, Bizans *stratiotes* tabakasının büyük ölçüde mahvolmasından sonra Anadolu'nun kendisi de en kısa bir zaman içinde devletin elinden çıktı”¹⁹⁹.

Thema'ların küçülmesi ve yönetim erkinin kalmaması, bu yönetim organlarının da büyük arazi sahiplerinin eline geçmesini kolaylaştırmış ve merkezi yönetimin valileri yerine büyük arazi sahiplerinin küçük hükümdarlıkları Bizans'ın gücünü Bizans'ın Balkanlar'da ve Anadolu'daki ekonomik ve siyasal gerileyişi, kurumsal yapıların yıpranması ve doğudan yeni bir gücün, Selçukluların (1071) Malazgirt Savaşından sonra merkezi Anadolu'ya akması ve bir yüzyıl sonra da Miryakefalon zaferi (1176) ile kısa zamanda Anadolu'da Türk egemenliği yerleşmeye başlar.

Doğu Anadolu yaylalarının ve merkezi Anadolu'nun Selçuklular tarafından ele geçirilmesi ile Bizans, Balkanlar ve Anadolu'da Ege, Akdeniz ve Karadeniz kıyıları ile sınırlanmış ve direncini yitirmeye başlamıştır. Latin işgali ile de Bizans siyasal etkinliği Latin İmparatorluğu ve Selçuklular arasında sıkışıp kalmıştır. Bizans deniz egemenliğinin ve önemli kıyı bölgelerinin özellikle Venediklilere ve Cenevizlilere geçmesi, Balkanların ve Anadolu'nun stratejik bölgelerinin kaybedilmesi ile Anadolu siyasal coğrafyası Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Selim dönemine kadar parçalanmış yapısını devam ettirmiştir.

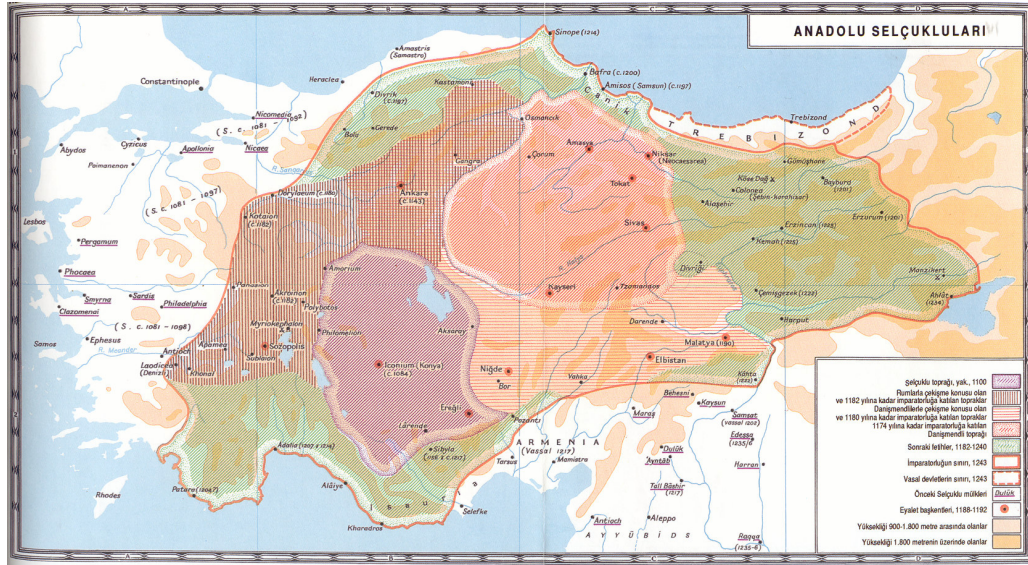
Miryakefalon'la Bizans'ın, parçalanmış siyasal coğrafyayı bütünleştirme umutları sona ermiştir, “Myriokefalon'un Bizans için özel anlamı, kuramda kendilerinin kabul ettikleri Asya topraklarını gerçekten geri alma ve Suriye politikasında da büyük bir rol oynama umudunun, bir daha asla geri gelmeyecek

¹⁹⁸ Georg Ostrogorsky, **Bizans Devleti Tarihi**, Çev: Fikret Işıltan, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1995, s. 304–306.

¹⁹⁹ Georg Ostrogorsky, **Bizans Devleti Tarihi**, Çev: Fikret Işıltan, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1995, s. 323.

şekilde yıkılmasıdır; bu savaş, bundan sonra Anadolu’da kesin ve tamamıyla bağımsız bir Türk devletinin var olduğunun işaretidir”²⁰⁰. Anadolu’nun büyük oranda Türklerin eline geçmesine rağmen Anadolu Selçukluları Bizans’a karşı fethe yönelmemiş, siyasal genişleme yerine “ .. Anadolu’nun iç bölgelerinin birliğini sağlamayı, Ermenistan’da, Suriye’de, Mezopotamya’daki Müslüman dünyanın politikasında gittikçe artan bir rol oynamayı”²⁰¹ yeğleyerek Anadolu’da gelip geçici değil süreklilik kazanan yerleşmenin temellerini Orta-Anadolu merkezli yayılma politikası güderek sağlamışlardır. Konya merkez alınarak kurulan Anadolu Selçuklu Devleti’nin Anadolu birliğini kurma yolundaki asıl savaşımı Danişmendlilerle olmuştur. Hititlerin iki bin yıl önce devletlerini kurduğu merkeze yerleşen Danişmendliler’in Ankara ve çevresini Selçuklulara kaptırması Selçukluların bütün Anadolu’ya egemen olmasına yol açmıştır.

Harita 15: Anadolu Selçukluları

Kaynak: Pitcher, 2001, Harita 6.

²⁰⁰ Claude Cahen, **Osmanlılardan Önce Anadolu**, Çev. Erol Üyepazarcı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2002, s. 43.

²⁰¹ Claude Cahen, **Osmanlılardan Önce Anadolu**, Çev. Erol Üyepazarcı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2002, s. 43.

Bizans'ın gerileyişi ile birlikte bu boşluğu merkezde doldurabilecek henüz bir gücün var olmaması; İzmir Çaka Beyliği, Danişmendliler, Saltuklular, Artuklular gibi beyliklere bölünmüş Anadolu'da 'birinci beylikler dönemini'; bu parçalı yapıyı bütünleştirme çabasında olan Anadolu Selçuklularının ise Köseadağ Savaşı'nda (1243) Moğollara yenilmeleri ise; Karaman, Eşrefoğulları, Germiyan, Hamid, Menteşe, Candaroğulları, Pervane, Karesi, Saruhan, Aydın ve Osmanoğulları beyliklerinden oluşan 'ikinci beylikler dönemini' beraberinde getirmiştir. Anadolu merkezli siyasal bir devletin yeterli siyasal güce ulaşamaması ve çöküşü, bu parçalanmış yapı üzerinde, batıda sürekli gerileyen Bizans'a karşı, doğudan gittikçe gücünü hissettiren Moğol etkisine açık ve bağımlı hale getirmiştir. Bu doğu etkisinin en az hissedildiği Bizans sınırındaki Osmanlı beyliği ise batıya doğru rahat ilerleyişi ile birlikte doğuda ele geçirdiği Ankara sayesinde Anadolu'nun siyasal birliğini kurma yolunda Karaman beyliğinden daha avantajlı hale gelmiştir ve 1400 yılına kadar Fırat sınır olmak üzere Çukurova hariç bütün Anadolu ve Balkanlar'ın büyük bir kısmı tek bir siyasal güç elinde toplanabilmiştir.

Harita 16: 1402 Yılına Kadar Osmanlı Devleti

Kaynak: Pitcher, 2001, Harita 10.

Ankara Savaşı (1402) ile bu birlik yeniden bozulmuş, Teke, Karaman, Kastamonu beylikleri topraklarını kazanırken Aydın, Germiyan ve Menteşe beylikleri 'vasal devletler' haline gelmiştir.

Timur, zaferinin ardından Anadolu'da sekiz ay kadar kaldı (Temmuz 1402-Mart 1403). Bu süre içinde Osmanlı topraklarını yakıp yıkarak Anadolu'nun siyasi haritasını yeniden oluşturdu ve İzmir gibi önemli bir kaleyi Rodos Şövalyeleri'nin elinden zorla aldı. Timur, Ankara'dan Kütahya'ya doğru ilerledi ve burada pek çok yöne doğru askeri birlikler göndererek Bursa, Taraklı Yenicesi, Gemlik, İznik, Mihaliç, Akşehir, Afyon-Karahisar gibi kentlerin yanı sıra son zamanlarda güneybatıda kazanılmış olan Osmanlı eyaletlerini yağmaladı. Timur'a bu seferleri sırasında topraklarını yitirmiş olan beyler katılmışlardı. Şimdi bunların çoğu yeniden mülklerine kavuşmuşlardı. Saruhan, Aydın, Menteşe ve Kastamonu beyleri önceden sahip oldukları toprakların hepsini alırken Germiyan ve Teke beyliklerinin doğu toprakları Karamanlılara verilmek üzere kırılmıştı. Kentlerin çeşitli kaynaklarda verilmiş olan listelerini biraraya getirerek Karaman Beyliği'nin Konya, Larende, Aksaray, Kayseri, Kırşehir, Beypazarı, Sivrihisar, Akşehir, Eğridir, Isparta, Antalya ve Alanya kentlerini aldığını söyleyebiliriz. Böylece bu beylik, Hamidoğulları'nın bütün topraklarını alarak yarımadanın üçte biri kadar büyük bir alan üzerinde yayılmıştı. Timur'un bu görkemli bağışının ardında yatan neden, Osmanlı'nın vasal devletlerinden birisine büyük bir güç kazandırarak olası bir Osmanlı canlanışına karşı tetikte bulunmak olarak açıklanmazsa karanlıkta kalır. Zaten izlenen politika da olayların gelişimiyle doğrulanmıştı; büyüyen Karaman Beyliği, kırk beş yıl boyunca Osmanlı sultanlarına karşı ısrarla düşmanlığını kanıtladı.²⁰²

Bu parçalanmaya rağmen Rumeli ve Anadolu topraklarının büyük kısmı üzerinde egemenliğini sürdüren Osmanlı Devleti kısa bir süre içerisinde II. Mehmet döneminde yeniden siyasal birliği kurabilmiştir ve dört yüz yıl sürecek siyasal egemenlik alanını Avrupa içlerine ve Afrika'ya yayabilmiştir. Bu gelişme dönemi onyedinci yüzyılın son çeyreğinde tersine döner ve siyasal etki alanları çevreden

²⁰² Donald Edgar Pitcher, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası**, Çev. Bahar Tırnakçı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001, s. 91-92.

merkeze doğru kopmaktadır. Batı Avrupa'daki merkantilist ve kapitalist gelişmenin bölücü etkisi ile daha önceki dönemlerde olduğu gibi öncelikle Osmanlı coğrafyasında merkezi yönetimin etkisi azalır ve Bizans *themalarının* büyük arazi sahiplerine geçmesi gibi Osmanlı topraklarında da *ayanlar* siyasal parçalanmayı hızlandıran etkisi yaratırlar.

“Merkezi devletin daha güçlü olduğu dönemlerde, örneğin 16. yüzyılda, taşrada merkezi devletten beklenen hizmetleri 17. yüzyılın sonlarından itibaren *ayan* yükleniyordu. Böylece, merkezi devletin gücünün azalmasından sonra taşrada ortaya çıkan iktidar boşluğu dolduruluyor, merkezi devlete karşı yeni ve güçlü bir iktidar odağı yerini alıyordu. 19. yüzyılda merkezi devletin tekrar güçlenmeye başladığı düşünülürse, 18. yüzyıl ve özellikle bu yüzyılın ikinci yarısı taşrada *ayan* çevresinde örgütlenen yerel unsurların siyasal düzeyde ağırlıklarını en fazla duyurdukları dönem olmuştur. 1760'lardan itibaren yoğunlaşan ve ağır yenilgilere yol açan savaşlar merkezi devleti daha da zayıf düşürünce, Osmanlı toplumundaki merkez-taşra dengeleri yeni bir evreye girdi. Anadolu ve Rumeli'nin pek çok bölgesinde *ayan*, özerkliklerini hatta bağımsızlıklarını ilan etmeye başladı. Manisa yöresinde Karaosmanoğulları, İzmir'de Katipzadeler, Ankara'da Müderriszadeler ve Nakkaşzadeler, Yozgat yöresinde Çapanzadeler, Kayseri dolaylarında Kalaycıoğulları, Emirağazadeler ve Zennecizadeler, Konya'da Gagfarzadeler ve Mühürzadeler, Trabzon'da Tuzcuoğulları taşrada güçlerini artıran *ayan* ailelerinin başında geliyordu. 18. yüzyılın ikinci yarısında, yerel güçler kendileri için bir tehdit oluşturacağı kaygısıyla, merkezi devletin askeri reform çabalarını engelleyecek kadar güçlenebilmiştir. *Ayanın* gücü, 19. yüzyılın başlarında doruğuna ulaştı. 1808 yılında *ayan* ile merkezi devlet arasında imzalanan Sened-i İttifak belgesiyle *ayan*, Saltanata olan bağlılığını yinelerken, merkezi devlet de *ayanın* taşradaki ve daha önemlisi Osmanlı toplumundaki gücünü ve yerini yazılı olarak tanımaktaydı. Böylece merkezi devlet kendi gücünün sınırlarını da kabullenmiş oluyordu.”²⁰³

Merkezi siyasal gücün etkisizliği ve iç-dış gelişmeler karşısındaki başarısızlıklar yirminci yüzyılın başında Osmanlı siyasal coğrafyasını Anadolu, Trakya ve Arabistan'la sınırlandırmıştır. I. Dünya Savaşı sonunda ise Sevr Antlaşması ile Türkiye'nin dışa genişemesindeki bütün stratejik jeoekonomik bölgeler İngiliz, Fransız, İtalyan denetimine geçmiştir. Doğu'da Ermenistan, batıda ise Yunanistan'a verilen topraklarla da sadece Orta Anadolu işgal dışında kalabilmiştir.

²⁰³ Şevket Pamuk, **Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500–1914**, Koç Kültür Sanat ve Tanıtım Hizmetleri Tic. A.Ş., İstanbul, 2003, s. 176.

Harita 17: Sevr ve Lozan Antlaşmalarına Göre Osmanlı İmparatorluğu

Merkezin işgal altında olmaması, Osmanlı'nın yıkıntıları üzerinde, Mustafa Kemal Paşa önderliğinde Anadolu'nun merkezinden çevresine yeniden egemen olabilmesine olanak sağlamıştır. Bu bütünlüğün sağlanabilmesinde kilit nokta Ankara'nın yönetim merkezi olarak seçilmesi, işgal dışında kalan orta Anadolu'da 'milli siyaset'in benimsenmesi ve Yunan işgalinin Sakarya Savaşı ile durdurulabilmesidir. İlkçağlardan beri Ankara civarı, 'Gordion düğümü'nün çözüldüğü ve orta Anadolu ile beraber bütün Küçük Asya egemenliğinin kilit noktasını oluşturmaktadır. Bu noktanın öneminin farkında olan M. Kemal Atatürk, Yunan ordusunun yaptığı hatanın ve kurulması gereken savunma hattının ki bu artık "hatt-ı müdafaa değil sath-ı müdafaa"dır; çünkü Polatlı çevresinin anlamı batıdan gelen bir saldırı için bütün Anadolu ile özdeştir.

"Efendiler, askeri hareketleri detaylarıyla anlatmaktan kaçınma taraftarı olmakla birlikte, Yunan ordusunun bu defaki genel saldırı planında çok dikkat çekici bir hataya işaret etmek isterim. Yunan ordusunun Uşak grubunun, Dumlupınar'dan sonra Eskişehir'e doğru yürümesi gerekirdi. Afyon üzerinden Konya yönüne yönelmesi, güçlerini kesin sonuç alacağı alandan uzaklaştırarak, onları kullanılmaz ve tehlikeli bir durumda bırakmıştır."²⁰⁴

²⁰⁴ Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, "Yunan Ordusunun Genel Saldırı Planında Çok Dikkat Çekici Bir Hata", Truva Yayınları, İstanbul, 2007, s. 519.

Anadolu'da kazanılan başarılar sonucunda Lozan Antlaşması (1923) ile Anadolu siyasal bütünlüğü büyük oranda, Misak-ı Milli ile uyumlu olarak, yeniden kurulmuştur, kurulmaya devam etmiştir ve etmektedir.

Tarihsel olarak, Anadolu siyasal coğrafyasında egemenliğin kilit noktaları askeri yönden batıda Polatlı, doğuda Malatya, güneyde ise Tarsus çevreleridir. Güney Torosların güneyden gelen askeri ve siyasal etkilerin Anadolu içlerine nüfuz etmesindeki sınırlar Roma-Sasani, Bizans-Arap savaşlarında olduğu gibi güneybatıda Tarsus, kuzeydoğuda ise Malatya'dır²⁰⁵. Anadolu'nun çevresine siyasal etki genişlemesinde ise batıda Trakya, güneyde Çukurova, doğuda ise Doğu Anadolu yaylaları yaşamsaldır. Anadolu'da kalıcı bir siyasal düzenin oluşturulabilmesi için bu noktaların çevreleri ve ard bölgeleri ile beraber tek bir siyasal gücün elinde toplanması gerekmektedir.

5. 1. 5. Tarihsel Ekonomik Coğrafya

Ekonomik coğrafya ekonomik ilişkileri coğrafi düzlemin karşılıklı etkisi çerçevesinde inceleyen bir bilim dalıdır. Yeryüzü şekillerinin, iklimin, toprak yapısının, deniz ve ırmakların, jeolojik yapının ulaştırma, taşımacılık, endüstriyel yer seçimi gibi ekonomik aktivitelere ve insan yerleşmelerine etkisini incelemektedir. Ekonomik coğrafya tarihsel olarak, nüfus, ekonomi ve kaynaklar arasındaki ilişkiler, üretici güçler ve üretim ilişkilerinin coğrafi dağılımı, ekonomik faaliyetlerin yer seçiminde tercihleri belirleyen etkenler, bölgesel uzmanlaşmalar ve bu uzmanlaşmanın yarattığı ticaret akışının nedenleri, ekonomik kalkınma, küresel ve bölgesel gelişmişlik farklılıklarının açıklanması gibi konular üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Dryer'in (1916) tanımına göre "*Ekonomik coğrafya farklı türdeki çevrelerin, insanın hayatını kazanmadaki farklı yollarını etkilediği ölçüde incelenmesidir*".

²⁰⁵ W. M. Ramsay, "The Geographical Conditions Determining History and Religion in Asia Minor", **The Geographical Journal**, Vol. 20, No. 3, 1902, s. 261.

Colby'ye (1921) göre ise “*ekonomik coğrafya ekonomik faaliyetlerin doğal çevreyle ilişkisinin incelenmesidir*”.²⁰⁶

Modern ekonomik coğrafyanın kökleri 1880'lere kadar gitmektedir. Coğrafi keşiflerle dünyanın Avrupalı güçler tarafından sömürgeleştirilmesi, yeni bulunan kıtalar ve adalardan getirilen zenginlikler ve bilgiler ekonomik coğrafyanın temellerini oluşturmaktadır. “geçmişte bu bilgiler genellikle tüccarların arzularına cevap verebilecek ya da ideolojik olarak kendisinin diğerlerinden üstün olduğuna karar veren bir toplumun merakını giderecek bilgiler olmuştur. Bu devrede, oldukça uygulamalı bir alan olarak ekonomik coğrafya da “ticari coğrafya” kapsamında, geleceğe yönelik planları olan tüccarlara ve hükümetlere dünyanın belli başlı bölgelerinin dış alım ve dışsattım ürünleri hakkında bilgiler sağlıyordu”.²⁰⁷

Ticari coğrafyadan ekonomik coğrafyaya geçiş 1882 yılında Alman coğrafyacı Götz'ün “*Ekonomik Coğrafyanın Görevi*” başlıklı makalesinin yayımlanmasından sonra olmuş, ABD'de de 1888 yılında “ekonomik coğrafya” terimi kullanılmıştır. Birinci Dünya Savaşı ekonomik coğrafyanın gelişmesi için itici bir ortam hazırlamış ve ekonomik coğrafyacılar dünyanın gıda ve hammadde kaynakları hakkında bilgi sağlamaya ve farklı ülkelerin ekonomik sorunlarıyla ilgilenmeye başlamaktaydılar. Ekonomik coğrafyanın ayrı bir bilim dalı olarak ortaya çıkması ise ondokuzuncu yüzyılın sonunda marjinalist devrimle birlikte ‘ekonomi-politiğin’ yerini ‘ekonomi’nin almasıyla gerçekleşmiştir. Ekonomik coğrafya bir bilim dalı olarak ortaya çıkışından günümüze önemli değişimler geçirmiştir. Çeşitli yazarlarca farklı görüşlerle günümüze evirilen ekonomik coğrafya ‘çevreci determinist’ görüşten ‘bölgesel’ görüşe ve ‘konusal’ yaklaşımla ‘pozitivizm’e ve ‘uygulamalı’ coğrafya ile sonunda ‘yapısalcı’ bakış açısıyla büyük

²⁰⁶ Erol Tümertekin ve Nazmiye Özgüç, **Ekonomik Coğrafya Küreselleşme ve Kalkınma**, Çantay Kitabevi, İstanbul, 1997, s. 7.

²⁰⁷ Erol Tümertekin ve Nazmiye Özgüç, **Ekonomik Coğrafya Küreselleşme ve Kalkınma**, Çantay Kitabevi, İstanbul, 1997, s. 3–4.

ölçüde Marksist görüşle özdeşleşen üretim tarzları, ekonomi-politik ve kalkınma olgusu üzerinde daha çok duran küresel bir ekonomik coğrafyaya dönüşmüştür.²⁰⁸

Bir ülke, bölge ya da kentin ekonomik coğrafyası tarihsel olarak yeni pazar koşulları ve yeni teknolojiler sonucunda olumlu veya olumsuz yönlerde değişebilmektedir. Portekizliler'in yeni ticaret yollarını bulmaları, Süveyş Kanalı'nın açılması, Orta Asya gibi denize bağlantısı olmayan içbölgelerdeki ekonomik kaynakların boru hatları ile taşınabilmesi bölgelerin ekonomik coğrafyasında büyük değişiklikler oluşturabilmektedirler.²⁰⁹

Tarihsel ekonomik coğrafya ise ekonomik coğrafyanın tarihsel süreklilik içerisinde belirli bir bölgeye uygulanmasıdır. Bölgenin coğrafi özelliklerinin sonucu oluşan üretim ve ticaret ilişkilerinin evrimi tarihsel ekonomik coğrafyanın ilgi alanıdır.

5. 1. 6. Türkiye'nin Tarihsel Ekonomik Coğrafyası

Anadolu tarihsel ekonomik coğrafyası, ilk çağlardan günümüze temelde coğrafi özellikleri ile belirlenmektedir. Coğrafi konumu, yeryüzü şekilleri, madenleri, bitki örtüsü ve gelişmiş uygarlıklar arasındaki ticari ilişkilerin kara ve deniz yoluyla etkileşimi, Anadolu merkez alındığında, Kafkasya, Balkanlar, Orta ve Uzak Doğu ile Mısır ve Balkanlar ve Karadeniz'in kuzeyini birbirine bağlamaktadır.

Anadolu'nun ticari koridor rolü ilk büyük uygarlıkların kurulmasından günümüze kadar değişik biçimlerde sürmektedir. Batı Anadolu özellikle Ege ile Doğu Anadolu ise Mezopotamya ile sıkı ilişki içerisinde. Batıda Troia I'in ticari ilişkileri, kuzey Ege ve Marmara kıyılarında, Akdeniz içlerinde, Avrupa ve Anadolu'da belgelenmiştir²¹⁰. Troia'nın boğazları denetlemesi ile özellikle dış ticaretten elde ettiği gelir Yunan site devletlerinin Anadolu'nun bu önemli kentini ele

²⁰⁸ Erol Tümertekin ve Nazmiye Özgüç, **Ekonomik Coğrafya Küreselleşme ve Kalkınma**, Çantay Kitabevi, İstanbul, 1997, s. 8–23.

²⁰⁹ Geoffrey Kemp ve Robert Harkavy, "Strategic Access to Middle East Resources: Lssons From History", **Strategic Geography and the Changing Middle East**, Brookings Pres, 1997, s. 5-6.

²¹⁰ Korfmann ve Mannsperger, 1992, s.33. Aktaran: Sevgi Aktüre, **Anadolu'da Bronz Çağı Kentleri**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2004, s. 108.

geçirmesine ve Marmara ve Karadeniz kıyılarının kolonileştirilmesine yol açmıştır. Böylece Anadolu kıyıları ile Batı arasındaki deniz ticareti ve ekonomik etkileşim önemli bir aşamaya ulaşmıştır. Doğuda ise Anadolu Hitit bölgesinin zenginliği, doğu-batı ticaret yolları ve madencilik bölgeleri üzerindeki denetime dayanmaktaydı. Karkamış ve Malatya gibi önde gelen kentlerin pek çoğu Fırat üzerinden geçişleri denetlemekteydi ve Anadolu-Suriye trafiği de bu bölgeden geçmektedir. Bölgenin stratejik konumları ve zenginlikleri batıda Grek devletlerini Truva ve Anadolu kıyılarına çektiği gibi, doğuda da Asur devletini Anadolu içlerine çekmiştir.²¹¹ Doğuda karayolu ile M.Ö. 19. yüzyılda Assur'dan gelen tüccarlar, yerel Anadolu beylerinin de izniyle, Anadolu'da yaygın bir ticaret ağı kurmuşlardır. Ticareti yoğun olan büyük yerleşmelere 'karum' (liman), daha küçük birimlere ise 'vabartum' (istasyon) adı verilmektedir. Burada yapılan ticaret genellikle Asurlu tüccarlar tarafından yapıldığı için, bu dönem Assur Koloni Çağı olarak adlandırılmaktadır. Ancak bu koloniler, birer sömürge olarak algılanmamalıdır. Assur ile Orta Anadolu arasında oldukça geniş bir yol ağı yer almaktadır ve ticari mallar bu yollar üzerinden kervanlar ile götürülmektedir. Mezopotamya'dan Anadolu'ya getirilen kalay ile Anadolu'dan Mezopotamya'ya götürülen gümüş ve bronz, değiş tokuş edilen malların sadece en önemlileridir. Çoğunlukla Asur kökenli olan bu tüccarlar, güvenli bir ticaretin sağlanması için de Anadolu beylerine belli ölçüde bir vergi ödemektedir.

M.Ö. 2000 yılı başlarında, Kaniş-Karum (Kültepe) ölçeğinde başka bir uluslararası ticaret merkezi ne Mezopotamya'da, ne Suriye'de, ne İran'da ne de Anadolu'da kurulabilmiştir²¹². Anadolu, bu yıllarda süregelen ticaretten dolayı kültürel açıdan birçok yeniliklerle tanışmıştır. Bunların en önemlisi kuşkusuz Anadolu'ya getirilen yazıdır. Mezopotamya'da M.Ö. 4. binyılın sonlarından itibaren kullanılmaya başlanan yazı, bu ticaret yolları ile ilk defa Anadolu'ya gelmiştir. O

²¹¹ Marc Van de Mieroop, **Antik Yakındoğu'nun Tarihi İÖ 3000-323**, çev. Sinem Gül, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2004, s. 256.

²¹² Özgüç, 1986, s. 10. Aktaran: Sevgi Aktüre, **Anadolu'da Bronz Çağı Kentleri**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2004, s. 108.

dönemde Anadolu'da kullanılan yazışma dili Eski Asurca idi. Anadolu'da, bu dilde yazılmış onbini aşkın tablet ortaya çıkarılmıştır.²¹³

Anadolu ticareti öncelikle Orta Anadolu merkez olmak üzere Anadolu içerisinde doğu-batı ve Ortadoğu'ya doğru güney yönünde gelişmiştir daha sonra ise Anadolu'nun maden ve tahıl ticareti bakımından dönemin en stratejik bölgesi olması ile Anadolu ekonomik ve ticari etkisi karşılıklılık içerisinde sürekli gelişme göstermiştir.

Harita 18: Asur Ticaret Kolonileri Çağı Anadolu-Asur Ticaret Yolları

Kaynak: İletişim Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi 9.

Deniz ticaretinin daha ekonomik hale gelmesi ve doğuda ekonomik merkezin Asur'dan batıya (Ugarit-bugünkü Lazkiye yakınları) kayması ve Asur'un çöküşü ile Hititler de ekonomik bir güç olma yolunda ilerlemiş, korumacı önlemler almış, deniz ticaretini güney Anadolu limanları aracılığı ile kullanmışlar ve güneye yayılmışlardır. Hititler demirden alet ve gereçlerin yapımında bir tekel oluşturarak ve kullandıkları yöntemlerin ülke dışına çıkmasını engellemeye çalışarak teknolojiyi ve

²¹³ Metin Alparslan, "Hititler", **Türk Eski Çağ Bilimleri Enstitüsü**, (<http://www.tebe.org.tr/dosyalar/hititler/01.htm>), (Erişim Tarihi: 03. 07. 2007).

üstünlüğü kendi ellerinde tutmaya çabaladıkları görüşü bir çok yazar tarafından savunulmaktadır²¹⁴. Dönemin büyük güçleri arasındaki uzun mesafe ticaret yollarını denetim altına almak için uygulanan bölgesel ekonomik savaşım bu devletleri askeri olarak karşı karşıya getirmektedir.

“Mark Healy, ‘Qadesh 1300 BC’ adlı kitabında o tarihlerde en önemli bölgenin bugünkü Suriye olduğunu vurguluyor. Hititler, Mitanniler ve Mısırlılar, Suriye’yi ele geçirmek ya da en azından orada egemenliklerini kabul ettirmek için amansız bir mücadele içindeydiler. Bu mücadelenin temel nedeni Suriye’nin bakır, kalay ve lapis lazuli ticaretinin ana merkezi olmasıydı. Hititler önce Mitannilerin bölgedeki üstünlüğüyle savaştılar. Onlara karşı belirli bir egemenlik sağladıktan sonra bu kez Mısır’la mücadeleye girdiler.”²¹⁵

1296 yılındaki Kadeş Savaşı’nda Hititler’in zamanının en ileri savaş teknolojisini kullanarak elde ettiği başarı sonucunda ekonomik olarak doruk noktasına ulaşmışlardır ve orta Anadolu ve devamı olan Aşağı Fırat’a kadar olan geniş bir bölgede kurulan sıkı ticaret ilişkileri sonucunda siyasal bütünleşmeyi de sağlayabilmiştir. Ancak Batı Anadolu ile ticaret ilişkilerinin zayıflığı bu bölgede denetimin kurulamamasına ve Ege göçlerinin önce kıyılara ve daha sonra ise İç Anadolu’ya egemen olmasına neden olmuştur. Ege’de yapılan arkeolojik kazılarda doğu kökenli mallar içinde Hitit kökenli malların oranı % 1’dir²¹⁶.

Batı Anadolu’da birbirine yakın konumda yer seçen ve her biri bulunduğu coğrafyaya en uygun, zeytinyağı, şarap, dokuma, madenler, çanak çömlek, kereste gibi bir veya birkaç malın üretiminde özelleşen kentler arasında kıyı boyunca kıyıların engebeli topografyası nedeniyle zorunlu olarak deniz yoluyla kurulan ticaret ilişkileri gelişmiştir.²¹⁷ Ege’de tahıl ekimine uygun alanların sınırlı olması, tahılın uzun mesafe deniz ticareti ile uygun kolonilerden sağlanmasını gerektirmiştir ve İstanbul ve Çanakkale boğazları bu ticaretin denetlenmesinde stratejik bir rol üstlenmiştir. Lidya Krallığı’nın Batı Anadolu’da geliştirdiği ekonomik ve ticari

²¹⁴ Muhly, Maddin, Stech ve Özgen, 1985, s. 67-68, s.71 ve Ceram, 1956, s. 212. Aktaran: Sevgi Aktüre, **Anadolu’da Bronz Çağı Kentleri**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2004, s. 143.

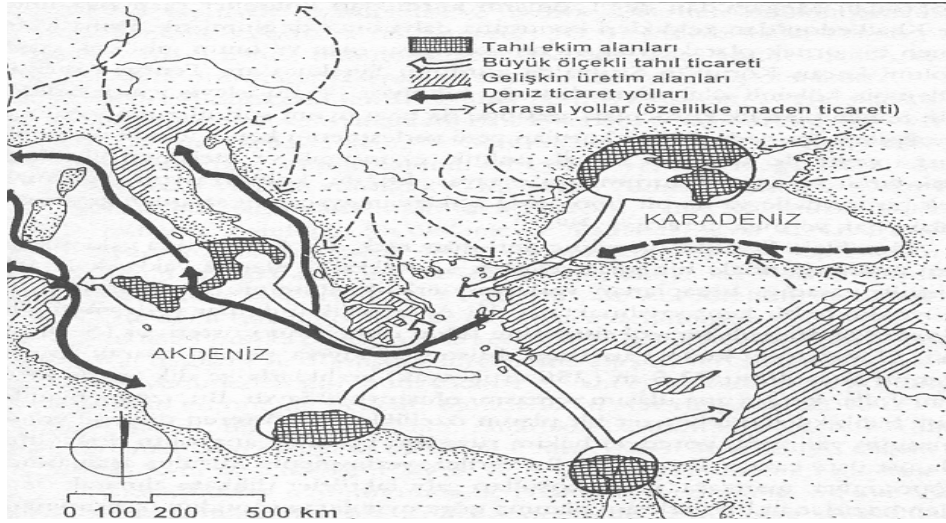
²¹⁵ Mahfi Eğilmez, “Kadeş Savaşı ve Teknoloji”, **Radikal Gazetesi**, 2 Kasım 2003.

²¹⁶ Sevgi Aktüre, **Anadolu’da Bronz Çağı Kentleri**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2004, s. 184.

²¹⁷ Sevgi Aktüre, **Anadolu’da Demir Çağı Kentleri**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003, s. 263.

faaliyetler ise doğuda Medlerin batıya ilerlemesi ile Kızılırmak'la ve batıda ise İyonya'nın Ege kıyılarındaki egemenliği ile sınırlandırılmıştır. Stratejik boğazlara, uzun mesafe kara ve deniz ticaret yollarına sahip olamaması Lidya'nın Anadolu'da ekonomik bir bütünleşme kurmasını engellemiştir ve Medlerin yerini alan Persler Anadolu kara ticaretini ele geçirirken Grek site devletleri ise deniz ticaretine bir süre daha egemen olabilmişlerdir, ancak Milet'i ve Marmara Boğazları'nı da ele geçirmesiyle bütün Anadolu'nun kilit ticaret noktaları Perslerin denetimine geçmiştir.

Harita 19: M.Ö. 6. yüzyılda Ege'deki Kentlerin Büyük Ölçekte Tahıl Ticareti Yaptıkları Bölgeler

Kaynak: Aktüre, 2003, s. 215

İlkçağda Anadolu ekonomik coğrafyası bugün de olduğu gibi kara ve deniz ticaret yolları etrafında birleşmektedir. Yunan kent devletlerinin Med Savaşları sonucunda Persleri 449 yılında barışa (Kallias Barışı) zorlamaları ile Anadolu'nun “zengin bölgeleri, Ege Denizi ve Karadeniz Yunanlılara açılmış ve bütün bu bölgelerde doğulu tacirlerin yerini Yunan tacirleri almıştır”²¹⁸; ekonomik ve ticari denetimin Perslerin elinden çıkması ile birlikte Makedonyalı İskender'in bütün Pers

²¹⁸ Server Tanilli, *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası İnsanlık Tarihine Giriş*, Cilt I: İlkçağ, Say Yayınları, İstanbul, 1991, s. 285.

İmparatorluğu'nu ele geçirmesi ile de kara ticareti ile Balkanlar ve Ortadoğu bütünüyle ekonomik ve ticari yönden birleşir.

İmparatorluğun dağılması yeniden ticari ve ekonomik yönden bölgeselleşmeleri ortaya çıkarır; Ptolemeler Mısır'da Kızıldeniz ve Güney Suriye deniz ve kara ticaretini, Selefkoslar Güney Anadolu ve Ortadoğu'da Orta Asya-Akdeniz kara ticaretini, Antigonidler Yunanistan ve Makedonya, Bergama Krallığı Batı Anadolu, Rodos ise Güney Ege ve Akdeniz'de deniz ticaretini denetler. Bölgenin siyasal parçalı yapısı beraberinde ekonomik parçalanmışlığı da getirir ve batıdan Roma İmparatorluğu'nun siyasal ve ekonomik olarak parçalı yapıya son vererek bütün Akdeniz'i birleştirmesi ile Akdeniz çevresinde bütünsel bir ekonomik yapı oluşur. Roma İmparatorluğu siyasal yönetiminde Anadolu ile imparatorluğun diğer bölgeleri arasındaki ekonomik ilişkiler artmıştır.

“Roma yolları denizle bağlantılıydı: ...Akdeniz'in çevresindeki eyaletlerden Filistin ve Anadolu'nun yolları da, kıyı kentlerini kıyı boyunca karadan (*via maris*) birbirlerine bağlardı: Sidon ve Tir, Biblos, Beyrut ve Asi Irmağı üzerindeki Antakya, Bergama, Milet, Efes ve İzmir'den ... *via Ignatia* ile birleştiği Boğaziçi'ne kadar uzanırdı.”²¹⁹

İtalya ile Doğu eyaletleri arasındaki ilişkileri kolaylaştırmak, askeri ve idari gereksinimleri karşılamak, giderek daha uzak sınırlara yönelen birliklerin hareketini ve yönetimin ve ticaretin düzenli işleyişini sağlamak amacıyla tasarlanan yollardan ‘Via Egnatia’²²⁰ (Sol Kol) Adriyatik'i karayolu ile İstanbul ve Çanakkale'ye bağlamaktadır. Bu yolla Anadolu ile Balkanlar arasında kesintisiz ticari ilişkilerin sürekliliği Roma yönetiminde sağlanmış, imparatorluğun uzak bölgeleri arasında bile içbütünlük kurulabilmiştir. Roma düzeninin ortadan kalkması, bölgenin parçalı farklı yönetimler altına girmesi ve deniz ticaretinin Ortaçağ'da daha da gelişmesi ile yolun bütünleştirici rolü de ortadan kalkmıştır. Tekrar işlevsellik kazanabilmesi, bütün yolu denetimi altına alan, yolun stratejik ve ekonomik potansiyeli ile ilgilenen ve bakımı ve güvenliğini garanti eden güç olarak Osmanlı egemenliği döneminde gerçekleşir. Bu dönemde eski önemini kaybetmekle birlikte Makedonya ile İstanbul aracılığı ile

²¹⁹ Predrag Matvejević, **Akdeniz'in Kitabı**, çev: Tolga Esmer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999, s. 129–130.

²²⁰ Elizabeth A. Zachariadou (ed.), **Sol Kol Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380–1699)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999.

Anadolu arasındaki ekonomik ilişkilerin bu yol sayesinde kurulması bölgenin İmparatorluktan en son ayrılan Balkan toprağı olması ile de ilişkilidir.

Nüfus yapısına bakıldığında, Çizelge 16'dan da görüldüğü gibi Roma döneminde Anadolu nüfusu diğer dönemlere göre oldukça artmıştır. Bunda *Pax Romana*'nın ve güçlenen ekonomik ilişkilerle yeni kentlerin kurulmasının payı büyüktür.

Çizelge 16: Anadolu, Suriye, Mısır ve Kuzey Afrika'da Nüfus (milyon)

Bölge / Yıllar	MS 1	350	600	800	1000	1200	1350	1500
Anadolu	8.8	11.6	7.0	8.0	8.0	7.0	8.0	6.0
Suriye	4.4	4.0	4.0	4.0	2.0	2.7	3.0	2.0
Mısır	4.5	3.0	2.7	3.0	3.0	2.0	3.0	2.0
Kuzey Afrika	4.2	2.0	1.8	1.0	1.0	1.5	2.0	3.5
Toplam	21.9	21.0	15.5	16.0	14.0	13.2	16.0	13.5

Kaynak: P. Beaymont, G.H. Blake ve J. M. Wagstaff, *The Middle East: A Geographical Study*, London: John Wiley, 1976, s. 175. (Akt.: Sevgi Aktüre, 2004, s.77)

Batı Anadolu'da yoğunlaşan Roma kentleri yanında doğu Anadolu'da önemli ticaret merkezleri 10. yüzyıla kadar gelişmiş para ekonomisi, örgütlü üretim yapısı ve ekonomik yaşantısı ile nüfus yapılarını korumuşlardır. Anadolu nüfusu ancak 20. yüzyılın başlarında yaklaşık 12 milyonluk nüfusu ile Roma dönemi nüfusuna ulaşabilmiştir.²²¹

Roma İmparatorluğu'nun kuzeyli kavimlerin etkisiyle bunalıma girmesi ile Doğu ile Batı arasındaki ayırım kesinleşmiştir. Batıda kentler üretim ve ticaret yapısının bozulması ile çöküntüye girmiş ve ekonomi Doğuya bağımlı hale gelmiştir.

“Aristokrasi, kullandığı lüks nesnelere çoğunu Grek diyarından sağlamaktadır şimdi; bu dışalım ekonomisinin sahipleri olan Doğulu tacirler çok satmakta az almaktadırlar ve bu tek yönlü alışveriş, Batı'da Roma fethinin yığıldığı değerli maden birikimini de

²²¹ Sevgi Aktüre, *Anadolu'da Bronz Çağı Kentleri*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2004, s. 77-85.

azaltmaktadır yavaş yavaş. Öyle ki, daha IV. Yüzyılın sonlarında altın nadir hale gelmiştir ve ödeme araçlarındaki bu kıtlık, uzak mesafelere yapılan ticarete bir yavaşlama getirmiş, giderek kentlerin gerilemesine yol açmıştır... Kentlerdeki zanaat ve tacir birlikleri, İmparatorluk maliyesince ölçü dışında sömürüldüğü ve yüksek sınıflardaki alıcılarının ortadan çekilmesiyle durgunluk içine düştüklerinden, boşalırlar. Böylece, *tarım üstüne kapanmış* bir iktisadi sisteme doğru gidilir yavaş yavaş; kentler, pazarlar, yollar, bu tarımsal ortamda ağır ağır boğulurlar. Devlet de açıkça tarımsal niteliğe bürünür.”²²²

Doğu'nun Batı ile çelişen ekonomik zenginliği ve düzeni, Mısır, Suriye, Anadolu ve Balkanlar'ı içine alan ve uluslararası ticareti denetleyen stratejik geçişlere sahip Doğu Roma'yı Batı'dan ayrılmaya ve merkezin İstanbul'a taşınmasına neden olur. Doğu'daki gelişmiş ticaret ve zanaat, daha önceki dönemlerde kurulmuş karayolları ve limanlarla desteklenmiş ve kentsel gelişme sürdürülmüştür.

Bizans İmparatorluğu, konumu ve coğrafi bütünlüğü nedeniyle, canlı bir kıtalar ve bölgelerarası ticarete sahip olmuştur. Ancak VI. yüzyılda doğuda Sasani devletinin doğu ticaretini tekeline alması ve daha sonra ise VIII. yüzyılda Mısır, Suriye ve Irak'ın Müslümanların denetimine geçmesi karşısında Bizans Devleti yeni önlemler almak zorunda kalmıştır. ²²³ Bu önlemlerden birisi yeni ticaret yolları sayesinde İran tekeline kırmaktır. Bu amaçla ilk olarak güneyden Kızıldeniz üzerinden doğuya yönelinmiş ancak başarısız olunmuştur daha sonra ise kuzeyden Karadeniz üzerinden Hazar ötesi ticaretle Asya'nın iç bölgelerine kadar uzanılmış ve Asya ve Avrupa arasındaki ticarete Karadeniz ve Boğazlar'ın önemi yeniden güçlendirilmiştir. İkinci olarak İran'a bağımlılığın azaltılması için dışarıdan getirilen birçok ürünün yurtiçinde üretilmesine yönelinmiş ve üretilen bu malların dışsatımı yapılmıştır. Ancak IX. yüzyılda Müslüman egemenliğinin Orta Asya'dan İspanya'ya kadar yayılması doğu ticaretini olumlu yönden etkilerken Bizans ticaretini ve dolayısı ile Anadolu ekonomisini olumsuz yönde etkilemiştir. Batıda ve doğuda

²²² Server Tanilli, **Yüzyılların Gerçeği ve Mirası İnsanlık Tarihine Giriş**, Cilt II: Ortaçağ, Cem Yayınları, İstanbul, 1993, s. 18.

²²³ Yahya S. Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994, s. 20. Server Tanilli, **Yüzyılların Gerçeği ve Mirası İnsanlık Tarihine Giriş**, Cilt II: Ortaçağ, Cem Yayınları, İstanbul, 1993, s. 77-78.

toprakların elden çıkması ile *emek bolluğu* ve *toprak kıtlığı* çekilmeye başlamış ve toprak düzeni bozulmuştur, Doğu ve Batı Akdeniz’le olan ticaret çökmüştür. İmparatorluk Ege denizi çevresinde sıkışmıştır. Anadolu Selçuklularının Anadolu topraklarını içeriden kıyılara doğru fethi ile insan, toprak, ticaret yolları ve önemli limanlarla beraber, İmparatorluğun küçülmesi yanında, ticaretin Venedik ve Cenevizlilerin eline geçmesi, Bizans’ın çöküşünü Osmanlılardan çok önce getirmiştir.

“Bütün ticareti, Venedik ve Ceneviz kolonileri kendilerine çekip aldıkları için, Bizans gümrüklerinin bundan kazandığı hiçbir şey yoktur ve öyle bir zamana rastlamıştır ki bu, İmparatorluğun toprak kayıpları ve feodal gelişimi, ticaretten gelecek gelirleri, toprağınkilere oranla, devlet için pek önemli kılmıştır ve gitgide de artmaktadır bu önem... büyük işadamları, hemen tüm Yakındoğu’da olduğu gibi, şimdi hepsi de yabancı oldukları için, yerli burjuvazi acınacak bir duruma düşerken, zanaat üretimini de belirleyen yabancı alıcıların istekleridir artık.”²²⁴

“İtalyanlara ilk “ticaret” ayrıcalığı 992 yılında verildi. İmparator II. Basil, Venediklilere, gemileriyle Bizans askerlerini güney İtalya’ya taşımaları karşılığında ticaret ayrıcalıkları sağladı.²²⁵ Çanakkale Boğazı’nda Abydos’un bulunduğu dar geçitte ödenen vergiler indirildi.²²⁶ 11. yüzyılda, Norman istilasına karşı Bizans Devleti bir tüccar kent-devleti haline gelmiş olan Venedik’den tekrar askeri yardım istedi. Venedikliler yardımları karşılığında bir dizi yeni ticaret ayrıcalıkları elde ettiler, İmparator, 1082 yılının ünlü fermanıyla, Venedik tacirlerini gümrük vergilerinden ve ticaretten alınan bütün diğer vergilerden bağışladı. İstanbul içinde bir mahalle ve üç rıhtım, ülkedışı (*exterritorial*) hukuk statüsü ile Venediklilere bırakıldı. Anadolu, Balkanlar ve Ege Adaları’nda birçok liman da, İstanbul gibi, Venediklilerin gümrüksüz ve denetimsiz ticaretine açıldı. 1147 yılında, bu ayrıcalıklar Girit ve Kıbrıs adalarına da genişletilerek yenilendi. Bizans Devleti, benzer ayrıcalıkları 1111 yılında Pizahlara ve 1155 yılında da Cenevizlilere tanımak zorunda kaldı. İmparatorluğun uzun mesafe ticareti kısa bir süre içinde İtalyanların eline geçti.

Venedik, doğudaki üstün durumunu korumasının ön koşullarını Bizans Devleti’nin imhasında görmekte idi. Ayrıca Cenova ve Pisa tehlikeli rakipler halini almışlardı; çünkü Bizans içinde bulunduğu zorunlu koşullar altında, hiç olmazsa Venedik üstünlüğüne karşı bir denge yaratmak düşüncesiyle, bu yükselmek gayretinde olan deniz güçlerine aynı şekilde büyük imtiyazlar tanımıştı. İstanbul’da bir Bizans imparatoru hüküm sürdüğü müddetçe

²²⁴ Server Tanilli, **Yüzyılların Gerçeği ve Mirası İnsanlık Tarihine Giriş**, Cilt II: Ortaçağ, Cem Yayınları, İstanbul, 1993, s. 539.

²²⁵ Yahya S.Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994, s.17.

²²⁶ Balard, Michel, “Hıristiyan Akdeniz”, **Tarih Boyunca Akdeniz Uygarlıkları**, Ed. David Abulafia, Oğlak Yayınları, İstanbul, 2005, s.187.

Venedik tekel konumunu koruyamazdı. Yegane çözüm Bizans devletinin yere vurulmasında görünüyordu. Bunun için en iyi fırsatı ise, Bizans'a karşı bir fetih hareketine çevrilmesi gereken haçlı seferine iştirak sağlamaktaydı. Bizanslılar deniz egemenliğini Venedik'e kaptırmışlardı, şimdi de sıra imparatorluklarına gelmişti. Bizans Devleti, imparatorluk ekonomisi üstündeki denetimini kurmak için İtalyanlara baskı uyguladıysa da, bu da Dördüncü Haçlı Seferi sırasında İtalyanların İstanbul'u işgal etmelerine (1204) yol açtı.²²⁷ Latinlerin Bizans'ı işgali sonrasında en büyük kazancı Venedikliler elde ettiler. Venedik'in yeni kudret ve kuvveti en önemli liman ve adalara sahip olmak temeline oturdu. Deniz Cumhuriyeti Çanakale boğazında ve Marmara denizi kıyısındaki en önemli liman şehirleri Gelibolu, Tekirdağ ve Ereğli'yi (1205)²²⁸ ele geçirdi. Paleologların, İstanbul'u Latinlerden geri almalarına kadar geçen sürede Venedikliler Ege, Doğu Akdeniz ve Karadeniz'e serpiştirdikleri kolonileriyle, Doğu ticaretini ellerine aldılar. İstanbul'u Cenevizlilerin yardımıyla ele geçiren Paleologlar, Cenova ve Venedik'i birbirine karşı kullanarak bir denge politikası gütmeye kalkıştıysa da, bunu başaramayıp, Venedik'ten kurtulmak isterken Cenova'nın uydusu haline geldiler. İstanbul'da Galata, Karadeniz'de Trabzon ve Kefe gibi stratejik yerleri ele geçiren Cenevizliler, Moğol devletlerinin geliştirdiği Karadeniz-Asya ticaretinde önemli bir denetim kurdular. Bizans'ın yerli tüccarları ise, bu giderek canlanan uzun mesafe ticareti ve taşımacılığında tasfiye oldular. Bizans ekonomisindeki stratejik para-piyasa ilişkileri İtalya'daki gelişme merkezlerinin denetimine geçti ve Orta Doğu'da dışarıya bağımlı az gelişmişlik olgusunun tarihi temelleri ortaya çıkarken, para sistemi çöken, maliyesi bozulan ve tarımsal artık üstündeki denetimi azalan Bizans Devleti, kendi varlığını sürdürmek için yabancı ön-kapitalist birikim çevrelerinden aldığı desteğe bağımlı hale geldi."²²⁹

11. yüzyıldan beri değer kaybeden Bizans altın sikkesinin, Bizans Devleti'nin stratejik ticaret bölgeleri ile birlikte tüm uluslararası ticari faaliyetlerinin yabancıların eline geçmesi, doğuda ve Balkanlar'daki toprak kayıpları ve devletin dışa bağımlılığı sonucunda 13. yüzyılın ortalarından itibaren, bir zamanlar dünya ticaretine rakipsiz hakim olan Bizans altın sikkesi *hyperpheron*'un İtalyan şehir cumhuriyetlerinin yeni altını *la buona moneta d'oro* tarafından sürekli arka plana itilmesine ve devletin *mali kriz* içine düşmesine neden olmuştur.²³⁰

²²⁷ Georg Ostrogorsky, **Bizans Devleti Tarihi**, s.383.

²²⁸ Georg Ostrogorsky, **Bizans Devleti Tarihi**, s.383.

²²⁹ Yahya S. Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi**, s.17-18.

²³⁰ Stein, *Untersucungen* 11 vdd.; Zakythinos, *Crise Monétaire* 6 ve 23; Dölger, *Zur Textgestaltung der Lavra-Urkuden und zu ihrer geschichtlichen Auswertung*, BZ 39 (1939) 64 vd.; Zakythinos, *Crise Monétaire* 2; Bratianu, *études byz.* 221 vdd. Akt.: Georg Ostrogorsky, **Bizans Devleti Tarihi**, s.446.

Selçukluların Anadolu'daki varlığının Doğu Roma ve Osmanlılarla karşılaştırıldığında uzun süreli olmaması bölgenin ekonomik yönden bütünleştirilememiş olmasından kaynaklanmaktadır. Anadolu'nun iç bölgeleri ile sınırlı olan gelişmiş karayolu ticareti devletin gelişmesi için yeterli olmamıştır. Devlet ticareti geliştirmek için Akdeniz ve Karadeniz'de liman kentlerini ele geçirmesine rağmen Ceneviz ve Venedik tacirlerinin etkisini kıramamıştır. "XII. asrın başında Antalya ve Sinop'un alınması Türkiye'yi dış ticaretle doğrudan doğruya temasa getirdiği açıktır ancak Türklerin, ticaret filoları kurarak Akdeniz ve Karadeniz'e sahilleri olan komşu memleketlere gittiklerine dair bilgi yoktur"²³¹. İtalyan kent devletleri ile Bizans'la kurulan ilişkiler benzer biçimlerde Selçuklular'la da sürdürülmüştür. Gıyaseddin Keyhüsrev, İzzeddin Keykavus ve Alaeddin Keykubat ayrıcalıklı ticaret sözleşmeleri ile Venediklileri kıymetli maden ve taşlar gümrük resminden muaf tutarak, bütün diğer mallar için ise daha önce uygulanan gümrük resmini % 10'dan % 2 oranına düşürmüşlerdir²³². Benzer şekilde Cenevizliler de Anadolu ve Asya ticaretinde etkinliklerini devam ettirmişlerdir.

"1243'ten önce Anadolu'daki ticaretin çapı, Yakınoğu ülkelerinin Avrupa ülkeleri ile ticaretine göre veya en azından Avrupalıların daha uzak Doğu ülkeleri ile olan ticaretine oranla daha küçüktü... 1243'ten önce tüccarlar için Anadolu ticaret yapılacak bir yerken, artık mal satıp kar sağlamayı düşünmedikleri bir transit yoluyla. İlhanlı Devleti'ne denizden iki giriş yolu vardı: Biri *Kilikya*'da Ayas/Yumurtalık, diğeri Karadeniz'in doğusunda Trabzon. İkisi de İlhanlıların vasallarının elindeydi. Trabzon'dan yola çıkan kervanlar, ülkeyle ilişkisi gitgide azalan Erzurum'a gitmek için Anadolu topraklarından geçiyorlardı. Ayas limanına gelen mallar ise, Kayseri, Sivas, Erzincan yolları ile Erzurum'a varıyordu. Her iki yol da aslında Anadolu'nun büyük bir bölümünü güzergah dışında bırakıyordu. İtalyanların Tebriz'le ticareti ne kadar önemli olursa olsun, Hint Okyanusu'ndan ithal edilen malların büyük bir bölümü, Akdeniz'e Mısır yoluyla geliyordu. Çin ile yapılan ticarete, İran yollarına rakip olarak, daha kuzeyden, İlhanlıların düşmanı olan Altınordu devletinin topraklarından geçen yollar da vardı."²³³

²³¹ Mustafa Akdağ, **Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi**, Cilt I, Cem Yayınevi, İstanbul, 1995, s. 28.

²³² Yahya S. Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994, s.34.

²³³ Claude Cahen, **Osmanlılardan Önce Anadolu**, çev.: Erol Üyepazarcı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2002, s. 301

Bu dönemde Anadolu'nun parçalı durumu, stratejik limanlarının ve yollarının yabancı denetiminde olması, ticaret yollarının değişmesi, Anadolu merkezli bir gücün ortaya çıkmasına engel olmuş ve Anadolu'nun Doğu ve Batı'daki güçlü devletlerin sadece bir geçiş coğrafyasına dönüşmüştür.

Bizans topraklarını fetheden Osmanlılar da aynı coğrafya üzerinde bu ekonomik ilişkilerin üzerine oturmuştur. Bu durumu Braudel "Osmanlılar daha Bizans döneminde kaybedilmiş bir iktisadi savaşın nöbetini devraldılar"²³⁴ biçiminde değerlendirmektedir. Bizans ve Selçuklu Devletleri'nin yıkılışı ile ekonomik ve siyasal yönlerden parçalanmış bölge birbirine bağlı olan ekonomik ilişkilerin yüksek bir siyasal otorite ile bütünleştirilmesi ile sonuçlanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun Anadolu, Suriye, Kafkasya, Karadeniz ve Balkanlar'ın ekonomik ve ticari ilişkilerini siyasal bir bütünlükle yeniden gerçekleştirilmesinde bölgenin jeoekonomik bütünlüğünün önemi büyüktür. Yeni ticaret yollarının bulunmasına kadar bölgedeki bütün stratejik ticaret noktalarını denetim altına alan Osmanlılar da verdikleri ticari ayrıcalıklar ve Avrupa sanayi devrimi sonucunda Bizans'la aynı kaderi paylaşmışlardır.

Osmanlıların bölgeyi bütünleştirme çabaları öncelikle boğazların denetimini ele geçirerek Balkanlar ve Anadolu'yu coğrafi ve ekonomik yönden tamamlamaktır. Bunda Rumeli olarak adlandırılan Balkanların, Anadolu ekonomik coğrafyasının bir devamı ve tamamlayıcısı olmasının önemi büyüktür.

"Hoca Sadettin, Rumeli'den bahsederken, bu coğrafyanın güzellik ve zenginliklerine özellikle atıfta bulunur ve yetiştirilen ürünlerin bolluk ve çeşitlilik gösterdiğini, daha da önemlisi demir, bakır, altın gibi madenlere sahip olduğunu belirtir. Bu coğrafyaya Osmanlı'nın geçiş sebepleri arasında önemli bir yer tutan ekonomik sebepleri sıralar. Rumeli topraklarının bu zenginliğinin, gerek Selçuklu döneminde gerekse Osmanlı döneminde Türkler tarafından kullanıldığı bilinmektedir. Mustafa Akdağ, XV. ve XVI. yüzyılda Anadolu'da meydana gelen kıtlıktan kurtulmak için Rumeli'nin zahire ve hayvan kaynağı olarak kullanıldığını dolayısıyla bunun Osmanlı öncesinde de gerçekleşmiş olduğunu ileri sürerken, Vasiliev'den naklen 1222-1245 yılları arasında Anadolu'da kıtlık olduğunda

²³⁴ Yahya S. Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994, s.18.

Türklerin İznik İmparatorluğuna girerek zahire elde ettiklerinin altını çizer. Akdağ'ın "Marmara İktisadî Ünitesi" olarak adlandırdığı bu yapıya Halil İncalcık eleştirel bir gözle bakar. Akdağ daha da önemli olarak bu çalışmasında Marmara bölgesi ile Balkanların ekonomik açıdan birbirleriyle olan bağından bahseder ve her iki bölgeye sahip olan Osmanlıların, Bizans'ın Balkanlarla olan ekonomik ilişkilerini kendisine döndürdüğünü ilave eder. Diğer taraftan Osmanlı'nın devraldığı Selçuklu Türkiyesi'ndeki ekonomik hayatın geçirmekte olduğu sıkıntılı vaziyette Osmanlı fetihlerine katılan Müslüman unsurların sadece İslamî kaygılarla değil aslında ekonomik sebeplerle desteklendiğini de göstermektedir. Anadolu'da Bizans'a ait toprakların ele geçirilmesinde kendini gösteren bu durum Rumeli'ye geçiş ve genişleme sırasında daha belirgin bir hal aldı. Anadolu'dan farklı olarak zengin bir ekonomik hayat yaşayan Rumeli bu açıdan Fetih düşüncesindeki Osmanlıların Müslüman Türk unsurlardan destek bulmasını kolaylaştırıyordu. İlk önceleri Bizans'ın ağır baskısı altında kalan Anadolu coğrafyasındaki yerli halk, daha sonraları Moğolların yakıp yıkmaları ve yağmalamaları ile ekonomik açıdan sıkıntılı bir hale düştü. Daha sonraları Müslüman Türk Beylikleri arasındaki mücadelelerde bu sıkıntılar arttı. Bu durumun ancak Osmanlıların Anadolu'da birliği sağlaması ile ortadan kalktığını söylemek yanlış olmaz. Anadolu'nun bu bozuk ekonomik durumu Osmanlıların Rumeli topraklarına geçmelerinde önemli etken olmuştu. Bu sıkıntılı durumun doğurduğu bir sonuç olarak ekonomik sıkıntı içinde olan Müslüman Türk unsurlar tarafından da yoğun bir şekilde destek bulması sonucunu doğurdu. İşte bütün bu ekonomik sebeplerden dolayı, Çorlu, dirne ve Vize'nin alınması ile coğrafi açıdan Bizans'ın Balkanlarla ilişkisini Osmanlılar, bir taraftan da hem Anadolu'dan hem Rumeli'den Bizans'ın ekonomik hayat bağlarını kesmiş, hatta Balkanların zengin ekonomik çarkını kendi lehine çevirmiş oldu. Böylece Rumeli'ye geçen Osmanlıların Bizans'a askeri ve siyasi alandaki darbesi ekonomik alanda da kendini gösterince, 1302-1453 yılları arasındaki yaklaşık yüz elli yıllık bir dönem sonunda, yıkıcı bir hal aldı.

Akdağ'ın tanımlaması ile Marmara İktisadî Ünitesi'nin kalbi İstanbul idi. Nitekim İstanbul, doğu ile batı arasındaki en önemli ticaret yolunun geçiş noktasıdır. Eski zamanlardan bu yana Belgrat'ta Tuna'dan ayrılan yol Meriç vadisini takip ederek İstanbul'a oradan da Üsküdar'a geçerek Bağdat'a ulaşıyordu. Doğu'nun ipek baharat ve değerli eşyalarının en kısa yoldan batıya ulaşımı İstanbul üzerinden sağlanıyordu. Ayrıca Karadeniz-Marmara-Akdeniz bağlantısının kesişme noktası da İstanbul'du.⁸⁰ Nitekim İncalcık, İstanbul'un uluslararası ticaret merkezi ve transit yolu olmasının önemini belirtir. Açık bir ifade ile Avrupa Asya arasında bir köprü durumundaki Anadolu coğrafyasının bir uzantısı durumunda bulunan Rumeli'nin bütün bu koşulları göz önüne alındığında Osmanlı'nın Rumeli'yi ve İstanbul'u fethin ekonomik sebepleri de kendini göstermekteydi ki Osmanlılar bu bilinçle sıralanan bu sebepleri göz önünde bulundurarak hareket etmişlerdi. Osmanlılar, Balkanları ve İstanbul'u almakla elde ettikleri ekonomik faydalar sebebiyle XVI. yüzyılın sonlarına kadar Avrupa için hammadde ve zahire kaynağı durumuna gelmişler, savaş

araçlarında kullanmak ve halkın madeni eşyalarını yapmak için ihtiyaç duyduğu bakır, demir, kurşun gibi madenleri kendileri çıkarmışlardı. Ayrıca Şam, Halep, Karaman, ve Ankara'dan itibaren Marmara ve Ege Denizine kadar olan sahada ileri olan dokuma sanayiine, İstanbul, Edirne ve Selanik'in zengin dokumacılık geleneğinin katılımıyla da dışarıya mal gönderecek duruma gelerek Balkanlardaki zenginliği kendi bünyesine katmış bulunuyorlardı."²³⁵

Osmanlıların Anadolu ve Rumeli'yi siyasal ve ekonomik yönlerden birleştirmeleri, İstanbul'u fethetmeleri (1453) ile boğazların denetim altına alınmasından sonra Karadeniz kıyılarındaki kent ve devletlerin desteksiz kalmaları ile birer birer Osmanlı egemenliğine girmesi sonucunda Karadeniz ticareti denetim altına alınmıştır. Bunun yanında I. Selim zamanında ise doğu ve güneye yapılan seferlerle önce "Anadolu'dan doğuya giden bütün yollar"²³⁶ denetim altına alınmış daha sonra ise Suriye ve Mısır'ın (1514–1517) ele geçirilmesi ile devlet ekonomik stratejik bütünlüğüne kavuşmuştur.

İmparatorluğun bu toprak genişlemesine karşın iktisadi ve mali yapı 16. yüzyılın sonlarına doğru bozulmaya başlamıştır ve genişlemenin yerini durgunluk ve bunalım almaya başlamıştır. Akdeniz ticaretinin yerini Atlantik ve Uzakdoğu ticaretinin alması ile imparatorluktan geçen transit ticaret yollarının değişmesi, Batı Avrupa'daki merkantilist genişlemeler sonucunda Avrupa'daki enflasyona bağlı olarak Osmanlı İmparatorluğu'nda meydana gelen fiyat artışları, mali kriz ve olağanüstü vergilerin yarattığı baskılar, devleti Bizans İmparatorluğu'nun yaşadığı benzer sonuca doğru götürmektedir.

"İmparatorluğun Asya-Avrupa ticaret yolları üzerindeki konumu, parasal istikrarın sağlanmasını daha da güçleştirmekteydi. 12. yüzyılda Orta Avrupa ve Balkanlar'da büyük gümüş yataklarının bulunup işletilmeye başlanmasından sonra, Avrupa Asya'ya ihraç ettiğinden daha fazlasını ithal etmekte, ipek, baharat ve tekstil ürünlerinin karşılığını gümüş

²³⁵ Hoca Sadettin, c. 1, s. 85, 133. Mustafa Akdağ, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye'nin İktisadî Vaziyeti", *Bellekten*, c. XIII, Sayı 51, (Ankara 1949), s. 500–508. Selahattin Tansel, **Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmet'in Siyasî ve Askerî Faaliyetleri**, TTK yay. Ankara 1985, s. 24vd. H. İnalçık, "Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye'nin İktisadî Vaziyeti Üzerinde Bir Tektik Münasebetiyle" Osmanlı İmparatorluğu, **Toplum ve Ekonomi**, Eren yay. İstanbul 1996, s. 139-186. Akt: Haldun Eroğlu, "Osmanlı'nın Rumeli'deki Fetih Stratejileri", **PRILOZI, Za Orjentalnu Filologiju, (POF), Orientalnu Institut u Sarajheva**, vo. 52-53, 1-390, (Sarajeva 2004), s. 207-209.

²³⁶ Donald Edgar Pitcher, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası**, Çev. Bahar Tırnakçı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001, s. 153.

ve altınla ödemekteydi. 16. yüzyılda Amerika'dan Avrupa'ya büyük miktarlarda değerli maden akması, Asya-Avrupa ticaretinde yeni dengeler yaratmamış, ancak ticaret hacmini artırmıştı. Osmanlılar ise, 15. yüzyılın ikinci yarısında Doğu Akdeniz'deki ticaret yolları üzerinde söz sahibi olmaya başladıktan sonra, değerli madenlerin batıdan girişini özendiriyorlardı. Kıtalarası değerli maden akışı, 16. yüzyılın ikinci yarısında daha da yoğunlaştı. *Groschen/grosso* ya da gurus olarak adlandırılan büyük boy gümüş Avrupa sikkeleri, Osmanlı piyasalarında giderek artan boyutlarda dolaşmaya başladı. Ancak, Asya'ya karşı verilen ticaret açıkları nedeniyle, Osmanlılar altın ve gümüşün doğuya doğru yol almasını engelleyemediler.”²³⁷

Osmanlı mali sisteminin bozulması ile yabancı para birimlerinden Hollanda taleri, İspanya'nın riyal kuruşu ve Venedik dukası imparatorluğun bir çok bölgesinde kullanılmaya başlanmıştır. Bölgeler arasında para piyasalarının bütünlüğünü sağlanmaya yönelik önlemlerle başarılar sağlansa da uzun dönemde paranın değerinin düşmesine engel olunamamıştır. “19. yüzyıla gelinceye kadar kararlı ve ülkenin her yerinde geçerli bir Osmanlı para sisteminden söz etmek olanaksız gibidir”²³⁸. 1585 tağşişi sonrasında bütçe açıkları, bütçe açıklarını kapatmak için başvuru tağşişler ve iç borçlanmalar sonunda devleti XVIII. yüzyılın sonlarında dış borçlanmanın düşünülmesine ve yarım asır sonra da bunun gerçekleşmesine götürmüştür.

Bu fiyat hareketlerinin yıkıcı etkilerinden başka “ticaret alanında yabancılara Osmanlılar tarafından tanınan kolaylıklar, [Osmanlı] egemenliğinin başlıca çatlaklarından birini meydana getirmiştir. [Avrupalı] büyük güçler, [Osmanlı] ekonomisinde oynadıkları büyük rolün bilincine varmaya başladıklarında... Batının ekonomik etkisi önce Hıristiyan azınlıklar, sonra Yahudiler ve nihayet bizzat Türklerin üzerine uzanan siyasal bir etkiyle birleşmiştir.”²³⁹

²³⁷ Şevket Pamuk, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000, s. 145-146.

²³⁸ Kafadar (1986), 61–109; Tezel (1971) 254–5, 254/A; Braudel (1966c 1) 539–41. Akt: Yahya S. Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994, s. 48.

²³⁹ Mantran (1986) c. 1, 8. Akt: Yahya S. Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994, s. 63.

Avrupa ekonomik yayılışının merkantil genişlemesi batıdan başlayarak imparatorluğun birçok bölgesinin Avrupa ülkeleri ile ekonomik ilişkiler geliştirmesine ve merkezle gittikçe bağlarının kopmasına da neden olmuştur. Merkezin mali yönden bağımlılığı yanında çevrenin ekonomik ve ticari ilişkilerle batıya yönelmesi İstanbul'u imparatorluğun merkezi konumundan uzaklaştırmış ve ekonomik bütünlüğün bozulmasına neden olmuştur. 16. yüzyılda başlayan Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa ekonomisiyle bütünleşme süreci 20. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı ekonomisinin çözülmesiyle sonuçlanmıştır. Balkanlar'da ticaret Avusturya'ya²⁴⁰, Kuzey Karadeniz ve Kafkasya'da Rusya'ya ve imparatorluğun liman kentleri ise deniz ticareti ile doğrudan Avrupa ülkelerine yönelerek ekonomik ve ticari bütünlük parçalanmıştır.

Türkiye ekonomik coğrafyasının, Batılı ekonomik güçlerin etkisiyle çözülmesi ve geniş ekonomik bölgelerin coğrafyadan kopartılması yanında ulusal ekonominin yabancı denetimine geçmesi ile yetinmeyen güçlerin, Birinci Paylaşım Savaşı ile küresel konumlarını güçlendirmek ve büyük güçler arasındaki dengeyi kendi taraflarına çekmek için yaptıkları savaşlarda Osmanlı İmparatorluğu etkisiz kalmıştır. İmparatorluk topraklarının batılı büyük güçler tarafından paylaşılmasında cetvelle çizilen siyasal sınırların ekonomik coğrafyanın emperyalist güçlerin gereksinmelerine göre parçalanması karşısında ise 'ulusal istenç'e dayanarak Anadolu ekonomik coğrafyasının savunulması ve bütünlüğünün sağlanması çabaları, askeri ve siyasal mücadele ile birlikte ulusal mücadelenin önemli bir ayağıdır.

Misak-ı Milli'nin 6. maddesinde; "Osmanlı memleketlerinin ekonomi yönünden varlığını sürdürmesine ve gelişme olanaklarına zarar veren maddeler kabul olunamaz" biçiminde de belirtildiği gibi, Sevr Antlaşması'na karşı verilen Ulusal Kurtuluş Savaşı sayesinde, ulusal sınırlar çizilirken siyasal coğrafyanın ekonomik bütünlüğü de korunmaya çalışılmıştır.

²⁴⁰ Traian Stoianoviç, "The Conquering Balkan Orthodox Mercant", JecH, XX, (1960), ss.260, 297-300. Akt.: Michael Palairat, **Balkan Ekonomileri 1800-1914 Kalkınmasız Evrim**, çev.: Ayşe Edirne, Sabancı Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2000, s. 58.

Harita 20: Misak-ı Milli Haritası

Kaynak: Budak, 2002, s. xvi-xvii

Batı sınırı çizilirken Trakya ekonomik coğrafyasının bütünlüğünü Rauf Bey “efendiler, Edirne'nin Türk olduğunu kabul edip de Karaağaç'ı veririz demek Edirne'yi iktisaden imha demektir...”²⁴¹ sözleri ile belirtmektedir. Faik Bey'e göre ise Karaağaç'ın Türkiye'ye verilmesi Trakya'nın yaşaması için yeterli değildir. Meriç'in batısında kalan Türklerin yaşadıkları, dünyanın en verimli toprakları –bire elli, bire altmış veren topraklar- Türkiye sınırlarına dahil edilmelidir²⁴².

Türkiye'nin güney sınırı çizilirken ise, Urfa milletvekili Yahya Kemal (Beyatlı) Ankara İtilafnamesi'nde belirlenmiş ve Lozan'da da aynen onaylanmış Musul dışındaki güney sınırının (Suriye sınırı) doğal olmadığı, bunun yerine Türkiye'nin güney sınırının “tabii hudüd” olarak gördüğü Fırat Nehri'nden geçmesi gerektiğini ileri sürerek, Fırat'a kadar uzanan yerlerin Diyarbakır, Siverek, Urfa,

²⁴¹ TBMMZC, XXV, s. 117. Akt.: Mustafa Budak, **İdealden Gerçeğe Misak-ı Milli'den Lozan'a Dış Politika**, Küre Yayınları, İstanbul, 2002, s. 321.

²⁴² Mustafa Budak, **İdealden Gerçeğe Misak-ı Milli'den Lozan'a Dış Politika**, Küre Yayınları, İstanbul, 2002, s. 328.

Mardin ve Siirt halkının “koyun meraları”²⁴³ olması ile Anadolu ve Suriye arasındaki ekonomik ilişkilerin önemini vurgulamaktadır. Bu ekonomik ilişkilerin korunması gerektiği aksi durumda ise her iki bölgenin de ekonomik olarak zarar göreceği açıktır. Mersin Milletvekili Niyazi Bey’e göre de güney sınırı çizilirken İskenderun Limanı’nın dışarıda bırakılmasının toprak kaybından öte önemli ekonomik kayıplara neden olacağını bildirmektedir. İskenderun limanı sadece Halep’in değil Antep, Maraş, Adana Vilayeti’nin bir kısmı, Urfa, Mardin, Diyarbakır, Malatya ve Harput’a kadar uzanan bir hinterlandın limanı konumundadır. Demiryolu bağlantısının olması da ayrıca önemlidir. Bunun yanında Amik ovasının Suriye’de kalması da tarımsal üretim ve elektrik üretimini açısından Türkiye Cumhuriyeti için büyük kayıp anlamına gelmektedir.²⁴⁴

Bugün için de hala önemli bir sorun olan Irak sınırları içerisinde kalan Musul ve Kerkük’ün ulusal sınırlar dışında kalmasının ekonomik ve siyasi sonuçları ile stratejik değeri ise; “*Musul, memleketin neşv u neması için pek elzem olan petroleri ile bize pek lazımdır. Keza elden çıkması ise başımıza bir Kürdistan belası çıkarmak demektir ki bizi böğrümüzden urur. Ermenistan’la birleşir. Hem de istikbalimiz olan Şark ile aramızı keser*”²⁴⁵ sözleri ile açıkça belirtilmiştir

Türkiye Cumhuriyeti’nin siyasi sınırlarının ekonomik sınırları ve bağları doğrultusunda çizilememiş olması ekonomik coğrafya bütünselliğini bozmuş ve ekonomik gelişmesini olumsuz etkilemiştir.

“Cumhuriyet Türkiye’si’nin karşılaştığı ilk darboğaz ölçeklerle bağlantılıdır. İmparatorluk Türkiye’sinden Cumhuriyet Türkiye’sine geçiş ölçek küçülmesi ve iç ekonomik alanın daralması anlamına gelmektedir. Siyasi ve coğrafi ekonomik sınırlar farklıdır. Bu farklılık üretim faktörlerinin akışkanlığını sınırlar. Bölgesel

²⁴³ Mustafa Budak, **İdealden Gerçeğe Misak-ı Milli’den Lozan’a Dış Politika**, Küre Yayınları, İstanbul, 2002, s. 476.

²⁴⁴ Mustafa Budak, **İdealden Gerçeğe Misak-ı Milli’den Lozan’a Dış Politika**, Küre Yayınları, İstanbul, 2002, s. 473–474.

²⁴⁵ B. Şimşir, Lozan Telgrafları I, s. 449. Akt. Mustafa Budak, **İdealden Gerçeğe Misak-ı Milli’den Lozan’a Dış Politika**, Küre Yayınları, İstanbul, 2002, s. 348.

pazarların daralmasına neden olur. Göçebe hayvancılık gibi mekan değiştirme gereği duyan üretim faaliyetlerini caydırır. İmparatorluğun çöküşünden sonra Cumhuriyet'le birlikte, Toroslar'la kuzeye kapalı Güney Doğu Anadolu bölgesinin doğal ekonomik uzantısı Suriye ve Irak'ta kalır. Kuzey Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz Bölgeleri ise deniz ve demiryolu ile Kafkas ekonomik alanıyla bağlantılıdır. İşgal altında bulunmadığı dönemde bile bu yörede Rus rublesi günlük ticari işlemlerde kullanılır. Hatta Rus kağıt rublesinin satın alma gücü vardır. Ölçek olarak bir Rus ölçüsü olan put yaygındır. Cumhuriyet'le birlikte Antep ve yöresi denize açılan kapısı Beyrut'u yitirir. Bundan böyle Antep alacası ve danteli mahreç bulamaz. Keza Batum, Kars'ın limanı olmaktan çıkar. Kars "zavot"ları eski etkinliklerini gösteremez. Yeni sınırlar özellikle hayvancılığı olumsuz yönde etkiler.

"Ulusal" Pazar ölçeğinin küçülmesi üretim faktörlerinden emeğin de akışkanlığını sınırlar. Osmanlı'nın son döneminde tarım kesiminde üç "mevsimlik işçi" güzergahı vardır: Güneydoğu Anadolu ve Suriye'den Çukurova yöresine, Ege Adaları'ndan Batı Anadolu'ya, nüfus yoğunluğu yüksek Doğu Karadeniz Bölgesi'nden Kafkasya'ya.

Yeni ulusal sınırlar sonrası bu üç güzergah da kesintiye uğrar. Suriye'den mevsimlik "ırgat" gelmeyişi Çukurova'da emek açığına neden olur... Hatay'ın Türkiye'ye ilhakı Çukurova'nın işgücü darboğazına bir ölçüde çözüm getirir. İskenderun ve Antakya, eskiden olduğu gibi Çukurova'nın işgücü talebini karşılar. Keza, Ege yöresinde işgücü açığı vardır. Adalardan Batı Anadolu'ya mevsimlik işçi göçü durur. Siyasi gelişmeler sonucu adalarla bağlantı kopar. Ege yöresini terk eden sayısı yöreye göçürülenden daha fazladır. Ücretler sürekli artış gösterir ... Nihayet, Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu sınır bölgelerinin Kafkasya ile ilişkisi kopar. Siyasi engeller mevsimlik işgücünün akışkanlığını engeller. Karadeniz bölgesi Anadolu ardbölgesiyle bütünleşmekte güçlük çeker.²⁴⁶

²⁴⁶ Zafer Toprak, "Türkiye Tarımı ve Yapısal Gelişmeler 1900–1950", Der. Şevket Pamuk, Zafer Toprak, **Türkiye'de Tarımsal Yapılar (1923–2000)**, Yurt Yayınevi, Ankara, 1988, s.30–32.

Anadolu ekonomik coğrafyasının, Osmanlı Devleti'nin çöküşü ve batıya teslimi sonrasında çizilen siyasal sınırlarla küçülen ölçeğinin olumsuz etkileri yanında, Soğuk Savaş'la birlikte siyasal sınırların keskinleşmesi ve ekonomik ilişkilerin hemen hemen bölge ülkeleri ile kopması coğrafyanın ekonomik gelişmesine de ayrıca engel olmuştur.

Türkiye ekonomik coğrafyası tarihsel olarak doğudan kara ticaret yolları batıdan ise deniz ticareti ile doğrudan ilişkilidir. Doğudan kara güçlerinin kara ticaret yollarını denetime alması ile (Asurlar, Persler, Selçuklular, İlhanlılar) Anadolu ekonomisi çökmekte; Batıdan ise deniz güçlerinin (Yunan kolonileştirmesi, Venedik, Ceneviz, İngiltere) stratejik liman ve bölgeleri ele geçirmesi ve devlet üzerinde mali denetim kurmaları ile Anadolu ekonomisini çözmekte ve parçalamaktadır. Anadolu ekonomisinin doğudaki stratejik noktaları güneyde Çukurova bölgesi, kuzeyde Trabzon çevresi, batıdan ise Boğazlar bölgesidir.

5. 2. Türkiye'nin Ulusal Jeoekonomik Yapısı

Türkiye jeoekonomisi Türkiye'nin tarihsel, ulusal ve uluslararası jeoekonomisinden oluşmaktadır. Ulusal jeoekonomi, konum ve ulusal sınırlar içerisindeki doğal kaynaklar, insan kaynakları, ekonomisi ve bunların yönetiminden, uluslararası jeoekonomisi ise uluslararası konumun ve ulusal jeoekonomik yapının uluslararası alandaki uygulama biçiminden oluşmaktadır.

Jeoekonominin temelini oluşturan coğrafya ve ekonomi, Atatürk'ün belirttiği gibi Türkiye'nin bağımsızlığı ve gücü için de temel dayanaktır.

“Ekonomik kalkınma, Türkiye'nin hür, bağımsız, daima daha kuvvetli, daima daha ileri Türkiye idealinin belkemiğidir. Türkiye bu kalkınmada, iki büyük kuvvete dayanmaktadır:

- 1) Toprağın iklimleri, zenginlikleri ve başlı başına servet olan coğrafi vaziyeti;*
- 2) Türk milletinin, silah kadar makine de tutmaya yaraşan kudretli eli ve milli olduğuna inandığı işlerde ve zamanlarda tarihinin akışını değiştirecek kahramanlıkta ortaya çıkan yüksek benliği”.*

Türkiye, sahip olduğu coğrafya, doğal kaynakları ve nüfusu ile birlikte konum olarak son derece önemli bir yerdedir. Bu konuma bağlı olarak jeoekonomisini etkileyen başlıca özellikler:²⁴⁷

(1) Dünyanın önemli bölgelerinin ulaşımını sağlayan kara, deniz ve hava yollarının kesiştiği bir konumdur. Avrupa, Uzakdoğu, Rusya, Orta Asya ve Ortadoğu'yu kapsayan Doğu-Batı ve Kuzey-Güney yönünden karayolu ulaşımı Türkiye üzerinden yapılabilmektedir. Dünyanın stratejik 16 boğazından ikisine sahip olması da yine jeoekonomik önemini arttırmaktadır.

(2) Küresel ekonomiyi biçimlendiren bölgesel birliklerle etkileşimde olan bir konumdur. AB, ABD ve Japonya eksenli bölgeselleşme sürecinde bağlantılar ve etkileşimler açısından Türkiye önemli bir konumdur.

(3) Önemli/stratejik enerji ve yer altı kaynaklarının olduğu alanlara yakınlık ve bunlara sahip olma ile bu kaynakların taşınmasında enerji hatları ile oynadığı/oynayabileceği stratejik rol.

(4) Pazarlara yakın olma. AB ülkelerine sınır oluşu yanısıra, Orta Asya, Balkanlar, Kafkaslar ve Ortadoğu ülkelerine yönelik ekonomik ilişkiler Türkiye'ye eko-stratejik bir üstünlük sağlamaktadır.

(5) Kültürel yakınlık ve kabul görme. Türkiye çevresindeki ülkelerle geçmişten gelen yakınlığı ve kültürel ilişkileri nedeniyle ticaret ve üretim yatırımlarında bölge ülkeleri arasında öncelikle tercih edilmektedir.

(6) Türkiye konumuna bağlı olarak, çeşitli ekonomik sektörlerin gelişimine olanaklıdır ve hem sınırları içinde hem de sınırları dışında ekonomide bölgesel farklılıkları giderebilecek ve işbirliğine dayalı bir ekonomik yapıya sahiptir.

(7) Türkiye'nin iklimi, yeryüzü şekilleri, denize kıyısı olması, toprak çeşitliliği, önemli madenlere sahip oluşu da ayrıca jeoekonomik gücünü arttıran doğal etkenlerdir.

Bu doğal öğeleri ulusal amaç ve istek çerçevesinde kullanmak amacıyla yönlendirilen eğitilmiş nüfus, ekonomi politikaları, dış ticaret politikaları, teknoloji

²⁴⁷ Servet Karabağ ve Salih Şahin, **Türkiye Beşeri ve Ekonomik Coğrafyası**, Gazi Kitabevi, Ankara, 2006, s.162-167.

politikaları ve enerji politikaları ile bütünleşen tarihsel siyasal-ekonomik coğrafya Türkiye'nin temel ulusal jeoekonomik yapısını oluşturmaktadır.

5. 2. 1. Nüfus – Ekonomi – Strateji İlişkisi

Nüfus, devletlerin sürekliliğinde ve ekonomik, sosyal, kültürel gelişiminde oynadığı rol ile ön planda gelmektedir. Ülke nüfuslarının birbirine karşı göreceli üstünlüğü, sayısı, yaş ortalaması, eğitim durumu, işgücü sayısı gibi durumlarla karşılaştırılabilmektedir. Her ülke kendi nüfus yapısına göre farklı stratejiler uygulamaktadır. Nüfusun geçmişteki sayısal üstünlüğünün yerini bugün ekonomiye katkı oranında üretken nüfus almıştır.

Dünya nüfusu 2000 yılında 6,1 milyar, 2003 yılında ise 6,3 milyardır. Dünya nüfusu 2025 yılında 7,8 milyara, 2050 yılında ise 8,9 milyara yükselecektir. Nüfus artış hızı gerilemektedir. 2000 yılında yüzde 1.2 olan dünya nüfus artış oranı 2000–2050 yılları arasında sürekli gerileyerek yıllık ortalama yüzde 0.77 olarak gerçekleşecektir. Nüfus artış hızındaki gerilemenin iki önemli nedeni bulunmaktadır. Bunlardan ilki doğurganlık oranının azalmasıdır. Dünya doğurganlık oranı 1995–2000 yılları için 2.83 iken, bu oran 2045–2050 döneminde 2.02 olacaktır. Bir ikinci neden ise HIV/AIDS ve diğer epidemik unsurların özellikle ilk 20 yılda ölüm oranlarına yapacakları etkidir. Dünyada bölgeler arasında nüfus ve demografik gelişmelerde yaşanan farklılıklar giderek artacaktır. Gelişmiş ülkelerde yıllık ortalama nüfus artış hızı % 0.04 iken, gelişen ülkelerde bu oran % 0.91 olacaktır. Gelişen ülkeler içinden seçilmiş azgelişmiş 49 ülkede ise yıllık ortalama artış oranı % 1.84 olacaktır. Bu eğilim çerçevesinde gelişmiş ülkelerde nüfus önümüzdeki 50 yıl hemen hemen sabit kalarak bugünkü 1,2 milyar seviyesinin biraz üzerinde olacaktır. Gelişmiş ülkelerin bazılarında ise 2000–2050 döneminde doğurganlık oranı net yenileme oranının altında kalacağından nüfus mutlak olarak azalacaktır. (Japonya, İtalya, Rusya, Ukrayna, Almanya, İspanya, İngiltere gibi) Gelişen ülkelerde ise nüfus 2000 yılında 4,9 milyar kişiden (2003 yılında 5 milyar kişi) 2050 yılında 7,7 milyar kişiye ulaşacaktır. Gelişen ülkeler içinde de nüfus artış hızlarında önemli farklılıklar yaşanacaktır. Bazı ülkelerde yıllık ortalama yüzde 2,5 ve üzeri artış yaşanacaktır.

Dünya üzerindeki nüfusun yaklaşık yüzde 74,1'i Asya ve Afrika kıtasında yaşarken bu oran 2050 yılında yüzde 78,8 olacaktır.²⁴⁸

Nüfus artış hızı, ekonomik gelişme temposu içinde işgücü artışını, sermaye birikimini, teknolojik gelişmeyi ve doğal kaynakların kullanılmasını etkileyen önemli bir ögedir. Nüfus artışı bir yandan doğrudan doğruya, öte yandan ekonomik gelişme yoluyla kentleşmeye yol açarak, konut, sağlık ve eğitim harcamalarını da etkiler. Sermaye birikimi ile teknolojik gelişmenin kişi başına gelir artışına yol açan önemli iki etken olduğu bilinmektedir. Sermaye birikimi ile beraber gerçekleşen daha ileri teknoloji kullanmanın, daha çok ve nitelikli işgücü ihtiyacına yol açıp açmayacağını da önceden kestirmek mümkün değildir. Çünkü nüfus artışının işgücü artışına yol açarak ekonomik gelişmeyi olumlu yönde etkilemesi yanında, artan nüfusun kişi başına gelir artışını olumsuz yönde etkilemesi de söz konusudur. Ayrıca, nüfus artışının sermaye birikimi, teknolojik gelişme, işgücü artışı, istihdam ve doğal kaynaklar ile ilişkisini de göz önüne almak gerekmektedir.²⁴⁹

Türkiye, bulunduğu coğrafyada, geçmişten gelen deneyimler ışığında nüfus stratejisini ekonomik üstünlük kurma anlayışı çerçevesinde değerlendirmek zorundadır.

5. 2. 1. 1. Nüfus Artışı ve Sermaye Birikimi

Sermaye birikimi veya sermaye stokunun artması belirli bir zaman içinde elde edilen gelirin tüketilmeyen kısmının yatırımlar haline gelmesi ile sağlanır. Bu bakımdan gelirin tasarruf edilen kısmının büyüklüğü sermaye artış hızını belirleyen önemli bir unsurdur. Nüfusun yaşlara göre bölünüşü tasarruf oranının belirlenmesini yakından etkiler. Bu bölünüş ise nüfus artış hızına bağlı olarak değişir. Nüfus artış hızı yükseldiğinde, 0–14 yaş grubu nüfusun toplam nüfus içindeki payının artacağı ve böylece çalışma çağı dışındaki bu yaş grubunun toplam tüketimi artırarak tasarruf oranını azaltacağı kabul edilir. 0–14 yaş grubu nüfus ile 65 yaşından yüksek olan

²⁴⁸ Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, **Türkiye'nin Temel Büyüklükleri ve Global Konumlanması 2023**, 2004, s. 18-34.

²⁴⁹ DPT, **Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Nüfus, Demografi ve Göç Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, Ankara, 2001, s. 4-5.

nüfus grubu, çalışma çağı dışındaki nüfus olarak bilinir. Çalışma çağı dışındaki nüfusun, çalışma çağı nüfus grubu olan 15–64 yaş grubuna bölünmesi ile bağımlılık oranı adı verilen bir oran bulunur.

Çizelge 17: Türkiye’de Seçilmiş Yıllara Göre Yaş Bağımlılık Oranları

YILLAR	YAŞ BAĞIMLILIK ORANI (%)
1935	82,89
1950	71,32
1970	85,68
1990	64,68
2000	55,10

Kaynak: Karabağ ve Şahin, 2006, s. 71.

Bağımlılık oranının yüksek olması tasarruf oranını azaltır. Öte yandan çalışma çağındaki nüfusun tamamının çalışmadığı da bilinen bir gerçektir. Bu bakımdan halen bir işte çalışanlar ile iş bulamayanların toplamından meydana gelen işgücünün çalışma çağı nüfusuna bölünmesi ile bulunan işgücüne katılma oranı da tasarruf oranını etkiler. Tasarruf oranının belirlenmesinde hükümetlerin uyguladığı vergi politikalarının önemi büyüktür. Nüfus artış hızının yüksek olması, vergi politikaları yolu ile tasarrufların artırılmasını zorlaştırır. Vergi politikası ile elde edilen kamu gelirlerinin kamu yatırımları yolu ile sermaye artışını hızlandırabilmesi, kamu cari harcamalarının düşük oranda olmasını gerektirir. Nüfus artış hızının yüksek olması, özellikle eğitim ve sağlık hizmetleri için gerekli olan kamu cari harcamalarını artıracığı için sermaye artış hızının yavaşlamasına da sebep olabilir. Yüksek bir nüfus artış hızı, sadece eğitim ve sağlıkla ilgili cari harcamaları artırmakla kalmaz, bu alandaki yatırım harcamalarının da artması gerekir.

Nüfus artış hızının yüksek olması hızlı bir şehirleşmenin de temel sebebidir. Hızlı nüfus artışı ve hızlı şehirleşme, hızla artan konut ihtiyacı ve hızla artması gereken konut yatırımları demektir. Demografik yatırımları, nüfusu artan bir ekonomide, kişi başına gelirin aynı kalması için yapılması gereken yatırımlar olarak nitelendirmek de mümkündür. Nüfus artış hızı ile demografik yatırımlar arasındaki ilişkiye şöyle bir örnek verilebilir: Sermaye/hasıla katsayısı 3 olan bir ülkede her bir

puanlık nüfus artışı, ülke gelirinin yüzde 3'ünün demografik yatırımlara ayrılmasını gerektirir. Ülkenin nüfus artış hızı yüzde 1 ise, demografik yatırımlar ülke gelirinin yüzde 3'ü kadar olurken, nüfus artış hızı yüzde 3 olduğunda demografik yatırımlar ülke gelirinin yüzde 9'u kadar olacaktır. Bu ülkenin, gelirinin yüzde 18'ini tasarruf edip yatırımlara yönelttiği varsayılırsa, yüzde 3 nüfus artış hızı söz konusu olduğunda tasarrufların ancak yarısı demografik olmayan üretken yatırımlara ayrılabilir.

Nüfus artış hızının yüksek olmasının yurtiçi talebi artıracığı, işbölümünü geliştireceği ve teknolojik gelişmeyi özendiriceği ileri sürülebilir. Ancak gelişmekte olan ülkelerde işbölümünün gelişmesi, teknoloji düzeyinin yükselmesi ve ekonomik gelişmenin hızlanmasını belirleyen temel değişken, tüketim talebi artışından çok yatırımlarda ortaya çıkan artışlar olmaktadır. Bu sebeple, ülke gelirinin ne kadar büyük bir kısmı tasarruf edilip yatırımlara yöneltilebilirse, yatırımlar o kadar hızlı artabilir. Yatırımlarda gözlenen artışlar ise, teknolojik gelişmeyi sağlayan en önemli faktör olarak görülmektedir. Bu bakımdan, gelişmekte olan ülkelerde yüksek nüfus artış hızının tasarruf oranı ve demografik yatırımları etkileyerek, yatırımları ve sermaye artışını yavaşlatması daha olasıdır.

5. 2. 1. 2. Nüfus Artışı ve Teknolojik Gelişme

Hızlı nüfus artışının gelişmiş ülkelerde tüketim talebini artırmak suretiyle karları, işbölümünü ve teknolojik gelişmeyi özendiriceği kabul edilebilir. Ancak gelişmekte olan ülkelerde gözlenen yüksek nüfus artış hızları, bir yandan tüketim talebini artırıcı bir rol oynarken öte yandan yatırımlara aktarılabilecek fonları azaltmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde teknolojik gelişmenin hızlanması, tüketim talebinde ortaya çıkan artışlardan çok, yatırım artışlarına bağlıdır. Teknolojik bakımdan geri olan bu ülkeler, ileri teknolojileri ülkelerine aktarabilmek için yüksek yatırım oranlarına ihtiyaç duymaktadırlar. Yüksek yatırım oranlarına ulaşabilmek için ise gelirlerinin daha az bir bölümünü tüketip, daha büyük bir bölümünü tasarruf etmek zorundadırlar. Bunun içindir ki, hızlı nüfus artışını yavaşlatarak tüketimi azaltmak ve yatırımlara yöneltilecek tasarruf fonlarını artırmak gerekir. Yüksek yatırım oranlarını gerçekleştirerek daha ileri teknolojileri hızla kullanabilen ülkeler

kar oranlarını ve gelirlerini yükseltip, yüksek tasarruf oranlarına daha kolay ulaşacaklardır. Tüketim oranını artıran yüksek nüfus artışının, gelişmekte olan ülkelerde yatırımları ve teknolojik gelişimi yavaşlatıcı bir rolü vardır.²⁵⁰

5. 2. 1. 3. Nüfus Artışı, İşgücü ve İstihdam

Nüfus artış hızı, işgücü artış hızını belirleyen temel değişkendir. Ancak nüfus artış hızında ortaya çıkan değişmelerin, işgücü artış hızını 15 yıllık bir gecikme ile etkilediği söylenebilir. Zira çalışma çağı genel olarak 15 yaşından sonra başlar. İşgücü talebi veya istihdam, teknoloji düzeyi veri olarak ele alındığında gelir düzeyine bağlıdır. Bu bakımdan istihdamda beklenen artışlar, gelir artış hızına bağlı olarak belirlenir. Ekonomik gelişme döneminde ülke geliri artarken teknoloji düzeyinin de ilerlediği genel olarak kabul edilir. Teknolojik gelişme sebebiyle işgücü talebi artış hızının gelir artış hızından daha küçük olması normaldir.

İşgücü arzındaki artış hızı doğrudan doğruya, istihdam artış hızı ise dolaylı olarak nüfus artış hızı ile ilgilidir. İşgücünün çalışma çağındaki nüfusa oranı olarak tanımlanan işgücüne katılma oranı sabit iken ve dışgöçler ihmal edilirken, nüfus artış hızının 15 yıl sonra işgücü arzı artış hızına eşit olması beklenir. Bunun içindir ki, nüfus artış hızı işgücü arzı artış hızını doğrudan doğruya belirler. İstihdam artış hızı ise, gelir artış hızı ile teknolojik gelişme hızına bağlanmaktadır. Bu bakımdan istihdam artış hızı ekonomik gelişmeye ve dolaylı olarak nüfus artış hızına bağlanabilir. Ekonomik gelişme içinde yatırımlar, hem teknolojik gelişmeyi hem de gelir artışını belirler. Böyle olunca işgücü talebi artışı açıklanırken gelir artışı yanında yatırımların da göz önüne alınması gerekir.

Gelişmekte olan ülkelerde görülen nüfus artış hızı ve işgücü arzı artış hızı yüzde 2,5 civarında ve yüksek sayılabilecek bir düzeydedir. Bu ülkelerde ekonomik gelişme için gerekli olan işgücü yönünden bir sorun genellikle görülmez. Ancak, yüksek işgücü arzı artışını emebilecek bir istihdam artışı sağlamak için gerekli olan gelir artış hızına ulaşmak pek kolay değildir. Bu bakımdan gelişmekte olan ülkeler,

²⁵⁰ DPT, **Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Nüfus, Demografi ve Göç Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, Ankara, 2001, s. 4-5.

yüksek düzeyde seyreden ve zaman içinde artma eğilimi gösteren bir işsizlik sorunu ile karşı karşıya kalırlar.²⁵¹

Türkiye’de nüfus ve demografik gelişmelerin işgücüne etkisi için öngörüler:²⁵²

Nüfus ve demografik gelişmelerin işgücüne etkileri analiz edilirken kullanılan yaş grubu klasik yaklaşımlarda 15–64 arası yaş grubudur. 15–64 yaş grubu çalışma çağında olan nüfus veya aktif nüfus olarak nitelendirilmektedir.

(1) 15–64 yaş grubu 2005 yılında (2000 yılında 43,7 milyon) 47,5 milyon iken 2025 yılında 61,98 milyona çıkacaktır. 2040 yılında ise 65,59 milyon olacaktır.

(2) Kadınlarda 15–64 yaş 2005 yılında 23,47 milyon iken 2025 yılında 30,78 milyon, 2040 yılında ise 32,99 milyona yükselmektedir.

(3) Çalışma çağı nüfus 2005–2025 yılları arasında kadınlarda 7,3 milyon ve erkeklerde 7,1 milyon olmak üzere toplam 14,4 milyon artmaktadır. Yılda ortalama 720 bin çalışma çağına katılım olmaktadır.

(4) Katılım 2005–2015 yılları arasında yıllık ortalama 847 bin kişi ile daha yüksek iken, 2015 yılından 2025 yılına kadar katılım yavaşlamakta ve yıllık ortalama 595 bin kişiye inmektedir.

(5) Çalışma çağı nüfusuna katılım 2025 yılından sonra ise daha da yavaşlamaktadır. 2025–2040 yılı arası yıllık ortalama katılım 240 bin kişiye kadar düşmektedir. 2005 yılından 2040 yılına kadar çalışma çağı nüfusuna toplam katılım 18 milyon kişi olarak öngörülmektedir

²⁵¹ DPT, **Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Nüfus, Demografi ve Göç Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, Ankara, 2001, s. 4-5.

²⁵² Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, **Türkiye’nin Temel Büyüklükleri ve Global Konumlanması 2023**, SAE Yayınları, İstanbul, 2004, 30-34.

Nüfus ve demografik gelişmelerin işgücüne etkileri incelenirken kullanılan ikinci yaş grubu 25–54 yaş grubudur. Kişilerin eğitim ve beceri seviyesi bu yaş grubunda giderek artmakta, reel kazançlar ve verimliliklerdeki artış önce hızlanmakta, belli bir yaştan sonra yavaşlamakta ve sabitleşmektedir. Bu nedenle bu yaş grubunda işgücüne katılım oranı da en yüksek olmaktadır. 24 yaşına kadar genişleyen üniversite eğitimi ve askerlik hizmeti, emeklilik yaşının ise fiilen 64 yaşın altında olması demografik analizlerde asal yaş olarak tarif edilen 25–54 yaş grubuna ayrı bir önem atfedilmesini gerekli kılmaktadır. 25–54 yaş grubuna ilişkin bulgular aşağıdaki gibidir;

(1) 25–54 yaş grubu 2005 yılında (2000 yılında 27,94 milyon) 30,12 milyon iken, 2025 yılında 39,12 milyona çıkacaktır. 2040 yılında ise 40,7 milyon olacaktır.

(2) Kadınlarda 25–54 yaş grubu 2005 yılında 14,87 milyon iken, 2025 yılında 19,5 milyon, 2040 yılında ise 19,87 milyon olacaktır.

(3) Erkeklerde 25–54 yaş grubu 2005 yılında 15,3 milyon iken, 2025 yılında 19,77 milyon ve 2040 yılında 20,2 milyon olacaktır.

(4) Asal nüfus 2005–2025 yılları arasında kadınlarda 4,47 milyon ve erkeklerde 4,46 milyon olmak üzere toplam 8,93 milyon artmaktadır. Yıllık ortalama artış yaklaşık 447 bin kişidir.

(5) 25–54 yaş arasındaki genişleme 2005–2015 yılları arasında hızlı, 2015–2025 yılları arasında ise yavaşlayan bir hızla olmaktadır. 2005–2015 yılları arasında yıllık ortalama katılım 519 bin kişi iken 2015–2025 yılları arasında yıllık ortalama 375 bin kişi olmaktadır.

Asal nüfustaki genişleme 2025 yılından itibaren önemli ölçüde yavaşlamaktadır. Asal nüfus 2040 yılında 2025 yılına göre sadece 951 bin kişi artarken bu yıllık ortalama 63 bin kişilik artışı göstermektedir.

Türkiye’de gerek 15–64 çalışma çağı nüfus göstergesi gerekse 25–54 yaş asal nüfus göstergesi kullanılsın, işgücüne katılım gösterecek nüfus artışı 2025 yılına kadar ortalama nüfus artışın üzerinde olacaktır. Bu nedenle nüfus artışı hızındaki yavaşlamaya rağmen, işgücüne katılım gösterecek yaşa gelen nüfus hızlı genişlemesini sürdürecektir. 2000–2025 yılları arasında çalışma çağı nüfus toplam nüfus içindeki en geniş payına ulaşacaktır. Bu gösterge Türkiye’deki potansiyel işgücü arzının en yüksek seviyeye ulaşması anlamına gelmektedir. Bu potansiyel işgücü, ekonomik büyüme için en olanaklı fırsat penceresi koşullarını sunarken, bu potansiyel işgücüne gerekli istihdamın yaratılamaması halinde önce işsizlik ardından da sosyal güvenlik sistemi olmak üzere tüm ekonomik ve sosyal dengeleri alt üst etme riskine de sahiptir.

Ekonomik büyümenin ana kaynağı üretim faktörleri olan emek ve sermayenin miktar olarak artması ile yine emek ve sermayenin faktör verimliliğinin artmasıdır. Türkiye 2025 yılına kadar olan süreçte demografik gelişmelerin ekonomik büyümeyi destekleyecek niceliksel özelliklere sahip olacağı bir dönemde olacaktır. Ancak bu fırsat penceresinin kullanılması çalışma çağı nüfusun verimliliğinin ve etkinliğinin yüksek olması ile yakından ilişkilidir. Bu da çalışma çağı nüfusun eğitim profili ile yakından ilgili olmaktadır. Bugünün eğitim çağı nüfusu ileride çalışma çağı nüfusunu oluşturmaktadır. Bu nedenle çalışma çağı nüfusun verimliliği, büyük ölçüde bugünden eğitim çağı nüfusun eğitim kalitesi ile belirlenmektedir. Türkiye 2025 yılına kadar demografik gelişmeler neticesinde ekonomik büyüme için çok elverişli olan çalışma çağı nüfusundaki genişleme koşuluna sahip olacaktır. Bundan geri dönülmesi mümkün değildir. Ancak çalışma çağı nüfusun verimliliği için Türkiye çok önemli adımlar atmak zorundadır. Okullaşma veya eğitime katılma oranları ve verilecek eğitimin kalitesi bu nedenle çok önemlidir. Artan Eğitim Kalitesi ve Yüksek Verimli İşgücü Kapasitesinin birleşmesi ile ekonomik büyüme sağlanabilecektir. Türkiye’nin 1990 ve 2000 yıllarındaki eğitim profili ekonomide işgücü verimliliğinin ve buna bağlı olarak ekonomik büyümenin sınırlanmasını

açıklamaktadır. Aynı eğitim profili ile 2025 yılına genişleyen çalışma çağı nüfusu ile girilmesi mümkün değildir.²⁵³

Kalkınma ve gelişmişlik ölçütlerinden önemli bir tanesi insani gelişmedir. Ülkeler ekonomik ve sosyal kalkınma ve gelişmeyi hedeflemekte ve planlamaktadır. Ülkelerin gelişmişliği bu bağlamda ekonomik ve sosyal göstergeler ile ölçülebilmektedir. Ancak ülkelerin ekonomik ve sosyal gelişmişliğinden tüm bölgelerin, tüm grupların, tüm cinsiyetlerin eşit yararlanması da önemlidir. Ayrıca ekonomik gelişmeye karşın aynı seviyede sosyal gelişim sağlanamadığı da görülebilmektedir. Bu nedenle insani gelişim ayrı bir gelişme ölçütü olarak hedeflenmelidir. Yine insani gelişimin yükseldiği ülkelerde, bunun ekonomik gelişmeye de itici güç oluşturduğu görülmektedir.

Birleşmiş Milletler (BM) insani gelişmişlik çalışmasında ülkeler üç ana gruba ayrılmaktadır. İnsani gelişmişlikte yüksek, orta ve düşük seviyeli ülkeler. Türkiye 2001 verilerine göre yapılan çalışmada 175 ülke arasında 96. sırayı almıştır. Türkiye'nin önümüzdeki 25 yıllık süreçte en öncelikli alanı insani gelişmişlik seviyesini arttırmak olmalıdır. Milli gelir büyüklüğü açısından dünyanın 17. büyük ekonomisi olan Türkiye insani gelişmişlik sıralamasında 96.'dır. Bu açıkça şunu göstermektedir; ekonomik büyüklük aynı zamanda insani gelişmeyi getirmemektedir. Sadece ekonomik büyümeye odaklanmak yeterli değildir. İnsani gelişme için ayrı ve bağımsız hedefler konulmalıdır. İnsani gelişim ekonomik büyüme ve kalkınmayı da getirecektir. Türkiye 2025 yılına kadar insani gelişme seviyesi olarak ilk aşamada orta gelişmiş ülkeler içinde en üst sırayı, ardından yüksek gelişmişlik seviyesi içindeki grubu ve bu grup içinde üst sıraları hedeflemelidir. İnsani gelişme çok farklı alanlarda ilerlemeyi gerektirmektedir. Türkiye sağlık olanakları, sağlık göstergeleri, yaşam kalitesi, eğitim kalitesi, eğitim harcamaları, gelir dağılımı, teknoloji kullanımı

²⁵³ Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, **Türkiye'nin Temel Büyüklükleri ve Global Konumlanması 2023**, SAE Yayınları, İstanbul, 2004, s. 34-44.

ve yaratma, ekonomik performans, cinsiyet eşitliği ve kadının konumu, yoksulluk gibi alanlarda kendine yeni hedefler belirlemeli ve iyileştirmelere gitmelidir.²⁵⁴

5. 2. 1. 4. Nüfus Artışı ve Doğal Kaynaklar

Nüfus artışının doğal kaynakların tükenmesine yol açabileceği endişesi, ekonomistleri iki yüzyıldır düşündüren önemli bir sorundur. Teknoloji düzeyi sabit iken nüfus artışının doğal kaynakların tükenmesine ve ekonomik gelişmenin durmasına yol açacağı düşünülebilir. Ancak nüfus artarken ekonomik gelişme ile birlikte teknoloji düzeyinin de ilerleyeceği kabul edilirse, gelişen teknolojinin yeni doğal kaynakların bulunmasına yol açarak uzun dönemde bu kaynakları artırabileceği beklenebilir. Yüksek bir nüfus artış hızının kısa dönemde doğal kaynaklar arzı üzerinde baskı yaratması, kar oranını azaltarak ekonomik gelişme açısından olumsuz etkiler yaratması muhtemeldir. Ne var ki, ekonomik gelişmenin kaçınılmaz unsurları olan sermaye birikimi ve teknolojik gelişme yeni doğal kaynaklardan yararlanmayı sağladıkça bu olumsuz etkiler ortadan kalkar. Gelişmekte olan ülkelerde görülen yüksek nüfus artışının doğal kaynaklar üzerinde yaratacağı olumsuz baskılar, sermaye birikimi ve teknolojik gelişme yoluyla telafi edilemediği sürece bu kaynakların ekonomik gelişmeye sınırlamalar getirmesi beklenebilir.²⁵⁵

5. 2. 2. Madenler – Ekonomi – Strateji İlişkisi

Günümüzde gelişmişliğin temel göstergeleri olarak nitelendirilen, demir-çelik, enerji ve tarım ürünleri üretimleri büyük ölçüde madencilik ürünleri ile sağlanmaktadır. Demir-çelik hammaddeleri, enerji hammaddelerinin yüzde 75-80'ini oluşturan kömür, petrol, doğalgaz gibi fosil yakıtlar ve uranyum madencilik ürünleridir. Tarım ana girdisi olan gübre üretiminde kullanılan hammaddelerin yüzde 90'ını madencilik sektörü ürünleri oluşturmaktadır. Dünya madencilik üretimi ağırlıklı olarak, petrol, doğalgaz, kömür gibi yakıt madenleri, demir, manganez, nikel gibi demir-çelik sanayisine girdi sağlayan metaller, bakır, çinko, kurşun, kalay,

²⁵⁴ Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, **Türkiye'nin Temel Büyüklükleri ve Global Konumlanması 2023**, İstanbul, 2004, s. 44-58.

²⁵⁵ DPT, **Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Nüfus, Demografi ve Göç Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, Ankara, 2001, s. 5-9.

alüminyum gibi bazı metaller, altın gibi kıymetli madenler ile fosfat, potas, kükürt gibi endüstriyel minerallerden oluşmaktadır.

Gelişmiş ülkeler büyük ölçekli sanayilerinin ana girdilerini oluşturan ve kendi topraklarında bulunmayan madenler konusunda dış kaynaklara ihtiyaç duymaktadırlar. Çok zengin doğal kaynaklara ve maden yataklarına sahip olan ABD bile birçok maden açısından bağımlıdır. AB ülkeleri hemen hemen her maden açısından dışa bağımlıdır. Japonya'nın maden kaynakları ise yok denecek düzeydedir ve bu yüzden dışa bağımlıdır. Türkiye dünya madenciliğinde 132 ülke arasında toplam üretim değeri ile 28. sırada, üretilen madenlerin sayısı itibarı ile de 10. sırada yer almaktadır. Dünya maden rezervlerinin binde 5'i Türkiye'de bulunmaktadır.²⁵⁶

Madenlerin stratejik değeri temelde askeri ve ekonomik boyutlarda değerlendirilmektedir.

'Stratejik maden' kavramını uluslararası ilişkiler, dünyada askeri ve ekonomik güç oluşturan ülkeler ya da oluşturulmuş ülke birlikleri kapsamında değerlendirilmesi zorunludur. Dünya pazarlarından "rekabet edilebilen fiyatlarla, herhangi bir kısıtlama ve güçlüklerle karşılaşılmeden sağlanan madenler" stratejik değildir. Savaş gibi olağanüstü durumlarda bu durum değişebilmektedir.²⁵⁷

1975 yılında ABD'nin Virginia kentinde yapılan 'Stratejik ve Kritik Mineraller Konferansı'nda stratejik madenler kapsamı genişletilmiş, aşağıda sayılan 17 maden Stratejik maden kapsamına alınmıştır. Bu madenlerden Asbest kullanımı insan ve çevre sağlığı açısından sakıncalı olması nedeniyle daha sonra kullanımı kontrol altına alınmıştır. Bugün sanayide Asbest kullanımı, yerini tamamen bor tuzlarına terk etmiştir.

²⁵⁶ Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, "Türkiye'nin Stratejik Yeraltı Kaynakları: Bor, Toryum, Uranyum, Krom, Altın", (http://www.turksae.com/sql_file/253.pdf), (Erişim Tarihi:12. 10. 2007).

²⁵⁷ Necati Yıldız, "Strateji ve Stratejik Maden", **Dosya**, Mart 2003, s. 28-29.

Çizelge 18: 1975 Virginia Konferansı'nda Belirlenen Stratejik Madenler

Optik mika	Niobidyum	Cesiyum	Manganez	
Tantalyum	Kobalt	Boksit	Platin Grubu Met	
Asbest	Kromit	Kalay	Florin	
Nikel	Civa	Tungsten	Antimuan	Selenyum

Kaynak: State of Alaska, Department of Naturel Resources, Mines&Geology
Bulletin, Vol.XXIX, March 1980, No.1

Bugün ABD tarafından 40'a yakın madenin stratejik olarak değerlendirildiği bilinmektedir.²⁵⁸

Ekonomik anlamda stratejik maden ve strateji kavramları, madenin ülkenin sosyo-ekonomik yapı içindeki katkısını ön plana çıkarmaktadır. Belirli bir maden, bir ülkenin ya da bölgenin ekonomisini belirleyici boyutta önem taşıyor ise o maden bölge ya da ülke için stratejik olarak kabul edilmelidir. Zonguldak Havzasında taşkömürü üretimi bölgenin sosyo-ekonomik yapısında vazgeçilmez bir ekonomik faaliyettir. Ayrıca, demirçelik için 'kok kömürü' üretiminde kullanılması taşkömürüne ayrı bir önem kazandırmaktadır. Bu anlamı ile taşkömürü ve demir cevheri askeri ve sosyo-ekonomik açıdan sadece ülkemiz için 'stratejik maden' özelliği taşımaktadır.

'Stratejik maden'in ikame edilip edilemeyeceği de önemlidir. Bir maddenin ikame edilme şansının yüksek olması, o maddenin değerini ve stratejik maden olma özelliğini azaltan bir etkidir. Madenin az bulunması ya da bir ülkede ön plana çıkması madenin stratejik maden olduğu anlamına gelmemelidir. Böyle bir durumda bu madenden ülke insanların uzun vadeli nasıl yararlanılabileceği yollarının iyi belirlenmesi yani iyi bir strateji çizilmesi gerekmektedir. Yüksek fiyat, alıcı ülkeleri yeni ikame maddeler aramaya yönlendirecek, sürdürülen araştırmaları hızlandıracaktır. Dünyadaki çoğu ülkenin AR-GE faaliyetlerine verdiği önem unutulmamalıdır. Bir ülke için "stratejik maden" kavramından öte ülkenin doğal

²⁵⁸ M. Mustafa Çınk, "Ulusların Gücü ve Yurdumuzun Tükenişi yada Tüketilişi", (www.metalurji.org.tr/dergi/dergi134/d134_5972.pdf), (Erişim Tarihi: 18. 02. 2006).

kaynaklarının ekonomisine katkısını artırmak için ulusal ve uluslar arası platformlarda uygulanacak üretim ve pazarlama gibi unsurları içeren bir 'strateji belirlenmesi' daha önemlidir.²⁵⁹

Madenleri stratejik kılan nitelikler ve ölçütler şunlardır:

- (1) Maden rezervlerinde dünya rezervlerinin çok önemli bölümüne sahip olmak,
- (2) Yüksek rezerve sahip madenlere bugün ve gelecekte talebin hızla artması,
- (3) Rezervlerin ekonomik değerinin hızla yükselmesi,
- (4) Ham rezervlerin girdi olarak kullanıldığı alanlarda çok yüksek katma değer yaratmaları,
- (5) Nadir bulunan elementler olmaları (ticari kullanımları da var ise),
- (6) Dünya üretiminde tekel ve veya oligopol konumda rezervlere sahip olunması,
- (7) Rezervlerin dünya ticaretini ve fiyatlarını yönlendirecek boyutta olması,
- (8) Geleceğin endüstrilerinde kullanılacak olmaları,
- (9) Gelecek süreçte piyasalarda arz ve talep dengesinin bozulması halinde önemli hale gelecek rezervlere sahip olunması,
- (10) Dünya piyasalarında hızla gelişme yaşanırken henüz ülke içinde zengin rezervlerin değerlendirilmemiş olunması,
- (11) Ülkelerin ihracatlarında önemli yer tutması,
- (12) Ülkelerin ihracatlarında önemli yer tutan rekabetçi, öncü sektörlerin girdileri olmaları,
- (13) Savunma kapsamında kullanım alanıdır.

Bir madenin yukarıdaki öğelerin hepsine birden sahip olması mümkün değildir. Ancak birine veya birkaçına bile sahip olan madenler ülkeleri için stratejik olmaktadır. Özellikle teknolojik gelişmeler çerçevesinde gelecekte kullanımlarının hızla artacağı beklenen ve dünya rezervlerinin büyük bölümüne sahip olunması

²⁵⁹ Necati Yıldız, "Strateji ve Stratejik Maden", **Dosya**, Sayı: 65, TMMOB Maden Mühendisleri Odası Yayınları, Ankara, Mart 2003, s. 28-29.

madenleri stratejik kılan en önemli unsurların başında gelmektedir. Bu konuda enerji sektöründe yeni hammadde kullanımı arayışları öncü olmaktadır.

Stratejik madenlerin tanımlamaları ile Türkiye'deki 21 maden ile ilgili yapılan değerlendirmeler sonrasında Türkiye için 5 maden stratejik maden olarak belirlenmiştir. Bunlar; Bor, Toryum, Uranyum, Krom ve Altın'dır.

Bor: Türkiye dünya bor rezervlerinin yüzde 62'sine sahiptir. Bor piyasasında sadece Türkiye ile ABD üreticidir. Türkiye ham bor ihracatında tek ülkedir. Bugün bor farklı sanayilerde 250'ye yakın alanda kullanılmaktadır. Türkiye bugün için potansiyelini ham bor ihracatı ağırlıklıdır değerlendirmektedir.

Bor'u stratejik kılan unsur ise, borun geleceğin enerji hammaddesi olarak kullanılması planlanan hidrojen ile birlikte kullanılmasının zorunlu ve alternatifsiz olmasıdır. Bor bir yakıt katkı maddesi olarak gelecekte kullanılacaktır. Hidrojen fosil kaynaklara alternatif enerji hammaddesi olacaktır. Bu nedenle dünyanın en geniş rezervlerine sahip olan Türkiye için bor stratejik bir maden konumundadır.

Toryum: Türkiye toryum madenlerinin yaklaşık dörtte birine sahip olan ve rezervlerde en büyük birinci veya ikinci olan ülkedir. Sıralamanın belirsizliği toryum rezervlerine ilişkin tespitlerin zorluğundan kaynaklanmaktadır.

Toryum geleceğin nükleer enerji hammaddesidir. Bugün için uranyum ve plütonyum ile elde edilen nükleer enerji için gelecekte toryum kullanılması planlanmaktadır. Bu konu ile ilgili teknoloji çalışmaları sürmektedir. Toryum yataklarının ticari olarak işletilmesi ve toryum ticareti, toryumun nihai olarak nükleer enerji santrallerinde kullanımı ile başlayacaktır ve toryuma talep olacaktır. Dünyada toryum rezervlerine sahip çok az ülkeden biri olan Türkiye için toryum stratejik bir maden haline gelmiştir.

Uranyum: Nükleer enerji üretiminin dünya enerji üretimi içindeki payı azalacak olmakla birlikte dünya uranyum üretimi ve tüketimi arasında üretim

aleyhine bir fark oluşacaktır. Bu farkın kapatılması için yeni uranyum rezervlerine ihtiyaç olacaktır. Bunun yanısıra Türkiye'nin artan enerji ihtiyacının karşılanmasında nükleer enerjinin payının mutlaka olması ve dışarıya artan bağımlılığın azaltılması için nükleer enerji arzının payının artması zorunludur. Türkiye bu nedenle de bir dönem rezervlerine ulaştığı ve teknolojik olarak üretim aşamalarını da tamamladığı uranyum madenine ihtiyaç duyacaktır.

Uranyum hem küresel eğilimler hem de Türkiye'nin ihtiyaçları açısından Türkiye için stratejik bir maden konumuna gelmiştir.

Krom: Artur Kemp," Ekmek için maya neyse modern sanayi içinde krom odur. Pek az miktarda gerek duyulur, fakat onsuz da olmaz; tıpkı mayasız ekme olamayacağı gibi" derken, diğer taraftan Birleşik Amerika Kara ve Deniz Orduları Cephane Dairesinin antimuan, manganez, civa, nikel, çinko, tungsten gibi altı madenle birlikte kromiti de stratejik değeri olan madenler sınıfına soktuğunu ifade etmektedir.²⁶⁰

Türkiye dünya krom rezervlerinde küçük bir paya sahip olmakla birlikte önemli üretici ülkelerden biridir. Metal sanayindeki gelişmelere ve teknolojik ilerlemelere karşın krom ve ferrokrom girdisi ile üretilen paslanmaz çelik tüm ülkeler için en önemli sanayi kolu haline gelmektedir. Paslanmaz çelik üretimi yeni yüzyılın sanayileşme gücü ve göstergesidir. Ayrıca krom savunma sanayi için de vazgeçilmez bir girdi olmayı sürdürmektedir.

Türkiye sanayileşmenin göstergesi olan bu sanayi kolunun temel girdisi olan kromun en önemli üretici ülkelerinden biridir. Hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde sanayileşme sürecinin evrimi krom talebini artırmaktadır. Krom, küresel alandaki bu konumu nedeni ile ve Türkiye'nin rezerv ve üretim kapasitesi nedeniyle Türkiye için stratejik konumda bir madendir.

²⁶⁰ "Chromium A Strategic Material", *Harvard Business Review*, Kış, 1942, 199–212. Brooks Emeny, *The Strategy of Raw Material: A Study of American Peace And War*, Newyork, Macmillan Co. 1944. Akt: M.Mustafa Çınk, "Ulusların Gücü ve Yurdumuzun Tükenişi yada Tüketilişi", (www.metalurji.org.tr/dergi/dergi134/d134_5972.pdf).

Altın: Altın her dönem için ülkelerin zenginlik kaynağı olmuştur. Altının kullanımı tarih içinde farklı aşmalardan geçmiştir. Ancak bugün için altın yine en güvenilir yatırım ve rezerv aracıdır.

Ülkeler altın rezervi tutmayı sürdürmektedir. Ayrıca altın tüketimi ve ticareti özellikle mücevherat tüketimi nedeniyle çok hızlı genişlemektedir. Türkiye altın madenciliğinin beşiği olan Anadolu’da sahip olduğu altın potansiyelini bularak işletmeye alması halinde dünyanın en önemli altın tüketicisi ve mücevherat üretici/ihracatçısı ülkelerden biri olarak çok yüksek ekonomik katma değer yaratacaktır. Bu nedenle çok yüksek potansiyel rezervleri olduğu hesaplanan Altın Türkiye için stratejik bir madendir.²⁶¹

5. 2. 2. 1. Türkiye Maden Kaynakları

Cumhuriyet öncesi dönemlere bakıldığında Anadolu’nun madencilik potansiyelinin ortaya konulmasına ve işletilmesine yönelik çalışmaların tarih öncesi çağlardan günümüze kadar kurulmuş olan devletler ve imparatorlukların bekası için verilen uğraşın bir gereği olarak ortaya çıktığının izlerini yurdun her köşesinde görmek mümkün olmaktadır. Türkiye’de madencilğe yönelik bulgular M.Ö. 7000 yıllarına kadar uzanmaktadır. Doğu Anadolu’dan çıkartılan obsidiyenlerin cilalı taş devrinde takas yoluyla civar kavimlere satış da dikkate alınır ise dünya madenciliğinde Anadolu medeniyetlerinin önemi çok daha açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Cumhuriyet döneminde Türkiye’nin maden kaynaklarının ortaya konulması amacıyla başlatılan teknik ekonomik ve bilimsel çalışmalar Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü (MTA) Enstitüsünün kuruluşu ile önemli bir hız kazanmıştır.1935 sonrası MTA Enstitüsü tarafından başlatılan arama çalışmaları işletme aşamasında diğer kamu kurum ve kuruluşları ile özel sektörün faaliyetleri sonucu bugünkü düzeylerine ulaşmıştır.

²⁶¹ Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, “Türkiye’nin Stratejik Yeraltı Kaynakları: Bor, Toryum, Uranyum, Krom, Altın”, (http://www.turksae.com/sql_file/253.pdf), (Erişim Tarihi:12. 10. 2007).

“Osmanlı Devleti zamanında yabancı ve ‘zimmi tebaa’ya verilen krom ve diğer maden imtiyazları, Osmanlı ekonomisi aleyhine, sürekli istismar edilmiştir. Ancak, Ulusal Kurtuluş savaşının hemen ardından, henüz Cumhuriyet ilan edilmeden, 18 Şubat 1923 tarihinde İzmir’de toplanan Türkiye İktisat Kongresi’nde uzun tartışmalar sonucunda Misak-ı İktisadi kabul edilmiştir. Ekonomi Andı anlamına gelen misakta; Türk Ulusu, kan dökerek sahip olduğu ulusal bağımsızlık ilkesinden hiçbir biçimde fedakarlık yapmayacaktır. Bu bağımsızlık ilkesi içinde ekonomik kalkınma sağlanacaktır. Siyasal bağımsızlık gibi ekonomik bağımsızlık da esastır. Bu ilkedен hareketle 1933 yılına kadar düzensiz olarak ekonomik hayata karışan Devlet 1933 yılından sonra Planlı ekonomi dönemine girmiş, Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planının uygulamaya konulmasını müteakip Büyük Önder Mustafa Kemal Atatürk’ün yakın himaye ve direktifleriyle, 1935 yılında 2805 sayılı kanunla kurulan Etibank sayesinde ilk ele alınan madenlerimizden biri Elazığ kromları olmuştur.”²⁶²

Enerji hammaddeleri potansiyelimiz Türkiye Kömür İşletmeleri, Türkiye Taşkömürü Kurumu ve Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO) Genel Müdürlüğü’nün, demir yatakları Türkiye Demir Çelik İşletmeleri’nin, demir dışı metaller ve bor tuzları ETİBANK’ın daha sonra Çinko Kurşun Metal Sanayi Anonim Şirketi (ÇİNKUR) ve Kardeniz Bakır İşletmeleri Anonim Şirketi (KBI)’nin çalışmaları ile çimento, alçı, kireç, seramik, cam, mermer gibi endüstriyel hammaddelerimizin potansiyeli ise yatırımcı özel sektörün faaliyetleri sonucunda geliştirilmiştir ve geliştirilmeye devam edilmektedir. Tarih boyunca ulusların refah seviyesini büyük ölçüde yeraltı servetleri belirlemiştir. İstikrarı yakalamış ülkelerde, madenlerin mamul ve/veya yarı mamul olarak üretilmesinin yanı sıra madencilik diğer sanayi dallarıyla bütünleşmiş olması ve dünya ekonomik yapısıyla kalıcı bir entegrasyon sergilemesi önemli bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır. Bu çerçevede, ülkemiz maden potansiyelinin kullanımına dayalı sektörlerin geliştirilmesi, Türkiye’de gelişen sanayi kollarının ihtiyaç duyduğu hammaddelerin dünya piyasaları ile rekabet edebilecek fiyatlarla bu sektörlerе verilmesi ve/veya bu kuruluşlar arasında organik bağların geliştirilmesi uluslararası rekabet koşulları dikkate alındığında ülkemiz dış ticareti açısından büyük önem taşımaktadır. Bu konuda ülkemizde var olan ve üretimi yapılan hammaddelerin uzantısında yer alan

²⁶² Mustafa Çınk, “Krom; IMF, WTO ve WB Kısacasında Özelleştirmeye Kadar Uzanan Bir Kanlı Öykü”, **Metallurji Dergisi**, Sayı:128, TMMOB Metallurji Mühendisleri Odası Yayınları, İstanbul, 2002, s. 5-8.

sanayi kollarının belirlenmesi ve işbirliği imkânlarının yaratılmasıyla şüphesiz büyük yararlar sağlanacaktır. Ülkemizdeki farklı sektörlerin ihtiyaç duyduğu hammaddelerin aramalarının yapılarak rezervlerinin belirlenmesi, kalite iyileştirilmesi gereken ürünler için gerekli teknolojik araştırmalar yapılarak bu tesislerin kurulmasına öncelik verilmesi ve ihtiyaçları doğrultusunda üretim hedeflerinin belirlenmesi gerekmektedir. Dünya fayans üretiminde 4. veya 5. sıralarda yer alan Türk Seramik Sektörünün ithal hammadde girdileri ile ayakta durması mümkün değildir. Aynı durum, Yapı Sektöründe kullanılan hafif yapı gereçleri, alçıdan mamul yapı elemanları, Kireç Sanayi, Tekstil Konfeksiyon Sektöründe, özellikle kot üretiminde yaygın olarak kullanılan pomza, Cam Sanayiinin ihtiyaç duyduğu silis kumu, kuvars ve dolomit, refrakter sanayiinde kullanılan değişik doğal hammaddeler, Deterjan ve Gübre sanayiinde kullanılan sodyum sülfat ve Madencilik Özel İhtisas Komisyonu raporlarında ayrıntılı olarak incelenen diğer pek çok doğal hammadde için geçerlidir.

Maden potansiyelimizin ortaya konulabilmesi için ihtiyaçların bilinmesi yeterli olmamakta, aramalara ve yatırımlara yönelik yeterli zaman ve kaynakları işletebilme güvencesi sağlayan mevzuatın yürürlükte olması da önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. 1999 yılı verileri ile dünya maden potansiyeli içerisinde ülkemizin payına bakıldığında; Bor, Toryum, Linyit, Mermer, Manyezit, Nadir Toprak Elementleri, Zeolit, Trona, Barit, Feldspat, Sodyum Sülfat gibi madenlerde önemli miktarda rezerve sahip olduğumuz ve rekabet gücümüzün yüksek olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bu kaynakların işlenmesi, bunlardan önce yarı mamul daha sonra mamul ürünlerin üretilmesi ve bu ürünlerin ilgili sanayi dallarında kullanımının desteklenmesi gibi uluslararası piyasalarda rekabet gücümüzü artıracak tedbirlerin alınması gerekmektedir. Ayrıca, bu mamullerin yeni kullanım alanlarının tespitine yönelik bilimsel ve teknolojik projelerin teşvik edilmesi önem arz etmektedir. Türkiye maden rezervleri (Çizelge 19) incelendiğinde; ülkemizin bazı madenlerde dünyada söz sahibi olacak büyüklüklerde rezervlere sahip olduğu görülmektedir. Özellikle dünya rezervinin önemli bir kısmına sahip olduğumuz Bor Tuzları ülkemiz maden potansiyeli içerisinde oldukça önemli bir yere sahiptir. Maden rezervlerimizin gerek Türkiye yüz ölçümüne gerekse nüfusuna oranı diğer

ülkelerle kıyasladığında dünyanın şanslı ülkelerinden biri olduğumuz ortaya çıkmaktadır.²⁶³

Çizelge 19: Türkiye Maden (Tüm Yer Altı Kaynakları) Rezervleri

Maden Cinsi	Dünya Rezervi	Türkiye Rezervi	Dünyadaki Payı (%)	Açıklamalar
ALTIN	71.000	300	0,42	Ton, Metal Au
ANTİMUAN	4.695.000	106.306	2,26	Ton, Metal Sb
BAKIR	610.000.000	2.279.210	0,37	Ton, Metal Cu
BARİT	500.000.000	35.001.304	7,00	Ton
BOKSİT	28.000.000.000	48.056.250	0,17	Al ₂ O ₃ İçeriği
BOR	420.000.000	150.000.000	36	B ₂ O ₃ İçeriği
CİVA	240.000	3.820	1,59	Ton, Metal Hg
ÇİNKO	330.000.000	2.294.479	0,69	Ton, Metal Zn
DEMİR	124.000.000	82.458	0,07	1000 Ton, Metal Fe
DİATOMİT	2.000.000	44.224	2,21	1000 Ton
FELDSPAT	1.250.000	239.305	23,93	1000 Ton
FLORİT	310.000	1.523	0,49	1000 Ton, CaF ₂ İçeriği
GÜMÜŞ	420.000	6.062	1,44	Ton, Metal Ag
KROM	7.500.000.000	30.370.182	0,40	Ton, % 45 Cr ₂ O ₃
KURŞUN	120.000	860	0,72	1000 Ton, Metal Pb
KÜKÜRT	3.500.000	200	0,01	1000 Ton, S İçeriği
LİNYİT	524.131	7.965	1,52	Milyon Ton
MANYEZİT	3.400.000	50.116	1,47	1000 Ton, MgO İçeriği
MANGANEZ	5.000.000	1.576	0,03	1000 Ton, Mn İçeriği
SODYUM SÜLFAT	4.600.000	13.395	0,29	1000 Ton
STRONSIYUM	12.000.000	210.123	1,75	Ton, Sr İçeriği
TALK	1.124.000	479	0,04	1000 Ton
TAŞ KÖMÜRÜ	519.733	1.127	0,22	Milyon Ton
TORYUM	1.400.000	912	0,07	Ton, ThO ₂
TRONA	40.000.000	130.658	0,32	1000 ton
TUNGSTEN	3.300.000	36.719	1,11	Ton, W İçeriği

Kaynak: MTA

²⁶³ DPT, Madencilik Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara, 2005, s 4-6.

5. 2. 2. Madenlerin Ekonomideki Yeri

Türkiye madenler yönünden zengin olmasına rağmen bunu ekonomisini geliştirme yönünde gerektiği biçimde kullanamamaktadır. Gelişmiş ülkelerde GSMH içinde madencilik payı % 4, dünya ortalaması ise % 2 civarında gerçekleşmektedir. Ülkemizde, %1'ler civarında olan bu oranın, Türk madencilik sektörünün potansiyeli göz önüne alındığında, daha üst seviyelerde olması gerektiği anlaşılmaktadır.

Madencilik sektöründe temel amaç; yeraltı kaynaklarının yüksek katma değer sağlayacak şekilde ekonomiye kazandırılması, sanayinin ve enerji sektörünün hammadde ihtiyacının güvenli ve ekonomik olarak karşılanmasıdır. Bu çerçevede, ülkemizin sektördeki ana hedefi, hammadde üretilen bir ülke olmaktan öte, dünya pazarlarında katma değeri yüksek ürünlerde söz sahibi ve madencilik, sanayisi ile entegre olmuş bir ülke konumuna getirmek olmalıdır.

Çizelge 20: Türkiye’de Madencilik GSMH İçindeki Payı (2000–2006)

YILLAR	Madencilik/ GSMH
2000	1.13
2001	1.21
2002	1.06
2003	1.08
2004	1,21
2005	1,43
2006 (II)	1,28

Kaynak: DPT (Temel Ekonomik Göstergeler 2006 Kasım)

Günümüzde, dünyada yılda 1,5 trilyon ABD doları değerinde, 10 milyar tonun üzerinde maden üretilmektedir. Bu üretimin %75'i enerji hammaddeleri, %10'u metalik madenler ve %15'i endüstriyel hammaddeler üretimine aittir. Sektör bugün dünya çapında genişleyen bir ekonomik faaliyet alanı haline gelmiştir.

Türk madencilik sektörü dışsatımı genel olarak, uluslararası piyasalardaki talep düzeyi ve yurtiçi üretim kapasitesi olmak üzere iki temel faktöre bağımlı durumdadır. Özellikle metalik cevherlerin dışsatım performansı üzerinde,

uluslararası piyasalardaki talep düzeyi belirleyici konumdadır. Pazar koşullarının elverişli olmadığı yıllarda üretim düşmekte, fiyatların uygun olduğu yıllarda ise artmaktadır. Dünyada madencilik ürünleri piyasaları, son yıllarda, Türk madenciliği açısından oldukça olumlu bir tablo sergilemektedir.

Dünya piyasalarında yaşanan gelişmelere paralel olarak, ülkemizde de madencilik sektörü ihracatının 2003 yılından itibaren önemli bir hız kazandığı ve son altı yılda % 262 oranında bir gelişme kaydettiği görülmektedir.

Çizelge 21: Türkiye Maden Dışsatımı ve Dışsatımdaki Maden Payı

Yıllar	Toplam Dışsatım (milyon \$)	Maden Dışsatımı (milyon \$)	Maden dışsatımının bir önceki yıla göre değişimi (%)	Maden dışsatımının Türkiye toplam dışsatımı içindeki payı (%)
1998	26.973	531.6	-	1,97
1999	26.587	577.3	8,59	2,17
2000	27.774	568.9	-1,45	2,05
2001	31.334	574.0	0,89	1,83
2002	35.080	684.6	19,26	1,95
2003	46.877	847.3	23,96	1,81
2004	62.770	1207.8	42,54	1,92
2005	73.426	1525.3	26,28	2,01
2006	85.761	2080.7	36,41	2,04

Kaynak: DPT

2006 yılında 85,7 milyar dolara ulaşan ülkemiz toplam dışsatımında en yüksek artışın gerçekleştiği madencilik sektörü dışsatımı, %36,43 artış ile 2 milyar doları aşmıştır. Sektörün böylelikle 2006 yılında toplam dışsatımdan aldığı pay % 2,4'e yükselmiştir.

Çizelge 22: Türkiye Maden Dışsatımı (2006 Yılı)

ÜLKE GRUPLARI	DEĞER (US \$)
AVRUPA BİRLİĞİ	693.961.248
DİĞER ASYA ÜLKELERİ	455.107.705
KUZEY AMERİKA ÜLKELERİ	445.901.082
DİĞER AVRUPA ÜLKELERİ	259.194.220
YAKIN, ORTA DOĞU ASYA ÜLKELERİ	135.395.085
SERBEST BÖLGELER	29.691.131
KUZEY AFRİKA	20.370.006
DİĞER	41.099.156

Kaynak: DPT

Maden ürünleri dışsatımında, ülke grubu bazında, 693,9 milyon dolar ve % 33 payla Avrupa Birliği ülkelerinin ağırlığı görülmektedir. AB ülkelerini 445,9 milyon dolar ve % 21 payla Kuzey Amerika ülkeleri izlemektedir. Ülke bazında ise, ABD 417,6 milyon dolar ve % 20 payla maden ürünleri dışsatımının yapıldığı en büyük pazar konumundadır. ABD'yi, 311,9 milyon dolar ile Çin Halk Cumhuriyeti, 124,9 milyon dolarla İspanya, 121,9 milyon dolarla İtalya ve 91,2 milyon dolarla Bulgaristan izlemektedir. Ayrıca, Bulgaristan, Rusya, Finlandiya ve Hindistan'a yapılan dışsatımın değer bazında artış oranları göze çarpmaktadır.²⁶⁴

5. 2. 3. Enerji – Ekonomi – Strateji İlişkisi

Dünyadaki hızlı teknolojik gelişmelere rağmen enerji, sanayi için mutlak girdi olma niteliğini hala korumaktadır. Gelişmiş kapitalist ülkelerdeki Kimya, Alüminyum, Çelik Endüstrisi, yeni teknolojiler yanında bol ve ucuz enerjiye erişebilmek için enerji sektörünün tamamen serbestleşmesini ısrarla istemektedirler. Bu bakımdan enerjinin temin ve maliyetinin önemi giderek artmaktadır.

²⁶⁴ İstanbul Maden ve Metaller İhracatçı Birlikleri Genel Sekreterliği, "Türkiye'nin Maden Ürünleri Potansiyeli", (<http://www.immib.org.tr/MADEN/INDEX.ASP>), (Erişim Tarihi: 15.10.2007).

Dünya hidrokarbon kaynaklarının yoğunlukta olduğu bölgelerde çatışmaların olması, ülkelerin stratejik enerji planlarını da içeren ulusal enerji politikalarının oluşturulmasının önemini göstermektedir.

Dünyadaki nüfusun % 20'sini oluşturan gelişmiş ülkeler, enerji arzının % 62'ını tüketirken gelişmekte olan ülkeler % 40'ını tüketmektedirler. Bu miktar 5 milyarlık nüfusa düşen pay olmaktadır. 1.6 milyar insanın ise ticari enerjiye ulaşma olanağına sahip olmadığı tahmin edilmektedir. Tek başına günde 19 milyon varil tüketen ABD, petrol gereksiniminin % 50'sini dışarıdan temin ederek aslında kendine yetebilecek düzeyde olan 23 milyon varil ulusal rezervini stratejik rezerv olarak tutmakta ve devreye sokmamaktadır. Petrol gereksiniminin % 23'ünü Orta Doğu ülkelerinden, % 77'sini kolayca erişebildiği Meksika, Kanada, Venezuela, Nijerya ve İngiltere'den satın almaktadır. AB ülkelerinin tümünün 2010 yılında toplam petrol tüketim miktarı 14 milyon varil/gün olacak iken, rezervleri ancak 7,5 milyar varil'dir. Yani enerji hammaddesi alımında Orta Doğu petrollerine ve Rusya Federasyonu'na ait doğalgaza bağımlı durumdadırlar.

Enerji üretimi ve tüketimindeki dengesizlikler ABD lehine ağır basmaktadır. Hammadde üretim hedefleri, fiyatları belirleme konusunda ABD egemenliği söz konusudur. AB'nin enerji politikalarına ilişkin yaklaşımı gelecekteki gereksinimini karşılamaktan ibarettir. ABD ise dünya enerji haritasını kendi yararına çizmeyi hedeflemektedir. Yani, tüm dünya ülkelerinin enerji politikalarının ABD çıkarları doğrultusunda şekillenmesi için, üretici ya da tüketici olan tüm ülkeler üzerinde kontrol ve denetimini sağlamayı amaçlamaktadır.”²⁶⁵

“Günümüzde güç kazanmanın en önemli boyutunu ekonomik rekabet yeteneği oluşturmaktadır. Dünya çapında rekabet edecek bir ekonomik yapısı olmayan ülkelerin, ulusların mücadelelerinde önde olmadığını görüyoruz. Ekonomik açıdan güçlü olmanın yolu da kalkınmadan geçiyor. Kalkınmanın maddi temel dinamiği enerjidir. Bu temel unsuru belirleyen iki faktör vardır. Birincisi kendi ülke gerçeğinizdir. İkincisi de bölge ve dünya gerçeğidir. Bir ülke enerji politikasını belirlerken uluslararası dengeleri göz önüne almak

²⁶⁵ Ayfer Eğilmez, “Dünya Enerji Politikaları ve Türkiye'nin Konumu”, (http://www.petrolis.org.tr/WebArastirma/Sektor_ARASTIRMA/ARASTIRMALAR/Enerji_Politikalar/C4%B1.htm), (Erişim Tarihi: 16. 02. 2007).

zorundadır. Bu sebepten bir ülke için enerji bir iç sorun olmaktan çok uluslararası bir mesele haline gelmiştir... Yüksek miktarda enerji tüketen ülkeler gelişmiş ülkeler iken, enerji kaynakları yönünden zengin olan ülkeler ise daha az gelişmiş ülkelerdir. Bu durum dünyamızın bir gerçeğidir.

Bilindiği gibi enerji hem kalkınmada hem de savaşta çok önemlidir. Güçlü ülkeler bu sebepten enerji kaynağı açısından zengin olan ülkelere yönelik politikalar stratejiler geliştirmişlerdir. Geri kalmış fakat enerji kaynağı açısından zengin olan ülkeler güçlü ülkelerin politikaları çerçevesinde hareket edebilirler.

Dünyada tarihi süreç içinde şekillenen iki ana enerji stratejisi vardır. Birincisi Otantik Strateji, ikincisi Liberal Strateji. Otantik Strateji, karasal ve kontrolcü politika ve uygulamalara dayanır. Yani bu stratejiyi uygulayan ülke (Almanya, Rusya, Çin gibi) enerji açısından zengin olan ülkeyi tam kontrolüne almak ister. Bunlar genellikle sert dirençlerle karşılaşır. Bu ülkeler için enerji zengini bölgeler hassas bölgelerdir, başkalarını buralara yaklaşması tehlikelidir.

Liberal stratejinin enerji kaynaklarına ulaşmada deniz yolunu kullanır ve olaya ticari olarak yaklaşır. Bunlar için önemli olan enerji kaynağının ve ulaşım yolunun güvenli olmasıdır (ABD, İngiltere, Japonya gibi). Otantik Strateji saldırgan ve revizyonist olmasına rağmen liberal strateji çıkarıcıdır.”²⁶⁶

Ekonominin doğal kaynaklara bağımlılığı, madenler ve enerji kaynaklarına stratejik bir değer vermektedir. Madenlerin ve enerji kaynaklarının kullanım oranı, yaygınlığı ve tüketim oranı ekonomik gelişmenin göstergelerindedir. Ekonomik kalkınmayı sağlayan sanayileşmenin gelişimi ve verimliliği madenlere ve enerji kaynaklarına bağlıdır. Ülke ekonomilerinin dinamiği olmaları yanında devletlerarası ilişkilerin yönünü de enerji belirlemektedir.

5. 2. 3. 1. Petrol

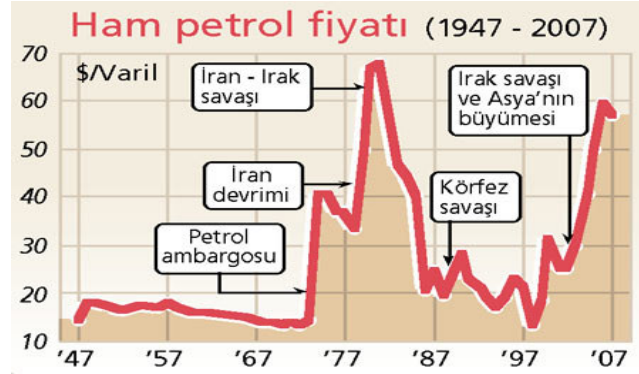
Dünya ekonomisi ile uluslararası politikayı doğrudan etkileyen önemli gelişmelerin altında yatan tek gerçeğin enerji, özellikle de petrol olduğu bilinmektedir. Ülkelerin kalkınmasında vazgeçilmez unsurların başında gelen enerji ve petrolün, küreselleşme sürecinin baş döndürücü bir hızla yaşandığı günümüzde stratejik önemi daha da artmıştır. Doğalgaz kullanımının artmasıyla gözden düşeceği sanılan petrol, talep görmeye devam etmiştir. Enerji ve petrol kullanımı ülkelerin

²⁶⁶ Oktay Vural, “Enerji Hatları Ateş Olan Bölgeden Geçmez”, **Karadeniz Teknik**, Yıl 1, Sayı 2, Haziran 1996.

kalkınma düzeyinin ve insanların yaşam standardının bir ölçüsüdür. Ancak kalkınma düzeyi arttıkça, petrol ve doğalgaza olan bağımlılık da artmaktadır.

Ekonomilerin petrole bağımlılığı petrol fiyatlarındaki değişimle birlikte ulusal ve küresel ekonomileri etkilemektedir. Özellikle petrolü dışarıyla sağlayan ülkeler için petrol fiyatlarının artması ulusal ekonominin dengelerini bozabilmektedir.

“..Bu yıl da petrol canımızı acıtabilir. 2006 yılında enerji ithalatı 28 milyar dolar kadardı. Bu toplam ithalatımızın yüzde 20’si, yani beşte biri ediyordu. 2007 yılında ise enerji ithalatının 34 milyar doları bulması bekleniyor. Yani artan fiyatların dış denge üzerinde 6 milyar dolarlık, diğer bir deyimle, milli gelirin yüzde 1,5’i kadar bir hasarı olacak.

Yatırım kuruluşu Finansinvest’in geçen hafta 2012 tahminlerinin olduğu sunumda petrol fiyatlarındaki yüzde 10’luk bir fiyat artışının 5 milyar, yüzde 20’lik yani varil fiyatının 85 dolara çıkması durumunda ise 14 milyar dolara yakın bir yük getireceği öngörüliyordu. Tabii bu 2006 yılı rakamlarına göre. 2002 yılında enerji ithalatının 9.2 milyar dolar olduğu anımsanırsa, son fiyat artışlarıyla dış denge üzerinde o günden bu yana tam 33 milyar dolarlık bir yük gelmiş olduğu anlaşılacaktır. Bu durumda dış açık belki de 50 milyar doları aşacak. Oysa eski fiyatlar geçerli olsaydı, açık belki de 17 milyar dolarda kalacaktı. Milli gelir yeniden hesaplandığında 600–650 milyar dolar olacağı söylendiğine göre, o durumda dış açık milli gelirin yüzde 3’ünün de altında kalacaktı. Kısacası, dış açık sorunu kalmayacaktı.

Petrol fiyatlarının nereye varacağı konusu son derece önemli. Bize göre, yakın zamanlarda fiyatlarda düşüş olsa da, Çin'deki talep düşmeden dünya ekonomisinde bir soğuma oluşmayacağı için fiyatların artacağı görünüyor. Üstelik aşağıdaki grafikte de görüldüğü gibi petrol fiyatları (2006 fiyatlarıyla hesaplandığında) zaten 1978–1979 düzeyini daha henüz yakalamış durumda.

Şimdilik varil fiyatının 100 doları bulacağı konuşulsa da, o eşiğe de gelince daha yukarıda bir hedef de ortaya çıkabilir. Petrol fiyatı o düzeye gelirse, doğalgazla ısınan evlerin faturalarının yüzde 30 oranında daha pahalı hale geleceği, özel arabalarına benzin dolduranlarında bir o kadar daha para ödeyeceği gözlerden kaçmamalı. Örneğin yılda 2.000 YTL doğalgaz faturası ödeyen bir ev 2.700 YTL, yani her ay 60 YTL daha fazla para ödeyecek. Özel araba sahipleri de ayda 400 YTL benzin parası öderken 530 YTL ödeyecek. Kısacası, mütevazı bir aileye gelecek yük de ayda 200 YTL'yi bulacak. Özetle, petrol fiyatları hem ekonomiyi, hem de aile bütçelerini vuracak.”²⁶⁷

Türkiye petrol üreticisi olmamasına rağmen dünya petrol pazarları için önemli bir konumdadır. Büyük üretici ve tüketici ülkeler arasındaki transit geçiş ülkesi olması, dünya enerji piyasalarına etki edebilmesinde rol oynamaktadır. Ortadoğu ve Orta Asya'nın petrol üreticisi ülkelere tarihsel-coğrafi-kültürel-ekonomik yakınlığı ile petrol tüketicisi ülkeler arasındaki stratejik konumu Türkiye'nin petrol üreticisi ülke olmamasına karşın dünya petrol fiyatlarına etki edebilmektedir. Irak'a karşı askeri müdahale olasılığına karşı çıkarılan tezkere ile petrol fiyatları bir dolardan fazla artarak 89 dolara yükselmiştir²⁶⁸.

Oil and Gas Journal (OGJ)'a göre Türkiye Ocak 2006 tarihi itibari ile 300 milyon varil tespit edilmiş petrol rezervine sahiptir. 1991 yılının ikinci yarısından itibaren günlük üretim miktarı düşmektedir (85,300 varil/gün) ve 2006 yılı için yüzde 99'u ham olmak üzere günlük ortalama 43,000 varil üretim yapılmaktadır. Petrol tüketimi ise sürekli artmaktadır ve 2006 yılında 618,000 varile ulaşmıştır. Türkiye'nin petrol talebi ekonomik performansa göre dalgalanmaktadır.

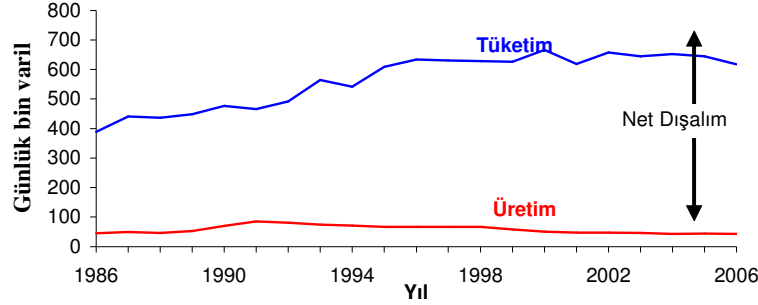
TPAO'nun resmi açıklamalarına göre yeni petrol rezervlerine ulaşılması ile birlikte 2010 yılında günlük 300 bin varil 2020 yılında ise 600 bin varil / gün petrol üretimi ile Türkiye'nin petrol ihtiyacının yüzde 60'nın yurtiçinden karşılanabileceği öngörülmektedir.²⁶⁹

²⁶⁷ Hurşit Güneş, “Aman petrol, canım petrol”, **Milliyet**, 24 Ekim 2007.

²⁶⁸ Vincent Boland, “Turkey approves Iraq incursion”, **Financial Times**, 17 Ekim 2007.

²⁶⁹ Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, **Türkiye'nin Enerji Güvenliği ve Enerji Sektörü**, SAE Yayınları, İstanbul, Temmuz 2006

Çizge 2: Türkiye'nin Petrol Üretim ve Tüketimi (1986 – 2006)

Kaynak: EIA *International Petroleum Monthly*;
Short-Term Energy Outlook

*2006 Ocak-Eylül

Türkiye’de petrol sektörü özel, devlet ve yabancı şirketlerden oluşan karma bir yapıdadır. Petrol çıkarma ve üretimi büyük oranda Türk Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO) tarafından yapılmaktadır. Petrol sektörü Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (ETKB) ve Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) tarafından düzenlenmektedir. Türkiye’de petrol rafineri ve depolama sektörünün yüzde 85’i 2005 yılında Koç-Shell ortaklığı tarafından yüzde 51’i 4.14 milyar dolara satın alınan Tüpraş tarafından, taşımacılık sektörü ise boru hatları ağı ile Boru Hatları İle Petrol Taşıma Anonim Şirketi (BOTAŞ) tarafından yürütülmektedir.²⁷⁰

2003 yılında hidrokarbon sektöründe devlet denetiminin kaldırılarak serbestleştirilmesi yönünde karar alınmış ve 2007 yılında ise Petrol Kanunu’nda yapılan değişikliklerle Türkiye’nin petrol politikası ulusal egemenliği ile çelişir hale gelmiştir. Bu yasa ile “kamu yararından vazgeçilirken, uluslararası şirketler lehine yeni düzenlemeler getirilmiş ve kamu adına petrol arama ve üretim faaliyetlerini yürüten TPAO’nun özelleştirilmesinin önü açılmıştır. Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı’nın sahip olduğu önceki haklar geri alınarak, kamu kuruluşumuz, yabancı şirketlerle aynı statüye getirilmiştir. Yasa değişikliği ile ülkemizde üretilen ham petrol ve doğal gazdan alınan % 12,5’lik devlet hissesi oranlarında büyük indirimler yapılarak, buradan sağlanan mevcut gelirler %70 oranında düşürülerek ülke büyük

²⁷⁰ <http://www.eia.doe.gov>

gelir kaybına uğratılmıştır. 6326 sayılı önceki yasada yer alan “Milli Menfaatin Korunması” başlıklı bölüm tamamıyla çıkarılmış, uluslararası şirketler kamu çıkarlarına tercih edilmiştir, petrol faaliyetlerinden sağlanan gelirlere önemli oranda vazgeçilmiştir.”²⁷¹

Yeni yasa ile:

1. Petrol arama ve üretim faaliyetinde bulunmak için yapılan başvurunun değerlendirilmesinde, önceki yasanın ilk kriteri olan "talebin milli menfaatlere uygun olması" ölçütü yasadaki çıkarılarak; öncelikle ülke yararını gözetme anlayışından vazgeçilmiştir.
2. "Yabancı devletlerin doğrudan doğruya veya dolayısıyla idaresinde etkili olabilecekleri şirketler ile yabancı bir devlet için veya yabancı bir devlet namına hareket eden şahısların, petrol faaliyetinde bulunamayacakları, mülk edinemeyecekleri, tesis kuramayacakları" hükmü yeni yasa ile çıkarılarak; stratejik öneme sahip bir konuda yabancı devletlerin belirleyici olması önündeki engeller ortadan kaldırılmıştır.
3. Önceki yasada yer alan, ülke içinde üretilen ham petrol ve doğal gaz ile bunlardan elde edilen petrol ürünlerinin kara sahalarında % 65'i ve deniz sahalarında % 55'inin memleket ihtiyacına ayrılması zorunluluğu, yeni yasa ile kaldırılarak; yabancı şirketlere ürettikleri petrol üzerinde sınırsız tasarrufta bulunarak, tamamını ihraç etme hakkı getirilmiş, olağanüstü durumlarda bile üretilen petrolün ülke içinde kullanılması ve memleket ihtiyacını gözetme zorunluluğu kaldırılmıştır.
4. "Sınırlara 5 km mesafede, tarihi dini yer veya tesise, su tesisine bir yol veya umumi geçide 60 m. mesafede, şehir veya kasaba belediye imar sahası dahilinde petrol faaliyeti Bakan müsaadesi olmadan yapılamaz." hükmü yasadaki çıkarılarak, yabancı şirketlere sınır tanımaksızın her yerde faaliyette bulunma hakkı getirilmiştir.
5. Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı'nın mevcut yasada bulunan Devlet adına petrol arama ve üretim faaliyetlerinde bulunma hakkı kaldırılarak, özelleştirilmesinin önü açılmıştır.
6. Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı'nın lüzum üzerine petrolle ilgili incelemelerde ve petrol faaliyetlerinin denetiminde Petrol Kanununu yürütmekle görevli Petrol İşleri Genel Müdürlüğü'ne yardımcı olma yükümlülüğü, bir ayrıcalıklı gibi görülerek kaldırılmış, konusunda uzman kamu kuruluşumuzun ülke kaynaklarının kamu yararına uygun kullanılması yönündeki katkısı kaldırılmış, TPAO yabancı şirketlerle aynı statüde değerlendirilmiştir.

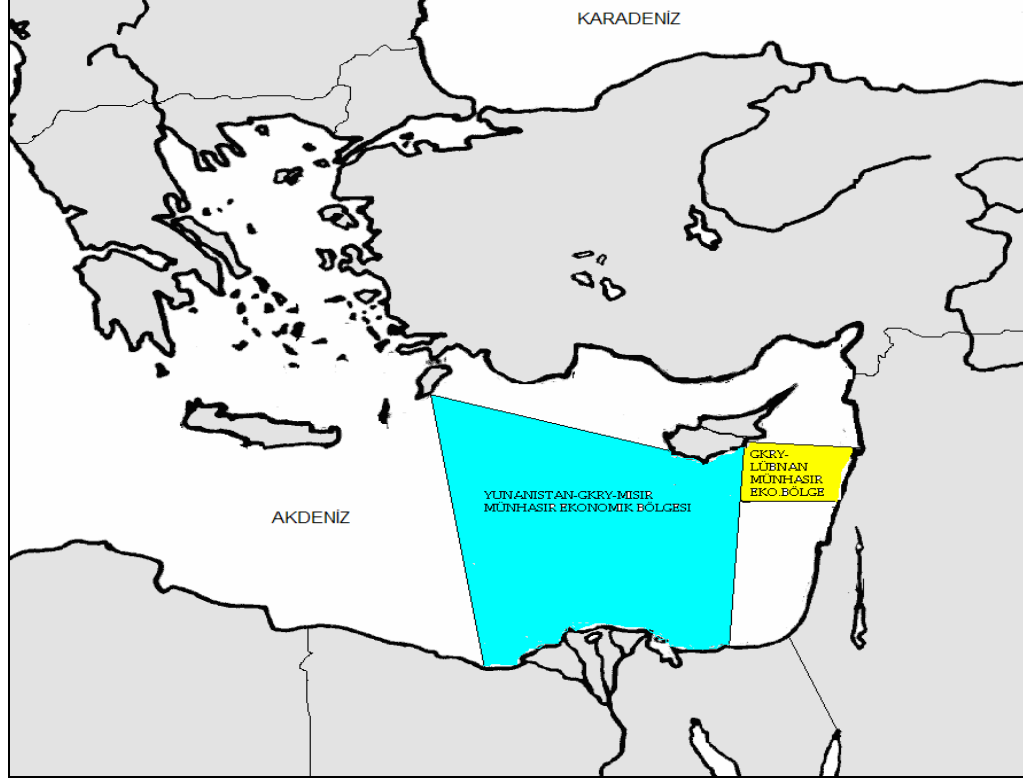
²⁷¹ Jeoloji Mühendisleri Odası, “Yasalaşan Petrol Kanunu Neyi Götürüyor!”, Basın Açıklaması, 19 Ocak 2007, (http://www.jmo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=1298&tipi=3&sube=0), (Erişim Tarihi: 27. 02. 2007).

7. Önceki yasada, Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığının diğer şirketlerden daha fazla arama ruhsatı alabilme hakkı, tasarı ile kaldırılmıştır. TPAO'nun ruhsat sayısındaki avantajlı konumu kaldırılmıştır.
8. Üzerinde arama veya işletme hakkı bulunmayan bir sahanın, işletme ruhsatnamesi mevzu olarak, müzayedeye çıkmadan önce, TPAO'na teklif edilerek, TPAO'ya işletme ruhsatının verilmesine ilişkin mevcut yasa maddesi kaldırılarak, kamu kuruluşumuzu diğer yabancı şirketler karşısında gözetme anlayışı terk edilmiştir.
9. Mevcut uygulamada, sondajlı petrol aramacılığını hızlandırmak amacıyla ruhsatın alınmasından sonra petrol bölgelerinde üç yıl içinde arama sondajına başlamak ve buna devam etmek zorunluluğu varken, yasa ile mevcut petrol bölgeleri ve arama kuyusu açma zorunluluğu da kaldırılmış, kuyu açılması şirketlerin vereceği programa bırakılmıştır. Son yıllarda azalan sondaj çalışmalarının daha da azalması riskini taşıyan uygulamaya geçilmiştir.
10. Türkiye, sadece kara ve denizler olmak üzere iki bölgeye ayrılmış, ruhsat alanları karada 100.000 denizde 1.000 000 hektara, ruhsat süreleri de karada 5, denizde 8 yıla yükseltilmiştir. Ruhsat sayısına hiçbir sınırlandırma getirilmemiş, tek bir uluslar arası şirketin veya yabancı bir devlet şirketinin bütün ülkeyi kapsayacak alanda tek başına ruhsat sahibi olmasına olanak verilmiştir.
11. İşletme ruhsat alanının ne kadar olabileceği önceki kanunda belirtilmişken, yasada bir sınırlama kriteri getirilmemiştir. Şirketlere büyük alanlarda işletme ruhsatı alabilme hakkı tanınmış, işletme ruhsat süreleri 20 yıldan 30 yıla çıkarılmıştır.
12. Arama ruhsatlarından hektar başına alınan devlet hakkı geliri tamamen kaldırılarak gelir kaybı yaratılmıştır.
13. Denizlerde bulunacak petrol üretiminden alınacak devlet hissesi oranlarının düşürülmesinden sonra, su derinliğine bağlı olarak % 30'a varan ilave indirimler getirilmiştir.

Türkiye'nin ulusal sınırları içerisinde yaptığı düzenlemelerin ulusal çıkarlarımıza ve jeoekonomik stratejimize ters düşmesi yanında aynı günlerde uluslararası alanda yaşanan gelişmeler, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin (GKRY) Doğu Akdeniz'de petrolü eko-stratejik bir güç olarak kullanarak siyasal güç kazanma manevrası, petrol stratejimizin etkisizliğini ve eksikliğini göstermektedir.

GKRY uluslararası petrol şirketlerine Kıbrıs adasının çevresinde petrol arama ruhsatı verilmesine ilişkin yasanın meclisten onay alması ile Rumlar Doğu Akdeniz'de petrol arama gereğiyle uluslararası arenada Kıbrıs'ın tek temsilcisinin kendileri olduğu savını kabul ettirmek için ekonomik araçları kullanmaktadır.

Harita 21: Doğu Akdeniz'deki Münhasır Ekonomik Bölgelerin Yaklaşık Yerleri

Lübnan ve Mısır ile “Karasularının ölçülmeye başlandığı esas hatlardan itibaren 200 mil genişlikteki deniz alanlarının yatağı ve toprak altı ile üzerindeki suların canlı ve canlı olmayan kaynaklarını araştırma ve işletme hakkı” olarak BM tarafından tanımlanan “Münhasır Ekonomik Bölge Sınırlandırılması Anlaşması” yapmıştır ve 11 bölgede lisanslama sürecini başlatmış ve ihaleye çıkmıştır. Bu anlaşmalarla Türkiye Akdeniz’de sıkıştırılmaktadır. Bu duruma karşın Türkiye ise, “Doğu Akdeniz’de kıta sahanlığı veya münhasır ekonomik bölge sınırlandırmalarının ancak bütün ilgili ülkeler arasında ve bütün tarafların hak ve çıkarlarını gözeterek şekilde yapılacak düzenlemelerle mümkün olabileceği” görüşüyle, itirazlarını hem Mısır’a hem de BM’ye iletip kayda geçirmiştir²⁷² ve TPAO’nun 2007 stratejisi Ege ve Akdeniz üzerine kurularak, Akdeniz’in sığ sularında 12 millik bir alanı

²⁷² Bahadır Selim Dilek, “Doğu Akdeniz’de Ege Senaryoları”, **Cumhuriyet Strateji Dergisi**, 19.02.2007, Yıl 3, Sayı 138, , s. 12–13.

kapsayacak şekilde Antalya-İskenderun ve Mersin Körfezi'nde arama yapılacak, ikinci aşamayı ise derin sular yani Rum kesiminin de arama yapacağı bölge olan Kıbrıs'ın batısıyla Mısır arasında kalan bölge ve Antalya açıkları oluşturmaktadır²⁷³.

Petrol aynı zamanda bulunduğu ve çıkarıldığı bölgenin sınırlarını aşan, ekonomik ve siyasal etkileri geniş olan bir enerji hammaddesidir. Petrolün deniz yolu ile tankerlerle taşınmasında stratejik boğazlar önemli iken boru hatları ile taşınmasında bazı ülkeler stratejik olarak ön plana çıkmaktadır ve boru hatlarının güzergahı da petrol kadar önem taşımaktadır.

5. 2. 3. 2. Petrol Boru Hatları

Türkiye petrol zengini olmamasına rağmen petrol üreticisi ülkelere coğrafi yakınlığı nedeni ile petrolü jeoekonomik bir araca dönüştürebilmektedir. Bu araçların başında da gerek boğaz geçişini denetleyebilmesi ve gerekse de boru hatları ile petrol taşımacılığındaki rolü önem kazanmaktadır. Türkiye, Karadeniz'de önemli petrol üreticileri Romanya ve Rusya; Kafkasya'da Azerbaycan ve Hazar çevresindeki Türk Cumhuriyetleri, İran ile güneyinde Kerkük ve Basra petroleri ile Irak ve diğer Körfez ülkeleri; Akdeniz'den Mısır ve Libya ile petrol denizi ile çevrelenmiş durumdadır. Bölgedeki petrolün taşınmasındaki stratejik avantaj aynı zamanda ekonomik avantajlar yaratmakta ve jeoekonomik gücü arttırmaktadır. Bu nedenle boru hatları uluslar arası alanda yeni bir güç savaşımı olarak ortaya çıkmaktadır. Bir zamanlar uluslararası ticaret ve savunma için stratejik boğazların denetimi yaşamsal önemdeyken günümüzde enerji koridorlarının güvenliği yaşamsaldır. Benzer biçimde 'İpek Yolu'nun geçmişteki ticari, ekonomik önemi vurgulanarak günümüzde biçim değiştirmesi "her kim boru hatlarını denetirse dünyayı da denetler"²⁷⁴ söylemiyle enerji hatlarının önemi vurgulanmaktadır.

²⁷³ Sezer Kılıç, "TPAO Akdeniz'de petrol arayacak", NTV-MSNBC, 16 Şubat 2007, (<http://www.ntvmsnbc.com/news/399846.asp>), (Erişim Tarihi: 16. 02. 2007)..

²⁷⁴ Robbins 1994, 43. Akt.: Nick Megoran, "Revisiting the 'Pivot': The Influence of Halford Mackinder on Analysis of Uzbekistan's International Relations", **The Geographical Journal**, Vol. 170, No. 4, December 2004, s. 349.

Türkiye'nin bu anlamda gerçekleştirdiği ve planlanan uluslararası projeleri; Kerkük-Yumurtalık Hattı, Bakü-Tiflis-Ceyhan Hattı ve işlevsel olarak Ünye-Ceyhan Hattı'dır.

Çizelge 23: Yıllar İtibariyle Taşınan Ham Petrol Miktarları (bin varil)

	IRAK-TÜRKİYE HPBH	CEYHAN-KIRIKKALE HPBH	BATMAN-DÖRTYOL HPBH	ŞELMO-BATMAN HPBH	BTC (BİL) HPBH
2000	285.716	24.751	18.904	825	
2001	230.855	24.779	19.836	793	
2002	175.667	26.510	18.482	691	
2003	60.824	26.357	9.417	851	
2004	37.685	24.601	9.488	767	
2005	13.166	25.986	10.108	634	
2006	12.930	27.381	10.822	535	57
2007*	983	5.996	3.768	173	58.425

*Mart ayı itibariyle

Kaynak: Elektrik Mühendisleri Odası, 2007, 136

5. 2. 3. 2. 1. Irak-Türkiye Ham Petrol Boru Hattı

Irak- Türkiye Ham Petrol Boru Hattı Sistemi, Irak'ın Kerkük ve diğer üretim sahalarından elde edilen ham petrolü Ceyhan (Yumurtalık) Deniz Terminaline ulaştırmaktadır. 35 milyon ton yıllık taşıma kapasitesine sahip boru hattı, 1976 yılında işletmeye alınmış ve tanker yüklemesi 25 Mayıs 1977'de gerçekleştirilmiştir. 1983 yılında başlayıp, 1984 yılında tamamlanan I. Tevsi Projesi ile hattın kapasitesi 46,5 Milyon ton/yıl'a yükseltilmiştir. I. Boru Hattı'na paralel olan ve 1987 yılında işletmeye alınan II. Boru Hattı ile de yıllık taşıma kapasitesi 70,9 Milyon ton'a ulaşmıştır.

Çizelge 24: Irak-Türkiye HPBH Uzunlukları

	IRAK	TÜRKİYE	TOPLAM
I. Hat	345	641	986 km.
II. Hat	234	656	890 km.
Toplam	579	1.297	1.876 km.

Kaynak: BOTAŞ

Körfez Krizi sırasında BM'in Irak'a uyguladığı ambargo nedeniyle Ağustos 1990'da işletmeye kapatılan Irak-Türkiye Ham Petrol Boru Hattı, BM'nin 14 Nisan 1995 tarih ve 986 sayılı kararına istinaden, 16 Aralık 1996 tarihinde, sınırlı petrol sevkiyatı için tekrar işletmeye alınmış olup, altışar aylık dönemler itibariyle petrol sevkiyatına devam edilmektedir. Bu dönemdeki zarar 2,5 milyar dolardan fazladır. BM tarafından Irak'a verilen izinler doğrultusunda 2006 yılında Irak-Türkiye Ham Petrol Boru Hattı ile taşınan ham petrol miktarı 12.930 bir varildir.²⁷⁵ Zaman zaman yaşanan güvenlik sorunları ve siyasi nedenlerle ham petrol sevkiyatı bu hatta aksamaktadır.

5. 2. 3. 2. 2. Bakü –Tiflis – Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı

Küreselleşen dünyada, sürekli artmakta olan enerji talebi, tüm ülkelerin yalnızca ekonomik değil aynı zamanda stratejik politikalarını da şekillendirmektedir. Türkiye Cumhuriyeti de çabalarını, Hazar Havzası zengin hidrokarbon rezervlerini batı piyasalarına taşıyacak ekonomik, güvenli ve çevreye duyarlı taşıma sistemlerinin geliştirilmesine odaklamıştır. Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı (BTC HPBH) Projesi bu çabaların sonucu hayata geçirilmektedir. Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı kapsamında, Bakü'den başlayıp, Ceyhan'da son bulacak boru hattı ile başta Azeri petrolü olmak üzere bölgede üretilecek petrolerin Ceyhan'a taşınması ve buradan da tankerlerle dünya pazarlarına ulaştırılması planlanmaktadır.

Doğu-Batı Enerji Koridoru'nun en kritik ayağını oluşturan BTC HPBH ile hem Türkiye'nin jeopolitik önemi artacak hem de Azerbaycan ve Gürcistan'ın siyasi ve iktisadi istikrarına katkı yapılacaktır. Proje ile Azerbaycan, dünya genelinde sayılı üreticiler arasına girerken, Gürcistan da en önemli geçiş ülkesi olarak ön plana çıkacaktır. Çeşitli ulusal ve uluslararası platformlarda da pek çok kereler vurgulandığı üzere, hattın geçeceği güzergah Doğu ile Batı arasında bir enerji köprüsü oluşturacak ve her şeyden önemlisi bu proje, bölge ülkelerinden dünya pazarlarına ham petrol ve doğal gaz nakledecek diğer boru hattı projelerine de öncülük edecektir.

²⁷⁵ BOTAŞ, "Irak-Türkiye Ham Petrol Boru Hattı", (<http://www.botas.gov.tr/faliyetler/irak.asp>), (Erişim Tarihi: 03. 09. 2007).

BTC Projesi'nden sağlanacak dolaylı kazançlar bir yana bırakılırsa, Türkiye'nin, bu Proje'den "geçiş vergisi ve işletmecilik hizmetleri" karşılığında; taşınacak kapasiteye bağlı olarak, 1-16. yıllar arasında 140 ile başlayıp 200 Milyon \$'a ulaşan, 17-40. yıllar arasında ise 200 ile başlayıp 300 Milyon \$ civarına çıkan bir yıllık gelir elde etmesi beklenmektedir. Özellikle 50 MT'luk maksimum yıllık kapasiteye ulaşıldığında BTC'den sağlanması beklenen gelirin, Irak hattından sağlanan gelirin üzerinde olacağı anlaşılmaktadır. Bu rakamlar, BTC'nin Türkiye açısından önemini somutlaştırmaktadır.

Türkiye adına TPAO, üretici şirketlerin oluşturduğu Azerbaycan Uluslararası İşletme Konsorsiyumunda (AIOC) paya sahiptir. Böylece, geçiş hakkından kaynaklanacak ek gelir olanağının yanında, hisse sahibi olduğumuz yatırımlardan da kazanç sağlama gibi önemli bir avantaj doğmuş olacaktır. Açıktır ki proje, sadece sahalardaki payımız açısından değil, hat yapılırken teçhizat, malzeme ve işçilik gibi, Türk özel sektörü için yeni iş ve ek istihdam olanakları yaratarak ekonomimize katkıda bulunmaktadır. Bu proje, Türkiye'nin bölge ülkeleri içerisindeki mevcut stratejik önemini ziyadesiyle ortaya çıkarmış bulunmaktadır. Türkiye, 21. yüzyıla girerken Hazar bölgesi enerji kaynaklarının dünya pazarlarına naklinde istikrarlı ve güvenilir bir ülke konumunda olması dolayısıyla doğu-batı enerji koridoru üzerinde stratejik bir rol üstlenmiş bulunmaktadır.

BTC Projesi ile Türkiye, Güney Kafkasya ve Orta Asya'yı, Türkiye ve Akdeniz'e bağlaması planlanan ve "Doğu-Batı Enerji Koridoru" olarak adlandırılan sağlam bir güvenlik koridoru oluşturmayı ve bu sayede Batı'nın çok önem verdiği bir mesele olan "enerji arz güvenliği" açısından sağlam bir temel atılmasını garantilemiş olmaktadır. BTC ile jeopolitik gücünü sağlamlaştıracak Türkiye, ayrıca, Türk Boğazları'ndaki aşırı trafik yükünden kaynaklanan geçiş risklerinin en aza indirilmesi açısından da açık ve önemli bir avantaj sağlayacaktır.²⁷⁶

²⁷⁶ Bakü-Tiflis-Ceyhan HPBH Proje Direktörlüğü, (<http://www.btc.com.tr>)

5. 2. 3. 2. 3. Ünye – Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı

Samsun-Ceyhan Projesi Petrol İşleri Genel Müdürlüğünün (PİGM), Bakanlar Kurulunun 29 Ağustos 2007 tarihli kararı ve Petrol Kanununun ilgili maddeleri uyarınca Samsun-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı'nda güzergah değiştirilmiştir. Yeni hattın güzergah başlangıcı Ünye olmak üzere, Akkuş, Niksa, Tokat, Yıldızeli, Şarkışla, Pınarbaşı, Sarız, Tufanbeyli, Saimbeyli, Feke, Kozan, Sümbaş, Kadirli, Ceyhan, Yumurtalık olarak yeniden düzenlenmiştir²⁷⁷.

Bu hat ile Boğazlar'da şu andaki tanker trafiğini yüzde 50 azalacaktır. Boğazlar'dan geçebilecek maksimum kapasite yaklaşık günde 2 milyon varil kabul edilmekte ve bu kapasite şu anda kullanılmaktadır. İspatlanmış ve olası ham petrol üretim programlarına göre Boğazlar'dan geçecek petrole 2013 yılına kadar günlük 1,3 milyon varil eklenecektir. Ürün ihracat hacmi de dahil edilirse bu eklenmesi gereken miktar günde 1.8 milyon varil olacaktır. Normal koşullarda 322 kilometre uzunluğundaki Boğaz geçişi 16 saat ancak, kış dönemlerinde bu süre 25 güne kadar çıkmakta bu da, deniz trafiğini, kirlenmeyi, çarpışma risklerini artırmaktadır.

Ünye-Ceyhan Petrol Boru Hattı, Bakü Ceyhan Boru Hattı'nı daha da önemli hale getirecektir ve iki hattın Ceyhan'a akıtacağı petrol ile Ceyhan Terminali yılda 191 milyon ton kapasiteye ulaşacaktır. Bu kapasite yılda 133 milyon ton kapasiteli Rotterdam terminalinden yüksektir. Samsun Ceyhan Boru Hattı'nın Batı'ya ve Orta Doğu'ya doğru genişleme olanağı da sonraki yıllarda Türkiye'ye fırsatlar sunabilecektir.²⁷⁸

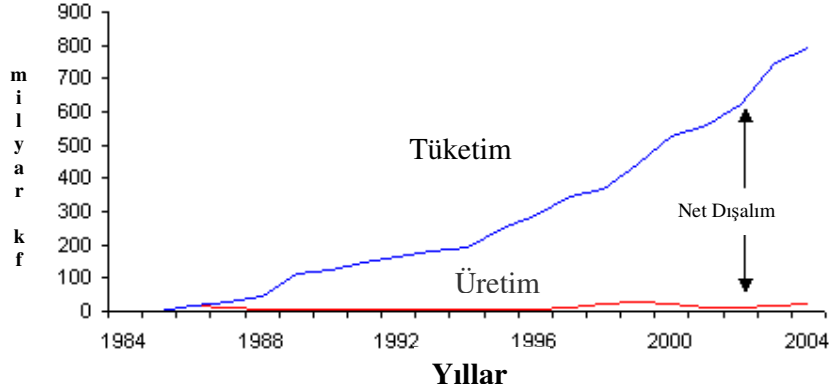
5. 2. 3. 3. Doğalgaz

Türkiye'de Ocak 2006 tarihi itibari ile 300 milyar küp tespit edilmiş doğal gaz rezervi vardır. Önemli rezervlere sahip olmamasına rağmen doğal gaz taşımacılığında önemli bir geçiş ülkesidir ve iç tüketimi de sürekli artmaktadır.

²⁷⁷ “Samsun_Ceyhan Boru Hattı Ünye-Ceyhan Oldu”, **Enerji Gündemi**, (<http://www.enerjigundemi.net/Samsun-Ceyhan-Boru-Hatti-Unye-Ceyhan-Oldu-1h78.html>), (Erişim Tarihi: 03.09.2007).

²⁷⁸ “Samsun-Ceyhan'a 1.5 Milyar Dolar Hazır, İki Yılda Biter”, **Hürriyet Gazetesi**, 15 Mayıs 2006.

Çizge 2: Türkiye'nin Doğal Gaz Üretim ve Tüketimi (1984–2004)

Kaynak: International Energy Annual (EIA), 2007.

Ülkemizde yurt içi kaynaklardan doğal gaz üretimiyle ilgili ilk uygulamalar, TPAO bünyesinde 1976'da gerçekleşmiştir. 1980'li yılların ilk yarısında BOTAŞ tarafından doğal gaz talep tahmini ve doğal gaz temin planlamasıyla ilgili ilk çalışmalar yapılmıştır.

1980'li yıllarda doğal gaz teminine yönelik yapılan planlama ve anlaşmalarda, yıllık olarak Rusya'dan azami 6 milyar m³, Cezayir'den de, sıvılaştırılmış doğalgaz (LNG) olarak tankerlerle 2 milyar m³ olmak üzere toplam 8 milyar m³ doğal gaz ithalatı öngörülmekteydi. Bugün konuşulan tüketim miktarlarının çok gerisinde kalan bu kabuller, boru hattı tasarımında ve Marmara Ereğlisi LNG Terminalinin kapasite seçiminde etkin olmuştur.

Alternatif birçok yakıtta göre ucuzluğu, kullanım kolaylığı, stoklama sorununun olmayışı vb. üstünlükleri doğal gaza talebi hızla arttırmıştır. Doğal gazın ilk kullanıma başlandığı 1987 yılında 513 milyon m³ düzeyinde olan doğal gaz tüketimi, oniki yıl içinde yaklaşık 27,6 kat artışla 2000'de 14148 milyon m³'e ulaşmıştır. Önümüzdeki yıllarda, doğal gazın elektrik enerjisi üretiminde ve sanayide daha yaygın bir biçimde kullanımının planlanmasından ötürü, doğal gaz talebinin, daha hızlı bir şekilde artması beklenmektedir. Türkiye'nin 2002–2020 dönemi doğal gaz talep tahmini aşağıda verilmiştir.

Çizelge 25: Türkiye Doğal Gaz Talep Tahmini

Yıllar	Talep tahmini (milyon m ³)	Artış endeksi (2000=100%)
2002	21.395	151%
2003	32.470	230%
2004	36.419	257%
2005	43.599	308%
2006	46.047	325%
2007	47.878	338%
2008	49.463	350%
2009	52.176	369%
2010	55.102	389%
2020	82.000	580%

Kaynak: BOTAŞ

Doğal gaz tüketiminin 2000 yılına göre, 2005 yılında 3.08 kat, 2010 yılında 3.89 kat, 2020 yılında 5,8 kat artışının planlanmasındaki en büyük etmen; elektrik enerjisi üretiminin, yaygın bir biçimde doğal gaza dayandırılmasıdır.²⁷⁹

Çizelge 26: Türkiye Sektörel Doğal Gaz Talebi (milyon m³, %)

Yıllar	Konut		Elektrik		Gübre		Sanayi		Dahili Tüketim		TOPLAM	
	Miktar	%	Miktar	%	Miktar	%	Miktar	%	Miktar	%	Miktar	%
2002	3.448	16%	13.982	65%	24	0,1%	3.244	15%	697	3%	21.395	100%
2003	5.109	16%	19.226	59%	304	1%	7.101	22%	730	2%	32.470	100%
2004	5.974	16%	19.257	53%	304	1%	10.123	28%	761	2%	36.419	100%
2005	7.371	17%	21.698	50%	304	1%	13.449	31%	777	2%	43.599	100%
2006	8.628	19%	21.864	47%	304	1%	14.474	31%	777	2%	46.047	100%
2007	9.394	20%	21.813	46%	304	1%	15.590	33%	777	2%	47.878	100%
2008	9.994	20%	21.787	44%	304	1%	16.601	34%	777	2%	49.463	100%
2009	10.538	20%	23.416	45%	304	1%	17.141	33%	777	1%	52.176	100%
2010	11.091	20%	25.413	46%	304	1%	17.517	32%	777	1%	55.102	100%

Kaynak: BOTAŞ

²⁷⁹ “Türkiye’nin Doğal Gaz Temin ve Tüketim Politikalarının Değerlendirilmesi”, **Mühendis ve Makine Dergisi**, Ocak 2002, Sayı 504. (<http://www.mmo.org.tr/muhendismakina/arsiv/2002/ocak/gunceldogalgaz.htm>), (Erişim Tarihi: 09. 11. 2007).

Doğal gazın toplam enerji üretimi içinde payının artmasının yanı sıra, toplam elektrik enerjisi içinde doğal gazın payının üçte bir mertebesine yükselmesine yönelik karar ve uygulamaların, ne denli sağlıklı olduğu oldukça tartışmalıdır. Dünyanın diğer ülkelerinde doğal gazın kullanımı içinde elektrik enerjisi üretimi bu denli yüksek bir öncelik almamaktadır. Sonuçta ithal bir enerji kaynağı olan doğal gazın elektrik enerjisi üretimi içindeki payının bu denli yükselmesi rasyonel değildir. Bugün “elektrik talebinin hızlı bir biçimde arttığı, mevcut tesisler ve süren yatırımların üreteceği elektriğin talebi karşılamayacağı, yatırım süreleri daha kısa olduğu ve daha çabuk olacağı için hızlı bir şekilde doğal gaza dayalı elektrik enerjisi üretim tesislerinin kurulması” gerektiği öne sürülmektedir. Bir adım daha atılarak “enerji sektöründe çok hızlı bir liberalizasyon, özelleştirme ve kuralsızlaştırma programının uygulanması gerektiği” vurgulanmaktadır. Bu tür görüşlerle, özellikle enerji sektöründe yabancı sermaye yatırımlarını arttıracığı iddiasıyla, anayasa değişikliği yapılarak, tahkim de Anayasa maddesi haline getirilmiş, daha sonra yapılan bir düzenleme ile tahkim uygulamaları iç hukukumuzda monte edilmeye çalışılmıştır. Siyasal iktidar ve sermaye çevreleri, tahkimle ilgili uyum yasalarının da çıkmasından sonra, yabancı yatırımların hızla Türkiye’ye yöneleceği iddiası ve beklentisi içindedirler.²⁸⁰

Bugün ithal doğal gaza dayalı elektrik enerjisi üretim tesisleri hızla teşvik edilmektedir. Yurtiçi hidrolik kaynaklardan daha yüksek bir verimle yararlanılmasına yönelik kamusal politika ve uygulamalar ise yetersiz kalmıştır. Bugün ise, kamu bu alandan tümüyle geri çekilmekte ve yabancı şirketlere hidrolik esaslı enerji üretim tesisleri kurma çağrısında bulunmaktadır. Doğal gaz açısından iki konu Türkiye için önemlidir. Birincisi, petrol gibi doğal gaz dağıtımının oldukça pahalıya mal olması ve teknik kapasiteli kurumlara ihtiyaç duyulması, ikincisi ise, doğal gazın dışa bağımlılığı arttıran bir enerji kaynağı olması ve ülkeler arası ilişkilerdeki belirleyiciliğidir. Soğuk Savaş sonrasında Rusya Federasyonu’nun özellikle doğal

²⁸⁰ “Türkiye’nin Doğal Gaz Temin ve Tüketim Politikalarının Değerlendirilmesi”, **Mühendis ve Makine Dergisi**, Ocak 2002, Sayı 504.

gazı bir işbirliği veya tehdit aracı olarak kullanması enerji, ekonomi ve stratejinin sonucu olan jeoekonomik politikanın yönünü bütün açıklığı ile ortaya koymaktadır.

5. 2. 3. 4. Doğal Gaz Boru Hatları

Türkiye'nin doğal gaz gereksiniminin sürekli artması yanında doğal gaz gereksinmelerini çeşitlendirmeyi amaçlayan Avrupa ülkeleri için boru hatları yaşamsaldır.

Çizelge 27: Yıllar İtibarıyla Doğal Gaz ve LNG Alım Miktarları
(milyon m³)

	RUSYA FED.BATI HATTI	İRAN	RUSYA FED. MAVİAKIM	AZERBAYCAN	NİJERYA LNG	CEZAYİR LNG	SPOT LNG	TOPLAM
1987	433	-	-	-	-	-	-	433
1988	1.136	-	-	-	-	-	-	1.136
1989	2.986	-	-	-	-	-	-	2.986
1990	3.246	-	-	-	-	-	-	3.246
1991	4.031	-	-	-	-	-	-	4.031
1992	4.430	-	-	-	-	-	-	4.430
1993	4.952	-	-	-	-	-	-	4.952
1994	4.957	-	-	-	-	418	-	5.375
1995	5.560	-	-	-	-	1.058	240	6.859
1996	5.524	-	-	-	-	2.436	80	8.041
1997	6.574	-	-	-	-	3.300	-	9.874
1998	6.539	-	-	-	-	3.051	644	10.233
1999	8.693	-	-	-	77	3.256	332	12.358
2000	10.079	-	-	-	780	3.962	-	14.821
2001	10.931	115	-	-	1.337	3.985	-	16.368
2002	11.603	669	-	-	1.274	4.078	-	17.624
2003	11.422	3.520	1.252	-	1.126	3.867	-	21.188
2004	11.106	3.558	3.238	-	1.034	3.237	-	22.174
2005	12.857	4.322	4.969	-	1.030	3.851	-	27.028
2006	12.246	5.691	7.403	-	1.118	4.203	80	30.741
2007	11.265	5.323	7.307	755	1.180	3.476	170	29.475

* Ekim 2007 sonu itibarıyla gerçekleşme miktarlarıdır.

Kaynak: BOTAŞ

2006 yılı sonu itibariyle Rusya Federasyonu'ndan 11.670 Milyon cm³, yine Rusya Federasyonu'ndan TURUSGAZ aracılığı ile 576 Milyon cm³ ve Mavi Akım kapsamında, 7.403 Milyon m³, Nijerya'dan 1.118 Milyon cm³ ve Cezayir'den 4.203 Milyon cm³ ve İran'dan 5.691 Milyon cm³ olmak üzere, toplam 30.830 Milyon cm³ gaz ithal edilmiş olup, doğal gaz satış miktarı 30.493 Milyon cm³ olmuştur.

Türkiye doğal gaz gereksinmesinin çok büyük bir kısmını (yaklaşık % 85) boru hatları ile karşılamaktadır. Bu da boru hatlarının önemini daha da önemli kılmaktadır. Gerek Türkiye ve gerekse Avrupa ülkeleri için doğal gaz dışalımında tek bir ülkeye bağımlılığın oluşmaması için ve boru hatlarının çeşitlenmesine gidilmektedir.

5. 2. 3. 4. 1. Rusya Federasyonu –Türkiye Doğal Gaz Boru Hattı

Rusya Federasyonu-Türkiye Doğal Gaz Boru Hattı, ülkemize Bulgaristan sınırındaki Malkoçlar'dan girmekte ve Hamitabat, Ambarlı, İstanbul, İzmit, Bursa, Eskişehir güzergahını takip ederek Ankara'ya ulaşmaktadır. 75 bar basınca göre dizayn edilen 842 km. uzunluğundaki bu boru hattı boyunca, Kırklareli, Pendik, Eskişehir, Ambarlı ve Bursa'da kompresör istasyonları, Malkoçlar'da ana ölçüm istasyonu ve pig tesisi bulunmaktadır. Ana kontrol merkezi ise Ankara-Yapracık'tadır.

26 Ekim 1986 tarihinde inşasına başlanan hat ile taşınan doğal gaz, 23 Haziran 1987 tarihinde ilk durağı olan Hamitabat Trakya Kombine Çevrim Santrali'na ve Ağustos 1988'de Ankara'ya ulaşmıştır. Doğal gaz, Temmuz 1988'de İGSAŞ'ta Ağustos 1988'de Ambarlı Santrali'nda, Ekim 1988'de de Ankara'da konut ve ticaret sektörlerinde kullanılmaya başlanmıştır. Sanayi sektöründe doğal gaz kullanımı ise, Ağustos 1989'da başlamıştır. Doğal gaz, Ankara'dan sonra, İstanbul'da Ocak 1992'de, Bursa'da Aralık 1992'de, İzmit'te Eylül 1996'da, Eskişehir'de ise Ekim 1996'da konut ve ticaret sektörlerinde kullanıma sunulmuştur. Doğal gazın dağıtımı Ankara'da EGO, İstanbul'da İGDAŞ, İzmit'te İZGAZ, Bursa ve Eskişehir'de ise BOTAŞ tarafından yapılmaktadır. Ana İletim Hattı, 1996 yılında 209 km. uzunluğundaki İzmit-Karadeniz Ereğli Doğal Gaz İletim Hattı ile Batı Karadeniz

Bölgesi'ne, 208 km. uzunluğundaki Bursa-Çan Doğal Gaz İletim Hattı ile Çan'a uzatılmıştır. Hat daha sonra Çan - Çanakkale Doğal Gaz İletim Hattı ile Çan'dan Çanakkale'ye uzatılmış ve Temmuz 2001 tarihinde işletmeye alınmıştır.

Doğal gaz ilave alımlarının tüketim noktalarına kadar istenilen basınçta ve miktarda taşınabilmesi için ihtiyaç duyulan yatırımların büyük bir bölümü tamamlanmıştır. Bu kapsamda, Bulgaristan sınırında bulunan Malkoçlar Ölçüm İstasyonu'nun kapasitesi 8 Milyar m³/yıl'dan 14 Milyar m³/yıla yükseltilmiştir. Ayrıca, Kırklareli kompresör istasyonundaki mevcut 4 kompresör ünitesinin güçleri arttırılmıştır.

Hat üzerinde, Pendik'te inşa edilen kompresör istasyonu 1998 yılında ve Ambarlı'da inşa edilen kompresör istasyonu ise Aralık 2000 tarihinde işletmeye alınmıştır. 1998 yılında işletmeye alınan Eskişehir Kompresör İstasyonu'na 2000 yılında bir adet yedek ünite ilave edilmiştir. Eskişehir Kompresör İstasyonu'nun iki yönlü çalıştırılmasına yönelik çalışmalar tamamlanmıştır. Bursa Kompresör İstasyonu da Kasım 2000'de tamamlanmıştır. Hat üzerinde inşa edilen 36 km.lik Malkoçlar- Kırklareli Kompresör İstasyonu, 77 km.lik Önerler-Esenyurt ve 48 km.lik Hersek-Yumurtatepe Loopları'nın yapımları 1998 yılında, 99 km.lik CS1-Önerler Loop'unun yapımı ise 2000 yılında tamamlanarak işletmeye alınmıştır.

2002 yılında, Eskişehir- Mihalliçık (75 km. 40") ve Bozüyük-Eskişehir (75 km. 40") doğal gaz loop hatları, Bozüyük-Adapazarı Dağıtım Hattı Faz I (63 km. 36") ve Bozüyük-Adapazarı Dağıtım Hattı Faz II (63 km. 36") yapım çalışmaları tamamlanmıştır. Seçköy-Karacabey (75 km. 36") loopunun yapım çalışmaları devam etmektedir. 251 km. uzunluğunda ve Ana Hat üzerinde Bursa-Karacabey'den başlayarak İzmir'e uzanan Karacabey-İzmir doğal gaz iletim hattının yapım çalışmaları tamamlanarak geçici kabulü yapılmıştır.²⁸¹

²⁸¹ BOTAS, (<http://www.botas.gov.tr/faliyetler/rusya.asp>).

5. 2. 3. 4. 2. Rusya Federasyonu –Türkiye Doğal Gaz İletim Hattı (Mavi Akım)

Rusya Federasyonu-Türkiye Doğal Gaz İletim Hattı (Mavi Akım) Projesi ile Rus gazının Karadeniz üzerinden Türkiye'ye taşınması amaçlanmaktadır. 15 Aralık 1997 tarihinde BOTAŞ ve Gazexport arasında imzalanan 25 yıllık Doğal Gaz Alım-Satım Anlaşması kapsamında, 16 Milyar m³/yıl doğal gaz, Rusya Federasyonu'ndan Karadeniz geçişli bir hat ile Türkiye'ye ulaştırılacaktır. Anlaşmaya göre, 2 Milyar m³/yıl'lık miktarla başlayacak olan doğal gaz sevkiyatı plato periyodda 16 Milyar m³/yıl seviyesine ulaşacaktır.²⁸²

Mavi Akım Projesi'nin en önemli özelliği Rusya ile yapılan iki anlaşmadan farklı olarak herhangi bir geçiş ülkesi ile muhatap olmaksızın, doğrudan Türkiye'ye Rus doğal gazının verilecek olmasıdır. Bu sebeple de Mavi Akımdan alınacak gazın fiyatının önceki iki anlaşmaya göre % 12 daha ucuz olacağı belirtilmektedir.²⁸³

Avrupa Birliği (AB) Komisyonu Interstate Oil and Gas Transport to Europe (INOGATE) Programı çerçevesinde, Hazar Havzası, Rusya, Orta Doğu, Güney Akdeniz ülkeleri ve diğer uluslararası kaynaklardan sağlanacak doğal gazın Türkiye ve Yunanistan üzerinden, Avrupa pazarlarına nakli için Güney Avrupa Gaz Ringi Projesi geliştirilmiştir.

Projeye göre, Türkiye-Yunanistan Doğal Gaz Boru Hattı'nın Türkiye sınırları içinde kalan güzergahı, mevcut Karacabey Pig İstasyonu'ndan başlayacak ve İpsala/Kipi'de sona erecektir. Marmara Denizi'nde 17 km. uzunluğunda bir deniz geçişi söz konusu olan hat, 209 km.'si Türkiye sınırlarında olmak üzere toplam uzunluğu yaklaşık 300 km olacaktır.

Proje ile ilgili olarak hazırlanan Hükümetlerarası Anlaşma, T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı ve Yunanistan Kalkınma Bakanı tarafından 23 Şubat 2003

²⁸² BOTAŞ, 2001 Yıllık Rapor, [http://www.botas.gov.tr/raporlar/Botas/ytr.htm#SAMSUN-ANKARA%20DOĞAL%20GAZ%20İLETİM%20HATTI%20\(MAVİ%20AKIM\)](http://www.botas.gov.tr/raporlar/Botas/ytr.htm#SAMSUN-ANKARA%20DOĞAL%20GAZ%20İLETİM%20HATTI%20(MAVİ%20AKIM))

²⁸³ Sinan Oğan, "MAVİ AKIM: Türk-Rus İlişkilerinde Mavi Bağımlılık", Türkiye Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Analizler Merkezi, (<http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat1=2&yazi=627>).

tarihinde Selanik'te imzalanmıştır. Doğal Gaz Alım Satım Anlaşması 23 Aralık 2003 tarihinde BOTAŞ ve (Yunanista Doğalgaz Şirketi) DEPA arasında imzalanmış olup, Yunanistan'a yapılacak gaz arzının 2006 yılında 250 Milyon m³ ile başlaması ve 750 Milyon m³'e ulaşması öngörülmektedir.²⁸⁴

5. 2. 3. 4. 3. Azerbaycan –Türkiye Doğal Gaz Boru Hattı Projesi

Bu proje ile Azerbaycan'da üretilecek olan doğal gazın Gürcistan üzerinden Türkiye'ye taşınması amaçlanmaktadır. Proje kapsamında 12 Mart 2001 tarihinde BOTAŞ ve SOCAR arasında Azerbaycan doğal gazının Türkiye'ye sevkine ilişkin Doğal Gaz Alım - Satım Anlaşması imzalanmıştır. 15 yıl süreli Doğal Gaz Alım - Satım Anlaşması'nda, alımların 2 Milyar metre küp (m³) ile başlaması ve plato periyotta 6,6 Milyar m³/yıl'a ulaşması öngörülmektedir.

Proje kapsamında inşa edilen ve Gürcistan/Türkiye sınırından Erzurum (Horasan)'a uzanan yaklaşık 225 kmlik hattın yapım çalışmaları tamamlanmıştır. Temmuz 2007 tarihinde başlayan gaz sevkiyatı devam etmektedir.

5. 2. 3. 4. 4. Hazar Geçişli Türkmenistan – Türkiye – Avrupa Doğal Gaz Boru Hattı Projesi

Türkmenistan-Türkiye-Avrupa Doğal Gaz Boru Hattı Projesi ile Türkmenistan'ın güneyindeki sahalarda üretilen doğal gazın Hazar geçişli bir boru hattı ile Türkiye'ye ve Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşınması amaçlanmaktadır. Bu paralelde, 29 Ekim 1998 tarihinde, Türkiye ve Türkmenistan Devlet Başkanları tarafından Hazar geçişli Türkmenistan-Türkiye-Avrupa Doğal Gaz Boru Hattı Projesi'nin gerçekleştirilmesine yönelik bir Çerçeve Anlaşması imzalanmıştır. Anlaşma'ya göre; 30 Milyar m³ Türkmen gazının 16 Milyar m³'ü Türkiye'ye, 14 Milyar m³'ü Avrupa'ya taşınacaktır.

21 Mayıs 1999 tarihinde, BOTAŞ ve Türkmenistan hidrokarbon kaynaklarının kullanımı için Türkmenistan Devlet Başkanı arasında yetkililerce, 16

²⁸⁴ BOTAŞ, **2001 Yıllık Rapor**, [http://www.botas.gov.tr/raporlar/Botas/yr.htm#SAMSUN-ANKARA%20DOĞAL%20GAZ%20İLETİM%20HATTI%20\(MAVİ%20AKIM\)](http://www.botas.gov.tr/raporlar/Botas/yr.htm#SAMSUN-ANKARA%20DOĞAL%20GAZ%20İLETİM%20HATTI%20(MAVİ%20AKIM))

Milyar m³ doğal gaz alımı için 30 yıl süreli Doğal Gaz Alım-Satım Anlaşması imzalanmıştır.

5. 2. 3. 4. 5. Mısır – Türkiye Doğal Gaz Boru Hattı Projesi

Doğal gaz arz kaynaklarının çeşitlendirilmesi ve doğal gaz arz açığının bir kısmının da Mısır'dan sağlanacak gaz ile karşılanması amacıyla Mısır-Türkiye Doğal Gaz Boru Hattı Projesi geliştirilmiştir. Proje kapsamında 17 Mart 2004 tarihinde Kahire'de Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı ile Mısır Arap Cumhuriyeti Petrol Bakanı arasında Mısır Doğal Gaz Şirketi (EGAS) ile BOTAŞ arasında Türkiye'ye gaz ithalatı ve Türkiye üzerinden Avrupa'ya gaz iletimi hususlarına ilişkin Çerçeve Anlaşma imzalanmıştır. Söz konusu anlaşma uyarınca, Mısır'ın Türkiye'ye yılda 2-4 Milyar m³; Türkiye üzerinden Avrupa pazarlarına ise yılda 2-6 Milyar m³ gaz ihraç etmesi öngörülmüştür.

16 Şubat 2006 tarihinde İstanbul'da yapılan görüşmelerin sonunda iki ülke arasında doğal gaz alanında karşılıklı işbirliği ve çalışmaların devamı amacıyla bir Mutabakat Zaptı imzalanmıştır. İmzalanan Mutabakat Zaptı çerçevesinde Suriye'nin de katılımıyla Çalışma Grupları oluşturularak, projenin yapılabilirliğinin ve gerekliliklerinin tespitine yönelik çalışmalar başlatılmıştır. İlgili Bakanlar ve oluşturulan Çalışma Grupları çeşitli tarihlerde bir araya gelerek Proje'ye ilişkin çalışmalar yapmışlardır. Bu çalışmalar sonucunda aşağıdaki hususlar karara bağlanmıştır;

(1) Mısır doğal gazının Türkiye üzerinden Avrupa'ya ulaştırılması amacıyla her ülke kendi sınırları içindeki gerekli boru hattı inşaatını yapacaktır. Bu nedenle, Mısır, taşınacak miktarı arttıracak, iyileştirmeleri yapacak; Suriye; Humus'tan (Rayan civarı) Türkiye sınırına kadar olan (230 km) boru hattını inşa edecek, sahibi olacak ve işletecek; Türkiye; Suriye-Türkiye sınırından sonra kendi toprakları içinde kalan boru hattını inşa edecek, sahibi olacak ve işletecektir.

(2) Türkiye ve Mısır Suriye'nin Humus Türkiye sınırı arasında inşa edeceği boru hattı için finansman bulmasına yardım edeceklerdir.

(3) Humus Türkiye Sınırı arasında yapılacak Boru Hattı'na ilişkin Gaz Taşıma Anlaşması çalışmalarına paralel olarak Mısır ile Türkiye kendi ülkelerindeki ulusal kanun ve düzenlemeleri dikkate alarak Gaz Alım Satım Anlaşması görüşmelerini başlatacaklardır. Bu çerçevede iki taraf gaz miktarı ve uygun teslim tarihini tartışacaklardır. Türkiye'ye verilecek gaz miktarı 2011 yılının sonunda 2–4 Milyar m³/yıl olabilecektir.²⁸⁵

5. 2. 3. 4. 6. Irak – Türkiye Doğal Gaz Boru Hattı Projesi

Proje; Irak'ta bulunan doğal gaz sahalarının geliştirilerek, üretilecek olan gazın bir boru hattı ile Türkiye'ye getirilmesi amacı ile geliştirilmiştir. Türkiye Petrol Anonim Ortaklığı (TPAO)-TEKFEN-BOTAŞ şirketlerince oluşturulan bir grup tarafından yapılan çalışmalar neticesinde 1996 yılında Ankara'da, T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı ile Irak Cumhuriyeti Petrol Bakanlığı arasında imzalanan anlaşmalar ile proje başlatılmıştır. Irak'ın Kuzey Doğusu'nda yer alan doğal gaz sahalarını kapsayan Proje, saha geliştirme, üretim, gaz işleme ve boru hattı yapımı işlemlerinden oluşan “entegre” bir projedir. Bu proje ile Irak'ın beş sahasında üretilecek yıllık 10 Milyar m³ gazın bir boru hattıyla Türkiye'ye taşınması amaçlanmaktadır.

Birleşmiş Milletler yaptırımları nedeniyle Proje'nin gerçekleşmesine yönelik hedeflerimizde birtakım gecikmeler meydana gelmiş, yatırım aşamasına geçilememiş ve bu nedenle görüşmeler kesintiye uğramıştır.

Irak'taki gelişmeler ve Avrupa piyasasının ihtiyaçları göz önüne alınarak BOTAŞ, TPAO ve TEKFEN tarafından Proje'nin yeniden canlandırılması ve somut adımlar atılması için çalışma başlatılmıştır. Hedef, koşulların elvermesi durumunda Irak gazını Türkiye'ye ve Türkiye üzerinden Avrupa'ya ulaştırmaktır.

7 Ağustos 2007 tarihinde Ankara'da imzalanan Mutabakat Zaptı ile taraflar, Irak doğal gazının Türkiye üzerinden Avrupa'ya ihracatı konusundaki ortak

²⁸⁵ BOTAŞ, (<http://www.botas.gov.tr/projeler/projeler.asp#01>).

niyetlerini bildirmiş ve Irak Petrol Bakanlığı ile TPAO ve BOTAŞ temsilcilerinin bir fizibilite çalışması için çalışmalara başlamalarını karara bağlamıştır.²⁸⁶

5. 2. 3. 4. 7. Türkiye – Bulgaristan – Romanya – Macaristan – Avusturya Doğal Gaz Boru Hattı (Nabucco)

Ortadoğu ve Hazar Bölgesi doğal gaz rezervlerini Avrupa pazarlarına bağlamayı öngören Türkiye-Bulgaristan-Romanya-Macaristan-Avusturya Doğal Gaz Boru Hattı (Nabucco) ile ilk etapta güzergah üzerindeki ülkelerin gaz ihtiyacının karşılanması, takip eden yıllarda ise Avusturya'nın Avrupa'da önemli bir doğal gaz dağıtım noktası olma özelliğinden de faydalanılarak diğer ülkelerin gaz taleplerindeki gelişmelere göre Batı Avrupa'ya ulaşılması amaçlanmaktadır. Yaklaşık uzunluğunun 3.300 km, kapasitesinin ise 25,5–31 milyar m³/yıl olması, 2012 yılında ilk kapasite ile devreye alınması planlanmaktadır. Boru hattı güzergahının planlanan yaklaşık uzunluğu Çizelge 28'de gösterildiği gibidir.

**Çizelge 28: Türkiye –Bulgaristan –Romanya –Macaristan –Avusturya
Doğal Gaz Boru Hattı (Nabucco Hattı)**

Ana Nabucco Hattı	Türkiye	1.558 km
	Bulgaristan	392 km
	Romanya	457 km
	Macaristan	388 km
	Avusturya	46 km
Besleme Hattı	Gürcistan sınırı-Horasan	226 km
	İran sınırı- Horasan	21 4 km
Türkiye Toplam		1.988 km

Kaynak: BOTAŞ

Mevcut koşullara bakıldığında, Azerbaycan Şah Deniz, Türkmenistan ve diğer Trans-Hazar kaynakları ile İran gazının taşınması öngörülmektedir. Uzun vadede Irak ve Suriye üzerinden Mısır gaz kaynağı başta olmak üzere diğer

²⁸⁶ BOTAŞ, (<http://www.botas.gov.tr/projeler/projeler.asp#01>)

çevreleyen kaynaklardan da gaz taşınması planlanmaktadır. Proje çalışmaları Şubat 2002’de BOTAS’ın girişimi ve Bulgargaz (Bulgaristan), Transgaz (Romanya) ve OMV Erdgas (Avusturya-Şimdiki OMV Gas) şirketleri ile yaptığı görüşmeler sonucunda oluşturulan çalışma grubu ile başlatılmıştır.

Nabucco hattının yapımı ile ilgili olarak finansman modelinin geliştirilmesi, yatırımcılar için uygun teşviklerin araştırılması, pazarlama faaliyetlerinin koordinasyonu ve muhtemel tedarikçiler ile kontrat müzakerelerinin gerçekleştirilmesi işlerinin tek bir elden yürütülmesi amacı ile ilgili 5 şirket tarafından merkezi Viyana’da “Nabucco Company Study Pipeline GmbH ” şirketi kurulmuştur. 2004 yılında ortaklarca Ortaklık Anlaşması imzalanmıştır. Ortaklık Anlaşmasının imzalanması ile proje mühendislik, inşaat, finansman tedariki gibi konularda daha geniş iş kapsamı tarifi yapılmıştır. Ancak proje geliştirme sürecinde gelinen aşama gözönünde bulundurularak projenin finansmanını sağlayıp yatırımlarını gerçekleştirmesi amacı ile 2005 yılında şirketin Nabucco Gas Pipeline International Şirketine (NIC) dönüşümü kabul edilmiştir. Bununla birlikte her bir transit ülkede de Nabucco Yerel Şirketleri (NNC) kurulacaktır. NNC şirketleri boru hattının geliştirilmesi, yapımı, işletimi ile bakımı ve idamesinden sorumlu olacaktır. Halihazırda Romanya, Macaristan ve Avusturya’da NNC kuruluşları tamamlanmış olup, Türkiye ve Bulgaristan NNC kuruluşlarına dair yasal girişimler sürdürülmektedir.

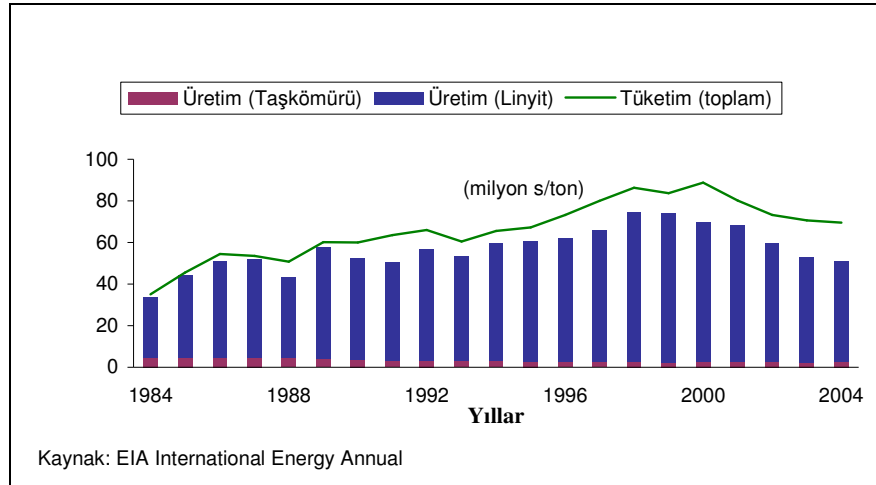
26 Haziran 2006 tarihinde Viyana’da proje ülkeleri yetkili Bakanları tarafından Avrupa Komisyonu Enerji Komiseri ile birlikte Nabucco Doğal Gaz Boru Hattı Projesi’ne dair “Bakanlar Beyanatı” (Ministerial Statement) imzalanmıştır. 5 Ekim 2006 tarihinde Avrupa Komisyonu’na Art. 22 of Gas Directive / Energy Community Treaty kapsamında Nabucco Hattının kapasitesinin yarısının yatırımcılara kalan kısmının da üçüncü taraflara kullanımına açılımı hususunda muafiyet için başvuruda bulunulmuş, konu ile ilgili olarak görüşmeler devam etmektedir. Projenin mühendislik çalışmaları aşamasına gelmiş olup, Nabucco Projesi’ne ilişkin olarak yapılması öngörülen anlaşmalar (Ortaklık Anlaşması, Hükümetlerarası Anlaşma, İşletme Anlaşması, Ev Sahibi Ülke Anlaşması v.s) ve

diğer işler üzerinde çalışmak üzere oluşturulan Hukuk Çalışma Grubu çalışmalarını sürdürmektedir.²⁸⁷

5. 2. 3. 5. Kömür

Türkiye'deki kömür rezervleri büyük oranda elektrik üretimi için kullanılmaktadır. Toplam rezerv 4,614 Mmst olup, ancak yüzde 7'si taşkömürüdür, geriye kalanını ise büyük oranda linyit kömürü oluşturmaktadır. En önemli taşkömürü havzası Zonguldak taşkömürü havzasıdır. Taşkömürü rezervleri yönünden zengin olmayan Türkiye'de yıllık üretim 2,5–3 milyon ton dolayındadır. İhtiyaç dışalım yoluyla karşılanmaktadır. Linyit ise Afşin-Elbistan havzası başta olmak üzere (%40) Nallıhan, Seyitömer, Tavşanlı-Tunçbilek, Soma, Saray, Kangal, Yatağan, Orta ve Beyşehir'de çıkarılmaktadır. Üretimin yaklaşık yarısı elektrik enerjisi üretiminde kullanılmak üzere Afşin-Elbistan, Çayırhan, Seyitömer, Soma, Kangal, Yatağan ve Orta'daki termik santrallerde kullanılmaktadır.

Çizge 3: Türkiye'nin Kömür Üretim ve Tüketimi (1984 – 2004)

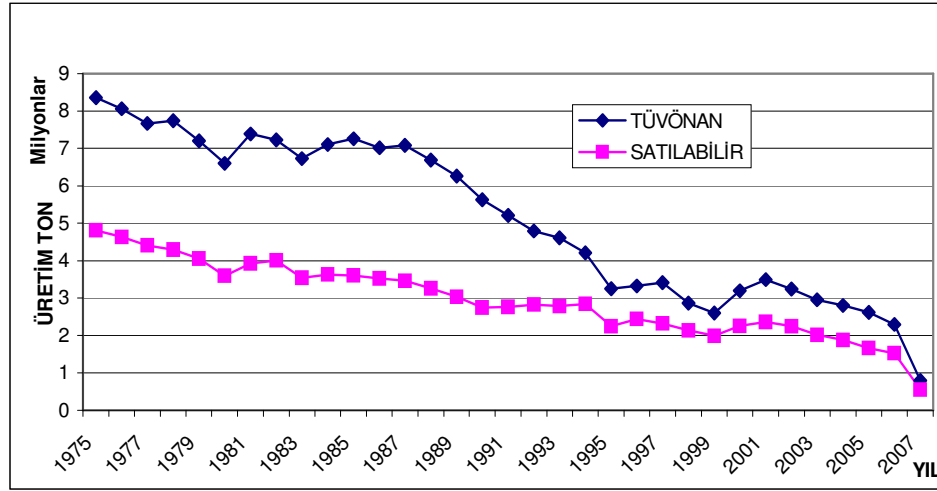

Kaynak: International Energy Annual (EIA), 2007.

²⁸⁷ BOTAŞ, (<http://www.botas.gov.tr/projeler/projeler.asp#01>).

Zonguldak kömürleri metalürjik özelliğinden dolayı, Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren ülke sanayinin kurulması ve gelişmesine büyük katkı vermiş; bunun sonucu olarak da iki demir çelik fabrikası bu bölgeye kurulmuştur. Türkiye'nin yıllık taşkömürü talebi 20,6 milyon tondur. Bu talebin 5,5 milyon tonu Demir-çelik sektöründe tüketilmektedir.

Çizge 4: Türkiye Taş Kömürü Üretimi (1975–2007)

Kaynak: Türkiye Taşkömürü Kurumu (TTK) Raporu, 2007, s.7.

Bugün ağırlıklı rödövan işletmeciliği yapan özel sektör işletmeleri bulunsa da, havza kömürlerinin tamamına yakın bölümü kamu eliyle Türkiye Taşkömürü Kurumu (TTK) tarafından işletilmektedir. TTK'nın bu sektöre yönelik üretimi ise 400 bin tondur. Türkiye'nin dışarıya ödediği para ise 1,7 milyar dolar civarındadır. Çin'deki gelişmelerin neticesinde uygulanan politikalarla dünyadaki Taşkömürü fiyatları 2004 yılı başında artmasına rağmen, TTK'da üretim artışı sağlanamamıştır. Bundan da ülke ekonomisi etkilenmiş ve etkilenmeye devam etmektedir.²⁸⁸

Türkiye'nin, yer aldığı coğrafi bölgede enerji kaynakları açısından yeterli potansiyele sahip olmaması bu konunun önemini daha da artırmaktadır. Günümüzde mevcut enerji kaynaklarının hızla tüketilmesi sonucunda, enerji hammaddeleri stratejik maden niteliği kazanmaktadır. Yeni enerji kaynakları ortaya konulamadığı

²⁸⁸ Genel Maden İşçileri Sendikası, **TTK Raporu**, Mayıs 2007

takdirde bu özellikleri gelecek yıllarda daha da belirginleşecektir. Bu nedenle fosil yakıtlar ile ilgili aramalara özel önem verilmesi gerekmektedir. Enerjinin enerjiye taşınması yerine mahallinde elektrik enerjisine çevrilmesi ve kömür havzalarının termik santrallerle birleştirilmesine devam edilmesi yararlı olacaktır.²⁸⁹

Türkiye enerji güvenliğine ilişkin olarak önceliklerini ve politikalarını şöyle belirlemelidir.²⁹⁰

Türkiye yerli enerji kaynaklarının kullanımını öncelikli hedef haline getirmelidir. Bu amaçla, yeni petrol, doğalgaz, hidro, kömür ve maden potansiyelini ortaya çıkarmak için arama seferberliği başlatılmalıdır. Türkiye enerji arzı güvenliğinin sağlanması için öncelikle yerli ve mevcut kaynaklarını kullanmalıdır. Enerji kaynakları çeşitlendirilmelidir. Bu amaçla yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı ve nükleer enerji kullanımının payı artırılmalıdır. Enerjide dışa bağımlılık ve ithalat bağımlılığı azaltılması hedeflenmelidir. Ayrıca dışa bağımlılıkta ülke çeşitlendirmesine gidilmeli ve özellikle doğalgazda Rusya'ya olan bağımlılık azaltılmalıdır. Enerji tasarrufu ve verimliliğine öncelik verilmelidir. Enerjide kaçak ve kayıplar en aza indirilmelidir. Enerji üretiminin ve dağıtımının her aşamasında yeni ve ileri teknolojiler kullanılmalı, araştırma- geliştirme (AR-GE) çalışmalarına önem verilmelidir. Türkiye doğalgaz ve petrolde stratejik stoklar tutmayı hedeflemeli ve bunun için gerekli yatırımları hayata geçirmelidir.

Türkiye bulunduğu coğrafya itibari ile bölgesel ve küresel enerji güvenliğinin sağlanması ve enerjide küresel bir oyuncu olma konusunda giderek artan bir rol üstlenmektedir ve bu anlamda da önemi artmaktadır.²⁹¹

Türkiye, global alanda artan enerji talebi çerçevesinde bulunduğu coğrafya itibari ile kanıtlanmış dünya petrol ve doğalgaz rezervlerinin yüzde 70'nin

²⁸⁹ DPT, **Madencilik Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, Ankara, 2005, s. 9.

²⁹⁰ Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, "Türkiye'nin Enerji Güvenliği ve Enerji Sektörü", Temmuz 2006. (http://www.turksae.com/sql_file/306.doc).

²⁹¹ Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, "Türkiye'nin Enerji Güvenliği ve Enerji Sektörü", Temmuz 2006. (http://www.turksae.com/sql_file/306.doc).

bulunduğu bir yerdedir. Bir yandan da ekonomik büyüme ve gelişmeye bağlı olarak batı ülkelerinin enerji talebi ve güvenli arz ihtiyaçları da artmaktadır. Türkiye, istikrarlı bir ülke olarak enerji kaynakları ile enerji talebi arasında güvenli transit olanakları sunabilme potansiyeline ve kapasitesine sahip bulunmaktadır. Türkiye böylece çevre ülkelerinde bulunan yeni enerji kaynaklarının uluslararası pazarlara açılması ve taşınması konusunda önemli bir işlevi üstlenebilmektedir. Türkiye, ayrıca enerjide giderek büyüyen net ithalatçı konumu nedeni ile de yurtdışı kaynakları taşıma konusunda istekli olmaktadır. Uluslararası pazarlara açılacak enerji hatlarından kendisi de yararlanacaktır. Türkiye aynı zamanda AB ile bütünleşme ve uyumlaşma içinde ve petrol transit geçişinde boğazların önemi ve hassasiyeti konuları nedeniyle de bölgesel ve global enerji güvenliğine transit ülke olarak katkı sağlamayı hedeflemektedir. Türkiye bölgesel ve küresel enerji güvenliğine katkı sağlamak amacı ile doğu-batı enerji koridoru ve kuzey-güney enerji işbirliği içinde petrol ve doğalgaz boru hatları projeleri geliştirmekte ve hayata geçirmektedir. Türkiye, 21. yüzyılın stratejik ürünü haline gelen enerji konusunda bu önemli işlevi görürken küresel ekonomi-politik içinde de ABD, AB, Rusya ve komşu ülkeleri arasındaki dengeleri gözetmelidir.

5. 2. 4. Teknoloji – Ekonomi – Strateji İlişkisi

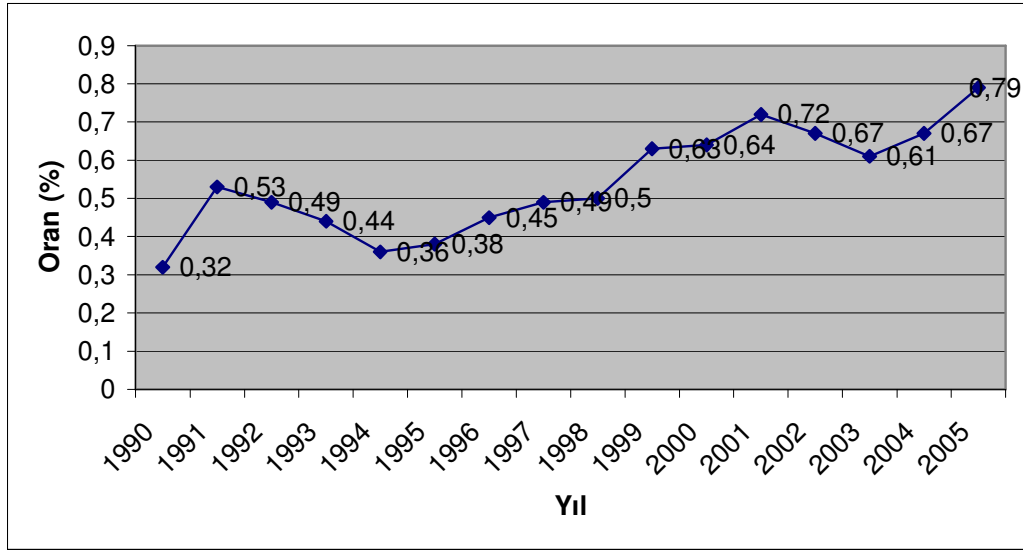
Teknoloji, gelişme ve ilerlemenin sadece sebebi değil, zaman zaman sonucu olarak da belirlemektedir. Teknoloji, uzmanlaşmayı zorlamakta ve uzmanlaşmanın da bir sonucu olmaktadır. Teknoloji, uzmanlaşmış insan gücünün organizasyonunu gerektirmektedir. Teknoloji çok iyi bir planlamayı gerektirir. Tarih içinde her dönemin üretim sürecine uygun olarak kendine özgü bir teknolojisi olmuştur. Her bir yeni teknolojik gelişme yeni bir teknolojik buluşun hazırlayıcısı olmuştur. Bu süreç sürekli gelişmenin esasını oluşturur.

Ülkelerin uygulamaya koydukları bilim-teknoloji politikaları temel bilimler üzerinde yaptıkları yoğun teknolojik araştırmalarla, teknolojik araştırmaların sanayiye aktarılması ile ülkelerin kalkınmalarını belli bir sistem içinde düzenli ve sürekli hale getirmelerine neden olmaktadır. Bilim ve teknoloji politikaları, bütün dünyada ülkelerin refah seviyesini doğrudan etkileyen sosyal ve siyasi gidişine yön

veren, gelişim ve değişim koşullarını ortaya çıkaran politikalar olmuştur. Teknolojinin bu etkinliği nedeniyle bütün ülkeler teknolojiyi üretmek, elde etmek, kullanmak ve yaymak için her türlü çabayı göstermektedirler.²⁹²

Türkiye 1990 yılında Doğu Bloku'nun çöküşünden sonra çok geniş bir coğrafi bölge içinde karşılıklı ilişkilerini geliştirmesini sağlam temeller üzerine oturtacak organik bağları ve ortak tarihi olan dinamik, yeterli bilgi ve beceri sahibi, büyük yeraltı ve yerüstü kaynaklara sahip bir üretim ve pazar oluşturma şansını yakalamıştır. Bu işbirliği, bilim-teknolojide bilim adamı değişimi ve belli projelerde ortak araştırma-geliştirme faaliyetlerinin organizasyonunun sağlanmasıyla teknolojik bilginin ürüne dönüştürülmesi ve bu ekonomik gelişmenin çıktılarının dengeli bölüşümün sağlanması birlik beraberliğin artırılmasına da neden olacaktır. Ancak Türkiye'de teknoloji üretimine yönelik Ar-Ge harcamalarının düşüklüğü bu fırsatı kaçırmasına da neden olmaktadır.

Çizge 5: Ar-Ge Harcamalarının GSYİH'ye Oranı

Kaynak: TÜBİTAK, 2008.

²⁹² Türkiye Üniversite-Sanayi İşbirliği Birinci Şurası, İTÜ, 4-5 Kasım 1994 , İstanbul. Akt: DPT.

Bilim-teknolojideki gelişmeler, ekonomik gelişmeye daha geniş ve yeni ufuklar açmaktadır. Teknolojik gelişme ile elde edilen üretim metotlarının sanayiye uygulanmasıyla elde edilen yeni ürünün sağladığı fayda, üretimde yeni metotlar için araştırma-geliştirme faaliyetlerine yapılan harcamalardan daha büyük olduğu bir gerçektir. Ekonomik gelişme masrafları finanse edilmeden yapılacak sanayi yatırımı uzun vadede sanayinin kendisini yenileyemeyeceği için yeni ve geliştirilmiş üretim metotlarının transferi sanayiciye pek az fayda sağlayabilir. Bu politikaların uzun vadede sanayiciye zarar verdiği gibi ülke ekonomisinde de kayıplara sebep olmaktadır.²⁹³

Ekonomik büyüme süreci içerisinde kaynak tahsislerinde yapılan değişiklikler yolu ile etkinlik derecesinde kaydedilen kazançlar teknolojik gelişme sayesinde elde edilen verimlilik artışları ile bütünleşir. Ürün çeşitliliği, kalite ve verimlilikteki artışlar, toplam üretimde sanayinin payının yükselmesi, teknolojik gelişmelerin eseridir. Bu bakımdan teknoloji, sanayileşme sürecinin en kritik noktasını oluşturmaktadır. Teknoloji, gelişme seviyesini daha ileri noktadaki üretim araçlarına, ürünlere, yöntemlere götüren bilgiler bütünüdür. Bu bilgi stokuna yapılan her yeni ilave, üretim maliyetlerinde reel düşümlere yol açmakta ve yeni ürünlerin kullanılmasına olanak hazırlamaktadır. Teknolojide gelişmenin en önemli göstergesi verimlilik ve kalitenin yükseltilmesi olarak ortaya çıkmaktadır. Verimlilik ve kalite artışı uluslararası pazarlara maliyetlerin düşüşü ve ürünün ucuzlaması şeklinde yansımaktadır.

Firmaların rekabet gücü dinamik yapılarına, yatırım kapasitelerine, araştırma-geliştirme çalışmalarına ve kullandıkları teknolojilerin uygunluğuna bağlı olarak yenilik oluşturma kabiliyetleri ile yalından ilişkilidir. Firmaların rekabet gücünden uluslararası rekabet gücüne geçildiğinde meselenin çok boyutlu bir niteliğe büründüğü ve ülkenin rekabet gücünün tek tek firmaların ortalama rekabet gücünden daha çok şey ifade ettiği kabul edilmektedir. Bunlar; ülke ekonomisinin sahip olduğu

²⁹³ İsmail Hakkı Yücel, **Bilim-teknoloji Politikaları ve 21. Yüzyılın Toplumu**, DPT Yayını, Ankara, 1997.

birçok kurumsal yapıyı kucaklayan, ülkenin üretim yapısını, teknolojik alt yapısını teknoloji üretim kapasitesini ve dinamiğini, nitelikli insan sermayesini içeren firmaların içerde hareket ettikleri dışsal yarar ya da dışsal zararların oluşturduğu ekonomik ortamı da temsil eden faktörlere yakından bağlıdır. Ülkenin rekabet gücü, firmaların toplam rekabet gücünün dışında bu gibi yapıların olup olmadığı ile yakından ilgili olmaktadır. Bunların varlığı ülkenin yapısal rekabet gücünü temsil ederken, firmaların rekabet gücü ile ulusal düzeydeki yapısal rekabet gücü arasında birbirlerini tamamlayan bağlar olduğu ortaya çıkmaktadır.²⁹⁴

Pazarda devletin iki önemli seviyede etkisi görülür. Bunlar;

1. Ulusal yararlar için teknolojik yeniliklerin kullanılması, özellikle yeni ürünlere devlet tarafından uzun süreli talep önem arz etmektedir. Bunda askeri amaçlı ürünler ön plana çıkmaktadır. Diğer ülkelerin ürünlerine karşı savunma amaçlı yeni ürünlerin üretimi ulusal teknolojik yeteneğin artırılmasını sağlar.

2. Teknoloji politikaları sosyal çerçeveye bağımlı olarak yükselmektedirler. İleri teknoloji talebinin artırılması ve teknolojinin dağıtımında, teknoloji tedariki ve kabiliyeti için temelde eğitim ve öğretim mülkiyet haklarına ilişkin mevzuatın güçlendirilmesi yanında pazarın düzenli hale getirilmesi önem arz etmektedir.

Pazarda rekabet koşullarının oluşturulması üretici firmaların rekabet etme şanslarını artırmakta ve firmanın teknolojik üretime yönelmesini sağlamaktadır. Sanayinin teknoloji üretebilme yeteneği kazanması hem yurt içi hem de yurt dışı pazarlarda sanayinin rekabet üstünlüğü elde etmesine yardımcı olacaktır. Uluslararası pazarlarda rakip firmalarla rekabeti geliştirip bu pazarlarda firmanın pazar payı oranlarını sürekli artırmak firma açısından vazgeçilmez bir öneme sahiptir. Uluslararası pazarlara girmek ve o pazarlarda sürekli kalabilmek çok iyi bir pazar organizasyonu gerektirdiği gibi ürünün nitelik olarak müşteri zevk ve gereksinmelerini karşılama özelliğinin olması da gerekmektedir. Çağımızın üretici firmalarının teknoloji ihtiyaçlarını karşılamak ve çok hızlı değişen tüketici zevk ve

²⁹⁴ Yentürk, N.; Sanayi Kongresi, 1991 Sanayi Kongresi Bildiriler Kitabı, TMMOB Yayın No 148-1, Ankara, 1991, s. 248.

ihtiyaçlarına göre ürün üretilmesini önemli kılmaktadır. Rekabetin üst seviyelerde olduğu çağımızda teknolojik bilgi birikimi doğrultusunda üretim yapabilen ve pazar esnekliğine uygun esnek üretim yeteneği sanayicinin daha kaliteli, standarda uygun ve daha ucuz ürün elde etmesi ve ürünün yapısını pazarın ihtiyaçları doğrultusunda değiştirebilen esnek üretim araçlarını devreye sokmasını gerekli kılmaktadır.

Teknolojik gelişmenin en önemli sonucu işletmelerin belli bir dönemde verimliliğini artırarak daha fazla mal üretmesidir. Üretilen ürünler için kullanılan zamanın daha kısa olması yanında bu ileri teknolojilerle kalite, standart, dizayn gibi ürün üstünlükleri müşteri memnuniyetini artırıcı faktörler olarak ürün içerisinde yer almasına sebep olmaktadır. Firmalar açısından istihdamı artırmadan verimliliği artırmak, daha fazla mal ve hizmet üretilebilmesi, katma değer artırımı yanında rekabet açısından da olumlu olmaktadır. İleri teknolojinin sanayide uygulanması ile birlikte artan verimliliğe paralel gelir artışı olarak talebi de artırır, üretilen fazla mal tüketilecek olursa, teknolojik değişimler işsizlik sebebi olmayacaktır. Tam istihdam halinde olan bir toplumda teknolojik değişimlerden dolayı işsizlik uzun süreli olmayacağı için üretimde verimlilik artışı nedeniyle refah artışı da sağlanacaktır.²⁹⁵ Ayrıca savunma sanayi de ekonominin bir parçasıdır ve savunma sanayi ürünlerinde yüksek performans ve kalite ön planda yer almaktadır. Savunma silahlarında ihtiyacı duyulan ürünün kalitesi birinci planda fiyatı ise ikinci planda yer almaktadır. Bu nedenle en ileri teknolojik bilgiler savunma sanayinde kullanılmaktadır. Savunma sanayinin çok ileri teknolojileri kullanması araştırma-geliştirme faaliyetlerinin çok yoğun olduğu bir alan olmasına sebep olmaktadır. Savunma sanayinin bu özelliği onun teknolojik bilgi üretim alanı olarak gelişmesine neden olmaktadır. Yeni bilgi arayışları araştırma-geliştirmeyi gerektirir. Araştırma-geliştirme ise, hem finansal kaynağı ve hem de araştırmacı personelin istihdamını gerekli kılar. Bu yarış teknolojik gelişmenin temelini de oluşturmaktadır. Çağımızın ulaşılmış olduğu teknolojik bilgi seviyesi, savunma silahlarında sayısal üstünlük sağlamak yerine vurucu gücü yüksek ileri teknolojiye dayalı silahlara önem vermeyi gerekli kılmaktadır.

²⁹⁵ İsmail Hakkı Yücel, **Sanayide Robot Teknolojisi, Uygulaması ve Önemi**, DPT Yayını, Ankara, 1991, s.19

Teknolojinin ekonomik getirileri yanında ulusal savunma sistemlerinin kurulmasında ve geliştirilmesindeki önemi yaşamsaldır. Teknolojide dışa bağımlılığın ekonomik ve askeri yönden olumsuzluklarını Türkiye geçmişte yaşamıştır ve günümüzde de aynı sorun sürmektedir.

“Irak’a yönelik hava ve kara harekâtı, Türk Silahlı Kuvvetleri’nin dışa ne kadar bağımlı olduğunun sorgulanmasına ve de Türk savunma sanayiinin ne durumda olduğunun hatırlanmasını sağlamıştır. Savunma sanayii konularını yakından izleyen ve bu konularda uzmanlaşan Lale Sariibrahimoğlu’nun bir yazısında, “Ülkemizin, konvansiyonel (yani klasik) silahlarda yakın çevremizdeki ülkelere göre ileri durumda olmakla birlikte, teknolojik açıdan dışa bağımlılığının önemli bir sorun teşkil ettiği” belirtiliyor. Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından kullanılan ileri teknoloji askeri ürünlerin bizim özgün olarak ürettiğimiz sistemler olmadığı, bu sistemlerde dışa bağımlı olduğumuz anlatılıyordu...

Lale Sariibrahimoğlu’nun derlediği bilgilere göre, askeri teknolojilerde yüzde 75’ler oranında dışa bağımlıyız... Sadece askeri değil, sivil teknolojilerde de dışa bağımlılığımız ileri ölçüde. Çünkü araştırma-geliştirmeye (Ar-Ge) önem vermiyoruz. Ar-Ge için kaynak ayırmadığımızdan kendi teknolojimizi üretemiyoruz.

Çizelge 29: İmalat Sanayi Üretimi ve Dışsatımda Teknoloji Yoğunluğu (%)

Teknoloji Yoğunluğu	Türkiye		AB ülkeleri
	Üretim 2006	Dışsatım 2005	Dışsatım 2003
Yüksek Teknoloji	6.0	6.0	21.5
Ortanın Üstü	27.1	28.5	41.9
Ortanın Altı	26.9	26.9	15.9
Düşük Teknoloji	40.0	38.7	20.7
Toplam	100.0	100.0	100.0
Kaynak: DPT, 2008 yılı programı			

Savunma Sanayii Müsteşarlığı 2007-2011 Strateji Planı çerçevesinde tedarik edilen sistemlerde yüzde 25 olan yurtiçi üretimi 2010 yılında yüzde 50’ye çıkarmayı planlıyor. Fakat kuruluşu üzerinden 22 yıl geçmiş olmasına karşın, Savunma Sanayii Müsteşarlığı’nın Ar-Ge’ye ayırdığı pay ise binde 3’ler dolayında. Ancak unutulmasın ki, ekonominin bütününde teknoloji sorunu varken, savunma sanayiinin ileri teknolojiye dayalı üretime yönelmesi mümkün değil(dir). Devlet Planlama Teşkilatı tarafından hazırlanan 2008 yılı Programı verilerine göre üretimimizin ve dışsatımımızın sadece yüzde 6’sı yüksek teknolojiye dayalı. Ortanın üstü teknolojiye dayalı ürünlerin oranı, üretimde yüzde 27.1, dışsatımda yüzde 28.5 olarak belirlenmiş. OECD üyesi AB ülkelerinde yüksek teknolojiye dayalı ürün yüzde 21.5, ortanın üstü teknolojiye dayalı ürün oranı ise yüzde 41.9 oranındadır.”²⁹⁶

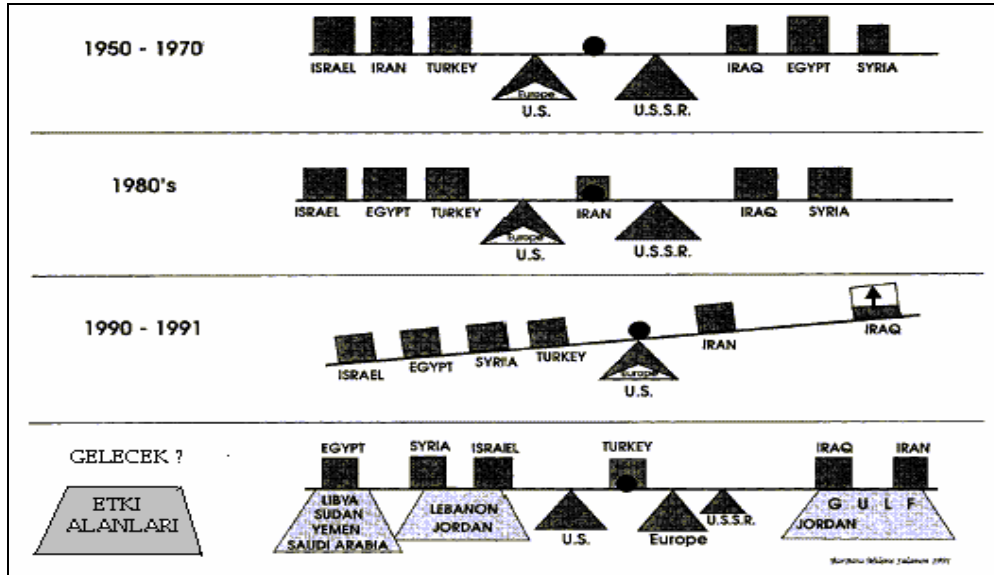
²⁹⁶ Güngör Uras, “Ekonominin de Ordunun da Gücü Teknolojiye Bağlı”, **Milliyet**, 3 Mart 2008.

Türkiye'nin bulunduğu coğrafi bölge siyasal ve ekonomik açıdan değerlendirildiğinde; bölge istikrarı için Türkiye'nin savunma sanayinin kendi kaynakları ile yüksek teknoloji ürünleri üretebilir olması gerektiği yanında uygulanan yüksek teknolojinin endüstriyel gelişmeyi de arttıracığı açıktır.

5.3. Türkiye'nin Uluslararası Jeoekonomik Yapısı

Türkiye bulunduğu coğrafyanın avantajlarını 'Soğuk Savaş' döneminde üzerindeki uluslararası askeri ve siyasal baskılar ile iç siyasetteki kırılmalar nedeni ile kullanamamıştır. 1990 öncesinde 'demir perde' ile kuzeyden, az gelişmiş ve istikrarsız Arap ülkeleri ile güneyden ve Yunanistan'la aynı cephede olursa da yaşanan siyasal sorunlarla batıdan çevrelenmiş bir ada olarak kalmıştır. 'Doğu Bloku'nun yıkılması ile 'yeni dünya'nın en stratejik yerine yeniden yerleşen Türkiye doğu-batı ve güney-kuzey eksenlerinde etki alanını coğrafik olarak genişletebilecek potansiyele kavuşmuştur. Jeopolitik olarak büyük güçlerin Ortadoğu'daki güç savaşlarının aracı olan Türkiye günümüzde bu dengenin merkezine oturmuştur. Türkiye'nin seçimi günümüzde önemi daha da artan Ortadoğu ve Orta Asya'nın dengelerini ABD, AB ya da Avrasya ülkeleri yönünde değiştirebilecek durumdadır.

Çizim 7: Küresel Jeopolitik Değişim, Denge ve Ortadoğu

Kaynak: Saul B. Cohen, 1991, s. 570

Ekonomiye bağılı olarak yeniden biçimlenen dünya coğrafyasında doğuda Japonya ve yükselen Çin ve Hindistan, batıda gelişmiş AB ülkeleri, kuzeyde enerji devi Rusya ve küresel güç olan ABD için, Türkiye'nin yakın coğrafyası büyük güçlerin ekonomik çatışmaları ile birlikte siyasal istikrarsızlıkların yaşanacağı bölgeyi oluşturacaktır. Bölgede ekonomik ve siyasal işbirliklerinin geliştirilememesi, istikrarsızlığın artmasına ve bölgenin en önemli jeoekonomik gücünün bölgeye yönelik güçlü politikalar yürütememesi ile merkez ülkeler arasında bölgenin paylaşılmasına neden olmaktadır. Uzun ve köklü tarihsel ve kültürel bağları olan bu geniş coğrafyada ekonomik ilişkilerdeki gerilik sorunun temelini oluşturmaktadır. Bu amaçla 'yumuşak güç' olarak görülen ekonomik gücün jeoekonomik araçlarla bölgeye uygulanması bölge ülkelerine karşılıklı refah getirecek ve bölgeyi büyük güçlerin 'oyun alanı' olmaktan çıkaracaktır. Türkiye'nin siyasal ve ekonomik ilişkileri coğrafi olmaktan uzaktır; bunun da ekonomik ve siyasal maliyetleri oldukça yüksektir. Türkiye ancak 'jeoekonomik tarihsel alan'daki bölgesel işbirliğinin artırılması ile küresel arenada gelişimini sürdürebilir.

Türkiye'de, ekonominin stratejik kullanımı ve ekonomik gücün önemi yönünde TÜSİAD girişimde bulunmaktadır. Ancak bu girişimde de öncelikli alan coğrafi olarak değil, ticari olarak belirlenmektedir.

"Tusiad International'ın başkanlığına getirilen stratejik iş geliştirme alanında çalışmak üzere Aldo Kaslowski durumu şu şekilde özetlemektedir; "17 kişilik Yürütme Kurulu'nun hedefi, gelişmiş ülkelerin yanı sıra Rusya, Çin, Brezilya ve Hindistan gibi tüm dünyanın gözünün üzerinde olduğu yükselen pazarlarda, Türk iş dünyasının varlığını arttırmak; aleyhimize olan ticaret dengesinin nasıl düzelebileceğinin ipuçlarını yakalamak. Bu arada DPT'nin görev alanına girebilecek ciddi vizyoner çalışmalar da yapıyorlar.

Dedikleri özetle şu: günümüzde askeri güç, uluslararası arenada devletler arasındaki güç ilişkilerini belirleyen esas unsur olmaktan çıkmış, yerini ekonomik güce bırakmıştır. Artık ülkeler, uluslararası piyasalardaki rekabet güçlerini arttırmak suretiyle, ulusal güçlerini de arttırmaktadır. Bu durum, diplomaside ekonomi vurgusunu ön plana çıkartmakta ve ekonomi diplomasisi, dış politika oluşturma sürecinde daha kritik bir konu haline gelmektedir. Bu pencereden bakıldığında dünyada iş yapan iş adamlarımız, artık fiilen birer ekonomi diplomatı haline gelmişlerdir."²⁹⁶

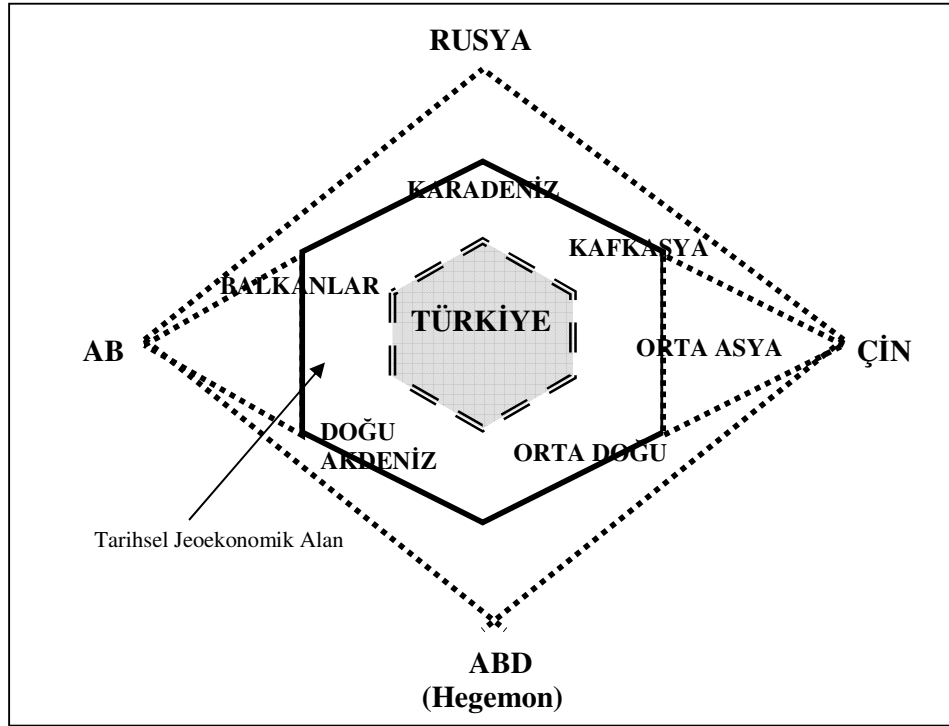
²⁹⁷ Meral Tamer, "Ekonomi Diplomatları İş Başında", **Milliyet**, 20 Ekim 2007, s. 6.

Türkiye’de iş çevrelerinin ve ulusal çıkarın uyumlulaştırılması ve birleştirilmesi, ekonomik gücün arttırılarak uluslararası alanda uygulanabilmesinde önemli aksaklıklar yaşanmaktadır. Ulusal ekonomideki büyük oranda yabancı varlığı jeoekonomik politikayı da olumsuz yönde etkilemektedir ve gelişmiş ülkelere bağımlı kılmaktadır. Karadeniz Ekonomik İşbirliği, Ekonomik İşbirliği Örgütü gibi bölgesel işbirliği örgütlerinin ekonomik ve ticari işlevlerinin arttırılması küresel güçlere karşı bölgenin kalkınmasını hızlandıracaktır. Siyasal işbirliği örgütlerinin yerini alan ekonomik işbirliği örgütlerine bakıldığında hepsinin coğrafi bütünlüğü (AB, NAFTA, ASEAN, MERCOSUR, AND Topluluğu...) ile ekonomik ve ticari ilişkilerini arttırdığı ve sonrasında bu şemsiye altında küresel ekonomik faaliyetlere giriştikleri gözlenmektedir. Büyük güçler arasındaki uzlaşmaz ekonomik ve ticari rekabetin önceki yüzyıllarda çatışma ve savaşa yol açmasının (Portekiz-İspanya, İngiltere-Almanya) yerini alan ekonomik ve ticari işbirliği ile çatışmaların azaltılması gelişmiş ülkeler ve bazı gelişmekte olan ülkeler için geçerlidir. Ülkeler arasındaki ticaret ve çatışmalar arasındaki yakın ilişki, çatışmanın ticareti ticaretin de çatışmayı etkilediği, birçok yazar tarafından vurgulanmaktadır²⁹⁸. Türkiye ise jeoekonomik alanının tersine, OECD ülkeleri ile herhangi bir ekonomik bütünleşme olmadan ekonomik ilişkilerinin yarından fazlasını gerçekleştirmektedir. Avrupa Birliği, batıdan sürekli doğuya doğru genişlerken, Türkiye’nin önemli bir jeoekonomik parçası olan Balkanlar’ı; Rusya enerji politikaları ile Kafkasya ve Orta Asya’yı, Amerika Birleşik Devletleri ise bölgeye çizdiği yeni haritalarla bütün bölgeyi birleştirme savıyla parçalamakta ve kendi ekonomik etki alanlarına sokmaya çabalamaktadırlar. Jeoekonomik coğrafyanın parçalanması ekonomik verimsizlikle birlikte sosyal, siyasal ve ekonomik istikrarsızlığı getirecektir. Buna karşı Türkiye’nin jeoekonomik amacının ulusal jeoekonomik alanın korunması ve uluslararası jeoekonomik alana karşı bölge ülkeleri ile işbirliğinin arttırılması olmalıdır. Bu amaçla jeoekonomik alanın bütünleştirilmesinde enerji ve ticaret ilişkilerinin geliştirilmesi temel araç olmaktadır.

²⁹⁸ Solomon W. Polachek, “Conflict and Trade”, **Crossroads**, vol. 5, no:1, s. 119-151. Beth A. Simmons, “Trade and Conflict: International Border as Institutions”, Harvard Universty . Arthur A. Stein, “Trade and Conflict”, **UCLA**, 2001.

Kara bağlantıları ile tarihsel jeoekonomik alan içerisinde olan Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu, deniz bağlantıları ile Karadeniz'e kıyısı olan alanlar, Ege kıyıları ve Doğu Akdeniz kıyıları Türkiye'nin uluslararası jeoekonomisinin öncelikli uygulama alanı olmalıdır. Türkiye bu bölgelerden Balkanlar'da AB ve Rusya ile, Kafkasya'da Rusya, İran ve Batılı 'büyük güçler'le, Ortadoğu'da ise bölgesel ikinci sıra güçler ve ABD ile jeoekonomik çatışma halindedir. Türkiye'nin coğrafi yakınlığı ile birlikte tarihten gelen kültürel bağlarla Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile de jeoekonomik bağlarını güçlendirmesi sinerjisini ve bölgedeki üstünlüğünü arttırabilecek, büyük güçlere karşı dengeyi kurulmasını kolaylaştıracaktır.

Çizim 8: Türkiye'nin Jeoekonomik Alanı ve Çatışan Büyük Güçler

Soğuk Savaş dönemindeki askeri, siyasi ve ideolojik düşmanlarımız /dostlarımız bugün ekonomik rakiplerimiz yada işbirliği yaptığımız ülkeler durumuna gelmişlerdir. Gerek bölgesel ve gerekse küresel boyutta jeopolitik durgunluğun yerini alan jeoekonomik devingenlikte Türkiye'nin ekonomik rakipleri

bölgesel olmaktan çok küresel rakiplerdir. Bu durum bölgesel güç olma yolunda Türkiye için iyi kullanıldığı takdirde fırsat yaratabilmektedir.

Dünya ticaretinin önündeki ulusal engeller gittikçe ortadan kalkmaktadır. Küresel düzeyde ticaretin liberalleştirilmesi ve bölgesel düzeydeki entegrasyonların artması suretiyle yaşanan süreç dünya ticaretinin artmasını sağlamaktadır. Dünya ticaret hacmi 1983-90 döneminde yüzde 5,6 oranında artış gösterirken, 1991-98 döneminde yüzde 6,4 artmıştır. Dünya ticareti, 2000 yılında ise yüzde 12,4'lük bir artış düzeyini yakalamıştır. Dünya ticaretindeki bu gelişmeler ülkelerin dışa açıklık oranlarını (Dış Ticaret Hacmi/GSYİH) da artırmaktadır. Türkiye dünyada yaşanan her iki süreç açısından da ticaretini uyarlamaya çalışmaktadır. Ancak, komşularla olan ticaret potansiyelin altındadır. Coğrafi olarak çok avantajlı bir konumda yer alan Türkiye, siyasi ilişkilerinin, ticari işbirliğini teşvik edici düzeyde olmamasından dolayı, sahip olduğu bu coğrafi avantajı kullanamamaktadır. Ulaştırma maliyetleri, tüketim kalıplarındaki benzerlik, kültürel yakınlık gibi faktörlerin dış ticaret işlemleri üzerindeki bilinen etkileri göz önüne alındığında Türkiye'nin çevresinde çok büyük bir pazar ortaya çıkmaktadır. Bölgede yaşanan siyasi ve ekonomik sorunların ortadan kalkması halinde, gelecek birkaç yıl içinde mevcut ticaret hacminin oldukça üzerine çıkılabileceği mümkündür.²⁹⁹ Bu pazarları değerlendirebilmek için bölgesel ekonomik oluşumların ivme kazanması ve AB, ABD, Rusya ve Çin etkisinin azaltılması gerekmektedir. Ancak Türkiye'nin dış ticaretine baktığımızda da ekonomik ilişkilerin coğrafi nedenlerle bölgedeki en önemli ekonomik güç olan AB etkisinde kalmasını doğurmuştur. 2006 yılında dışsatımımızın % 56'sı, dışalımımızın ise % 42'si AB ülkeleri ile gerçekleştirilmiştir. Bölge ülkelerindeki dış ticaret yapısı da benzer oranları taşımaktadırlar. Bölgesel ekonomik işbirliği çabasında olduğumuz ülkelerle ise dış ticaretimiz, 2006 yılı için toplam dışsatımın % 17'sini, dışalımın ise % 25'ini oluşturmaktadır. Enerjiye olan dış bağımlılığın bu ülkelerden yaptığımız dışalımın artmasında payı büyüktür.

²⁹⁹ DTM, **Türkiye'nin Dış Ticaret Stratejisi**, Ankara, 2002, s. 9-25.

**Çizelge 30: Türkiye'nin Ülke Gruplarına Göre Dışalım ve Dışsatım
(2003-2006)**

	Dışalım				Dışsatım			
	2003	2004	2005	2006	2003	2004	2005	2006
Toplam Dışalım-Dışsatım	69.340	97.540	116.774	139.576	47.253	63.167	73.476	85.535
A- AB (27)	35.140	48.103	52.696	59.401	27.394	36.581	41.365	47.935
B-TÜRKİYE SERBEST BÖLGELERİ	589	811	760	944	1.928	2.564	2.973	2.967
C-DİĞER ÜLKELER	33.611	48.626	63.318	79.231	17.931	24.022	29.137	34.633
<i>1-Diğer Avrupa</i>	10.342	15.757	20.386	25.695	3.362	4.507	5.855	7.962
<i>2-AFRİKA</i>	3.338	4.820	6.047	7.405	2.131	2.968	3.631	4.566
Kuzey Afrika	2.519	3.231	4.212	4.878	1.577	2.203	2.544	3.097
Diğer Afrika	820	1.589	1.835	2.526	554	765	1.087	1.469
<i>3-AMERİKA</i>	4.922	6.595	7.857	9.401	4.269	5.733	5.960	6.328
Kuzey Amerika	3.741	5.114	5.823	6.936	3.973	5.207	5.276	5.439
Orta Amerika ve Karayipler	169	209	287	335	166	334	411	548
Güney Amerika	1.012	1.271	1.747	2.131	131	193	274	341
<i>4-ASYA</i>	14.099	21.085	28.548	36.226	7.813	10.465	13.213	15.257
Yakın ve Orta Doğu	4.455	5.585	7.967	10.568	5.465	7.921	10.184	11.316
Diğer Asya	9.644	15.500	20.581	25.658	2.348	2.544	3.029	3.942
<i>5-Avustralya ve Yeni Zelanda</i>	247	302	321	399	158	264	271	327
<i>6-Diğer Ülke ve Bölgeler</i>	662	67	158	105	197	84	208	192

Seçilmiş ülke grupları

EFTA Ülkeleri	3.396	3.911	4.440	4.522	538	667	821	1.189
Bağımsız Devletler Topluluğu	7.777	12.927	17.252	23.373	2.963	3.962	5.057	6.993
OECD Ülkeleri	43.899	59.650	66.107	77.813	30.425	40.518	44.355	54.481
Karadeniz Ekonomik İşbirliği	9.298	15.368	20.480	27.021	5.044	6.779	8.619	11.584
Ekonomik İşbirliği Teşkilatı	2.736	3.218	5.108	8.102	1.569	2.206	2.670	3.341
Türk Cumhuriyetleri	623	754	1.267	1.967	899	1.194	1.409	1.982
İslam Konferansı Teşkilatı	8.195	10.631	14.459	19.111	7.205	10.214	13.061	15.007

Kaynak: DTM

Türkiye dış ticaret ilişkilerine bakıldığında ise coğrafi avantajın büyük ekonomik güçler için bir fırsata dönüştürüldüğü görülmektedir. Dış ticarete AB payının yüksekliği ve bölge ülkeleri ile geliştirilmesi amaçlanan ekonomik işbirliği çabalarının gerekli yoğunlukta olamaması ve bu ülkelerdeki AB, ABD, Rusya ve Çin paylarının yüksekliği bölgesel jeoekonomik yapılanmayı engellemekte ve bölgesel istikrarı bozmaktadır.

Çizelge 31: Türkiye'nin Ülkelere Göre Dış Ticaret Hacmi (2004-2006)

	Dış Ticaret Hacmi			Hacimde Fark		Hacimde % Değişim	
	2004	2005	2006	2005/2004	2006/2005	2005/2004	2006/2005
Almanya	21.261	23.089	24.265	1.828	1.176	8,6	5,1
Rusya Fed.	10.892	15.283	20.756	4.390	5.473	40,3	35,8
İtalya	11.514	13.183	15.347	1.669	2.164	14,5	16,4
İngiltere	9.861	10.613	11.920	751	1.307	7,6	12,3
Fransa	9.870	9.694	11.247	-176	1.553	-1,8	16,0
ABD	9.605	10.286	10.949	681	662	7,1	6,4
ÇHC	4.868	7.435	10.281	2.568	2.846	52,7	38,3
İspanya	5.873	6.566	7.493	693	927	11,8	14,1
İran	2.775	4.383	6.687	1.608	2.305	57,9	52,6
Romanya	2.935	4.071	4.987	1.136	916	38,7	22,5
Avusturya	3.966	4.713	4.710	747	-3	18,8	-0,1
Hollanda	4.046	4.621	4.680	575	58	14,2	1,3
Ukrayna	3.085	3.472	4.150	387	678	12,5	19,5
Belçika	3.175	3.533	3.836	358	303	11,3	8,6
Güney Kore	2.652	3.585	3.643	933	57	35,2	1,6
Japonya	2.874	3.343	3.457	469	114	16,3	3,4
Suudi Arabistan	2.000	2.851	3.230	851	379	42,5	13,3
Bulgaristan	1.854	2.369	3.219	516	849	27,8	35,8
İrak	2.288	3.209	2.958	920	-251	40,2	-7,8
Cezayir	2.062	2.502	2.849	440	347	21,4	13,9
Libya	1.851	2.373	2.785	522	412	28,2	17,3
Yunanistan	1.766	1.855	2.642	89	787	5,0	42,4
Polonya	1.694	2.075	2.492	381	417	22,5	20,1
Güney Afrika Cumh.	1.197	1.576	2.390	379	814	31,7	51,7
BAE	1.327	1.881	2.318	553	437	41,7	23,2
İsrail	2.029	2.272	2.303	242	31	11,9	1,4
İsveç	1.269	1.624	1.920	355	297	28,0	18,3
Hindistan	1.183	1.500	1.782	318	282	26,9	18,8
Macaristan	1.055	1.325	1.767	270	442	25,6	33,4
Tayvan	1.369	1.608	1.718	239	111	17,5	6,9
Liste Toplamı	117.458	138.802	160.664	21.344	21.863	18,2	15,8
GENEL TOPLAM	160.707	190.251	222.758	29.544	32.508	18,4	17,1

Kaynak: DTM

Türkiye'nin dış ticaret hacminde ilk 30 ülkeden 14'ü AB üyesi, 2'si Diğer Avrupa, 5'i Diğer Asya, 7'si ise Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkesidir. Diğer ikisi ise dünyanın en büyük ekonomisi olan ABD ile altın ithalatı yapılan Güney Afrika Cumhuriyetidir. Bu ülkelerin 10'u yoğun şekilde madencilik ürünleri ve “demir ve çelik” ithalatı yapılan ülkelerdir. İran, Irak, Cezayir, Libya'dan yapılan ithalatın yüzde 95'inden fazlasını, Birleşik Arap Emirliklerinden (BAE) yüzde 55'ini ve İsrail'den yüzde 30'unu madencilik ürünleri meydana getirmiştir. Madencilik ürünleri ile “demir ve çelik”in ithalat içindeki toplam payı ise; Rusya Federasyonu'nda yüzde 93, Romanya'da yüzde 60, Ukrayna'da yüzde 73 ve Bulgaristan'da yüzde 64 düzeyindedir. 2006 yılında dış ticaret hacminin en yüksek oranlı artış gösterdiği ülkeler; İran, ÇHC, Rusya Federasyonu, Bulgaristan, Macaristan ve Romanya olmuştur. Türkiye'nin dış ticaret hacminde ilk 30 ülke arasında Irak, İngiltere, Birleşik Arap Emirlikleri, İsrail, Yunanistan ve Hollanda olmak üzere 6 ülkeye karşı dış ticaret fazlası verilmiştir.

1990'lı yıllarda dış ticaretin büyük ekonomik güç merkezlerine bağımlılığı ve bölge ekonomileri 25-27 milyar dolar arasında tıkanan ihracatın yeni bir atılım gerçekleştirilebilmesini sağlamak amacıyla, Dış Ticaret Müsteşarlığınca 2000 yılında başlatılan “Komşu ve Çevre Ülkelerle Ticareti Geliştirme Stratejisi” uygulamaya konulmuştur. Söz konusu strateji, çevredeki ülkeleri, Komşu (Ön Hat Ülkeleri) ve Çevre ülkeler olarak iki kategoriye ayırmaktadır. Komşu Ülkeler/Ön Hat Ülkeleri kavramıyla, Türkiye ile arasında geçiş zorluğu olmayan ve başka bir ülke üzerinden geçmeksizin doğrudan kara ve/veya deniz bağlantısı vasıtasıyla Türkiye ile ortak sınıra sahip ülkeler ifade edilmektedir. Bu gruba giren ülkeler; Azerbaycan/Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti, Gürcistan, İran, Irak, Suriye, KKTC, Yunanistan, Bulgaristan, Romanya, Ukrayna, Rusya Federasyonu ve Ermenistan'dır. Ortak bir sınıra sahip olmamakla birlikte, Türkiye ile gerek coğrafi gerekse kültürel ve tarihsel yakınlığı bulunan ve belirli bir nüfus ve ekonomik potansiyeli olan ülkeler, çevre ülkeler olarak tanımlanmaktadır. Bu gruba giren ülkeler ise; Türkmenistan, Kazakistan,

Özbekistan, Kırgızistan, İsrail, Ürdün, Lübnan, Mısır, Arnavutluk, Moldova ve Makedonya'dır.³⁰⁰

Türkiye'nin uluslararası jeoekonomisinin temelini Türkiye'nin kara ve deniz komşu ülkelerini içeren tarihsel jeoekonomik alan oluşturmalıdır. Balkanlar, Kafkasya, Ortadoğu, Karadeniz kıyıları ile Doğu Akdeniz coğrafyasından oluşan yakın çevre ile dil, kültür ve kan bağı bulunan Orta Asya Cumhuriyetleri'ne doğru genişleyen politika ile bölge ülkelere yönelik uluslararası jeoekonomi Türkiye'ye olduğu kadar bölgeye de refah ve istikrar getirecektir.

5. 3. 1. Balkanlar

Büyük güçlerin 19. ve 20. yüzyıllardaki savaşım alanlarından biri olan Balkanlar, tarihsel olarak Türkiye, Rusya ve Batılı güçlerin etkilerini birbirlerine karşı genişletmelerinde kullandıkları bir arena olmuştur. 'Demir Perde'nin kalkması ile bölgede Sovyet etkisinin yerini AB etkinliği almıştır. Balkanlar'a jeoekonomik açıdan bakan Erol Manisalı Balkanlar'ın önemini değerlendirmektedir:

"Balkanlar'ın AB ile olan gelecekteki ilişkilerinin değerlendirilmesi ve doğu-batı Avrupa Asya karayolu ulaşım sisteminin Balkanlara ve Türkiye Balkanlar ilişkilerine etkisi üzerinde durulmalıdır. 90 sonrasında hem de doğu tehdidinin ortadan kalkması Balkanlar' da önemli bir değişmeye yol açmıştır. Bazı üyeler hemen AB içine dahil edilme yoluna girmişlerdir. Bugün Bulgaristan ve Romanya, yakın bir gelecekte orta vadede AB'nin tam üyesi olacaklardır. Dolayısıyla bu ekonomik sınırların yavaş yavaş açılmasından bölge içinde en fazla yararlanan Türkiye olmuştur. Balkanların toplam nüfusu 60 milyon civarında. Toplam milli gelirleri hesaplanmış ve 192 milyar dolar çıkmıştır. O da Türkiye milli gelirinin altında. Buna Yunanistan, Romanya, Bulgaristan dahil, Slovenya, Hırvatistan hariç olmak üzere onların dışındakilerde Türkiye hem milli gelir düzeyi hem de nüfus olarak daha büyük bir konumda ve Türkiye genç nüfus oranı ve dinamik ekonomik yapısıyla bölgenin bölgeye nüfuz edebilecek tek gücüdür. Balkanlarda ekonomik sınırların açılması bu Türkiye'nin nüfuzunu büyütecektir.

Avrupa ulaşım sistemi adı altında bütün Avrupa'yı kapsayan ve Avrupa'nın Asya ile bağlantılarını oluşturacak bir sistem söz konusudur. Yunan otoyolları sistemi adı ile AB belgelerinde isimlendirilen bu hatlar kuzeyden güneye Bulgaristan Güney Yunanistan hattında 860 km. uzunluğunda 3 milyar 880 milyon EKÜ'lük bir değerde halen inşa halinde

³⁰⁰ DTM, **Türkiye'nin Dış Ticaret Stratejisi**, Ankara, 2002, s. 110-111.

ve 2002 yılında bitirilmesi öngörülmektedir. İkinci hat Arnavutluk' tan Türk-Yunan sınırına kadar uzanan ve 780 km. uzunluğunda maliyeti 2 milyar 480 milyon EKÜ olan ve o da 2002 yılına kadar bitirilmesi öngörülen bir hattır. Bu Yunanistan ve çevresindeki hat aslında Avrupa'daki sistemin bir parçasıdır. Sistemin Avrupa içinden kuzeyden Helsinki' den uzantıları vardır. Dördüncü koridor olarak adlandırılan ve Avrupa Asya koridoru olarak belirlenen bu projenin üç geçişten ikisi Türkiye'den geçiyor. Türkiye de kendi olanaklarıyla bunu yürütme aşamasındadır ve şu anda bazı safhaları yürütülmektedir. Demiryolu genişletmeleri vs. gibi bunların bir parçasıdır. Bir hat Orta Doğu' ya gidecektir, bir hat Kafkasya' ya gidecektir. Türkiye üzerinden geçen üç koridordan ikisi Türkiye üzerinden geçiyor. Bir tanesi Karadeniz' in kuzeyinden dolanarak Asya' ya gitmektedir. Şimdi bu proje Türkiye ile Balkanlar arasındaki ilişkilerin daha yoğunlaşmasına neden olacaktır. Brüksel ve Brüksel dışı çevreler tarafından yapılan hesaplama göre bu yol ulaşım maliyetini düşürecek ulaşım zamanını azaltacak, yeni pazarlara ulaşılmasına yol açacak ve ek bir ekonomik potansiyeli bölgede Balkanlar'da Türkiye Kafkasya hatta Orta Doğu parçalarını yeni bir ekonomik potansiyelin doğmasına yol açacaktır.

Eğer Türkiye önümüzdeki 10-15 yıl içinde Balkanlar'da güçlü bir ekonomik köprü başı tutamazsa bu durum hem Türkiye'nin bölgesel etkinlik güç konumunu ekonomik açıdan etkileyecek hem de Avrupa'yla olan AB ile olan tabii doğal ekonomik ilişkilerini etkileyecektir.

Ancak ekonomik olarak baktığımızda en kötü koşullarda bile Türkiye'nin ekonomik ölçeği, ekonomik büyüklüğü, ekonomik dinamikleri Balkanlar' da alt ve üst sınırları belli olarak büyük ölçüde etkinliğini arttırması gibi bir sonuç doğurmaktadır"³⁰¹.

Romanya, Bulgaristan, Yunanistan, Arnavutluk, Makedonya, Hırvatistan, Slovenya, Bosna-Hersek ve Yugoslavya'dan oluşan Balkan ülkeleri ekonomik ve sosyal yapı açısından Batıya yakınlığı, zengin doğal ve beşeri kaynakları ve yüksek büyüme potansiyeli nedeniyle önemli bir pazar konumundadır. Yıllardır savaş ortamında olan bazı Balkan ülkeleri, savaş ortamının ortadan kalkması ile hızlı bir kalkınma ve yeniden imar ortamına girmişlerdir. Çizelge 32'den görüldüğü gibi Beş Balkan ülkesinin toplam dış ticaret hacmi ve GSYİH'sı ancak Türkiye'nin GSYİH'sı kadardır ve nüfus yönünden de Türkiye'den oldukça düşüktür.

³⁰¹ Erol Manisalı, "Yugoslavya'nın Dağılmasından Sonra Balkanlar'ın Jeoekonomik Yapısında Meydana Gelen Değişiklikler Batı Doğu Ulaşım Projesinin Balkanların Geleceğine Olan Etkilerinin Değerlendirilmesi", Hak.K.ıgında yapılan Avrasya Sempozyumu, Nisan, 1998. (http://www.kho.edu.tr/yayinlar/btym/bilgibankasi/askeribil/yugoslavyanın_dagilmasi.htm).

Çizelge 32: Seçilmiş Balkan Ülkeleri ve Türkiye'nin Temel Göstergeleri (2006)

	Dışsattım		Dışalım		GSYİH (milyar \$)	Nüfus (milyon)
	(milyar\$)	GSYİH %	(milyar \$)	GSYİH %		
Arnavutluk	0,7	22,2	2,6	46,5	9,1	3,1
Bulgaristan	21,9	64,0	15,1	83,0	31,5	7,7
Makedonya	2,3	48,2	3,6	68,5	6,2	2,0
Romanya	33,0	34,0	46,5	44,5	121,6	21,5
Yunanistan	20,3	20,8	64,6	28,0	245,0	11,1
Toplam	78,2		132,4		413,4	45,4
Türkiye	85,5	28,0	137,0	34,1	402,7	72,9

Kaynak: Dünya Bankası, DTM.

Türkiye'nin dışsattımı içinde Balkan ülkelerinin payı istikrarlı bir şekilde artmaktadır. 1990 yılında yüzde 3 olan söz konusu pay 2000 yılında yüzde 5'e yükselmiştir. Balkan ülkelerine yapılan dışsattım artış oranı son on yıl itibariyle yıllık ortalama yüzde 13,6 düzeyinde gerçekleşmiştir.

Balkan ülkelerinden sınır komşumuz Bulgaristan'ın 1996 yılında DTÖ'ye üye olması ile dış ticarete serbestleşme başlamıştır ve Türkiye ile olan dış ticaret hacmi sürekli bir artış eğilimindedir. Bunda coğrafi yakınlık ile birlikte iki ülke arasında 1998 yılında imzalanan Serbest Ticaret Anlaşması (STA) ve "Komşu ve Çevre Ülkelerle Ticareti Geliştirme Stratejisi"nin önemi büyüktür. Bulgaristan'ın 2007 yılında AB üyesi olması ile de Gümrük Birliği Anlaşması çerçevesinde ticari ilişkilerimiz yürütülmektedir. Bulgaristan dış ticaretinin yönü Ekonomik Yardımlaşma Konseyi (COMECON) ülkelerinden Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) ve AB ülkelerine kaymaktadır. 2005 yılı itibari ile AB'nin payı dışsattımda % 53,3; dışalımda ise % 46,6 oranlarındadır. Enerjideki dışa bağımlılık Rusya'nın dışalımda en ön sırada gelmesinin temel nedenidir.

Çizelge 33: Bulgaristan Dış Ticaretinde Önemli Ülke Payları (2006)

Dışsattım	%	Dışalım	%
Türkiye	11,6	Rusya	17,4
İtalya	10,3	Almanya	12,5
Almanya	9,8	İtalya	8,8
Yunanistan	9,0	Türkiye	6,1

Kaynak: The Economist Intelligence Unit, Bulgaria Country Report, 2007

2006 yılı itibarı ile Türkiye, Bulgaristan'ın dışsattımında birinci sıradadır ve dışalışımında ise Rusya, Almanya ve İtalya'dan sonra gelmektedir.

Çizelge 34: Türkiye-Bulgaristan Dış Ticaret Değerleri (milyon \$)

Yıllar	Bulgaristan'a Dışsattım	Bulgaristan'dan Dışalışım	Türkiye'nin Toplam Dışalışımı	Türkiye'nin Toplam Dışsattımı
1990	10	32	22.302	12.959
1991	76	140	21.047	13.594
1992	72	225	22.870	14.719
1993	86	243	29.429	15.348
1994	134	196	23.270	18.105
1995	183	402	35.708	21.636
1996	157	363	43.627	23.224
1997	176	409	48.559	26.261
1998	213	367	45.921	26.974
1999	234	296	40.671	26.587
2000	253	465	54.503	27.775
2001	299	394	41.399	31.334
2002	380	508	51.554	36.059
2003	622	689	69.340	47.253
2004	894	959	97.540	63.167
2005	1.179	1.190	116.774	73.476
2006	1.568	1.663	139.576	85.535

Kaynak: DTM

Ülkeye dışsattımımız son yıllarda artış göstermiştir; 2002 yılında % 27, 2003 yılında % 63, 2004 yılında % 44, 2005 yılında % 32 ve 2006 yılında ise % 33 oranında olmuştur. Dışalışımımız da benzer biçimde; 2002 yılında % 29, 2003 yılında % 35, 2004 yılında % 39, 2005 yılında % 24 ve 2006 yılında % 40 olmuştur. Türkiye'nin Bulgaristan pazarında rekabet şansının yüksek olduğu ürünler, hazır giyim ürünleri, ambalaj malzemeleri, temizlik ürünleri, beyaz eşya, elektronik sanayi ürünleri, bitkisel yağlar, bakliyat, hazır gıda ürünleri, inşaat malzemeleri, mobilya ve kimyasal ürünlerdir. Elektrikli güç sistemleri, telekomünikasyon ekipmanları, hava ve yer destek ekipmanları, tarımsal makine ve ekipmanları, bilgisayar yazılımları, otomotiv yedek parça ve servis ekipmanları dışsattımında potansiyeli olabilecek sanayi ürünleri; unlar, pirinç, pamuk, meyve suları, çerezler, şekerli ve çikolatalı mamuller, makarna ve bisküviler ise tarım ürünlerinde Bulgaristan'a dışsattımında potansiyel olan başlıca ürünlerdir.³⁰²

³⁰² Ayşe Oya Benli, **Bulgaristan Ülke Raporu**, Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüt Merkezi, Ankara, 2007, s. 20-26.

Türkiye ile Yunanistan arasındaki siyasi sorunlar (karasuları, Kıbrıs, azınlıklar) bugüne kadar iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin gelişmesini engellemiştir. İki ülke arasındaki ticaret hacmi 1990'lı yıllara kadar düşük düzeyde kalmış, 1995 yılından sonra özellikle artmaya başlamıştır. 1994 yılında 274 milyon dolar olan dış ticaret hacmi 1995 yılında % 49 oranında artarak 411 milyon dolar olmuştur. 1996 yılında Gümrük Birliği'nin yürürlüğe girmesi ile de % 13 oranında artan dış ticaret hacmi 521 milyon dolara ulaşmıştır. 2000 yılından sonra düzenli şekilde artan dış ticaret hacmi ile birlikte 2006 yılında 2.648 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.

Çizelge 35: Türkiye-Yunanistan Dış Ticaret Değerleri (milyon \$)

Yıllar	Yunanistan'a Dışsatım	Yunanistan'dan Dışalım	Türkiye'nin Toplam Dışalım	Türkiye'nin Toplam Dışsatımı
1990	139	129	22.302	12.959
1991	144	77	21.047	13.594
1992	146	88	22.870	14.719
1993	115	120	29.429	15.348
1994	169	105	23.270	18.105
1995	210	201	35.708	21.636
1996	236	285	43.627	23.224
1997	298	431	48.559	26.261
1998	370	320	45.921	26.974
1999	407	288	40.671	26.587
2000	438	431	54.503	27.775
2001	476	266	41.399	31.334
2002	590	312	51.554	36.059
2003	920	428	69.340	47.253
2004	1.171	594	97.540	63.167
2005	1.127	728	116.774	73.476
2006	1.603	1.045	139.576	85.535

Kaynak: DTM

Türkiye'nin Yunanistan'dan dışalım kalemlerinin başında pamuk, demir ve çelik, tütün, balık ve deniz ürünleri, ham deri ve kürk, petrol ve ürünleri, kimyasal ürünler, ham ve yarı-mamul plastikler, kağıt-karton ürünleri oluşturmaktadır. Yunanistan'ın Türkiye'ye dışsatımında pamuk ve tütün, AB tarafından desteklenmesi ve Türkiye'de pamuk üretiminin iç piyasada yetersiz kalması ve tekstil sektörünün büyümesi sonucunda önem kazanmaya başlamışlardır. Benzer biçimde ham deri diğer önemli bir kalemdir. Bunda da AB finansman desteğine karşın Türkiye'de hayvancılığın gerilemesinin payı büyüktür. Türkiye'nin Yunanistan'a dışsatımındaki

önemli kalemlerini ise demir ve çelik, mineral yakıtlar, motorlu kara taşıtları, elektrikli makina ve cihazlar, giyim ve eşya aksesuarları, tekstil iplikleri oluşturmaktadır.³⁰³

Romanya dış ticaret hacmi 1999 yılında 18.098 milyon dolardan 2006 yılına gelindiğinde yaklaşık dört kat artarak 79.479 milyon dolara ulaşmıştır.

Çizelge 36: Romanya Dış Ticareti 1999-2006 (milyon \$)

	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Dışsatım	8.503	10.366	11.385	13.876	17.618	23.485	27.730	33.001
Dışalım	9.595	12.050	14.354	16.487	22.155	30.150	37.348	46.478
Hacim	18.098	22.416	25.739	30.363	39.773	53.635	65.078	79.479

Kaynak: The Economist Intelligence Unit, Romania Country Profile, 2006

Romanya da Bulgaristan gibi 2007 yılında AB'ye üye olmuştur ve 1990 sonrasında Batı ile geliştirdiği ilişkiler sonucunda AB ülkeleri, başta Almanya ve İtalya olmak üzere dış ticaretinin önemli ortakları haline gelmişlerdir. Ülke genel olarak makine ve cihazlarını OECD ülkelerinden, enerji ve hammaddelerini Rusya Federasyonu'ndan ve tekstil ve diğer minerallerini AB ülkelerinden satın almaktadır.

Çizelge 37: Romanya Dış Ticaretinde Önemli Ülke Payları (2005)

Dışsatım	%	Dışalım	%
İtalya	19,2	İtalya	15,5
Almanya	14,0	Almanya	14,0
Türkiye	7,9	Rusya Fed.	8,3
Fransa	7,4	Fransa	6,7

Kaynak: The Economist Intelligence Unit, Romania Country Profile, 2006.

Romanya ve Türkiye arasındaki ticari ve ekonomik ilişkiler sürekli bir gelişme göstermektedir. 2006 yılı itibari ile Romanya Türkiye dışalımında % 1,9 oranı ile 14., dışsatımında ise % 2,7 oranı ile 10. sırada gelmektedir. Türkiye'nin bu

³⁰³ Tuğrul Somuncuoğlu, **Yunanistan Ülke Raporu**, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüt Merkezi, Ankara, 2007, s. 13-20.

ülkeye dışsattımında gıda ürünleri, plastik maddeler, tarım-gıda ürünleri, elektrikli makine ve aletler ile meyveler ön sıralarda gelmektedir.³⁰⁴

Çizelge 38: Türkiye-Romanya Dış Ticaret Değerleri (milyon \$)

Yıllar	Romanya'ya Dışsattım	Romanya'dan Dışalım	Türkiye'nin Toplam Dışalım	Türkiye'nin Toplam Dışsattımı
1990	83	202	22.302	12.959
1991	105	199	21.047	13.594
1992	173	256	22.870	14.719
1993	152	301	29.429	15.348
1994	175	229	23.270	18.105
1995	302	368	35.708	21.636
1996	314	441	43.627	23.224
1997	359	394	48.559	26.261
1998	468	345	45.921	26.974
1999	268	401	40.671	26.587
2000	326	674	54.503	27.775
2001	392	481	41.399	31.334
2002	566	662	51.554	36.059
2003	873	956	69.340	47.253
2004	1.235	1.700	97.540	63.167
2005	1.785	2.286	116.774	73.476
2006	2.350	2.669	139.576	85.535

Kaynak: DTM

Makedonya diğer Balkan ülkeleri gibi Türkiye ile ortak geçmişe sahip olması ve tarihsel ekonomik bağları nedeni ile Türkiye için Balkanlar'da önemli bir jeoekonomik üs oluşturmaktadır. Dış ticaret hacminin ve GSYİH'sının düşüklüğüne rağmen konum olarak Balkanlar'ın merkezinde olması ile konum olarak jeoekonomik alanın önemli bir parçası olmaya aday bir ülkedir. Orta ve Doğu Avrupa'yı Güney ve Güneydoğu Avrupa'ya bağlayan yolların kesişme noktasında olması ve dışa açıklık oranının (%90) yüksek olması Makedonya'yı çekici hale getirmektedir. 2001 yılında 3 milyar dolar olan dış ticaret hacmi 2006 yılı itibari ile iki kat artarak 6 milyar dolar civarına ulaşmıştır. Makedonya'nın dış ticaretinde yarım asırlık Yugoslavya birlikteliği nedeni ile Sırbistan önde gelmektedir. Yunanistan'la olan siyasi sorunlarına rağmen Yunanistan'ın Makedonya ekonomisindeki payı da oldukça yüksektir ve sürekli artmaktadır. Denize bağlantısının olmaması, Arnavutluk (Durrës Limanı), Bulgaristan (Burgaz Limanı)

³⁰⁴ Ebru Gülsoy, **Romanya Ülke Raporu**, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüt Merkezi, Ankara, 2007, s. 15-27.

ve Yunanistan'a (Selanik Limanı) ulaştırma yönünden bağımlı kılmakta ve Yunanistan'ı istikrarı ve ticaret yolları nedeni ile daha da önemli bir konuma getirmektedir.

Çizelge 39: Makedonya Dış Ticaretinde Önemli Ülke Payları (2006)

Dışsatım	%	Dışalım	%
Sırbistan Karadağ	23,2	Rusya Fed.	15,1
Almanya	15,6	Almanya	9,8
Yunanistan	15,0	Yunanistan	8,5
İtalya	9,9	Sırbistan Karadağ	7,5
Bulgaristan	5,4	Bulgaristan	6,6
Türkiye	2,4	Türkiye	4,7

Kaynak: The Economist Intelligence Unit, Macedonia Country Profile, 2007.

Makedonya'nın 2003 yılında DTÖ'ye üye olması ve aralarında Türkiye'nin de bulunduğu bölge ülkeleri ile gerçekleştirdiği serbest ticaret anlaşmaları sonucunda dış ticaret hacmi bu ülke ile katlanmıştır ancak yeterli düzeyde değildir.

Çizelge 40: Türkiye-Makedonya Dış Ticaret Değerleri (milyon \$)

Yıllar	Makedonya'ya Dışsatım	Makedonya'dan Dışalım	Türkiye'nin Toplam Dışalım	Türkiye'nin Toplam Dışsatım
1990	0	0	22.302	12.959
1991	0	0	21.047	13.594
1992	5	13	22.870	14.719
1993	34	20	29.429	15.348
1994	60	19	23.270	18.105
1995	76	50	35.708	21.636
1996	74	32	43.627	23.224
1997	77	30	48.559	26.261
1998	68	13	45.921	26.974
1999	94	8	40.671	26.587
2000	108	10	54.503	27.775
2001	90	9	41.399	31.334
2002	101	15	51.554	36.059
2003	123	27	69.340	47.253
2004	149	52	97.540	63.167
2005	162	52	116.774	73.476
2006	173	56	139.576	85.535

Kaynak: DTM

1990'lı yılların başında iki ülke arasında dış ticaret hacminden bahsedilemezken, 1995 yılında hacim artmıştır. 1995 yılı sonrasında dışsatımda

sürekli bir artış rağmen dışalımında dalgalanma sürmüştü ve 2001 yılından sonra dışalım ve dışsatım sürekli artmaktadır. Türkiye'nin bu ülkeye dışsatımında başlıca kalemler; kazan, makine ve cihazlar, aletler, parçaları, pamuk, plastik ve plastikten mamul eşya, hububat, un, nişasta ve süt gibi ürünlerdir. Bu ülkeden dışalımında ise, demir ve çelik en önemli kalemdir.³⁰⁵

Arnavutluk diğer Balkan ülkeleri ile karşılaştırıldığında coğrafi uzaklığı ile dikkat çekmektedir, ancak bu ülkenin batıdan Balkanlar'a açılan kapı olması ve yanı başındaki İtalya etkisini batıdan Balkanlar'a taşıyabilir bir ülke olması yanında Orta Balkanlar'daki Arnavut nüfusun yüksekliği bu ülkeyle tarihsel jeoekonomik bağın önemini daha da arttırmaktadır. Doğu Avrupa ekonomilerinin 1990'larda çökmesi ile Arnavutluk'un da serbest piyasa ekonomisine yönelmesi ve dış ticaretin serbestleşmesi sonucunda AB ülkelerinin Arnavutluk dış ticaret hacminden aldıkları pay yüzde yetmişler civarındadır. Arnavutluk dışsatımında ve dışalımında İtalya, Yunanistan ve Almanya ön sıralarda gelmektedir. 1998 yılında 1 milyar dolar civarında olan dış ticaret hacmi 2005 yılında 3,1 milyar dolar, 2006 yılında ise 3,6 milyar dolara ulaşmıştır.

Çizelge 41: Arnavutluk Dış Ticaretinde Önemli Ülke Payları (2005)

Dışsatım	%	Dışalım	%
İtalya	72,4	İtalya	29,3
Yunanistan	10,5	Yunanistan	16,4
Sırbistan Karadağ	4,9	Türkiye	7,7
Almanya	3,3	Çin	6,6
Türkiye	2,5		

Kaynak: The Economist Intelligence Unit, Albania Country Profile, 2006.

Türkiye ve Arnavutluk dış ticaret hacmi oldukça düşük düzeydedir. 1990 yılından sonra artan ilişkiler ve 2003 yılında STA imzalanmasına yönelik görüşmeler sonucunda ticaret hacmi sürekli gelişme göstermektedir. İki ülke arasında ticarete konu olan ürünler; demir ve çelik, alüminyum ve alüminyum eşya, makine ve cihazlar, tuz, kükürt, toprak ve taşlar, ham postlar, deriler, yağlı tohum ve meyveler,

³⁰⁵ Tuğrul Somuncuoğlu, **Makedonya Ülke Raporu**, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüt Merkezi, Ankara, 2007, s. 12-15.

ile hububattır. Türkiye, Arnavutluk'taki 35 milyon dolarlık yatırımı ile İtalya ve Yunanistan'dan sonra üçüncü ülke konumundadır.³⁰⁶

Çizelge 42: Türkiye-Arnavutluk Dış Ticaret Değerleri (milyon \$)

Yıllar	Arnavutluk'a Dışsatım	Arnavutluk'tan Dışalım	Türkiye'nin Toplam Dışalım	Türkiye'nin Toplam Dışsatımı
1990	6	1	22.302	12.959
1991	21	1	21.047	13.594
1992	21	1	22.870	14.719
1993	65	2	29.429	15.348
1994	59	2	23.270	18.105
1995	57	1	35.708	21.636
1996	54	9	43.627	23.224
1997	41	3	48.559	26.261
1998	45	3	45.921	26.974
1999	66	1	40.671	26.587
2000	61	3	54.503	27.775
2001	73	4	41.399	31.334
2002	80	4	51.554	36.059
2003	114	5	69.340	47.253
2004	161	16	97.540	63.167
2005	191	16	116.774	73.476
2006	214	13	139.576	85.535

Kaynak: DTM

Arnavutluk, Türkiye için Balkanlar'da Azerbaycan'ın Kafkasya'da oynadığı rol ile benzerlik taşımaktadır. Türkiye'nin yakın kara ve deniz jeoekonomik havzasında yer alan Arnavutluk'un Türkiye'nin Doğu Akdeniz politikasındaki belirleyici rolü büyük önem taşımaktadır³⁰⁷.

Balkan ülkeleri ile Türkiye'nin dış ticaret yoğunluğuna Türkiye'nin bu ülkelere dışsatımı yönünden baktığımızda bu ülkelerin, Türkiye'nin dışsatımı içindeki payının; toplam dışalımının dünya ticareti içindeki payından büyük olması, teorik olarak Türkiye'nin bu ülkelere dışsatımının yoğun olduğunu, aksi durumda ise yoğunluğun olmadığını ifade etmektedir.

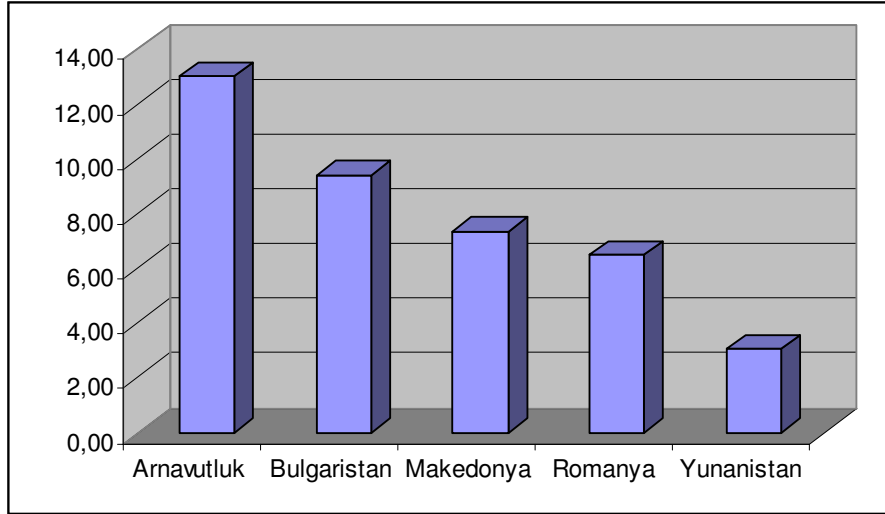
³⁰⁶ Ebru Gülsoy, **Arnavutluk Ülke Raporu**, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüt Merkezi, Ankara, 2007, s. 10-15.

³⁰⁷ Ahmet Davutoğlu, **Stratejik Derinlik Türkiye'nin Uluslararası Konumu**, Küre Yayınları, İstanbul, 2001, s. 317.

$$I_{ij} = x_{ij} / m_j$$

İncelenen Balkan ülkelerinden dışsattım yoğunluğunun en yüksek olduğu ülke Arnavutluk'tur (13,0). Bunu Bulgaristan (9,41), Makedonya (7,33), Romanya (6,49) ve Yunanistan (3,07) izlemektedir. Bölge ülkelerinde yoğunluğun bu kadar yüksek çıkmasında ülkelerin dünya ticaretindeki paylarının düşüklüğü ve Türkiye'nin bölge ülkelerine coğrafi yakınlığı nedeni ile avantajlı olmasındandır.

Çizge 6: Seçilmiş Balkan Ülkeleri ile Türkiye'nin Dış Ticaret Yoğunluğu (2005)

Kaynak: DTM ve DB verilerinden oluşturulmuştur.

Bu ülkelerle dış ticaretimiz yoğun olmakla birlikte bölgede ekonomik olarak AB etkindir. AB'nin Arnavutluk dış ticaret hacmindeki pay % 70,5 (2,027 milyon Avro), Bulgaristan'da % 50,6 (15,470 milyon Avro), Makedonya'da % 48,4 (2,362 milyon Avro), Romanya'da ise % 64,7'dir (46,065 milyon Avro). Yunanistan'ın AB üyesi olması, Bulgaristan ve Romanya'nın da 2007 yılı itibari ile AB üyesi ülkeler olmaları, bölgede AB ekonomik egemenliğini pekiştirmektedir.

5. 3. 2. Kafkasya

Kafkaslar ve Ortadoğu'ya baktığımızda ise; Kafkaslar, Doğu Anadolu ve Körfez-Doğu Akdeniz hattını kapsayan Kuzey Ortadoğu jeopolitik olarak; Azeri

petrolü, Doğu Anadolu'daki su kaynakları ve Kuzey Irak petroleri de jeoekonomik olarak bir bütünlük arz etmektedir. Bu jeopolitik ve jeoekonomik hat üzerindeki gelişmeler birbirlerinden soyutlanamazlar. Bu bağlantılar arasındaki ilişkiler üzerinde etkili olamayan bir Türkiye ne iç ve dış güvenlik parametreleri arasındaki ilişkileri fark edebilir ne de ekonomik güç alanı oluşturacak kaynakları verimli bir tarzda kullanabilir. Zengin petrol alanlarını barındıran Bakü ve Kuzey Irak/Körfez petrol alanları ve bu iki alan arasında kalan Ortadoğu'nun can damarları olan su bölgelerinin oluşturduğu GAP ekonomik alanı ekonomi/politik stratejisinin birbirine kaçınılmaz olarak bağımlı kıldığı bölgelerdir. Jeoekonomik açıdan Irak petrol boru hattı, Bakü petrol boru hattı ve GAP bölgesi, gelecekleri bir diğerinin başarısına bağlı projelerdir.³⁰⁸

Kafkasya, günümüzde, değişik açılardan önem ve önceliği artan bir stratejik bölge olarak ön plana çıkmaktadır. Henüz çözüm bekleyen bazı bölgesel sorunların varlığı, bölge ülkelerinin Rusya, Avrupa ve ABD'yle ilişkileri ve bu ilişkilerin geleceği, Asya ve Avrupa arasında ulaşım ve iletişim kavşağı olarak işlevi ve petrol ve doğal gaz boru hatları için geçiş koridoru olarak konumu, Kafkasya'yı yoğunlaşan bir ilgi odağı haline getiren unsurlar arasındadır. Kafkasya'nın içinde yer aldığı Karadeniz havzasının AB ve ABD'nin gündemine girmiş olması da bölgenin önemini daha görünür hale getiren bir etki yapmıştır. Bölgenin komşusu ve bölge ülkeleriyle köklü ilişkileri bulunan Türkiye için Kafkasya stratejik, siyasi ve ekonomik nedenlerle hep önemli bir alan olmuştur. Türkiye'nin bölge ile ekonomik ilişkileri de giderek gelişmektedir. Türkiye hem Gürcistan'ın hem de Azerbaycan'ın dış ticaretinde ilk sıralarda yer aldığı gibi, bu iki ülkede önemli yatırımları bulunmaktadır. Azerbaycan'daki petrol dışı yabancı yatırımlar içinde, Türkiye ilk sırada yer almaktadır. Gürcistan'daki yabancı yatırımlar arasında da ABD ve İngiltere'nin ardından üçüncü sıradadır. Türkiye'nin Kafkasya politikasında enerji işbirliği önemli bir yer tutmaktadır. Hazar Havzası ile Orta Asya ülkelerinin doğal kaynaklarının Rusya Federasyonu dışı güzergahlarla uluslar arası piyasalara taşınması Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan'ın bağımsızlıklarını pekiştirici

³⁰⁸ Ahmet Davutoğlu, **Stratejik Derinlik, Türkiye'nin Uluslararası Konumu**, Küre Yayınları, İstanbul, 2003, s.128-129.

bir işlev gördüğü gibi, küresel enerji güvenliği açısından da önem taşımaktadır. Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol ve Bakü-Tiflis-Erzurum doğal gaz boru hatları bu anlayışın ürünleridir. Bu bağlamda Kafkasya bir geçiş koridoru olarak kilit bir rol oynamaktadır.³⁰⁹

Kafkasya aynı zamanda Hazar geçişi ile Türkiye'yi Orta Asya'ya bağlayan kapı işlevi görmektedir. Azerbaycan'la geliştirilen ekonomik ve politik işbirlikleri Türkiye'nin bölgedeki enerji güvenliğini sağlamakla yaşamsal önemdedir. Azerbaycan bağımsızlık sonrasında ekonomik ve siyasal ilişkilerinin yönünü Batıya çevirmekle birlikte bölgesel oluşumların da bir parçasıdır. 1992 yılında BM'ye katılmıştır ve AGİT, İKT aynı zamanda IMF ve Dünya Bankası üyesidir. Azerbaycan, ekonomik bölgesel oluşumlardan BDT, KEİT, EİT, GUÖAM üyesi olup, 1992-1998 yılları arasında Rusya, Ukrayna, Moldova, Türkmenistan, Özbekistan, Gürcistan ve Kazakistan ile serbest ticaret anlaşması yapmıştır ayrıca 1999 yılında AB tarafından En Çok Kayrılan Ülke olma hakkı da tanınmıştır.

Azerbaycan'ın başlıca dışsatım ürünleri petrol ve petrol ürünleri, kimyasallar ve gıda ürünleridir; dışalımında ise makine ve teçhizat, elektronik eşyalar, gıda ürünleri ve lüks tüketim mallarıdır. Dışsatımda petrol ürünlerinin payı % 80 civarındadır. 2002 yılında 3.832 milyon dolar olan dış ticaret hacmi 2006 yılında 11.637 milyon dolara yükselmiştir.

Türkiye Azerbaycan dış ticareti 1993 yılından itibaren sürekli yükselme eğilimindedir. Türkiye'nin Azerbaycan'a dışsatımının artmasında, Azerbaycan'ın en önemli dış ticaret ortağı İran'ın dış satım ürünlerinin Türk dışsatım ürünlerine göre düşük kalitede olması ve Kuzey Kafkas demiryolunun kapalı olması ile Rusya ile ticaretinin olumsuz etkilenmesi temel etkenlerdir. Rusya gümrüksüz mal dışsatımı nedeniyle, Kazakistan buğday ve doğal gaz dışsatımı ile, İngiltere BP, ABD petrol

³⁰⁹ O. Faruk Loğoğlu, "Açılış", **Kafkasya'da Beklentiler ve Olanaklar-Bölgesel Güç ve Garanti Etkeni Olarak Türkiye'nin Rolü**, Konrad-Adenauer-Stiftung ve Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi (ASAM) Çalıştay Kitabı, Ankara, 2008, s. 9-12.

yatırımları nedeni ile Azerbaycan dışalımında öne çıkmaktadır. Ancak Türkiye ürün çeşitliliği yönünden önemini korumakta ve Azerbaycan dışalımındaki payını arttırmaktadır. 1998 yılında Rusya'daki ekonomik ve finansal kriz sonrasında rublenin değerinin düşürülmesi ile Rus malları Azerbaycan piyasasında fiyat avantajı kazanmıştır ve halkın gelir düzeyinin düşüklüğü ile Türk mallarına olan talep Rus mallarına kaymıştır. 1998 yılındaki dışsatım miktarına ancak 2003 yılında ulaşılabilmektedir.

Çizelge 43: Türkiye-Azerbaycan Dış Ticaret Değerleri (milyon \$)

Yıllar	Azerbaycan'a Dışsatım	Azerbaycan'dan Dışalım	Türkiye'nin Toplam Dışalım	Türkiye'nin Toplam Dışsatım
1990	0	0	22.302	12.959
1991	0	0	21.047	13.594
1992	103	35	22.870	14.719
1993	68	34	29.429	15.348
1994	132	9	23.270	18.105
1995	161	22	35.708	21.636
1996	240	39	43.627	23.224
1997	320	58	48.559	26.261
1998	327	50	45.921	26.974
1999	248	44	40.671	26.587
2000	230	96	54.503	27.775
2001	225	78	41.399	31.334
2002	231	65	51.554	36.059
2003	315	123	69.340	47.253
2004	404	136	97.540	63.167
2005	528	272	116.774	73.476
2006	695	340	139.576	85.535

Kaynak: DTM

Türkiye'nin Azerbaycan'daki faaliyetleri ticaret, taahhüt, hizmetler ve enerji alanlarında yoğunlaşmaktadır. İki ülke arasındaki dış ticarete başlıca ürünler, Türkiye'nin Azerbaycan'a dışsatımında; makine ve cihazlar, plastik ürünler, elektrikli makine ve cihazlar, demir veya çelikten eşya, mobilyalar, kağıt ve karton, boyalar, seramik mamulleri ve mineral yakıtlar gelmekte; Azerbaycan'dan dışalımında ise en önemli kalem olarak mineral yakıtlar ve yağlar % 62'lik payla en ön sırada gelmekte bunu plastik ve plastikten mamul eşya ve bakır ve bakırdan eşya izlemektedir.³¹⁰

³¹⁰ Ayşe Oya Benli, **Azerbaycan Ülke Raporu**, Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüt Merkezi, Ankara, 2007, s. 14-22.

Kafkasya’da Azerbaycan kadar diğer ülke ise sınır komşumuz Gürcistan’dır. Gürcistan’ın SSCB döneminde COMECON ülkelerine yönelik olan dış ticaret faaliyetleri bağımsızlık sonrasında sınır komşularına ve 2000 yılında DTÖ’ye üye olunması ve siyasal ve ekonomik istikrarın sağlanması ile Batı ülkelerine yönelmiştir. Türkiye ve Gürcistan arasında 1990’lı yıllarda bavul ticareti ile başlayan ticari ilişkiler günümüzde normalleşmiş ve ülkemiz lehine gelişmiştir. Türkiye’nin Gürcistan’a dışsatımı, Komşu Ülkeler ile Ticareti Geliştirme Stratejisi kapsamında sürekli artış eğilimi göstermektedir. 2006 yılında dışsatımımız % 50 oranında artarak 408 milyon dolara yükselmiş, dışalımımız ise % 13 oranında artarak 342 milyon dolar olmuştur ve 65 milyon dolarlık bir dış ticaret geliri elde edilmiştir.

Çizelge 44: Türkiye-Gürcistan Dış Ticaret Değerleri (milyon \$)

Yıllar	Gürcistan’a Dışsatım	Gürcistan’dan Dışalım	Türkiye’nin Toplam Dışalım	Türkiye’nin Toplam Dışsatımı
1990	0	0	22.302	12.959
1991	0	0	21.047	13.594
1992	12	6	22.870	14.719
1993	34	22	29.429	15.348
1994	67	26	23.270	18.105
1995	68	50	35.708	21.636
1996	110	32	43.627	23.224
1997	174	66	48.559	26.261
1998	164	91	45.921	26.974
1999	114	93	40.671	26.587
2000	132	155	54.503	27.775
2001	144	127	41.399	31.334
2002	103	138	51.554	36.059
2003	155	274	69.340	47.253
2004	200	307	97.540	63.167
2005	272	303	116.774	73.476
2006	408	345	139.576	85.535

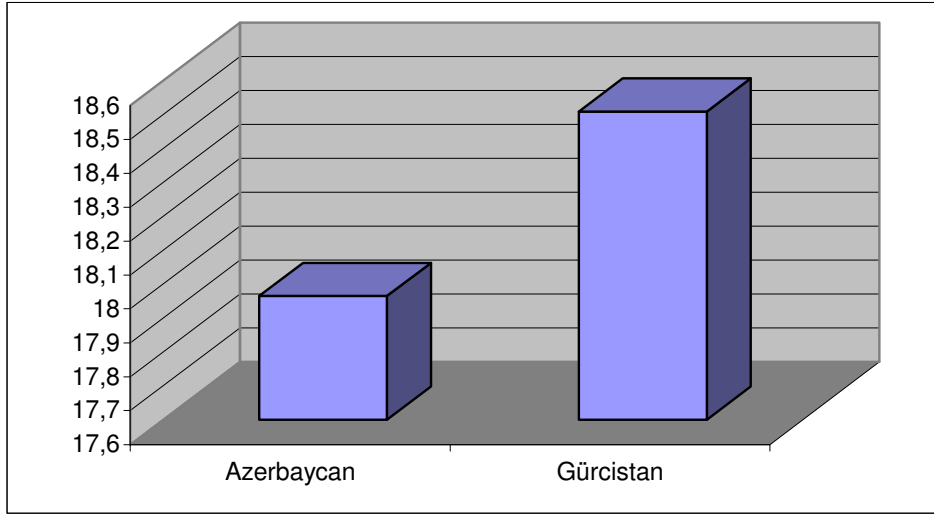
Kaynak: DTM

Türkiye’nin Gürcistan’a dışsatımında plastik ve plastikten mamul eşyalar, makine ve cihazlar, aletler, elektrikli-elektriksiz makine ve cihazlar, demir veya çelikten eşyalar ve ağaç ve ağaçtan mamul eşyalar; Gürcistan’dan dışalımında ise demir ve çelik, mineral yakıtlar, alüminyum ve alüminyum eşyalar, metal cevherleri, ağaç ve ağaçtan mamul eşyalar önemli yer tutmaktadır. İki ülke arasında artan ticaret hacmine ve yakınlık avantajına rağmen ticari ilişkiler istenilen düzeyde değildir. Ticaretin geliştirilememesi iki ülkeyi birbirine bağlayan altyapı eksikliklerinden ve

Gürcistan bankacılık sisteminin yeterince gelişmemesinden kaynaklanmaktadır. Gürcistan, Rusya, Azerbaycan, Ukrayna gibi BDT ülkeleri arasında uygulanan serbest ticaret anlaşması da Türkiye için bu ülkelere göre fiyat dezavantajı yaratmakta ve dışsatımımızı olumsuz yönde etkilemektedir.³¹¹ Kars-Tiflis demiryolunun ulaşım açılması ile ulaşımda yaşanan zorlukların aşılması ile dış ticaret hacminde artış sağlanacaktır.

Türkiye'nin bölgesinde diğer ülkelerle olduğu gibi Kafkasya'da da (Ermenistan hariç) Azerbaycan ve Gürcistan'la dışsatımdaki dış ticaret yoğunlukları oldukça yüksektir.

Çizge 7: Kafkasya Ülkeleri ile Türkiye'nin Dış Ticaret Yoğunluğu (2005)

Kaynak: DTM ve DB verilerinden oluşturulmuştur.

Azerbaycan dış ticaret hacminin %52,6'si (6,890 milyon Avro) AB, % 10,6'sı ise Rusya ile gerçekleştirilmektedir. Türkiye % 6,4 oranı ile üçüncü sıradadır. Gürcistan'da da AB % 33,1 (1,448 milyon Avro) oranı ile ilk sırada gelmekte, Türkiye 605 milyon Avro ile Gürcistan dış ticaret hacminin % 13,8'ini oluşturmakta, Rusya ise AB ve Türkiye'den sonra % 12,5'lik oran ile gelmektedir. Bu bölgede de

³¹¹ Ayşe Oya Benli, **Gürcistan Ülke Raporu**, Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüt Merkezi, Ankara, 2007, s. 15-19.

öncelikle AB ve Rusya'nın ekonomik etkinliği hissedilmekte, Türkiye ticaret yoğunluğunun yüksekliğine rağmen jeoekonomik gücünü gerektiği kadar sergileyememektedir.

5. 3. 3. Ortadoğu

Türkiye'nin tarihsel jeoekonomik coğrafyasının bir parçası olan Ortadoğu, I. Dünya Savaşı ve II. Dünya Savaşı sonrasında Soğuk Savaş ile Türkiye'nin etkisinden tamamen çıkmıştır. Orta Asya gibi büyük güçlerin güç savaşımının odağına yerleşen Ortadoğu, gelişmiş ekonomilerin vazgeçilmez kaynağı olan petrol nedeniyle ABD, AB, Rusya ve Çin'in ekonomik alanlarına sokmaya çalıştıkları geniş bir coğrafyadır. Küresel jeoekonomik savaşında, Türkiye için öncelikli olarak bu bölgede sınır komşuları olan Suriye, Irak, İran ve denizden Mısır'la jeoekonomik ilişkilerin güçlendirilmesi gerekmektedir.

Suriye'nin Doğu Bloku ile geliştirdiği ekonomik ilişkilerin yerini 1990 yılından sonra diğer Varşova Paktı üyelerinin de yöneldiği gibi Batı ülkeleri ve gelişmiş ülkelerle kurulan ilişkiler almaktadır. Petrol fiyatlarındaki yükselişle birlikte ülkenin dışsattımında tarımsal ürünlerin yerini petrol almaktadır. 2006 yılında Suriye dışsattımında ilk sıraları İtalya, Fransa, Suudi Arabistan, Irak ve Birleşik Krallık almaktadır. Suriye petrolünün büyük kısmını AB ülkelerine yaptığından dışsattımında AB ülkelerinin payı toplam dışsattımın yarıdan fazlasını, geri kalan kısmını Serbest Ticaret Anlaşması (GAFTA) nedeni ile ise Arap ülkeleri oluşturmaktadır. Dışalımda ise Asya ve Ortadoğu ülkelerinin payı AB ülkelerine göre artış göstermektedir. Çin, Mısır, Güney Kore, İtalya, Türkiye ve Japonya dışalımda ilk sıralarda yer almaktadır.

Çizelge 45: Suriye Dış Ticaretinde Önemli Ülke Payları (2006)

Dışsattım	%	Dışalım	%
İtalya	19,6	Çin	6,5
Fransa	8,8	Mısır	5,2
Suudi Arabistan	8,7	Güney Kore	4,2
Irak	6,4	İtalya	3,4
Birleşik Krallık	4,3	Türkiye	3,2
Ürdün	3,9	Japonya	3,0

Kaynak: The Economist Intelligence Unit, Syria Country Profile, 2007.

Türkiye'nin Suriye olan dış ticaret hacmi siyasal sorunlar nedeniyle uzun yıllar sınırlı kalmıştır ancak 2000 yılından sonra sürekli bir artış eğilimine girmiş ve 2003 yılından sonra Suriye'nin Türkiye'ye dışsattımının sürekli düşmesi ile de ülkemiz lehine dış ticaret fazlası vermektedir. 1 Ocak 2007'de yürürlüğe giren Serbest Ticaret Anlaşması ile dışalım ve dışsattımdaki artışı olumlu etkilemektedir.

Çizelge 46: Türkiye-Suriye Dış Ticaret Değerleri (milyon \$)

Yıllar	Suriye'ye Dışsattım	Suriye'den Dışalım	Türkiye'nin Toplam Dışalım	Türkiye'nin Toplam Dışsattım
1990	194	84	22.302	12.959
1991	264	67	21.047	13.594
1992	216	54	22.870	14.719
1993	239	68	29.429	15.348
1994	254	44	23.270	18.105
1995	272	258	35.708	21.636
1996	308	311	43.627	23.224
1997	269	456	48.559	26.261
1998	309	308	45.921	26.974
1999	232	307	40.671	26.587
2000	184	545	54.503	27.775
2001	281	463	41.399	31.334
2002	267	506	51.554	36.059
2003	411	413	69.340	47.253
2004	395	358	97.540	63.167
2005	552	272	116.774	73.476
2006	609	187	139.576	85.535

Kaynak: DTM

Türkiye'nin Suriye'ye dışsattımındaki başlıca ürünler çimento, elektrik enerjisi, izole edilmiş tel, kablo, sentetik devamsız lifler, demir çelikten inşaat ve aksamıdır; Suriye'den dışalımında ise petrol yağları, tabii alüminyum, tabii alüminyum kalsiyum fosfat ve fosfatlı tebeşir ve pamuk en önemli ürünlerdir.³¹²

ABD işgalinden sonra Irak'ın gerek ulusal ve gerekse ekonomik ve siyasal ilişkileri yeniden biçimlendirilmektedir. Bölge ülkeleri ile yaşanan sorunlar ve iç savaş ülke ekonomisini olumsuz etkilemekle birlikte bölgedeki ABD etkisi artmakta ve bölgeyi istikrarsızlaştırmaktadır. Ülkenin dışsattımının büyük çoğunluğunu petrol oluşturmaktadır ve dışsattım gelirlerinin % 97'si petrol satışından elde edilmektedir.

³¹² İnce Selin Aydın, **Suriye Ülke Raporu**, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüt Merkezi, Ankara, 2008, s. 18-25.

Dış ticaretin ülkeler göre dağılımına bakıldığında, dışsatımda ABD dışsatımın yarısını, İtalya, Kanada ve İspanya ise yaklaşık diğer yarısını oluşturmaktadır. Dışalımda ise bölge ülkelerinden Suriye, Türkiye ve Ürdün yanında yine ABD'nin pay aldığı gözlenmektedir.

Çizelge 47: Irak Dış Ticaretinde Önemli Ülke Payları (2005)

Dışsatım	%	Dışalım	%
ABD	49,4	Suriye	22,3
İtalya	19,7	Türkiye	20,9
Kanada	13,5	ABD	12,0
İspanya	12,6	Ürdün	5,1

Kaynak: The Economist Intelligence Unit, Iraq Country Profile, 2006.

Türkiye-Irak dış ticareti 1990 yılından önce yüksek düzeyde seyretmekteyken Körfez Savaşı sırasında ve sonrasındaki BM ambargoları nedeni ile hemen hemen durmuştur. ABD'nin Irak'ı işgali sonrasında ise 2003 yılından itibaren dış ticaret hacmi Türkiye'nin lehine sürekli artmaktadır.

Çizelge 48: Türkiye-Irak Dış Ticaret Değerleri (milyon \$)

Yıllar	Irak'a Dışsatım	Irak'tan Dışalım	Türkiye'nin Toplam Dışalım	Türkiye'nin Toplam Dışsatım
1990	215	1.047	22.302	12.959
1991	122	0	21.047	13.594
1992	212	1	22.870	14.719
1993	160	0	29.429	15.348
1994	141	0	23.270	18.105
1995	123	0	35.708	21.636
1996	188	32	43.627	23.224
1997	54	76	48.559	26.261
1998	0	0	45.921	26.974
1999	0	0	40.671	26.587
2000	0	0	54.503	27.775
2001	0	0	41.399	31.334
2002	0	0	51.554	36.059
2003	829	113	69.340	47.253
2004	1.821	468	97.540	63.167
2005	2.750	459	116.774	73.476
2006	2.589	376	139.576	85.535

Kaynak: DTM

Ülkenin iç savaş koşullarında oluşu Türkiye'nin coğrafi avantajı ile her türlü ürünü ülkeye satmasını sağlamış ve 1990'dan önceki dış ticaret dengesi iki ülke arasında tersine dönmüştür. Türkiye'nin dışsattımında demir çelik, çimento, buğday unu, izole edilmiş tel, kablo ve mamul ürünler, dışalımında ise ham petrol, petrol yağları, arıtılmış bakır ve işlenmemiş bakır alaşımları ön sıralarda gelmektedir.³¹³

İran, İslam devrimi sonrasında ABD tarafından uygulanan ekonomik yaptırımlar ve sonucu Irak-İran savaşı nedenleri ile ve 11 Eylül sonrasında ABD'nin değişen tehdit algılaması ile jeoekonomik dünyada jeopolitik bir boşluk oluşturmaktadır. Coğrafi konumu ile değişen dünya düzeni içerisinde Orta Asya, Ortadoğu ve Uzak Doğu ile ilişkili olması İran'ı stratejik bir aktör olarak ortaya çıkarmakla beraber ABD tarafından bölgede sürekli sınırlandırılmaktadır. İran dış ekonomik ilişkilerini AB, Rusya ve Uzak Doğu ülkelerine yönlendirmektedir. Son beş yılda dışsattımını ortalama % 24 oranında, dışalımını ise ortalama % 12 oranında arttırmıştır. Dışsattımında AB ülkeleri, Japonya, Çin ve Türkiye dışalımında ise yine AB ülkeleri ve Asya ülkeleri ön sıralarda gelmektedir.

Çizelge 49: İran Dış Ticaretinde Önemli Ülke Payları (2006)

Dışsattım	%	Dışalım	%
AB ülkeleri	23,9	AB ülkeleri	33,4
Japonya	14,7	Çin	10,7
Çin	13,4	B.A.E.	9,5
Türkiye	7,6	Güney Kore	6,3
Güney Kore	6,0	Rusya Fed.	4,5
Güney Afrika C.	4,0	Hindistan	3,5

Kaynak: Eurostat, 2007.

Türkiye-İran ekonomik ilişkilerini belirleyen temel unsur petrol ve doğalgaz olmuştur. Türkiye'nin İran'dan dışalımında en büyük kalemi petrol ve doğalgaz oluşturmaktadır. 2006 yılında İran'dan yapılan toplam dışalım 5.627 milyon dolara yükselmiş ancak İran'a yapılan dışsattımımız 1.067 milyon dolarda kalmıştır. Bu farkın oluşmasına doğal gaz dışalımını neden olmaktadır. 2006 yılında Türkiye, İran'ın

³¹³ İnce Selin Aydın, **Irak Ülke Raporu**, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüt Merkezi, Ankara, 2008, s. 21-32.

dışsattımındaki payı % 7,6 oranında iken Türkiye'nin dışsattımında İran'ın payı % 1,25 civarındadır.

Çizelge 50: Türkiye-İran Dış Ticaret Değerleri (milyon \$)

Yıllar	İran'a Dışsattım	İran'dan Dışalım	Türkiye'nin Toplam Dışalım	Türkiye'nin Toplam Dışsattımı
1990	495	492	22.302	12.959
1991	487	91	21.047	13.594
1992	455	365	22.870	14.719
1993	290	667	29.429	15.348
1994	250	692	23.270	18.105
1995	268	689	35.708	21.636
1996	298	806	43.627	23.224
1997	307	646	48.559	26.261
1998	195	433	45.921	26.974
1999	158	636	40.671	26.587
2000	236	816	54.503	27.775
2001	361	840	41.399	31.334
2002	334	921	51.554	36.059
2003	534	1.861	69.340	47.253
2004	813	1.962	97.540	63.167
2005	913	3.470	116.774	73.476
2006	1.067	5.627	139.576	85.535

Kaynak: DTM

Türkiye, İran ve Pakistan arasında 1985 yılında Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün (ECO) kurulması ile karşılıklı dış ticaret oldukça gelişmiştir ancak Ekonomik İşbirliği Örgütü istenilen düzeye ulaşamamış ve iki ülke arasında söz konusu olan dış ticarete ilişkin anlaşmazlıklar, söz konusu anlaşmayı işlevsiz hale getirmiştir.

Mısır coğrafi konumu ile Türkiye'ye benzerlik göstermektedir. Asya ve Afrika ile birleşme noktasında olması yanında Doğu Akdeniz'den Hint Okyanusu'na Süveyş Kanalı'ndan geçişi denetlemesi, 72 milyonluk nüfusu ve 1 milyon km²'lik yüzölçümü ile bölgenin önemli bir ülkesidir. Mısır'ın en önemli dış ticaret ortakları, dışsattımında İtalya, ABD, İngiltere ve Fransa, dışalımında ise ABD, Almanya, İtalya ve Fransa'dır. Başlıca dışsattım ürünleri petrol ve petrol ürünleri, pamuk, tekstil ve tarım ürünleridir; dışalımında ise makine, otomotiv yedek parçaları, buğday, mısır, et ve ilaç önde gelmektedir.

Çizelge 51: Mısır Dış Ticaretinde Önemli Ülke Payları (2006)

Dışsatım	%	Dışalım	%
AB ülkeleri	42,7	AB ülkeleri	31,0
ABD	11,5	ABD	11,5
Suriye	5,2	Çin	8,3
Suudi Arabistan	4,4	Suudi Arabistan	5,0
Sudan	2,0	Rusya	3,5
Ürdün	2,0	Japonya	3,2
Japonya	2,0	Brezilya	3,0
Türkiye	1,7	Türkiye (11. sıra)	2,0

Kaynak: Eurostat, 2007.

Türkiye-Mısır dış ticareti olması gereken düzeyin çok altındadır. Bunda Mısır'ın uyguladığı dış ticaret politikalarının payı büyüktür. Mısır'a dışsatımımız 1998 yılında en yüksek düzeye çıktıktan sonra sürekli bir düşüş göstermiş ancak 2004 yılından sonra yeniden yükselmeye başlamıştır. 1999 yılı sonunda demir-çelik ihracatına getirilen yüksek düzeyli anti-damping vergileri ve Port Said'in serbest bölge özelliğini kaybetmesi dışsatımdaki düşüşün temel nedenlerini oluşturmaktadır. Çevre ve Komşu Ülkelerle Ticareti Geliştirme Stratejisi ve Mısır'ın da 2004 yılında gümrük oranlarını görece olarak düşürmesi ile dışsatımımız eski düzeyini yakalamış ve 2005-2006 yıllarında artmıştır. Dışsatımda önde gelen ürünler 2006 yılı için mineral yakıtlar, demir ve çelik, motorlu kara taşıtları, makine ve cihazlar ile sentetik ve suni devamsız liflerdir.³¹⁴

Mısır'dan dışalımımız ise 1990-1998 yılları arasında sürekli bir artış göstermiştir, bu yıldan sonra ise düşerek ancak 1998 yılındaki düzeyine 2006 yılında ulaşmıştır. Türkiye'nin Mısır'dan dışalımında pirinç, kömür, bakır teller ve çimento ilk sıralarda gelmektedir.

³¹⁴ Zeynep İyiler, **Mısır Ülke Raporu**, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüt Merkezi, Ankara, 2008, s. 9-18.

Çizelge 52: Türkiye-Mısır Dış Ticaret Değerleri (milyon \$)

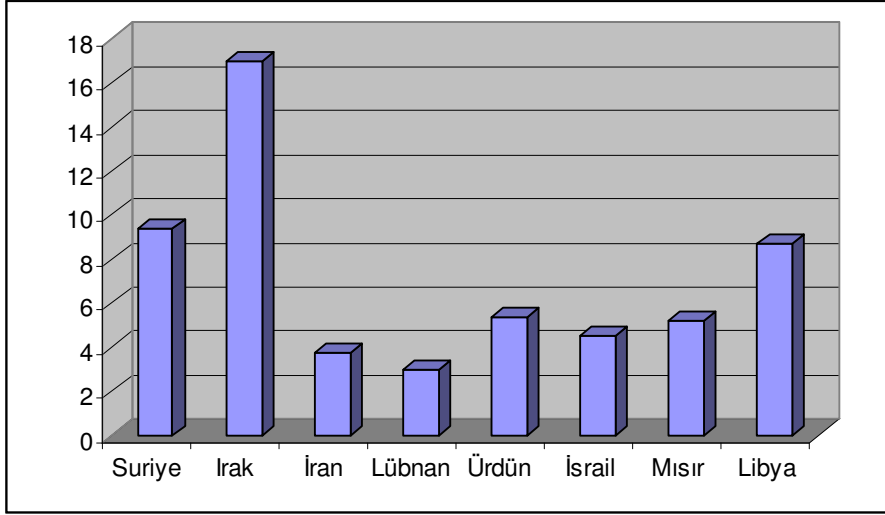
Yıllar	Mısır'a Dışsatım	Mısır'dan Dışalım	Türkiye'nin Toplam Dışalım	Türkiye'nin Toplam Dışsatımı
1990	160	37	22.302	12.959
1991	169	48	21.047	13.594
1992	174	59	22.870	14.719
1993	191	105	29.429	15.348
1994	195	124	23.270	18.105
1995	246	211	35.708	21.636
1996	316	272	43.627	23.224
1997	304	399	48.559	26.261
1998	474	393	45.921	26.974
1999	467	109	40.671	26.587
2000	376	141	54.503	27.775
2001	421	92	41.399	31.334
2002	326	118	51.554	36.059
2003	346	189	69.340	47.253
2004	473	255	97.540	63.167
2005	687	267	116.774	73.476
2006	709	393	139.576	85.535

Kaynak: DTM

Türkiye'nin bölge ülkeleri ile olan dış ticaret yoğunluğuna baktığımızda, Irak ve Suriye ilk sıralarda gelmekte ve diğer hepsi ile de yüksek düzeydedir. Bölge ülkelerinin çoğunluğunun enerji dışsatımcısı ülkeler olması ve Türkiye'nin enerji dışalımıcısı ve bölge ülkelerine oranla sanayi ürünleri dışsatımcısı bir ülke olmasından dolayı ve de coğrafi avantajı ile bu ülkelerle olan dış ticaret yoğunluğu oranı yüksektir.

Dünya siyasal haritasındaki en uzun süreli istikrarsızlık yaşanan bölge olması, bölge devletleri arasındaki sonu gelmeyen anlaşmazlıklar ve çekişmeler bölge ülkeleri arasındaki ekonomik ve ticari ilişkilerin gelişmesini engellemektedir. Küresel ekonomik güç savaşımında büyük güçlerin önemli bir çatışma alanı olan Ortadoğu, Soğuk Savaş döneminde ABD ve SSCB'nin etki alanları paylaşımındaki bir arena iken, günümüzde AB ülkeleri, ABD ve Çin'in ekonomik ve ticari savaşımının arenasına dönüşmüştür. ABD'nin Irak'ı işgali ve bölgedeki önemli devletlerle 'stratejik ortaklığı' onu diğer büyük güçlere oranla bölgenin en önemli siyasal, askeri ve ekonomik gücü durumuna yükseltmekle birlikte uzun vadede küresel hegemonyasını zayıflatmaktadır.

Çizge 8: Seçilmiş Orta Doğu Ülkeleri ile Türkiye'nin Dış Ticaret Yoğunluğu (2005)

Kaynak: DB ve DTM verilerinden oluşturulmuştur.

Bölge ülkelerinin dış ticaret ortaklarına baktığımızda ise bölge dışı ekonomik güçlerden AB'nin ağırlığı yüksektir. AB, Suriye dış ticaretinde % 25,4, İran'da %27,8, Lübnan'da % 32,7, Ürdün'de % 20,9, İsrail'de % 32,9, Mısır'da % 35 ve Libya'da % 70,6'lık oranlarla ilk sıradadır. ABD ve Çin de bölgedeki ekonomik etkinliklerini sürekli arttırmaktadır. AB'den sonra bölgedeki en önemli ekonomik güç ABD'dir.

5. 3. 4. Orta Asya

Orta Asya Türk Cumhuriyetleri Soğuk Savaş döneminde 'demir perde' ile siyasal, sosyal ve kültürel yönden, merkezi planlı ekonomi ile de ekonomik yönden blok-dışı ülkelerle etkileşime girememiş ve ilişki merkeze (Moskova) bağımlılık biçiminde gelişmiştir. Buna bağlı olarak da bu ülkelerin özellikle ulaşım hatları tek yönlü olarak kuzeye yönelmişti. Ancak 1991 yılından itibaren bölge ülkelerinin bağımsızlıklarını ilan etmeleriyle ve Batı dünyası ile siyasal ve ekonomik ilişkiler kurmaya başlaması ile ulaşım hatlarının yönü çeşitlenmiş ve bu hatlar üzerinde de rekabet başlamıştır.

Orta Asya ve Kafkas Türk Cumhuriyetleri'nin denize kıyısı olmayan (landlocked) ülkeler olması bu ülkeler için ekonomik ve siyasi yönden büyük bir engel oluşturmaktadır. Dış ticaret ve taşımacılıkta komşu ülkelere bağımlı olunması bu ülkelerin dış ticaretine artı maliyetler yüklemekte ve rekabet etmelerini zorlaştırmaktadır.

Harita 22: Denize Kıyısı Olmayan Gelişmekte Olan Ülkeler

Kaynak: UNCTAD, 2003, s.4

Toprak kazanmanın yerini yeni Pazarlar kazanmanın aldığı günümüz jeoekonomik dünyasında düşük maliyetli üretim yapmanın yanında üretilen mal ve hizmetin zamanında ve güvenli bir şekilde taşınarak dünya pazarlarına ulaştırılması da önemlidir. Bu nedenle ülkeler dış ticaretlerinde coğrafi durumlarını, hammadde kaynaklarını, pazarlara uzaklıklarını ve dış ticaretlerine konu olan malları göz önüne alarak denizyolu, demiryolu, karayolu veya boru hatlarını öncelik vererek ulaştırma politikalarını oluştururlar.

En ekonomik taşımacılık Orta Asya ülkelerinin yararlanamadığı denizyolu taşımacılığıdır. Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü (ICAO) tarafından yapılmış bir araştırmaya göre, taşıma sistemleri arasında ton-km bazında yapılan karşılaştırmanın

sonucu Çizelge 53'deki gibidir. Ayrıca, Uluslararası Deniz Ticaret Odası'nın (ICS) yaptığı bir araştırmada, yakıt tüketimi avantajının denizyollarında bulunduğunu, bunu da demiryollarının takip ettiğini belirtmektedir. Taşımacılık sektöründe uzun mesafede tercih edilen ulaşım biçimi maliyet avantajı ile ön plana çıkan denizyoludur. Ancak denize kıyısı olmayan Orta Asya ve Kafkas ülkeleri açısından denizyolu, pazarlara veya sıcak denizlere ulaşmaya kadar, yerini doğal olarak demiryoluna bırakmaktadır. Gelişmiş ülkelerde ise tercih, doğal olarak birim taşıma maliyeti en düşük olan denizyolu lehinedir. Örneğin Japonya'nın sanayisindeki başarısı üretime ulaşım evresinde gerekli denetimi getirmesinde yatmaktadır³¹⁵.

Çizelge 53: Ulaştırma Sistemlerinde Maliyet

Taşıma Sistemi	Taşıma maliyeti	
	Ton-km	Ton-mil
Tarifeli uçak (yük, yolcu)	25,2	36,8
Yük (kargo) uçağı	5 – 10	7–15
Karayolu (yük)	3–8	4–12
Demiryolu (yük)	0,75–5	0,1–7
Denizyolu (yük)	0,1–2	0,1–3

Kaynak: Akten, N., 1994, s. 79. Aktaran: Barutça, 2005.

Orta Asya ve Kafkas ülkelerinin bağımsızlıklarını elde etmesiyle bölgeye gösterilen ilgi artmış, bölgedeki enerji kaynaklarının özellikle de petrol ve doğalgazın boru hatları ile taşınması, güvenli bir biçimde dünya piyasalarına değişik almasıyla ulaştırılması için büyük bir çekişme yaşanmış ve hala da yaşanmaktadır. Bunun yanında, ulaşım yolları için de bölge ülkeleri ve büyük güçler arasında bu çekişme sürmektedir. Orta Asya'nın tarihsel, coğrafik, kültürel ve ekonomik ilişkileri dikkate alındığında Türkiye diğer tüm güçlere oranla ön plana çıkmaktadır. Orta Asya'yı Avrupa'ya bağlayan en kısa yol binlerce yıldır bilinen ve Türkiye üzerinden geçen İpek Yolu'dur, Türkiye pek çok ülke tarafından dışlanılmaya çalışıldığı bu

³¹⁵ Hayri Barutça, "Orta Asya'ya Ulaşımında Demiryolu Alternatifi, Bölgesel Güçler ve Türkiye", **Akademik Bakış**, Sayı 8, Celalabat, 2005, (<http://www.akademikbakis.org/pdfs/8/ulasim.doc>).

rekabet ortamına, Kafkasya üzerinden geçen ve dost ülkeleri kucaklayan Demirden İpek Yolu ile katılmaktadır³¹⁶. Türkiye ile bölge ülkeleri arasında var olan ilişkilerin ulaşım ağları ile daha da artırılması tüm komşu (kardeş) ülkeler için ekonomik olduğu kadar siyasal ve sosyal yönden de olumlu katkılar yapacaktır.

Orta Asya Türk Cumhuriyetleri bağımsızlıkları sonrasında dış ticaretin refah artırıcı etkisinden yararlanmak amacıyla birçok bölgesel işbirliğine katılmışlardır. Bölge ülkeleri ile kurulan Bağımsız Devletler Topluluğu (CIS), Avrasya Ekonomi Topluluğu (EURASEC), Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (ECO) ve Şanghay İşbirliği Örgütü (SCO) bölgesel işbirliklerinin en önemlileridir. Bölge ülkelerinin serbest piyasa ekonomisine geçişi ile birlikte dış ticaret de sürekli bir gelişme göstermektedir.

Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nin dışa açıklık oranları genelde yüksektir. 2005 yılı için ihracat/GSMH (ithalat/GSMH) oranı, Azerbaycan'da yüzde 60,8 (34,6), Kazakistan'da yüzde 50,5 (32,0), Kırgızistan'da yüzde 28,1 (45,7), Özbekistan'da yüzde 39,1 (29,0), Türkmenistan'da (2004 yılı) yüzde 28 (23,6)³¹⁷. Türkiye'de ise yüzde 20,4 (32,4)'tür. İlgili ülkelerin dış ticaret oranlarının değerleri Türkiye'nin dış ticaret oranlarına göre yüksektir. Her hangi bir ülke için dış ticaret oranının yüksek olması genellikle ele alınan ekonominin dışa açık olduğunu, dolayısıyla da diğer ülkeler ile rekabet edebilen bir ülke konumunda olduğunu gösterir. Ancak bu durumun Türk Cumhuriyetleri için geçerli olduğu kolaylıkla söylenemez. İlgili ülkelerde oranların yüksek olması Sovyet döneminden kalan üretim bağlantıları nedeniyle ortaya çıkmaktadır. Bilindiği üzere, BDT ülkelerindeki üretim birimleri arasında görülen sıkı bağlar, bu ülkelerde dış ticaretin yapay olarak artmasına neden olmaktadır. Bununla beraber Türk Cumhuriyetleri'nin genellikle doğal kaynak dışsattımcısı olması da bu durumu ortaya çıkarmaktadır. BDT ülkeleri bağımsızlık öncesinde Türk Cumhuriyetleri'nin dış ticaretlerinde önemli paya sahip olan ülkeler konumunda idiler. Ancak bu ülkelerin toplam ticaretteki payı zaman içinde önemli

³¹⁶ Hayri Barutça, "Orta Asya'ya Ulaşımında Demiryolu Alternatifi, Bölgesel Güçler ve Türkiye", **Akademik Bakış**, Sayı 8, Celalabat, 2005.

³¹⁷ **Asian Development Bank**, "Key indicators", 2007, (<http://www.adb.org>).

oranlarda azalmıştır³¹⁸ ve dış ticaret daha çok Batı ve Doğu ülkelerine kaymıştır. Orta Asya Cumhuriyetleri on yıllık bir süreçte toplam olarak dışsattımlarını yüzde 366 arttırmalarına rağmen dünya dışsattımının ancak yüzde 0.41'ini oluşturmaktadırlar.

Çizelge 54: Orta Asya Türk Cumhuriyetleri Dışsattımı (milyon \$)

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Türk Cumhuriyetleri	11.604	12.951	12.906	10.573	11.677	16.385	16.837	17.686	22.920	32.577	42.552
Azerbaycan	635	630	780	605	929	1.745	2.314	2.167	2.590	3.615	4.347
Kazakistan	5.250	5.911	6.497	5.334	5.872	8.812	8.639	9.670	12.927	20.093	27.849
Kırgızistan	409	505	604	514	454	505	476	486	582	719	672
Özbekistan	3.430	4.210	4.025	3.530	3.235	2.817	2.708	2.513	3.189	4.280	4.749
Türkmenistan	1.880	1.695	1.000	590	1.187	2.506	2.700	2.850	3.632	3.870	4.935

Kaynak: DTM

Toplam dışsattımları da aynı dönemde yüzde 328 oranında artmasına rağmen dünya toplam dışsattımının yüzde 0.28'si gibi yine küçük bir oran oluşturmaktadır.

Çizelge 55: Orta Asya Türk Cumhuriyetleri Dışalım (milyon \$)

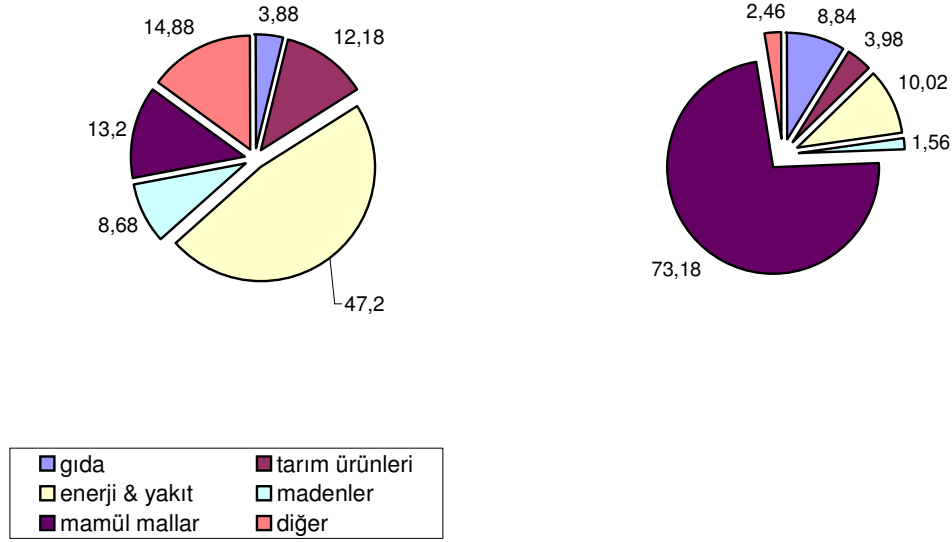
	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Türk Cumhuriyetleri	9.112	12.065	11.219	10.502	9.879	11.249	13.408	13.381	16.926	23.950	29.915
Azerbaycan	668	961	794	1.076	1.036	1.172	1.431	1.666	2.626	3.516	4.200
Kazakistan	3.807	4.241	4.301	4.314	3.655	5.040	6.446	6.584	8.409	12.781	17.353
Kırgızistan	522	838	709	842	600	554	467	587	717	941	1.108
Özbekistan	2.750	4.710	4.185	3.290	3.110	2.697	2.814	2.425	2.662	3.392	3.666
Türkmenistan	1.365	1.315	1.230	980	1.478	1.786	2.250	2.120	2.512	3.320	3.588

Kaynak: DTM

Bu ülkelerin dış ticaretine konu olan ürünleri daha çok, dışsattımda; mineral yakıt ve metaller, petrol ürünleri, demir dışı metallere, dışsattımda ise daha çok sermaye malları, mamul mallar, makine ve kimyasallardan oluşmaktadır.

³¹⁸ Subidey Togan, "Azerbaycan ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nde İktisadi Gelişmeler", **Dış Ticaret Dergisi**, Ocak Özel Sayı, Ankara, 2002, s.45-60.

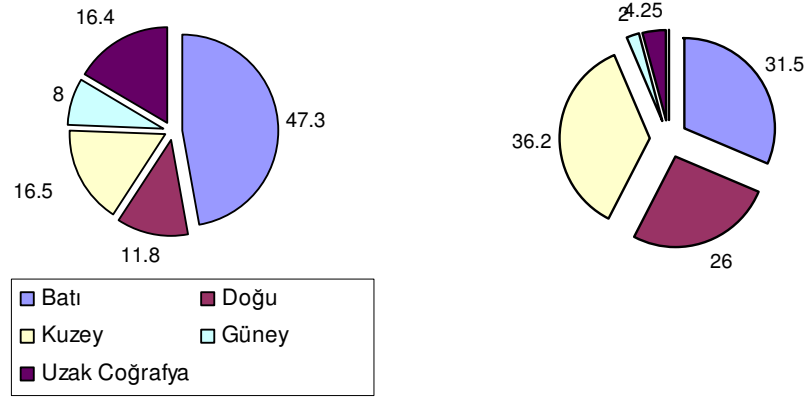
Çizge 9: Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nin Temel Dışsattım ve Dışalım Ürünleri

Kaynak: UNCTAD, DTM verilerinden oluşturulmuştur.

Bölge ülkelerinin kendi aralarındaki dış ticareti dikkate alınmayıp, beş Türk Cumhuriyeti'nin 2005 yılı bölgedışı dış ticaretinin yönüne baktığımızda, dışsattımında Avrupa ülkelerini içeren Batı toplam dışsattımın yaklaşık yarısını oluşturmaktadır. Rusya'nın Sovyet döneminden kalma ekonomik ve siyasal bağları sayesinde Kuzey, Avrupa ülkelerini izlemektedir. Pasifik bölgesinin ve özellikle Çin'in ekonomik yükselişi ile beraber Doğu'ya olan dışsattım son on yılda hızla artmakta ve bu durumun sürmesi beklenmektedir. Güney ise diğer bölgelere oranla düşük bir düzey göstermektedir. Dışalımın yönünde ise Kuzey, Batı ve Doğu yakın oranlarla birbirini izlemekte, Güney'in payı ise yok denecek kadar azdır.

Çizge 10: Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nin Dışsatım ve Dışalım Yönü

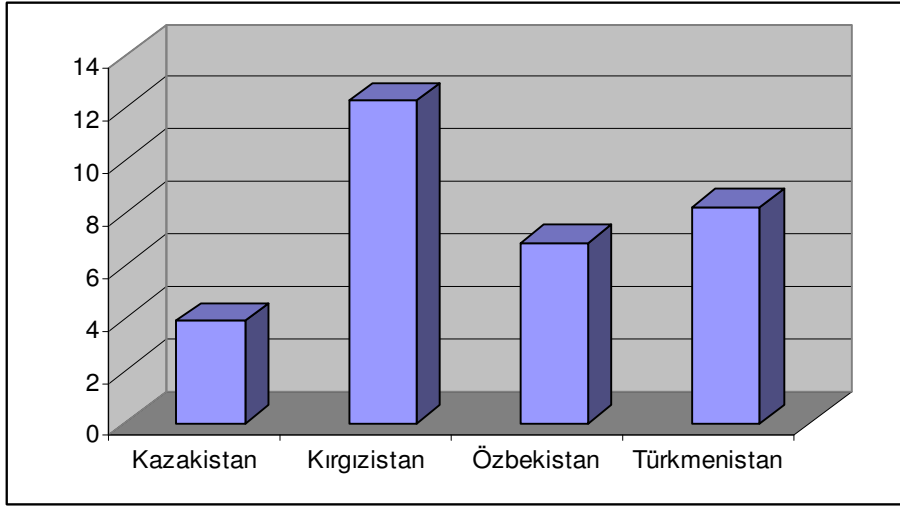

Kaynak: Asian Development Bank, 2005 yılı dış ticaret verilerinden oluşturulmuştur.

Orta Asya dış ticaretinin yönü yanında Batı Avrupa ile Doğu Asya ticareti de Orta Asya için önemlidir, iki büyük ekonomik bölge arasında kalması bölgenin önemini arttırmaktadır. Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nin coğrafi olarak birbirine yakın olması bölgesel işbirliklerinin ve bütünleşmesinin başarısını olumlu yönde etkileyebilecek niteliktedir. Ancak sorun, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan arasında var olan ortak sınırların, Türkiye ile bu grup ülkeler arasında olmamasıdır. Ulaştırma hatları bu ülkelerle Türkiye'yi birbirine yakınlaştıracak ve bağlayabilecek en önemli projedir. Türkiye ile coğrafi uzaklığa karşılık bölgenin kültürel olarak birbirine olan yakınlığı ticaret yaratma etkisi üzerinde olumlu etkiler yapar. Bölge üyelerinin din, dil, tarih ve kültürel alanlardaki ortak yanları, zevk ve tercih yapılarının benzerliklerini de beraberinde getirmektedir. İfade edilen benzerlikler nedeniyle talebin aynı mallara yönelmesi, ilgili alanlarda üretim yapan tesisler arasındaki rekabetin artmasına neden olacak ve üretim maliyetlerinin düşmesine neden olabilecektir. Bu da, bölge ülkelerinin reel gelirlerini olumlu yönde

etkileyebilecektir³¹⁹. Hazar Denizi'nin Türk Cumhuriyetleri için bir ekonomik iç denize dönüştürülmesi ve Kars-Tiflis bağlantısının hayata geçirilmesiyle bölge ülkelerinin Türkiye üzerinden Karadeniz ve Akdeniz'e ulaşması da sağlanabilecektir.³²⁰

Çizge 11: Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile Türkiye'nin Dış Ticaret Yoğunluğu

Kaynak: DTM ve DB verilerinden oluşturulmuştur.

Türkiye'nin coğrafi uzaklığa rağmen bu ülkelerle ticaret yoğunluğu yüksektir. Ancak dış ticaret hacimlerindeki bölge paylarına baktığımızda Rusya ve Çin'in etki alanına girdiği görülmektedir. Kazakistan dış ticaretinde AB % 36,1 oranı ile ilk sırada olup Rusya % 23,5 ve Çin % 15 oranları ile izlemektedirler. Kırgızistan konumu ve ulusal ekonomisi nedeni ile Çin etkisini daha çok hissetmektedir. Çin'in dış ticaretteki payı % 48,9, Rusya'nın ise % 16'dır. Özbekistan'da Rusya % 25, AB % 20,8 ve Çin % 10,5'lik paya sahiplerdir. Türkmenistan doğal gaz dışsatımı ile Ukrayna (%34,2) ve İran'la (13,1) dış ticaretini büyük oranda gerçekleştirmektedir ancak AB % 11,3'lük payı ile ülkenin dışalımında ilk sıradadır.

³¹⁹ Bayram Güngör, "Türkiye İle Yeni Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Ekonomik Entegrasyonun Olabilirlik Etüdü", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 2000, Sayı 6, s. 186.

³²⁰ Şükrü İNAN, Yusuf KARAKILÇIK, "Orta Asya Ulaştırma Projelerinin Ekostratejik Önemi ve Türk Dünyası Açısından İrdelenmesi" *5. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi*, Calalabat, 2007, s. 151-161.

Türkiye'nin bölgesinde jeoekonomik bir güç olabilmesinin temelinde bölge ülkeleri ve büyük güçler arasındaki ekonomik ve politik dengeyi kurabilmesi yatmaktadır. Küresel yeniden yapılanma içerisinde olan Avrasya coğrafyasında Türkiye, AB, ABD ve bölgesel güç merkezleri ile ekonomik, ticari ve politik ilişkileri güçlendirerek, yakın bölgesi için istikrar ve refah yaratma yönünde kullanılmalıdır.³²¹ Bölgede jeoekonomik çatışma halinde bulunan AB, Rusya, ABD ve Çin'in bölgeyi istikrarsızlaştırmalarına karşı bölgesel işbirliklerinin artırılması gerekmektedir. Enerji, dış ticaret, ulaştırma gibi alanlardaki işbirlikleri bölgeyi çözülmeye götüren dış güçlerin etkisini azaltacaktır.

³²¹ Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, **Türkiye'nin Temel Büyüklükleri ve Global Konumlanması** 2023, 2004, s. 129-132.

DÖRDÜNCÜ KESİM GENEL DEĞERLENDİRME

“GENEL DEĞERLENDİRME” başlıklı dördüncü kesim bir bölüm ve üç alt başlıktan oluşmaktadır. Kesimde, araştırma sonucu elde edilen bulgular ve bunlara getirilen öneriler sıralanarak, genel sonuç ortaya konulmuştur.

6. BULGULAR, ÖNERİLER VE GENEL SONUÇ

Bu bölüm üç alt bölümden oluşmaktadır. Birinci alt bölümde araştırma sonucu elde edilen bulgular ortaya konularak araştırmanın denenceleri sınanmıştır. İkinci alt bölümde, elde edilen bulgular doğrultusunda getirilen önerilere yer verilmiştir. Üçüncü alt bölümde ise genel sonuç ortaya konularak araştırmanın genel bir değerlendirmesi yapılmıştır.

6. 1. Bulgular

Jeoekonomi, ulus devletlerin ulusal kalkınmasında ve uluslararası ilişkilerinde kullandıkları temel değerler dizisidir. Ülkenin coğrafi konumlanmasına göre geliştirilen ulusal ve uluslararası ekonomik politikalar askeri gücü geri plana atmakta ve egemenliğinin genişlemesini ekonomik araçlarla sağlamaktadır. Bugün Almanya ve Japonya II. Dünya Savaşı'nda askeri güçle ele geçirdiği toplam alanlardan daha fazlasında etkinlik göstermektedir. Devlet egemenliklerinin siyasal sınırlarla ölçülemediği günümüzde sınırların genişlemesi veya daralması ekonomik etkinliğe bağlı gelişmektedir. Bu anlamda küresel dünyada egemenliğin sınırsızlığını ve/veya sınırını ulus-devlet egemenliğindeki şirketler belirlemektedir. 1970'lerde AET, ABD ve Japonya arasında yaşanan ekonomik savaşlar, 1990 sonrasında Avrasya coğrafyasındaki güçlerin de politik savaşı terk etmeleri ile küresel jeoekonomik savaşa dönüşmüştür. Büyük güçlerin yanında, bölgesel güç potansiyeli bulunan ülkeler de bu savaşıma ortak olmuşlardır. Jeoekonomik dünyada temel aktörler olan devletler ve devlet güdümündeki dev şirketler enerji, teknoloji ve dış ticaret araçları ile küresel savaşıma sürdürmektedirler ve 'yeni dünya düzeni' bu savaşıma göre biçimlenmektedir. Bu yaklaşımla ideolojik kamplaşmaların ve politik örgütlenmelerin yerini ekonomik işbirliği ve ticari kamplaşma örgütleri almaktadır.

İki kutuplu ‘soğuk dünya’dan, ekonomik güçlerin oluşturduğu çok kutuplu ‘sıcak dünya’ya doğru devletler arası sistem evrimleşmektedir.

Uluslararası ilişkilerdeki “güç” kavramı daha çok ekonomik etkenlerle açıklanmaya başlanmıştır. Devletlerin birbiri üzerindeki etkiler silahlı güç kullanmaktan daha çok ekonomik araçlara yönelmiş ve ‘yumuşak güç’ün önemi artmıştır. Artık devletlerin gücü jeopolitik güç olarak değil jeoekonomik güçle ölçülmektedir.

Soğuk Savaş’ın sona ermesiyle Türkiye’nin çevresindeki “Demir Perde”nin kalkması Türkiye için de jeopolitiğin terk edilmesi ve jeoekonominin kullanılmasını zorunlu hale getirmiştir. Türkiye, dünyadaki ekonomik gelişmelerin ve genişlemenin gönenç yaratıcı etkisini “Soğuk Savaş” nedeni ile kullanamamıştır. Yunanistan dışında Balkanlar, Kafkasya, Orta Asya SSCB denetiminde olup Yunanistan’la da politik nedenlerden ekonomik ilişkiler geliştirilememiş sadece OECD ülkelerine yönelinmiştir. Ortadoğu ülkelerinin çoğunun ise istikrarsızlık içinde olmaları ve yine SSCB güdümünde ilişkilerini geliştirmeleri bu bölgede de Türkiye’nin ekonomik ve ticari ilişkiler kurmasını güçleştirmiştir. Türkiye’nin jeoekonomik yapısal sorunları kısaca “Soğuk Savaş” döneminde keskinleşmiştir. Türkiye’nin tarihsel coğrafyası, ekonomik alan sorunsalında Türkiye’nin uluslararası jeoekonomisinin öncelikli uygulama alanıdır. Ancak 1990 sonrasında bölgede ortaya çıkan fırsatlar da ulusal ekonominin yeterince güçlü olmamasından dolayı gerektiği ölçüde değerlendirilememiştir. Bölgedeki dış ticaret yoğunluğu yüksek olmasına rağmen bölgesel ekonomik işbirliği örgütleri de arzu edilen dış ticaret hacmini ve ekonomik ilişkileri gerçekleştirememiş, Balkanlar yeniden AB jeoekonomik etkisine, Orta Asya AB ve Rusya etkisine, Ortadoğu ise AB ve ABD etkisine girmiştir.

Tarihsel jeoekonomik alanın İngiliz, Rus ve Fransız genişlemesiyle çözümlenerek I. Dünya Savaşı sonrasında siyasal sınırlarla daraltılması Türkiye’nin ekonomik gelişmesini ve etkinliğini olumsuz etkilemiştir. 1989 sonrasında ise ekonomik sınırsızlığın siyasal sınırları aşmasıyla, bu çözümlenme Türk ekonomisinin geçmişten günümüze gelen yapısal sorunları nedeni ile yeniden yaşanmakta, coğrafya avantajı

kullanılamamaktadır. Türkiye'nin bölge ülkeleri ile geliştirmeye çalıştığı ekonomik örgütlenmeler; coğrafyadaki AB, ABD ve Rusya ekonomik çatışması ve Türkiye'nin önderlik edecek kadar güçlü bir ekonomik yapıya sahip olamamasından başarılı olamamıştır.

6. 2. Öneriler

Jeoekonominin bir bilim dalı olarak tanınması ve sadece küresel ekonomik güçler için değil bölgesel güçler için de uygulanabilir politikalar üretebilmesi sağlanmalıdır. Bu amaçla ulusal jeoekonomi enstitüleri kurularak, ekonomi, dış politika, enerji güvenliği, bilim ve teknoloji politikalarının ulusal amaçlar doğrultusunda stratejik kullanımının oluşturulması gerekmektedir. Birçok gelişmiş ülkedeki enstitülerin çalışmaları incelenerek Türkiye'ye uygun özgün jeoekonomi politikaları üretecek enstitülerin geliştirilmesi için alanda yapılan çalışmaların izlenmesi için kurumlaşmak zorunludur.

Üniversitelerde jeoekonomi bir ders olarak, uluslararası ilişkiler, kamu yönetimi, ekonomi ve işletme bölümlerinde okutulmalı ve yeni kuşağın küresel ekonomi-politikteki değişimleri yakından izlemesi sağlanmalıdır. Türkiye'nin ulusal jeoekonomisi hakkında tarihsel sürecin öğretilmesi ve gelecek için kestirim yapmaları ile devletler arasındaki ekonomik savaşımın önemi kavratılacaktır.

Türkiye'nin de ekonomik bir güç olabilmesi için, dışa bağımlılığın stratejik sektörlerde en aza indirilmesi, ekonomik bağımsızlığın korunması, bilimsel ve teknolojik yeniliklerin özendirilmesi ile ulusal politika haline getirilerek ekonomiye kazandırılması sağlanmalıdır.

Bölgede, tarihten gelen bağların güçlendirilmesinde, kültürel, sosyal, dilsel avantajlar kullanılarak jeoekonomik avantaja dönüştürülmelidir. Kültürel yakınlığın tüketim davranışlarına yansımaları iç tüketimiz ile dışsatımımız arasında paralellik kuracağından Pazar hacmimizi arttıracak ve maliyet avantajı sağlayacaktır.

AB, ABD, Rusya ve Çin'e karşı Balkanlar, Kafkasya, Ortadoğu ve Orta Asya'da bölgesel rekabet gücümüz arttırılmalı ve bölgesel işbirliklerinin işlevsel hale getirilmesi sağlanmalıdır.

6. 3. Genel Sonuç

Jeoekonomi, günümüz ulusal, bölgesel ve uluslararası politik ve ekonomik ilişkilerin ve değişen dünya sisteminin açıklanmasında sistemli bir işlev görmektedir. Jeoekonomi ulus devletlerin ortaya çıkmasından sonra devletler arası ilişkiler sistemini ve dış politika uygulamalarını yorumlamayı amaçlayan görüşler evriminin şimdilik son halkasıdır. Yöntem olarak, politikadan daha çok ekonomiye, teknolojiye ve coğrafyaya önem vermektedir. Devletlerin yaşamsal çıkarları ekonomik temelde belirlenmekte ve stratejiler buna göre çizilmektedir. Politik yaklaşımlar veya karşılaşmalar yerini ekonomik birliklere veya çatışmalara bırakmakta, ortak ekonomik çıkarlar her şeyin üstünde tutulmaktadır.

Jeoekonomi, geniş bir bilgi birikimi ve deneyimin ürünü olarak gerek ekonomik ve gerekse siyasal yönlerden devletlerin ulusal ve uluslararası stratejilerine yön vermektedir. Jeopolitik açılımların devletlerin ulusal ve uluslararası politikalarını yönlendirmede yetersiz kalması, kuramsal olarak ekonomi politikalarının ülkelerin gelişmesinde ve genişlemesinde temel etken olduğunu savunan jeoekonomiyi ön plana geçirmiştir. Coğrafya, tarih, politika bilimi ve teknoloji ile birleşen ulusal ekonomi yapısı ve politikaları ülke jeoekonomisinin sınırlarını da belirlemektedir. Jeoekonomi; tarihsel coğrafya, tarihsel siyasal coğrafya ve tarihsel ekonomik coğrafya temelinde teknolojik gelişmeye dayalı stratejik ekonomi politikaları ile ülkenin sahip olduğu nitelikli nüfus ve doğal kaynakların etkin kullanımının bütünü üzerine kurulmaktadır. Toprak genişlemesinin yerini askeri ve siyasal yönden çok öncelikle çevre ülkelere yönelik daha sonra ise küresel çapta 'ekonomik alan'ın genişletilmesi almaktadır ve tehdit algılaması askeri/siyasal alandan ekonomik alana kaymaktadır. Jeoekonomik yaklaşımda orduların yerlerini ekonomik verimlilik ve üstün teknoloji ürünü mallar, üslerin ve cephelerin yerlerini pazarlar almaktadır.

Geleneksel güç politikalarından günümüzde ekonomik güç politikalarına kayışla beraber güç algılaması ve değerlendirmeleri de değişiklik göstermektedir. Geleneksel güç politikalarında askeri ve siyasal gücü arttıran temel etken olarak görülen ekonomi günümüzde tek başına da uluslararası alanda etkin bir güç olabilmektedir. Ekonomik gücün etkili bir silah olarak gerek ulusal pazarın korunması ve gerekse küresel pazarlara yayılmak amacıyla kullanılması, ekonomik gücü stratejik bir öge haline getirmektedir. Jeoekonomik güç, kısa tanımı ile askeri ve siyasal araçlardan çok ekonomik araçlara dayanan güçtür. Bu gücün kullanılmasında coğrafya, ekonomi, bilim ve teknoloji politikaları, eğitimli nüfus, yeraltı ve yerüstü kaynaklarının dağılımı ve erişilebilir olması önem taşımaktadır.

Türkiye ise jeoekonomik savaşında, tarihsel jeoekonomik alanını kullanamamasından dolayı günümüzde bölgesinde etkinliğini gerektiği ölçüde uygulayamamaktadır. Avrupa ekonomik yayılışının merkantil genişlemesi batıdan başlayarak imparatorluğun birçok bölgesinin Avrupa ülkeleri ile ekonomik ilişkiler geliştirmesine ve merkezle (İstanbul) gittikçe bağlarının kopmasına da neden olmuştur. Merkezin mali yönden bağımlılığı yanında çevrenin ekonomik ve ticari ilişkilerle batıya yönelmesi İstanbul'u imparatorluğun merkezi konumundan uzaklaştırmış ve ekonomik bütünlüğün bozulmasına neden olmuştur. 16. yüzyılda başlayan Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa ekonomisiyle bütünleşme süreci 20. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı ekonomisinin çözülmesiyle sonuçlanmıştır. Balkanlar'da ticaret Avusturya'ya, Kuzey Karadeniz ve Kafkasya'da Rusya'ya ve imparatorluğun liman kentleri ise deniz ticareti ile doğrudan Avrupa ülkelerine yönelerek ekonomik ve ticari bütünlük parçalanmıştır. Kurtuluş Savaşı ile ulusal sınırların çizilmesi ve yeniden ulusal bütünlüğün (tarihsel jeoekonomik alan hariç) ekonomik ve politik yönlerden sağlanmasına rağmen bölgede yaşanan askeri, ideolojik, politik ve ekonomik gelişmelerle birlikte ulusal politikadaki değişimler Türkiye'nin "Soğuk Savaş" sonrasına hazırlanmasını engellemiştir.

Bugün ise ulusal jeoekonomi politikalarının uygulanması ile AB, ABD, Rusya ve bölge ülkeleri arasındaki dengeler gözetilerek, nüfus, coğrafi konum, yeraltı ve yerüstü zenginlikleri avantajları ile ulusal ekonominin güçlendirilmesi

temelinde tarihsel jeoekonomik alanın yeniden bütünlüşmesi ile bölgedeki gönenç ve düzen sağlanabilecektir.

Ekonominin merkez etrafında kalkınmasının sürdürülebilmesi ereğiyle ve etkili yaklaşımla istenilen mutlak çözümlerin oluşturulması konusunda, seçeneklerin ekonomik niteliği incelenmelidir.

KAYNAKÇA

- AKDAĞ, Mustafa, (1995), **Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi**, Cilt I, İstanbul: Cem Yayınevi.
- AKGÜNGÖR, Sedef, Pınar Falcıoğlu, (2006), “Türkiye İmalat Sanayinde Bölgesel Uzmanlaşma ve Sanayi Kümeleri”, ([http:// www. econurk. org/ Turkiyee_konmisi / sedef_ keas.doc](http://www.econturk.org/Turkiyee_konmisi/sedef_keas.doc)), (Erişim Tarihi: 14. 04. 2006).
- AKTÜRE, Sevgi, (2003), **Anadolu'da Demir Çağı Kentleri**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- AKTÜRE, Sevgi, (2004), **Anadolu'da Bronz Çağı Kentleri**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- AKURGAL, Ekrem, (2003), **Anadolu Uygarlıkları**, İstanbul:Net Turistik Yayınları.
- ALCOCK, Norman Z., Alan G. NEWCOMBE, (1970), “The Perception of National Power”, **The Journal of Conflict Resolution**, Vol: 14, No: 3.
- ALPAR, Cem, Tuba Ongun, (1987), **Dünya Ekonomisi ve Uluslararası Ekonomik Kuruluşlar**, Ankara: Türkiye Ekonomi Kurumu Yayını.
- ALPARSLAN, Metin, (2007), “Hititler”, Türk Eski Çağ Bilimleri Enstitüsü, ([http:// www. tebe. org. tr/ dosyalar/ hititler/ 01. htm](http://www.tebe.org.tr/dosyalar/hititler/01.htm)), (Erişim Tarihi: 03 07. 2007).
- American Association of State Highway and Transportation Officials, AASTHO, (2002), **A New Vision for the 21st Century**, s. 48–49 (<http://www.transportation1.org/tif5report/TIF5.pdf>), (Erişim Tarihi: 27.11.2007)
- AMINEH, Mehdi Parvizi, (2003), “Globalisation, Geopolitics and Energy Security in Central Eurasia and the Caspian Region”, ([http:// www. Clingendael nl/ ciep/ activities/ conferences/ pdf/ LectureMehdi_ Amineh_ 2003_ 06_ 19. pdf](http://www.Clingendael.nl/ciep/activities/conferences/pdf/LectureMehdi_Amineh_2003_06_19.pdf)), (Erişim Tarihi: 19. 09. 2004).
- AMINEH, Mehdi Parvizi, (2004), “Rethinking Geopolitics in Central Eurasia”, ([http://www. iias. nl/ iiasn/ 32/ IIASNEWS_ rethinking_ geopolitics_ in_ central_ eurasia. pdf](http://www.iias.nl/iiasn/32/IIASNEWS_rethinking_geopolitics_in_central_eurasia.pdf)), (Erişim Tarihi: 19. 09. 2004).
- ANDRIANOPOULOS, Andreas, (2000), “Greece Within A Changing International Environment”, (http://www.newliberals.gr/a001_eng.htm), (Erişim Tarihi: 20. 07. 2003) .
- ARI, Tayyar, (2004), **Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika**, İstanbul: Alfa Yayınları.

- ARIBOĞAN, Deniz Ülke, (1997), **Globalleşme Senaryosunun Aktörleri Uluslararası İlişkilerde Güç Mücadelesi**, İstanbul: Der Yayınları.
- “Ar-Ge Harcamalarının GSYİH’ye Oranı”, (<http://arbis.tubitak.gov.tr/pages/bilgi-pinari/user/istatistikForm3.jsp?recno=17>), (Erişim Tarihi: 19. 09. 2007).
- ARMAOĞLU, Fahir, (1992), **20. yüzyıl Siyasi Tarihi 1914–1990**, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- ARRIGHI, Giovanni, (çev. Recep Bozdemir), (2000) **Uzun Yirminci Yüzyıl**, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- ASIAN DEVELOPMENT BANK, (2007), “Key indicators”, (<http://www.adb.org>).
- ATATÜRK, Mustafa Kemal, (2007), **Nutuk**, İstanbul: Truva Yayınları.
- AYDIN, İnce Selin, (2007), **Irak Ülke Raporu**, Ankara: T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüt Merkezi.
- AYDIN, İnce Selin, (2008a), **Suriye Ülke Raporu**, Ankara: T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüt Merkezi.
- AYDIN, İnce Selin, (2008b), **Ürdün Ülke Raporu**, Ankara: T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüt Merkezi.
- BACIK, Gökhan; (2000), “Ekonomik Dış Politika”, **Jeoekonomi**, Cilt: 2, Sayı:1, Ankara: Avrasya Bir Vakfı ve Avrasya Merkez Yayınları.
- BARTLETT, Bruce, (1994), “Geo-economics: The New Mercantilism”, **Orbis**, Vol. 38, Issue: 2, s.293-299.
- BARNET, Correlli, (1972), **The Collapse of British Power**, London: Oxford University Pres.
- BARUTÇA, Hayri, (2005), “Orta Asya’ya Ulaşımında Demiryolu Alternatifi, Bölgesel Güçler ve Türkiye”, **Akademik Bakış**, Sayı 8, Celalabat, Kırgızistan, İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi-Türk Dünyası Fakülteleri. (<http://www.akademikbakis.org/pdfs/8/ulasim.doc>).
- BAUMARD, Philippe, Pascal Lorot, (1997), “Le champ géoéconomie: une approche épistémologique”, **La Revue Française de Géoeconomie**, Vol:1, No: 3, Paris: Choiseul Éditions.
- BEAYMONT, Peter, G.H. Blake, J. M. Wagstaff, (1992), **The Middle East: A Geographical Study**, London: John Wiley.

- BEESON, Mark, (2003), “Resisting Hegemony: The Sources and Limits of Anti-Americanism in Southeast Asia”, Paper for the workshop on Globalisation, Conflict and Political Regimes in East and Southeast Asia, Fremantle, WA., ([http://eprint.uq.edu.au/archive/00000623/.](http://eprint.uq.edu.au/archive/00000623/)), (Erişim Tarihi: 25. 02. 2005).
- BENLİ, Ayşe Oya, (2007a), **Bulgaristan Ülke Raporu**, Ankara: T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüt Merkezi.
- BENLİ, Ayşe Oya, (2007b), **Gürcistan Ülke Raporu**, Ankara: T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüt Merkezi.
- BENLİ, Ayşe Oya, (2008), **Azerbaycan Ülke Raporu**, Ankara: T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüt Merkezi.
- BERRIDGE, G. R., (1992), **International Politics, States, Power and Conflict Since 1945**, Hertfordshire: Harvester Wheatsheaf.
- “1945’ten Günümüze Uluslararası Ekonomi Politikasındaki Önemli Değişimler”, (2004) (<http://web.pdx.edu/~hpmg/MIM516/IPEchanges.htm>), (Erişim Tarihi: 23. 03. 2005).
- BLECKER, Robert A., (2003), “Global Keynesianism versus The New Mercantilism: International Economics After Joan Robinson”, Paper prepared for the Joan Robinson Centennial Conference University of Vermont, Burlington: s.1-56.
- BOLAND, Vincent “Turkey approves Iraq incursion”, (2007), **Financial Times**, (2007, Ekim 17).
- BOTAŞ, “İrak-Türkiye Ham Petrol Boru Hattı”, (2007), (<http://www.botas.gov.tr/faliyetler/irak.asp>), (Erişim Tarihi: 03. 09. 2007).
- BOTAŞ, “2001 Yıllık Rapor”, (2001), [http://www.botas.gov.tr/raporlar/Botas/ytr.htm#SAMSUNANKARA%20DOğAL%20GAZ%20İLETİM%20HAT TI%20\(MAVİ%20AKIM\)](http://www.botas.gov.tr/raporlar/Botas/ytr.htm#SAMSUNANKARA%20DOğAL%20GAZ%20İLETİM%20HAT TI%20(MAVİ%20AKIM)), (Erişim Tarihi: 03. 09. 2007).
- “Bölge-içi ve Bölgeler Arası Mal Ticareti” (2007) “WTO - International Trade Statistics, 2007”, (http://www.wto.org/english/res_e/statis_e/its2007_e/its07_toc_e.htm), (Erişim Tarihi: 10. 10. 2007).
- BUDAK, Mustafa, (2002), **İdealden Gerçeğe Misak-ı Milli’den Lozan’a Dış Politika**, İstanbul: Küre Yayınları.
- CAHEN, Claude, (çev. Erol Üyepazarcı), (2002), **Osmanlılardan Önce Anadolu**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

- CHAILAND, Gerard, Jena-Pierre Rageau, Tony Berrett, (1985), **Strategic Atlas: A Comperative Geopolitics Of The World's Powers**, New York: Harper and Row.
- CHAMBLISS, Lauren, (1990), "Bart Simpson Economics", **Financial World**, 159, 16, Issue:1.
- CLAUDE, Ponsard, (1983), (çev. Benjamin H. Stevers vd.), **History of Spatial Economic Theory**, Berlin: Springer-Verlag.
- COHEN, Saul B., (1991), "Global Geopolitical Change in the Post-Cold War Era", **Annals of Tehe Association of American Geographers**, Vol: 81, Issue: 4, ss.551-581, Blackwell Publishing.
- CONDLIFFE, John Bell, (1944), "Economic Power as an Instrument of National Policy", **The American Economic Review**, Vol.: 34, No: 1, Part: 2, Nashville: Amerikan Economic Association, ss. 305-314.
- CONWAY, McKinley, (1983), "Geo-Economics: A New Science in the Service of Mankind, ", (<http://www.conway.com/mac/geo-econ.htm>), (Erişim Tarihi:28.02.2003).
- CONWAY, McKinley, (1987), "Pioneering in Geo-economics", (<http://www.conway.com/cdi/pioneer.htm>), (Erişim Tarihi:28.02.2003).
- CONWAY, H. McKinley, (1994), **Geo-Economics: The New Science**, Norcross: Conway Data Inc.
- Council on Foreign Relations, (2004), "The Geoeconomics Center Mission", (<http://www.cfr.org/thinktank/greenberg/mission.html>), (Erişim Tarihi: 22. 04. 2004) .
- CRAWFORD, Jo-Ann, FIORENTINO Fiorentino, (2005), "The Changing Landscape of Regional Trade Agreements", Discussion Paper, Genava: WTO Publications, ss.1-23.
- ÇINKI, Mustafa, (2002), "Krom; IMF, WTO ve WB Kıskaçında Özelleştirmeye Kadar Uzanan Bir Kanlı Öykü", **Metalurji Dergisi**, Sayı:128, İstanbul: TMMOB Metalurji Mühendisleri Odası Yayınları.
- ÇINKI, Mustafa, (2006) "Ulusların Gücü ve Yurdumuzun Tükenişi ya da Tüketilişi", (<http://www.metalurji.org.tr>), (Erişim Tarihi: 18. 02. 2006).
- DALBY, Simon, (2000), "A Critical Geopolitics of Global Governance", International Studies Association, 41th Annual Convention, Los Angeles: CA.

- DAVUTOĞLU, Ahmet, (2003), **Stratejik Derinlik Türkiye'nin Uluslararası Konumu**, İstanbul: Küre Yayınları.
- DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI (DPT), (2001), **Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Nüfus, Demografi ve Göç Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, (2001), Ankara: DPT Yayını: 2556, ÖİK: 572.
- DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI (DPT), (2005), **Madencilik Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, Ankara: DPT Yayını: 2626, ÖİK: 637.
- DICKEN, Peter, (1996), "A New 'Geo-economy'", Ian Douglas (ed.), **Companion Encyclopedia of Geography: The Environment and Humankind**, London: Routledge, s.370–390.
- DIJKINK, Gert Jan, Hans Knippenberg, (2001), **The Territorial Factor: Political Geography in a Globalising World**, Amsterdam: Vossius Pres.
- DIŞ TİCARET MÜSTEŞARLIĞI (DTM), (2002), **Türkiye'nin Dış Ticaret Stratejisi**, Ankara: DTM Yayınları.
- DIŞ TİCARET MÜSTEŞARLIĞI (DTM), (2007), "Endüstri İçi Ticaret", (<http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/DisTicaretDegerelendirmeDb/II-3.doc>), (Erişim Tarihi: 04. 09. 2007).
- DİLEK, Bahadır Selim, (2007), "Doğu Akdeniz'de Ege Senaryoları", **Cumhuriyet Strateji Dergisi**, Yıl: 3, Sayı: 138, Ankara: Cumhuriyet Yayınları, s. 12–13.
- DİNLER, Zeynel, (1986), **Bölgesel İktisat**, Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi.
- DOROGIN, Valery Fedorovich,(2003), "Maritime Activity and Russia's Geoeconomic Revival", **Military Thought**, Vol:12, Issue:3, East View Publications, (http://findarticles.com/p/articles/mi_m0JAP/is_3_12/ai_110620091), (Erişim Tarihi:16. 06. 2004).
- EĞİLMEZ, Ayfer, (2007), "Dünya Enerji Politikaları ve Türkiye'nin Konumu", (http://www.petrois.org.tr/Web_Arastirma/Sektor_ARASTIRMA/ARASTIRMALAR/Enerji_Politikalar%C4%B1.htm), (Erişim Tarihi: 16. 02. 2007).
- EĞİLMEZ, Mahfi, (2003), "Kadeş Savaşı ve Teknoloji", **Radikal Gazetesi**, (2003, 02 Kasım).
- EĞİLMEZ, Mahfi, (2007), "Yeni Merkantilizm", **Radikal Gazetesi**, (2007, 11 Ocak).

- “Ekonomik Entegrasyon Biçimleri”, (2002), (<http://www.dtm.gov.tr/ead/DTDER/temmuz2002/gelistmekte/html>), (Erişim Tarihi: 22. 09. 2005).
- “Endüstri-İçi Ticareti Etkileyen Faktörler”, (2000), Dış Ticaret Müsteşarlığı (DTM), (<http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/DisTicaretDegerelendirmeDb/II-3.doc>), (Erişim Tarihi: 26. 05. 2005).
- EROĞLU, Haldun, (2004) “Osmanlının Rumeli’deki Fetih Stratejileri”, **PRILOZI, Za Orjenentalnu Filologiju, (POF), Orientalnu Instutut u Sarajheva**, Vol.: 52–53, Sarajeva, ss.191-212, (<http://www.ceeol.com/asp/getdocument.aspx?logid=5&id=A343718F-3C78-4BF2-B3E4-FE EFD0B996AF>), (Erişim Tarihi: 19. 09. 2007).
- ERTÜRK, Emin (1991), **Ekonomik Entegrasyon Teorisi**, Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları.
- EUROSTAT, (2007), **External Trade Statistics**.
- FARNSWORTH, Davit, (1988), **International Relations**, Chicago: Nelson Hall Inc.
- FOSTER, John Bellamy, (2006), “The New Geopolitics Of Empire”, **Monthly Review**, Vol: 57, Issue:8, New York: Monthly Review Pres, ss.1–18.
- FREEMAN, Chris, Luc Soete, (çev: Ergun Türkcan), (2003), **Yenilik İktisadı**, Ankara: Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu (Tübitak) Yayınları.
- FUCKS, Wilhelm, (1965), **Formeln zur Macht: Prognosen uber Volker Wirtschaft Potentiale**, Stuttgart: Deutsche Verlags Anstalt.
- FUJITA, Masahisa, Paul R. Krugman, Anthony J. Venables, (1999), **The Spatial Economy: Cities, Regions and International Trade**. Cambridge: MIT Press.
- FUKUYAMA, Francis, (çev: Zülfü Dicleli), (1999), **Tarihin Sonu ve Son İnsan**, İstanbul: Gün Yayıncılık.
- GENEL MADEN İŞÇİLERİ SENDİKASI, (2007), **TTK Raporu**, (<http://www.genelmadenis.org.tr/TTK%20RAPORU-2007.doc>), (Erişim Tarihi: 03. 06. 2005).
- GERMAN, Clifford (1960), “A Tentative Evaluation of World Power,” **Journal of Conflict Resolution**, Vol: 4, ss. 138–144.
- GÖNLÜBOL, Mehmet, (1993), **Uluslararası Politika İlkeler-Kavramlar-Kurumlar**, Ankara: Attila Kitabevi.

- GRAY, Colin S., (1996), "A Debate on Geopolitics: The Continued Primacy of Geography", **Orbis**, Vol: 40, Issue: 2, Philadelphia Pa.: Elsevier, ss. 247-259.
- GRUBEL, Herbert, Peter Lloyd, (1975), **Intra-Industry Trade: The Theory and Measurement of International Trade in Differentiated Products**, London: Macmillan Press.
- GUELKE, Leonard, (1997), "The Relations Between Geography and History Reconsidered", **History and Theory**, Vol: 36, No: 2, ss. 216-234.
- GUELLEC, Jean, (2002), "La Technologie, Déstabilisateur ou Moteur Géoéconomique?", **Géoéconomie**, No: 22, Paris: Institut Européen de Géoéconomie, ss.71-80.
- GÜLSOY, Ebru, (2007a), **Arnavutluk Ülke Raporu**, Ankara: T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüt Merkezi.
- GÜLSOY, Ebru, (2007b), **Romanya Ülke Raporu**, Ankara: T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüt Merkezi.
- GÜNEŞ, Hurşit, (2007), "Aman petrol, canım petrol", **Milliyet**, (2007, 24 Ekim).
- GÜNGÖR, Bayram, (2000), "Türkiye İle Yeni Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Ekonomik Entegrasyonun Olabilirlik Etüdü", **Akademik Araştırmalar Dergisi**, Sayı 6.
- GÜMÜŞÇÜ, Osman, (2006), **Tarihi Coğrafya**, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- HEFFERNAN, Michael, (2000), "Fin de Siècle, Fin du Monde?", **Geopolitical Traditions**, Klaus Dodds and David Atkinson (ed.), London: Routledge, ss. 40-47.
- HUDSON, Alan, (2001), "Toward A Global Geo-Political Economy", (ed.) Ashley Kent, **Reflective Practice in Geography Teaching**, London: Paul Chapman Educational Publishing.
- HUNTINGTON, Samuel P., (1993) "Why International Primacy Matters", Sean Lynn-Jones, Steven Miller (ed.), **The Cold War and After: Prospects for Peace**, Cambridge, Ma.: MIT Press, ss. 307-323.
- HUNTINGTON, Samuel P., (çev. Mehmet Turhan), (2002), **Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması**, İstanbul: Okyanus Yayını.

- INOBUCHI, Takashi, (1999), "Peering into the Future by Looking Back: The Westphalian, Philadelphian, and Anti-Utopian Paradigms", **International Studies Association**, Oxford: Blackwell Publishers, ss.173-188.
- İLKBORUR, Korkmaz, (2003), "Ekonomik Güç ve Finansal Hizmetler", **Radikal Gazetesi**, (2003, 18 Mart).
- İNAN, Afet, (1989), **İzmir İktisat Kongresi**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İNAN, Şükrü, (2006), "Pan-bölge Kuramından Jeoekonomik Gerçekliğe", **Uludağ Üniversitesi II. Genç Bilim İnsanları Sempozyumu**, Bursa: Uludağ Üniversitesi Kültür Sanat Yayınları No: 12, ss. 381-389.
- İNAN, Şükrü, (2006), "Çanakkale'nin Ekonomi Tarihindeki Stratejik Yeri", **Çanakkale II - Ekonomi ve Sosyo-Kültürü**, İbrahim Güran Yumuşak (ed), Tarihi Araştırma Serisi: II, Çanakkale: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, ss.113-122.
- İNAN, Şükrü, A. Fahimi Aydın, (2007), "From Geopolitics to Geoeconomics The Role of Caucasus and Central Asia in the World System", **Caucasus And Central Asian In The Globalization Process International Congress -1**, Baku: Qafqaz University, ss.162-169.
- İNAN, Şükrü, Yusuf Karakılçık, (2007), "Orta Asya Ulaştırma Projelerinin Ekostratejik Önemi ve Türk Dünyası Açısından İrdelenmesi" **5. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi**, Calalabat, ss. 151-161.
- İNCEKARA, Ahmet (1995), **Globalleşme ve Bölgeselleşme Sürecinde NAFTA ve Etkileri**, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları.
- İstanbul Maden ve Metaller İhracatçı Birlikleri Genel Sekreterliği, "Türkiye'nin Maden Ürünleri Potansiyeli", (<http://www.immib.org.tr/MADEN/INDEX.ASP>), (Erişim Tarihi: 15.10. 2007).
- İYİLER, Zeynep, (2006), **Mısır Ülke Raporu**, Ankara: T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüt Merkezi.
- Jeoloji Mühendisleri Odası, (2007, Ocak 19), "Yasalaşan Petrol Kanunu Neyi Götürüyor!"(Basın Açıklaması), (http://www.jmo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=1298&tipi=3&sube=0), (Erişim Tarihi: 27. 02. 2007).
- JOVANOVIC, Miroslav N.,(2001), **Geography of Production and Economic Integration**, Florence: Routledge.

- KARABAĞ, Servet, Salih Şahin, (2006), **Türkiye Beşeri ve Ekonomik Coğrafyası**, Ankara: Gazi Kitabevi.
- KARAÇAY ÇAKMAK, Hatice, (2004) “Stratejik Dış Ticaret Politikaları”, **Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi**, Sayı: 7, Antalya: Akdeniz Üniversitesi Yayınları.
- KASPER, Wolfgang, (1992), “Spatial Economics”, **The Concise Encyclopedia of Economics**, (<http://www.econlib.org/LIBRARY/Enc/SpatialEconomics.html>), (Erişim Tarihi:18. 09. 2006).
- KEMP, Geoffrey, Robert Harkavy, (1997), “Strategic Access to Middle East Resources: Lessons From History”, **Strategic Geography and the Changing Middle East**, Brookings Press, s. 5–6.
- KENNEDY, Paul, (2002), **Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri**, çev.: Birtane Karanakçı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- KILIÇ, Sezer, (2007), “TPAO Akdeniz’de petrol arayacak”, NTV-MSNBC, (<http://www.ntvmsnbc.com/news/399846.asp>), (Erişim Tarihi: 16. 02. 2007)
- KİBRİTÇİOĞLU, Aykut, (1993), “Bebek Endüstrilerin Korunmasıyla İlgili Argümanlar: Friedrich List’inki ve Diğerleri”, **Hazine ve Dış Ticaret Dergisi**, Ankara, Sayı 16, ss. 67-95.
- KONDRACKE, Morton, (1992), “Punch-Puller: Paul Tsongas’s Foreign Policy”, **The New Republic**, Vol: 216, Issue: 11, ss.14–16.
- KOTLER, Philip, Somkid Jatusripitak, Suvit Maesincee, (çev. Ahmet Buğdaycı), (2000), **Ulusların Pazarlanması**, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- KREININ, Mordechai E., (1995), **International Economics**, USA: The Dryden Press.
- KRUGMAN, Paul, (1987), “Targeting Industrial Policies: Theory and Evidence”, Dominick Salvatore (ed.), **The New Protectionist Threat to World Welfare**, New York: North Holland, ss. 286–289.
- KRUGMAN, Paul (1991), “Increasing Returns and Economic Geography”, **Journal of Political Economy**, Vol: 99, No: 3, Chicago: University of Chicago, ss. 483–499.
- LOĞOĞLU, O. Faruk, (2008), “Açılış”, **Kafkasya’da Beklentiler ve Olanaklar-Bölgesel Güç ve Garanti Etkeni Olarak Türkiye’nin Rolü**, Konrad-Adenauer-Stiftung ve Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi (ASAM) Çalıştay Kitabı, Ankara, ss. 9-12.

- LOROT, Pascal, (2000),“La Géoéconomie, Nouvelle Grammaire des Rivalités Internationales”,(http://www.diplomatie.gouv.fr/fr/actions-france_830/etudes-recherches3119/annuaire-francais-relations-internationales3123/IMG/pdf/FD001147.pdf), (Erişim Tarihi: 09. 03. 2005).
- LOROT, Pascal, (2002), “Géoéconomie, Un Champ Nouveau”, **Géoéconomie**, No: 22, Paris: Institut Européen de Géoéconomie, ss. 9-16.
- LUTTWAK, Edward N., (1999), **Turbo Capitalism**, London: Orion Business Books.
- LUTTWAK, Edward N., (2004), “The Theory and Practice of Geo-economics” ([http:// www.ias.berkeley.edu/lec/jaytate/peis101/day24_Luttwak.htm](http://www.ias.berkeley.edu/lec/jaytate/peis101/day24_Luttwak.htm)), (Erişim Tarihi: 14. 04. 2004).
- LÜKSEMBURG, Rosa, (çev: Murat Çakır), (2007), “Rosa Lüksemburg’dan 9 Yanıt”, **Kozmopolit Dergisi**, ([http:// www.kozmopolit.com/2007/texte/rl03032006.html](http://www.kozmopolit.com/2007/texte/rl03032006.html)), (Erişim Tarihi : 20. 07. 2007).
- MADDISON, Angus, (çev. Ahmet Buğdaycı), (1991), **Dynamic Forces in Capitalist Development: A Long-Run Comparative View**, New York: Oxford University Press.
- MADDISON, Angus, (1991), **Dynamic Forces in Capitalist Development: A Long-Run Comparative View**, New York: Oxford University Press.
- MAMADOUH, V.D, (1998), “Geopolitics In The Nineties: One Flag Many Meanings”, **Geojournal**, Vol: 46, Number: 4, Amsterdam: Springer Netherlands, ss. 237-253.
- MANİSALI, Erol, (1971), **Uluslararası Ekonomi**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- MANİSALI, Erol, (1998), “Yugoslavya’nın Dağılmasından Sonra Balkanlar’ın Jeoekonomik Yapısında Meydana Gelen Değişiklikler Batı Doğu Ulaşım Projesinin Balkanların Geleceğine Olan Etkilerinin Değerlendirilmesi”, **Hak.K.İğında yapılan Avrasya Sempozyumu**, (http://www.kho.edu.tr/yayinlar/btym/bilgibankasi/askeribil/yugoslavya_nin_dagilmasi.htm), (Erişim Tarihi : 15. 04. 2005).
- MARTIN, Ron, (1999), “The New ‘Geographical Turn’ in Economics: Some Critical Reflections”, **Cambridge Journal of Economics**, Vol: 23, ss. 65–91.
- MASTANDUNO, Michael, (1999), “A Realist View: Three Images of the Coming International Order”, T. V. Paul and John A. Hall (ed.), **International Order and the Future of World Politics**, Cambridge: Cambridge University Press.

- MATVEJEVIÇ, Predrag, (çev. Tolga Esmer), (1999), **Akdeniz'in Kitabı**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- MICHEL, Balard, (2005), David Abulafia (ed.), "Hristiyan Akdeniz", **Tarih Boyunca Akdeniz Uygarlıkları**, İstanbul: Oğlak Yayınları.
- MIEROOP, Marc Van de, (çev. Sinem Gül), (2004), **Antik Yakındoğu'nun Tarihi İÖ 3000–323**, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- MITCHELL, Janet B. (1975), **Historical Geography**, London: Hodder&Stoughton.
- MINC, Alain, (çev. Mehmet Ali Ağaoğulları), (1995), **Yeni Ortaçağ**, Ankara: İmge Kitabevi.
- MODELSKİ, George, William R.Thompson, (1996), **Leading Sectors and World Powers: The Coevlotion of Glabal Politics and Economics**, University of South Carolina Press.
- MORGENTHAU, Hans, (1967), **Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace**, New York: Alfren A. Knopf.
- MUHLY, James D., Robert Maddin, Tamara Stech, Engin Özgen, (1985), "Iron in Anatolia and The Nature of The Hittite Iron Industry", **Anatolian Studies**, Vol: 35, ss. 67–84, Ankara: British Institute.
- NESTER, William, (1995), **International Relations: Geopolitical and Goeconomic Conflict and Cooperation**, New York: Harper Collins College Publishers.
- OĞAN, Sinan, (2006), "Mavi Akım: Türk-Rus İlişkilerinde Mavi Bağımlılık", Türkiye Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Analizler Merkezi, (<http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat1=2&yazi=627>), (Erişim Tarihi: 08. 12. 2007).
- OHRI, İskender, (1987), **Anadolu'nun Öyküsü**, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- O'LOUGHLIN, John, Herman van der Wüsten, (1990), "Political Geography of Panregions", **The Geographical Review**, Vol: 80, Issue: 1, ss.1–20.
- O'LOUGHLIN, John, (1992), "Ten Scenarios for a "New World Order"", **The Professional Geographer**, Vol: 44, Number: 1, ss.22–28.
- O'LOUGHLIN, John, Luc Anselin, (1996), "Geo-Economic Competition and Trade Bloc Formation: United States, German, and Japanese Exports, 1968–1992", **Economic Geography**, Vol: 72, No: 2, Worcester: Clark University, ss. 131–160.

- OSTROGORSKY, Georg, (çev. Fikret Işıltan), (1995), **Bizans Devleti Tarihi**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- OWENS, Mackubin Thomas, (1999), “In Defense of Classical Geopolitics”, **Naval War College Review**, (<http://www.nwc.navy.mil>), (Erişim Tarihi:15.08.2002).
- ÖZDAĞ, Ümit, (1999), “Jeopolitikten Jeoekonomiye”, **Jeoekonomi**, Cilt:1, Sayı:1, Ankara: Avrasya Bir Vakfı ve Avrasya Merkez Yayınları.
- PALAIRET, Michael, (2000), **Balkan Ekonomileri 1800–1914 Kalkınmasız Evrim**, (çev. Ayşe Edirne), İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınevi.
- PAMUK, Şevket, (2000), **Osmanlı İmparatorluğu’nda Paranın Tarihi**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- PAMUK, Şevket, (2003), **Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500–1914**, İstanbul: Koç Kültür Sanat ve Tanıtım Hizmetleri Ticaret Anonim Şirketi Yayınları.
- PAOLA, Savona, Carlo Jean, (1997) “Goeconomia. Il dominio dello spazia economico. (Goeconomics. The Dominion of Economic Space)”, (<http://eng.pubs.msps.ru/news/news23.html>),(Erişim Tarihi: 20. 06.2003).
- PITCHER, Donald Edgar, (çev. Bahar Tırnakçı), (2001), **Osmanlı İmparatorluğu’nun Tarihsel Coğrafyası**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- POLANYI, Karl, (çev. Ayşe Buğra), (1986), **Büyük Dönüşüm Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri**, İstanbul: Alan Yayıncılık.
- PONSARD, Claude, (çev. Benjamin H. Stevens, Margaret Chevallier, Joaquin P. Pujol), (1983), **History of Spatial Economic Theory**, Berlin: Springer-Verlag.
- POON, Jessie, Kavita Pandit, (1996) “The Geographic Structure of Cross-national Trade Flows and Region States”, **The Journal Of The Regional Studies Association**, Vol: 30, Number: 3, London; Routledge, Taylor & Francis Group, s. 273–285.
- PROHNITCHI, Valeriu, (2001), **Integration of The Republic of Moldova Into The European Union: Geoeconomic Actions And Implications**, Kişinev: Prut- International.

- PRUITT, Dean G., (1964), “National Power and International Responsiveness”, **Background**, Vol: 7, No: 4, ([http:// links. jstor. org/ sici? sici=03615448%28196402%297%3A4%3C165%3ANPAIR%3E2.0.CO%3B2-4](http://links.jstor.org/sici?sici=03615448%28196402%297%3A4%3C165%3ANPAIR%3E2.0.CO%3B2-4)), (Erişim Tarihi:21. 03. 2007).
- RAMSAY, William Mitchel, (1902), “The Geographical Conditions Determining History and Religion in Asia Minor”, **The Geographical Journal**, Vol: 20, No: 3, Oxford: Blackwell Publishing, ss. 257–275.
- RICH, Paul, (2002), “The Virgin Queen’s Revenge: History, Mercantilism, and Globalization”, (<http://www.paulrich.net/papers/paulino.html>), (Erişim Tarihi:12. 02. 2004).
- “Rusya Federasyonu - Türkiye Doğal Gaz Boru Hattı”, (<http://www.botas.gov.tr/faliyetler/rusya.asp>), (Erişim Tarihi: 08. 11. 2007).
- ROBERTSON, David, (1972), **Uluslararası Ticaret Politikası**, İstanbul: AK Yayınları.
- SABIR, Hasan, (2006), “Gelişmekte Olan Ülkeler Arasında Ekonomik Entegrasyon: Mercosur Örneği”, ([http:// www. dtm. gov. tr/ dtmadmin /upload /EAD/ TanitimKoordinasyonDb/gelismekte.doc](http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/TanitimKoordinasyonDb/gelismekte.doc)), (Erişim Tarihi: 27. 07. 2006).
- “Samsun-Ceyhan’a 1,5 Milyar Dolar Hazır, İki Yılda Biter”, (2006, Mayıs 15), **Hürriyet**.
- “Samsun-Ceyhan Boru Hattı Ünye-Ceyhan Oldu”, (2007), **Enerji Gündemi**, (<http://www.enerjigundemi.net/Samsun-Ceyhan-Boru-Hatti-Unye-Ceyhan-Oldu-1h78.html>), (Erişim Tarihi: 03. 09. 2007).
- SCHULTZ, Hans-Dietrich,(2003), Wolfgang Natter, “Imaginin Mitteleuropa: Conceptualisations of ‘Its’ Space In and Outside German Geography”, **European Review of History**, Vol: 10, No: 2, Routledge, ss.253–272.
- SCHWELLER, Randall, (1999), “Realism and the Present Great-Power System: Growth and Positional Conflict over Scarce Resources”, Ethan B. Kapstein and Michael Mastanduno (eds.), **Unipolar Politics: Realism and State Strategies After the Cold War**, New York: Columbia University Press.
- SCOTT, Allen J., John Agnew, Edward W. Soja, Michael Storper, (2001), “Global City-Regions”, Allen J. Scott (ed.), **Global City-Regions: Trends, Theory, Policy**, New York: Oxford University Press, ss. 11–29.

- “Serbest Dünya Ticareti”, (2007), AASTHO, American Association of State Highway and Transportation Officials, A New Vision for the 21st Century, (<http://www.transportation1.org/tif5report/TIF5.pdf>), (Erişim Tarihi:12. 10. 2007).
- SEYİDOĞLU, Halil, (1998), **Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama**, İstanbul: Güzem Yayınları.
- SHERWIN-White, A. N.,(1997), “Roman Involvement in Anatolia, 167–88 B.C.”, **The Journal of Roman Studies**, Vol: 67, ss. 62–75.
- SIMMONS, Beth A. (2004), “Trade and Territorial Conflict: International Borders as Institutions”, Paper presented at the annual meeting of the **International Studies Association**, Montreal, Quebec, Canada, (<http://www.wcfia.harvard.edu/node/694>), (Erişim Tarihi: 17. 11. 2004).
- SOMUNCUOĞLU, Tuğrul, (2007a), **Makedonya Ülke Raporu**, Ankara: T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüt Merkezi.
- SOMUNCUOĞLU, Tuğrul, (2007b), **Yunanistan Ülke Raporu**, Ankara: T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüt Merkezi.
- SÖNMEZOĞLU, Faruk, (1995), **Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi**, İstanbul: Filiz Kitabevi.
- SPARKE, Matthew, (2000), “Excavating The Future In Cascadia: Geoeconomics And The Imagined Geographies Of A Cross-Border Region”, **BC Studies**, 127, ss. 5- 44.
- SPARKE, Matthew, Victoria Lawson, (2002), “Geoeconomics: Entrepreneurial Geographies of the Global-Local Nexus”, **The Handbook of Political Geography**, (der: John Agnew, K Mitchell, Gearóid O’Tuathail), Oxford: Blackwell.
- SPARKE, Matthew, (2003), “American Empire and Globalization: Postcolonial Speculations on Neocolonial Enframing”, **Singapore Journal of Tropical Geography**, Vol: 24, Singapore: Blackwell Publishing, ss.373-389.
- SPENCER, Barbara, (1992), “Strategic Trade Policy and Its Implications”, Stephen Bell ve John Wanna (yay.), **Business-Government Relations in Australia**, Marrickville: NSW- Harcourt Brace Jovanovich.
- “Strategic Trade Routes, Asia to Europe”, (2007, 10 Aralık), **Financial Times** (Special Report).

- STRATEJİK ARAŞTIRMALAR ENSTİTÜSÜ, (2004), **Türkiye'nin Temel Büyüklükleri ve Global Konumlanması 2023**, İstanbul: SAE Yayınları.
- STRATEJİK ARAŞTIRMALAR ENSTİTÜSÜ, (2006), **Türkiye'nin Enerji Güvenliği ve Enerji Sektörü**, İstanbul: SAE Yayınları.
- STRATEJİK ARAŞTIRMALAR ENSTİTÜSÜ, (2007), "Türkiye'nin Stratejik Yeraltı Kaynakları: Bor, Toryum, Uranyum, Krom, Altın", (http://www.turksae.com/sql_file/253.pdf), (Erişim Tarihi:12. 10. 2007).
- TAKEUCHI, Keiichi, (2000), "Japanese Geopolitics in the 1930s and 1940s", Klaus Doods ve David Atkinson (ed.), **Geopolitical Traditions A Century of Geopolitical Thought**, Routledge, London, ss.72-92.
- TAMER, Meral, (2007), "Ekonomi Diplomatları İşbaşında", **Milliyet Gazetesi**, (2007, 20 Ekim).
- TANİLLİ, Server, (1991), **Yüzyılların Gerçeği ve Mirası İnsanlık Tarihine Giriş, -Cilt I: İlkçağ**, İstanbul: Say Yayınları.
- TANİLLİ, Server, (1993), **Yüzyılların Gerçeği ve Mirası İnsanlık Tarihine Giriş, -Cilt II: Ortaçağ**, İstanbul: Cem Yayınları.
- TAYLOR, Peter, "Unity and Division in Global Political Geography", Ian Douglas, (ed.), (1996), **Companion Encyclopedia of Geography: The Environment and Humankind**, London: Routledge, ss.332-352.
- TELESIS, (1986), **Competing for Prosperity: Business Strategies and Industrial Policies in Modern France**, London: Policy Studies Institute.
- TELLIS, Ashley J. Janice Bially, Christopher Layne, Melissa McPherson, Jerry M. Sollinger, (2000), **Measuring National Power in the Postindustrial Age**, RAND/MR-1110-A.
- TEZEL, Yahya, (1994), **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- TOGAN, Subidey, (2002), "Azerbaycan ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nde İktisadi Gelişmeler", **Dış Ticaret Dergisi**, Ocak Özel Sayı, Ankara, ss.45-60.
- TOPRAK, Zafer, (1988), "Türkiye Tarımı ve Yapısal Gelişmeler 1900-1950", **Türkiye'de Tarımsal Yapılar (1923-2000)**, (Der. Şevket Pamuk, Zafer Toprak), Ankara: Yurt Yayınevi.

- TUATHAIL, Gearóid Ó, Fred M. Shelly, (2002) "Political Geography: From the "Long 1989" to the End of the Post-Cold War Peace", **Political Geography**, Vol: 22, Issue: 6, Paris: Elsevier Science Ltd., ss.625-631
- TÜBİTAK, (1994), **Türkiye Üniversite-Sanayi İşbirliği Birinci Şurası- Üniversite-Sanayi İşbirliğinin Geliştirilmesi, Strateji Tasarımı ve Uygulama Modelinin Ortaya Konulması Alt Komisyonu Raporu-**, (1994), Ankara: TÜBİTAK Yayınları.
- TÜMERTEKİN, Erol, Nazmiye Özgüç, (1997), **Ekonomik Coğrafya Küreselleşme ve Kalkınma**, İstanbul: Çantay Kitabevi.
- TÜRK SANAYİCİLERİ VE İŞADAMLARI DERNEĞİ (TÜSİAD), (2002), **Coğrafya 2002**, İstanbul, TÜSİAD Yayını.
- "Türkiye Doğal Gaz Talep Tahmini", (http://www.botas.gov.tr/dogalgaz/dg_arztaleb_sen.asp), (Erişim Tarihi: 09. 11. 2007).
- "Türkiye'nin Doğal Gaz Temin ve Tüketim Politikalarının Değerlendirilmesi", (<http://www.mmo.org.tr/muhendismakina/arsiv/2002/ocak/gunceldogalgaz.htm>), (Erişim Tarihi: 09. 11. 2007).
- "Türkiye Maden (Tüm Yer Altı Kaynakları) Rezervleri", (http://www.mta.gov.tr/v1.0/index.php?id=maden_rezervleri&m=5), (Erişim Tarihi: 13. 11. 2007).
- UN, (2003), General Assembly (4 August 2003), Transit Environment in the Landlocked States in Central Asia and their Transit Developing Neighbours, A/58/209.
- UNCTAD, (2003), "Challenges And Opportunities For Further Improving The Transit Systems And Economic Development Of Landlocked And Transit Developing Countries", TD/B/LDC/AC.1/19.
- UNCTAD, (2006), "Landlocked Developing Countries, Facts and Figures 2006", New York and Geneva, UNCTAD/LDC/2006/2.
- URAS, Güngör, (2008), "Ekonominin de Ordunun da Gücü Teknolojiye Bağlı", **Milliyet**, (2008, 3 Mart).
- UTKULU, Utku, (2005), **Türkiye'nin Dış Ticareti ve Değişen Mukayeseli Üstünlükler**, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları.
- "Ülkelerin Gayri Safi Yurt İçi Hasıllarına Göre Dünya Haritası", (2006), (<http://www-personal.umich.edu/~mejncartograms/>), (Erişim Tarihi: 26. 02. 2006).

- VADIM, Tsymbursky, (2003), “Russians in Geoeconomics”, **Experts and Politicians**, Vol.: 8, No: 2, (<http://www.carnegie.ru/en>), (Erişim Tarihi: 06. 09. 2003).
- VINER, Jacop, (1950), **The Customs Union Issue**, London: Stevens & Sons Ltd.
- VURAL, Oktay, (1996), “Enerji Hatları Ateş Olan Bölgeden Geçmez”, **Karadeniz Teknik**, Yıl: 1, Sayı: 2, Karadeniz Teknik Üniversitesi Vakfı Yayını.
- WACKERMANN, Gabriel, (1999), “Stratégie et Intérêts Allemands en Turquie une Perspective Historique”, **Géoeconomie**, No 9, s. 105-115.
- WALLERSTEIN, Immanuel, (çev. Mustafa Özel), (1998), **Jeopolitik ve Jeokültür**, İstanbul: İz Yayıncılık.
- WARD, Michael D., Peter D. Hoff, (2007), “Persistent Patterns of International Commerce”, **Journal of Peace Research**, Vol: 44, No: 2, Sage Publications ss.157-175
- WEISS, Linda, John M. Hobson, (çev. Kıvanç Dünder), (1999), **Devletler ve Ekonomik Kalkınma - Karşılaştırmalı Bir Tarihsel Analiz**, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- YAVUZ, Nilgün Çil, (2005), “Türkiye’nin Dış Ticaretinin Mallar ve Ülkeler Açısından Konsantrasyon Analizi (1975–1998)”, **Çimento İşveren Dergisi**, (<http://www.cmis.org.tr/dergi/mak2005.doc>), (Erişim Tarihi: 19. 09. 2005).
- YENTÜRK, Nurhan, (1991), “Teknoloji Yoğun Mallar Açısından Türk Sanayinin Rekabet Gücü, Gelişme Stratejileri ve Politika Önerileri”, **1991 Sanayi Kongresi Bildiriler Kitabı**, Ankara: TMMOB Yayın No 148–1.
- YERASIMOS, Stefanos, (1980), **Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye- Kitap 1-**, İstanbul: Belge Yayınları.
- YILDIZ, Necati, (2003), “Strateji ve Stratejik Maden”, **Dosya**, Sayı: 65, Ankara: TMMOB Maden Mühendisleri Odası Yayınları, ss. 28–29.
- “Yıllar İtibarıyla Doğal Gaz ve LNG Alım Miktarları (milyon m³)”, (<http://www.kayserigaz.com.tr/bpi.asp?caid=134&cid=77>), (Erişim Tarihi: 09. 11. 2007).
- YÜCEL, İsmail Hakkı, (1991), **Sanayide Robot Teknolojisi, Uygulaması ve Önemi**, Ankara: DPT Yayını.
- YÜCEL, İsmail Hakkı, (1997), **Bilim-teknoloji Politikaları ve 21. Yüzyılın Toplumunu**, Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı Yayını.

ZACHARIADOU, Elizabeth A. (ed.), (1999), **Sol Kol Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380–1699)**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.